

**19. YÜZYIL ÜSKÜDAR ÖRNEĞİNDE
YETİMLER (1850-1856)**

Necla KIZILDAĞ PALTA
Doktora Tezi
Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER
Ocak, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

19. YÜZYIL ÜSKÜDAR ÖRNEĞİNDE YETİMLER (1850-1856)

Hazırlayan

Necla KIZILDAĞ PALTA

(“Osmanlı Medeniyeti ve Müessesesi” tematik alanında 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri)

Danışman

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum “**19. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde, bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

01/12/2023

İmza

Necla KIZILDAĞ PALTA

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Necla KIZILDAĞ PALTA
	Numarası	180694202
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	100-2000 YÖK Doktora Bursiyeri
	Program Düzeyi	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		19. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)
Tez Savunma Sınav Tarihi		01.12.2023
Tez Savunma Sınav Saati		14:30

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

19. YÜZYIL ÜSKÜDAR ÖRNEĞİNDE YETİMLER (1850-1856)

Necla KIZILDAĞ PALTA

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Ocak, 2024

Danışman: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

İslam hukuk ve devlet sistemi, insan haklarına riayet edilmesine ihtimam göstermiş olup, bu çerçevede yetim hakkı her haktan üstün tutulmuştur. Bu sebeple tarih boyunca İslam hukuku ile yönetilen devletler yetim haklarına değer vermiş, onları koruyup gözetmek ve ihtiyaçlarını temin etmek için vakıflar tesis etmişlerdir. Vakıf konusunda oldukça önemli mesafe katetmiş olan Osmanlı Devleti, alanın önemli bir cüzü olarak kimsesiz yetim çocuklar için farklı hayır tesisleri kurmuştur.

Osmanlı Devleti'nde vakıfların yanında Tanzimat Fermanı'ndan sonra yetimler için özel bir nezaret kurulmuştur. Bu sayede yetimler için yapılan faaliyetler daha denetimli hale gelmiştir. Yetimler için atılan bu önemli adımın akabinde kimsesiz çocuklar için yuvalar, bakımevleri, yatılı okullar açılmaya devam etmiştir.

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin yetimler için yürüttüğü uygulamalar ve teşkil ettiği kurumlar ele alınmıştır. Ayrıca mahkeme kayıtlarının tutulduğu şer'iyye sicilleri incelenerek bu çocukların mali, sosyal, hukuki, ekonomik vb. alanlarda ne gibi ayrıcalıkları olduğu tespit edilmiştir. Coğrafya olarak Üsküdar bölgesinin seçildiği çalışma, 1850-1856 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada, Üsküdar'daki çocukların yetim kaldıkları andan reşit oldukları zamana kadarki süreç incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Üsküdar, Yetim, Eytam Sandıkları, Fon.

ABSTRACT

ORPHANS IN THE CASE OF USKUDAR IN THE 19TH CENTURY (1850-1856)

Necla KIZILDAĞ PALTA

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

January, 2024

Advisor: Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Islamic law and the state system have shown that the observance of human rights is controversial, and thus the orphans right has been prioritized over it. For this reason, throughout history, states governed by Islamic law have valued orphans' rights and established foundations to protect and care for them and to meet their needs. The Ottoman Empire, which has made significant progress in the field of foundation, established various charitable facilities for orphans as an important part of the field.

In the Ottoman Empire, besides the foundations, a special supervision was established for orphans after The Rescript of Gülhane. In this way, the work for orphans has been made more controlled. After this important step taken for orphans, kindergartens, nursing homes and boarding schools continued to be opened for orphans.

In the study, the practices carried out by the Ottoman State for orphans and the institutions they formed were discussed. In addition, by examining the sharia records where court records are kept, these children's financial, social, legal, economic, etc. It has been determined what kind of privileges it has in many areas. The study, in which Üsküdar region was chosen as a geographical area, covers the years 1850-1856. In the study, the process from the time the children in Üsküdar are orphaned to the time they come of age was examined.

Keywords: Ottoman Empire, Uskudar, Orphan, Orphans Chests, Fund.

ÖN SÖZ

Osmanlı tarih araştırmacılarının hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden başvurabileceği en mühim kaynaklardan biri şer'iyye sicilleridir. Toplumda yaşanan hadiselerin hukuki bir ortamda kaleme alınıp bir araya getirildiği şer'iyye sicillerini incelemek, iyi bir teşkilat bilgisi ve sosyal değerlendirme gücü istemektedir.

Toplumun her kesiminden kişilerin meselelerinin kaleme alındığı bu kayıtlarda genel bir coğrafi değerlendirme yapılabildiği gibi, kadın, erkek, çocuk, yaşlı, suçlu, mahkûm gibi kimseler de değerlendirmeye tâbi tutulabilmektedir. Çalışmada ele alınan kesim, toplum içinde korunmaya muhtaç olarak görülen kimsesiz yetim çocuklardır. Söz konusu çocukların ebeveynlerini kaybettikleri andan itibaren bakım ve gözetimleri devlet ve akrabaları başta olmak üzere tüm insanlığın sorumluluğu üzerindedir. Bu noktada çalışma, Üsküdar özelinde incelenen yetimlerin 1850-1856 yılları arasında hukuki, sosyal ve ekonomik vaziyetlerinin değerlendirilmesini içermektedir.

Çalışma, giriş ve 3 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tercih edilen yıl aralığının sebeplerine değinilerek çalışmanın yöntemi ele alınmıştır. Ayrıca Üsküdar şer'iyye sicilleri ve yetimler için yayımlanan nizamnamelerin içeriğinden bahsedilmiş, konu ile ilgili farklı çalışmalar tanıtılmıştır.

Birinci bölümde, İslam dininin yetimlere gösterdiği hassasiyet ile İslam medeniyeti ve özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki süreçte yetim çocuklar için yaptığı uygulamalar, 19. yüzyıldan itibaren açtığı kurumlar ve günümüze yansımaları ele alınıp değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde Üsküdar yetimleri başlığı altında ebeveynlerinin ölümünden itibaren yetim çocukların hukuki ortamda tasdiklenen tereke kayıtları, vasî tayinleri, nafaka miktarları, rüşd ispatları gibi konular incelenerek istatistik verilerle konuya zenginlik kazandırılmıştır.

Üçüncü bölümde ise yetimlerin sosyal ve hukuki haklarının haricinde müstakil olarak ekonomik hakları ele alınmıştır. Yetimlerin ekonomik durumlarını yansıtan eytam sandıklarının işleyişinin detaylarıyla gösterildiği bu bölümde, Üsküdar özelinde Eytâm Nezareti ve eytam sandıklarının kuralları ve bu kuralların işleyişi ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir.

Çalışmada büyük katkısı olan, lisans eğitimimden bu zamana kadarki süreçte, her daim yardımını benden esirgemeyen, akademik bilginin yanında hayata dair verdiği tüm nasihatler için danışmanım Prof. Dr. Mustafa GÜLER'e müteşekkirim. Bu süreçte her dâim yanımda olan, desteklerini esirgemeyen tüm dostlarıma ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Ayrıca eşim başta olmak üzere özverilerini sunan herkese minnettarım.

Çalışmanın ana kaynakları arasında olan Üsküdar şer'iyye sicillerinin temin edilmesinde yardımcı olan İstanbul İl Müftülüğü çalışanlarına ve diğer arşiv belgelerinin temininde kolaylık sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Son olarak, başta Hz. Peygamberimiz (s.a.v) olmak üzere geçmişten bu güne kadar, anne şefkatinden yoksun, baba merhametinden mahzun yetimlerimize sahip çıkanlara teşekkürlerimi borç bilirim.

Necla KIZILDAĞ PALTA
2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	i
ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLOLAR LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YETİMLERİN HİMAYESİ

1. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE YETİMLERİN HİMAYESİ (1299-1839)	15
1.1. VELİ/VASÎ GÖZETİMİNDE YETİMLER	17
1.2. VAKIFLARIN YETİMLERE YARDIMI	19
2. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI YETİMLERİN HİMAYESİ	24
2.1 EYTÂM NİZAMNAME KOMİSYONUNUN OLUŞTURULMASI	26
2.2. EMVÂL-İ EYTÂM NEZARETİ/MÜDÜRİYETİ	32
2.3. EYTAM SANDIKLARI	35
2.4. MECLİS-İ İDÂRE-İ EMVÂL-İ EYTÂM	36
2.5. ISLAHHANELER	39
2.6. DÂRÜŞŞAFAKA	42
2.7. DÂRÜLACEZE	44
2.8. DÂRÜLHAYR-I ÂLİ	47
2.9. DÂRÜLEYTAM	49
2.10. HİMÂYE-İ ETFÂL CEMİYETİ (ÇOCUK ESİRGEME KURUMU)	52

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR YETİMLERİ

1. YETİM ÇOCUĞUN SERÜVENİ	61
2. EBEVEYNDEN YETİME İNTİKAL EDEN MAL: TEREKE	62
2.1. ÜSKÜDAR TEREKE DEFTERLERİ'NİN TANZİM VE MUHTEVASÎ	65
2.2. YETİM ADINA TEREKEDEN HAK İDDİASI	71
3. YETİM ÇOCUKLARA VASÎ TAYİNİ	72
3.1 YETİM MALLARI İÇİN FARKLI BİR UYGULAMA: GEÇİCİ VASÎLİK	76
4. YETİM ÇOCUĞUN MADDİ GEÇİMİ: NAFKA	79
5. YETİM, FAKİR ÇOCUKLARI KİRAYA ALMA YÖNTEMİ: İCÂR-I SAĞÎR	85

5.1. EBEVENYLERİ VE VASİLERİ TARAFINDAN İCAR EDİLEN ÇOCUKLAR	87
5.2. KİMSESİZ ÇOCUKLARIN İCAR EDİLMESİ	89
5.3. İCAR EDİLEN YETİMİN HAKKINI TALEP ETMESİ	91
6. YETİM ÇOCUĞA GELİR SAĞLAYAN FARKLI BİR UYGULAMA: İCÂRETEYNLİ VAKIF MÜLKLERİ TASARRUF HAKLARININ YETİMLERE İNTİKÂLİ	92
7. YETİMİN RÜŞD İSPATI.....	100
8. ÜSKÜDAR YETİMLERİNE DAİR DİĞER HUSUSLAR	103
8.1. YETİMLERİN VEFATI	103
8.1.1. Yetimlerin Vefatı Durumunda İcâreteynli Vakıf Mülklerinin Devri.....	104
8.1.2. Yetimin Vefatı Durumunda Nakit Parasının Paylaştırılması.....	105
8.2. YETİMİN MAHKEMEYE İNTİKAL EDEN DAVALARI.....	106
8.3. YETİMLERE DAİR DEVLET BİRİMLERİ ARASINDAKİ BAZI YAZIŞMALAR.....	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI

1. ÜSKÜDAR'DA YETİM MALLARININ BEDESTENLERDE HİMAYESİ ...	109
2. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA KREDİ İŞLEMLERİ	110
3. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NA BAŞVURANLAR	112
4. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA GÖSTERİLEN REHİN-İPOTEK VE KEFİLLER	118
4.1. REHİN VE İPOTEKLER.....	119
4.2. KEFİLLER	120
5. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA KREDİ VERME YÖNTEMİ: MUÂMELE-İ ŞER'İYYE.....	121
6. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA UYGULANAN MUÂMELE-İ ŞER'İYYE ORANLARI VE VADE SÜRELERİ.....	122
7. ASKERÎ SINIFA MENSUP KİŞİLERİN YETİMLERİNİN SANDIKLARI..	126
8. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA YAPILAN BORÇ TAHSİLLERİ	128
9. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NIN NİZAMNAMEYE AYKIRI DURUMLARI.....	132
9.1. SANDIKLARDAN BORÇ ALAN ESNAF VE SARRAFLAR KONUSUNDAKİ KURAL İHLALLERİ	133
9.2. VADE SÜRELERİNİN İHLALİ	134
9.3. REHİN VE KEFİLLER İLE İLGİLİ İHLALLER	135
SONUÇ VE ÖNERİLER	138
KAYNAKÇA.....	143
EKLER DİZİNİ.....	154

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Askerî Sınıftan Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler	68
Tablo 2. Reâyâdan Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler	69
Tablo 3. Meslekleri Belirtilmemiş Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler.....	70
Tablo 4. Vasî Tayini Örnekleri	75
Tablo 5. Erkek-Kız Yetim Ayrımı Yapılarak Verilen Nafakalara Örnekler	84
Tablo 6. Erkek-Kız Yetim Ayrımı Yapılmadan Verilen Nafakalara Örnekler.....	84
Tablo 7. Ebeveynleri ve Vasîleri Tarafından İcar Edilenler	89
Tablo 8. Kimsesiz Yetim Çocuğun İcar Edilmesi	89
Tablo 9. İcâreteynli Vakıf Mülklerinin Tasarruf Hakkının Müzayede Satış Bedelleri ve Yetim Adına Teslim Alan Vasîler	96
Tablo 10. İcâreteynli Vakıfların Listesi	97
Tablo 11. Yetimlere İntikal Eden Müzayede Satış Bedellerinin Vasîlere Borç Verilmesi	98
Tablo 12. Rüşd İspatı Örnekleri.....	102

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Vasî Olan Yetim Yakınları	75
Şekil 2. Nafakaların Verilme Sebepleri.....	81
Şekil 3. Çocukları İcar Edenlerin Oranları.....	90
Şekil 4. Yetimlerin Reşit Yaşları Dağılımı	103
Şekil 5. Sandıklardan Borç Alan Vasî ve Diğer Kişiler	112
Şekil 6. Sandıklardan Borç Para Alan Yetim Yakınları.....	114
Şekil 7. Sandıklara Başvuranların Cinsiyetleri	115
Şekil 8. Sandıklara Başvuranların Dinî Aidiyetleri.....	116
Şekil 9. Sandıklarda Uygulanan Nema Oranları	125
Şekil 10. Sandıklarda Kullanılan Vade Süreleri.....	125
Şekil 11. Tahsili Yapılan ve Yapılmayan Borçlar.....	130

KISALTMALAR DİZİNİ

A. : Bâb-1 Asafî
A): Sadaret
a.g.e.: adı geçen eser
a.g.m.: adı geçen makale
a.g.t.: adı geçen tez
A.Ü: Atatürk Üniversitesi
AÇSHB: Aile ve Çalışma Sosyal Hizmetler Bakanlığı
ADL.: Adliye
AE. SAMP. III.: Alî Emirî Tasnifi Sultan III. Ahmed
AMD.: Amedî Kalemî Evrakı
ASHB: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BEO: Bâb-1 Âli Evrak Odası
Bkz.: bakınız
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bt: bilinmeyen tarih
C. : cilt
Cev.: Cevdet Tasnifi
Çev: çeviren
ÇHGM: Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü
DH.: Dâhiliye
DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DVNS. MHM. d.: Mühimme Defterleri
Ed.: Editör
H. : Hicrî
haz: hazırlayan
HUS.: Hususi
İ.: İrade
İ.M.M.A.: İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi
M.: Miladî
MF.: Maarif Nezareti
MHM.: Mühimme
MKT.: Mektubî Kalemî Evrakı
MMS.: Meclis-i Mahsus
MVL: Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri
nr.: numara
R.: Rumî
s.: sayfa
S.: sayı
SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
ss.: sayfa sayısı
T.C.: Türkiye Cumhuriyeti
TS.MA.d: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TTK : Türk Tarih Kurumu
UM.: Umum Vilayet Evrakı
UMVM: Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
Ü.Ş.S.: Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri
vb.: ve benzeri

vd.: ve diğçerleri

VGMA.: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VKF. AND. D: Anadolu Vakfiye Defterleri

vr.: Varak

Y. PRK.HH.: Yıldız Sarayı Arşivi Hazine-i Hassa

“Bâ İrâde-i Seniyye.”: “Bâ İrâde-i Seniyye Teşkil İden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizâmnâmedir”, (Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm)

“Himâye-i Etfâl”: “Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi”

“Memâlik-i Mahrûse.”: “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası”

“Telgraf ve Posta Memurin.”: Telgraf ve Posta Memurin ve Ketebe Hademesinden Tekaüde Şâyeste Bulunanların Derece-i İstihkaklarına ve Bunların Eytam ve Erâmilinin Mertebe-i İhtiyâçlarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşılık Tutulacak Mebâliğin İdâre-i Mahsûsasına ve Bu Bâbda Lâzım Gelen Muâmelâta Dair Nizâmnâmedir

“Umum Emvâl-i Eytâm.”: “Umum Emvâl-i Eytâmın Sûreti İdâresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamname”

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere “*insan, en güzel biçimde yaratılmıştır*”¹. İnsanlar, tevhîd esası ile hayatlarını düzenleyip yaşayabilme kapasitesine sahip kılınmıştır. Ayrıca Allah (c.c.), gönderdiği peygamberleri örnek alıp onların emirlerine uyan kimseler için bir korkunun olmadığını bildirmiştir. İlk insanı peygamber olarak gönderen Allah (c.c.), inkâr etmemeyi, puta tapmamayı, zinadan kaçınmayı, adaleti sağlayacak kurumlar oluşturmayı, kan dökmemeyi, hırsızlık yapmamayı ilk 6 emir olarak elçisi vasıtasıyla kullarına bildirmiştir. Hz. Âdem'den itibaren verilen bu 6 emir Hz. Nuh zamanında 7'ye, Hz. Musa zamanında da 10'a çıkarılmıştır². Hz. Âdem'den itibaren artarak devam eden bu emirlere yetime iyi davranılması hususu da eklenmiştir ki çalışmaya, konumuz itibarıyla bu emir, Kur'an-ı Kerim'in En'am Sûresi'nde “*Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına yalnızca en iyi tutumla yaklaşın, ölçü ve tartıyı adaletli yapın*” ifade ile sarahat bulmuştur³.

Çocuk için hayattaki en önemli şey şüphesiz huzur ve mutluluk kaynağı olan anne ve babadır. Özellikle baba, huzur, sevgi, güven ve güç kaynağıdır. Yetim çocuk ise bu güç kaynağını kaybedendir. Allah (c.c.) insanlığın var oluşundan bugüne değin, bu değerleri eksik olan bireylerin korunup kollanması, ihsanda bulunulması hususunda insanları uyarmıştır. Yetim konusu küçümsenmeyecek bir husus olduğundan semavî dinlerin her döneminde Allah (c.c.), yetim bireyler konusunda öğütlerde bulunmuştur.

Nitekim Bakara Sûresi'nin 83. ayetinde İsrailoğulları'nda yetim kalmış çocuklara iyilik yapılması hususundaki emir, bu hassasiyetin bir başka kaynağı olarak değerlendirilebilir⁴. Bu ayette Allah (c.c.), Yahudiler'e yetime iyilik yapmayı emretmiş, bu emre uyanları ise cennetle müjdelemiştir⁵.

İslam, sadece ahirete yönelik emirler ihtiva eden ilahi bir din olmaktan ziyade, insani, toplumsal, ekonomik ve ahlaki alanlara dair kurallar getirmiş mütekâmil bir hayat nizamıdır. Diğer dinlerin aksine kendinden önceki gelenek ve mirasa yeni

1 Kur'an-ı Kerim, Tîn Sûresi, Ayet 4.

2 Seyyar Süleymanov, *Tevrat'taki Emir ve Yasakların Tespit ve Tahlihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2008, ss. 1-2.

3 En'am Sûresi, Ayet 152.

4 “Bir zamanlar İsrailoğulları'ndan yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almıştık”; Bakara Sûresi, Ayet 83.

5 Yahudilik'teki yetim hassasiyetine 1910 yılında İstanbul sokaklarındaki Yahudi çocuklar için inşa ettirdikleri *Yetimleri Koruma ve Barındırma Derneği* yine 1918 yılında Musevî yetim ve kimsesiz çocuklar için *İsrail'li Yetimleri Koruma Derneği* yaptıkları faaliyetler örnek olarak gösterilebilir. İsrail'li Yetimleri Koruma Derneği 0-18 yaş arasındaki Musevî yetim çocuklar için hizmet vermeye devam etmektedir. Bkz. Boz, a.g.t., s. 76; Hristiyanlık dinine bakıldığında ise, kutsal kitapları olan İncil, Hz. İsa'yı mucizevi olarak babasız kabul etmektedir; *Luca İncili*, 1/34-35; İncil'de yetim çocuklar ile ilgili hükümlere çok rastlanmasa da az da olsa yetimi ve annesini korumaya yönelik ifadeler mevcuttur; Bkz. *Yuhanna İncili*, numara 14/18.

boyutlar ve kurallar getiren İslam dini, kimi zaman da kendinden önceki cahiliye dönemi toplumunun yaşayışını eleştirerek tamamıyla yeni kurallar ortaya koymuştur⁶. Cahiliye devrinde, en fazla ezilen ve mağdur edilen grupların başında yetimler gelmekteydi. Hatta kimi çevrelerde onların hakkı dahi olamayacağını düşünenler mevcuttu. Bunun yanında cahiliye toplumunda himaye edilmeye muhtaç kimsesiz çocukların aileye alınarak öz evlat muamelesi gördüğü de bilinmekteydi. Yeni aile fertlerine mahrem sayılan çocuk, o ailenin çocuğu olarak çağırılıp mirastan pay alabilmekteydi. İslam dininin gelişinden sonra bir süre daha devam eden bu uygulama, Ahzab Sûresi'nin 4'üncü ve 5'inci ayetlerinin inmesiyle son bulmuştur⁷.

İslam dini, kimsesiz, anne babasından biri ya da ikisi sağ olup fakir olan çocukların anne-baba sevgisinden mahrum kalmaması, korunmaları, yetiştirilmeleri, ihtiyaçların karşılanmaları için gelir düzeyi yüksek, itibarlı, güvenilir ailelerin yanında, koruyucu aile vasfıyla kalmalarına müsaade etmiştir. Ancak çocuğun bu ailenin yanında kalması durumu hiçbir zaman “*evlat edinme*” olarak kabul edilmemiştir⁸.

Kur'an-ı Kerim'de yetim konusu en çok Nisa Sûresi'nde işlenmektedir. Suredeki ayetlerde yetim ve öksüzlerin mallarına ihtimam göstermeye⁹, onlara iyiliklerde bulunmaya¹⁰, çocuk rüşd yaşına geldiğinde malları konusunda neler yapılması gerektiğine¹¹, yetim mallarında haksızlık yapanların cezalandırılacağına¹² ve kız çocuklar konusundaki evlilik münasebetine vurgu yapılmaktadır¹³.

İslam dininin yetime verdiği önemde Hz. Muhammed'in (s.a.v) de yetim olması önemli bir etkidir. Allah Resulü de bazı hadisleriyle yetimlere iyilik yapmak üzerinde fazlaca durmuştur. Buhârî'de kayıtlı rivayette Hz. Muhammed (s.a.v) orta parmağı ile başparmağını yan yana getirerek “*ben ve yetime bakan kimse cennette şöyledir*” buyurmuştur¹⁴.

6 Mesela Said b. Cübeyr ile Katâde'den gelen rivayete göre cahiliye dönemindeki veraset yalnızca ailenin en büyük erkek bireyine aittir. Nisa Sûresi'nin 6 ve 7. ayetleri nazil olduktan sonra kadın ve çocuklar da mirastan hak sahibi olarak, erkeğin payının kadının payından iki katı olduğu bildirildi; Detaylı bilgi için Bkz. Sahih-i Buhârî, *Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (Kitâbü'l-Vesâya), C. VI, Çev: Ahmet Naim, Kâmil Miras, 13. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 390.

7 “Allah oğulluk edindiğiniz kimseleri size öz oğul kılmadı. Bunlar sizin ağızlarınızda söylediğiniz sözlerdir. Allah siz sözün doğrusunu söyler ve doğru yolu gösterir. O oğulları kendi babalarına nispet edin. Bu Allah nezdinde daha uygundur. Şayet babalarını bilmiyorsanız onlar sizin kardeşleriniz ve dostlarınızdır”; Ahzab Sûresi, Ayet 4-5.

8 Konuya dair tartışmalar için Bkz. Esra Yakut-Gözde Çağlayan Aygün, “Osmanlı Hukukundan Günümüze Evlât Edinmenin Miras Hukukuna Dayalı Sonuçları, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, XXVI, 2018, s. 40.

9 Nisa Sûresi, Ayet 2, 127.

10 Nisa Sûresi, Ayet 8, 36.

11 Nisa Sûresi, Ayet 6.

12 Nisa Sûresi, Ayet 10.

13 Nisa Sûresi, Ayet 3.

14 Buhârî, *a.g.e.*, s. 245.

H. Muhammed (s.a.v), yetim ve kimsesiz çocuklara gönüllü olarak koruyucu aile olma konusunda da tavsiyelerde bulunmuştur. Kendisi de koruyucu aile ile yetişen H. Muhammed (s.a.v), koruyucu aile olarak da insanlığa örnek olmuştur. Örneğin Es'ad b. Zürâre vefat ettikten sonra geride kalan üç yetim kızına H. Muhammed (s.a.v), koruyucu aile olarak sahip çıkmıştır¹⁵. Onunla birlikte H. Aîşe de öksüz ve yetim kızları himayesine alarak onları büyütüp evlendirmiştir. Kendisinin çocuğu olmayan H. Aîşe, “öksüz ve yetim kızların annesi” olarak vasıflandırılmıştır¹⁶.

Yetim kelimesi Arapça mazi kökünden “yalnız olmak, tek başına olmak” anlamına gelerek nesnelerin tekliğini ifade etmektedir¹⁷. T harfinin kesreli okunması durumunda “babası ve annesi ölmüş çocuk” anlamına gelmektedir¹⁸. İstilahî olarak yetim, anne ve babasını kaybeden, bülüğ çağına girmemiş çocuk anlamındadır.

Yetimlikte, çocuğun nafakadan mahrum kalması ve geçimini sağlayamaması durumu söz konusudur. Bu yüzden yetimlik hali ekseriyetle babanın yokluğuna bağlanmıştır. Peygamberimiz H. Muhammed'e (s.a.v) baba ve annesi vefat ettikten sonra “Ebu Talib'in Yetimi” denilmiştir. Bunun sebebi onu yetiştiren kişinin amcası Ebu Talib olmasındandır¹⁹. Arapça'da annesini kaybeden çocuk için “acıyy”, hem annesini hem de babasını kaybeden çocuğa “latîm” denilse de, Arap dilinde yetim kelimesi gerek konuşma dilinde gerek yazılı metinlerde bu iki durumu da karşılayan terim olmuştur²⁰. Türkçe'de yalnızca annesini kaybeden çocuk için öksüz ifadesi kullanılsa da zaman zaman hem annesini hem de babasını kaybeden çocuğa da öksüz denilmiştir²¹.

Tevrat'a bakıldığında ise hem annesini hem babasını kaybeden çocuklara öksüz denildiği ancak yetim kelimesinin geçmediği vakidir. Bu kişiler için bir dayanağı olmayan, yardıma muhtaç kişiler olarak bahsedilmiştir²². Anlaşıyor ki bu tanım, İslamî fıkıh terminolojisinden çok farklı değildir. İncil'de de yetim çocuklar ile ilgili

15 İbrahim Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 351.

16 Ceylan Sülü Akgül-Fethi Güngör, “Çocuk Koruma Sistemindeki Sıcak Yuva: Türkiye’de Koruyucu Aile Modeli”, *Social Sciences Studies Journal*, C. V, S. 47, 2019, s. 5742.

17 Abdüsselam Arı, “Yetim”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, s. 501.

18 Yetim kelimesi Arapça يَتِيم (yeteme) mazi kökündedir. Muzarisi يَتِيم (yeytemu) masdarı ise يَتِيم (yütmen) şeklindedir. Mevlüt Sarı, *El-Mevârid Arapça Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul, bilinmeyen tarih (bt), s. 1690., Çoğulu يَتِيم (eytâm) ve يَتِيم (yetâmi)'dir. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 1544.

19 Halid Ahmed Hüseyin El-İsâvî, “Hukûk-ul'Eytâm-Beyn'el-Ahdi'l Kadîm vel İslâm Dirastün Mukarenetün”, *Mecelletü'l-İlmiyye*, Camiâtü Bağdad, 2018, s. 203.

20 Arı, a.g.m., s. 501.

21 Arı, a.g.m., s. 501.

22 “Dul kadınları eli boş çevirdin, öksüzlerin kolunu kanadını kırdın; Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar, Tevrat, Eyüb Bölümü 22-9, s. 606, Çünkü yardım isteyen yoksulu, desteği olmayan öksüzü kurtardım”; Tevrat, Eyüb Bölümü 22-12, s. 61; “Gençliğimden beri öksüzü baba gibi büyütmedimse, doğduğumdan beri dul kadına yol göstermedimse”; Tevrat, Eyüb Bölümü, 31-18, s. 613.

hükümlere çok rastlanmasa da az da olsa yetimi ve annesini korumaya yönelik ifadeler mevcuttur²³.

İslam hukukunda çocuğun babasının sağ veya ölü olması durumuna göre yetimlik ikiye ayrılmaktadır. Zira babası olmamak babanın vefat etmesiyle olabileceği gibi nesebin inkâr edilmesi ya da zina yoluyla doğmakla da olabilmektedir²⁴. Bu çerçevede babasının sağ olup belli olmayan, ayrıca sokak, cami, kilise gibi yerlere bırakılıp babası tespit edilemeyen çocuğa yetim değil “*lakit*” (buluntu çocuk) denilmektedir²⁵. Savaş esirlerinin çocukları ya da boşanan ailelerin çocuklarına “*hükmi yetim*” adı verilmektedir. Bu açıdan İslam hukuku, yetimliği hükmi ve fiili olarak ayırmaktadır²⁶. Ayrıca anne veya babası, dede ya da ninesinden önce ölen ve bu sebeple baba veyahut annenin hakkı olan dede mirasından mahrum kalan çocuklar için ise “*dede yetimi*” kavramı kullanılmıştır²⁷. İslam miras hukukunda mutlak bir halefiyet durumu, yani yerine geçme olmadığından, dede yetimi olan çocuklar varis olarak anne-babalarının yerlerine geçemeyerek dede ve ninelerinin ebeveynlerine intikal eden miraslarından mahrum kalmışlardır. Türkiye ve diğer İslam ülkelerinin İslam hukukunu geçerli saydığı dönemlerde dede yetimi olan çocuklar mirastan pay alamamışlardır²⁸. 21. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu mesele, tartışılarak, vasiyet ve benzeri metodlarla mezkûr şahıslara mirastan pay verilmesi görüşü öne çıkmıştır²⁹.

Diğer yandan yetim ve yetim hakkının korunması onların mallarının idare edilmesi hususu, İslam tarihinde ihtiyatla üzerinde durulan bir mesele olmuştur. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) zamanından bu yana, yetimi gözetmek İslam devletlerinin ve toplumlarının en temel vazifesi kabul edilmiştir. Yetim kelimesi Kur'an-ı Kerim'in 12 ayetinde 23 defa³⁰ tekil ve çoğul olarak zikredilmektedir³¹. Yetim çocuklar ve onların hakları ile ilgili özen gösteren İslam dini, toplumların ve devletlerin

23 “Kilise topluluğunda bazı dul kadınların öbür dul kadınlara karşı belli sorumlulukları, görevleri vardı. Dulları ve yetimleri genel paradan geçindirenlerin adı bir deftere yazılırdı. Sorumlulukları çok önemliydi. Bu nedenle adı deftere yazılanlar üzerinde titizlikle durulurdu”, İncil, Timoteos'a I . Mektup, 5:9; “Göksel Tanrı'nın ve Baba'nın önünde pak ve lekesiz dinselik şudur: Yetimleri, dulları acılarında görmeye gitmek; kendisini de dünyasal çürüklükten kurtarmak”, İncil, Gerçek İncanın Özellikleri, Gerçek İnanlı Kutsal Söz'ü Uygulayan, 19:27/27.

24 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, Kitap Pazarı, İstanbul 2011, s. 545.

25 Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 24. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara 2007, s. 541.

26 Mehmet Naim Boz, *İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2020, s. 12-13.

27 Abdüsselam Arı, “Vacip Vasiyet ve Halefiyet Bağlamında ‘Dede Yetimi’ Problemi”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. XXXIV, 2008, s. 250.

28 Boz, a.g.e., s. 21.

29 Düzenlemelerin ayrıntıları için Bkz. Boz, a.g.e., s. 22.

30 El yetim; En'am Sûresi, Ayet 152; İsrâ Sûresi, Ayet 34; Feccr Sûresi, Ayet 17; Duhâ Sûresi, Ayet 9; Mâün Sûresi, Ayet 2; Yetimen; İnsan Sûresi, Ayet 8; Beled Sûresi, Ayet 15; Duhâ Sûresi, Ayet 6; El-yetâmâ: Bakara Sûresi, Ayet 83, 177, 215, 220; Nisâ Sûresi, Ayet 2, 3, 6, 8, 10, 36, 127*2; Enfal Sûresi, Ayet 41; Haşr Sûresi, Ayet 7; Yetimeyni; Kehf Sûresi, Ayet 82.

31 Necle Kızıldağ, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Eytam Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. 11, Ekim 2020, s. 233.

bu hassasiyet çerçevesinde hareket etmelerini istemiştir. Her toplum için kaçınılmaz olarak görülen savaşlar, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi etkenler neticesinde annesiz, babasız hatta kimsesiz olarak nitelendirilebilen savunmasız bireyler ortaya çıkmıştır.

Çalışmada tarih aralığı olarak belirlenen 1850-1856 yılları yetimliğe neden olan etkenlerin doğrudan yaşandığı dönemler arasındadır. Özellikle 19. yüzyılın ilk 30 senesinde (1800-1830) Osmanlı nüfusunun doğurganlık oranlarının düştüğü, ölüm oranlarının arttığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte 1830'lu yıllarda Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslimlerin doğum oranının dikkat çekici biçimde arttığı görülmektedir. 1850 yılından sonra ise Müslümanların doğum oranında artış gözlemlenmektedir. Kemal Karpat, bu yıllardaki Müslüman ve gayrimüslim topluluğun doğurganlık oranlarındaki dengesizliğini iki toplum arasındaki ekonomik ve toplumsal koşullarla açıklamıştır³². Başka bir çalışmada ise doğum oranı hareketlerini değerlendirerek Türk nüfusunun askerlik sebebiyle demografik açıdan olumsuz etkilendiğini belirtmiştir. Arkasından 1768-1829 yılları arasındaki Rusya ve Avusturya Savaşı, 1804 Sırp Ayaklanması, 1821-1828 yılları arasındaki Yunan İsyanını da somut birer örnek olarak göstermiştir³³. 1830-1850 yılları arasında ise sayıca azınlıkta olan gayrimüslimlerin bu oranda artış yaşadığını söyleyen Karpat, Müslümanların doğurganlık oranlarının azalmasını, askerlik yapmalarına ayrıca gayrimüslim halkın ülkenin ekonomik fırsatlarını Müslümanlardan daha fazla kullandığına sebep olarak göstermiştir. Tüm bu sebeplerin yanında Karpat, dönemin salgın hastalıklarının Müslümanlar arasında çok fazla ölüme sebep olduğunu, az gelişmişliğe bağlı olarak savaş, açlık, hastalık gibi sebeplerle 19. yüzyılın ilk yarısında, Müslüman nüfusun büyüme hızının düşürdüğünü belirtmiştir³⁴.

Konunun 1850-1856 yılları arası olarak belirlenmesindeki etkenlerden biri de yaşanan savaşlar neticesinde, ancak 1850 yılından sonra doğum oranlarının artış göstermesidir. Özellikle 1700-1850 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde deprem, yangın, iklim değişikliğinin yanı sıra başta veba olmak üzere çiçek hastalığı, sıtma, tifo ve tifüs salgınları baş göstermiştir³⁵. Bununla birlikte İstanbul başta olmak üzere ülke genelinde ölümlerin fazlaşması sonucu haliyle yetimlerin sayısında artış yaşanması

32 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev: Bahar Tırnakçı, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss. 48-49.

33 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev: Akile Zorlu Dorukan, Kaan Dorukan, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2008, s. 122.

34 Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 49.

35 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, ss. 4-20.

neticesini hâsıl etmiştir. Ayrıca çalışmanın bu yıllar arasında seçilmesinin diğer sebepleri olarak; 1838 yılında Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin oluşturulması, bu sayede 1850 yılına gelene kadar yargılama, duruşma ve sorgulama işlerinin bir araya getirilerek tereke ve miras işlerinin bu mahkeme tarafından daha düzenli şekilde kontrol edilmesi, mahkemenin bu hususta komisyonlar teşkil etmesi ayrıca yetimler ve malları ile ilgili nizamnameler yayımlaması şeklinde sıralanabilir.

Çalışma, 1850-1856 yılları arasında Üsküdar mahkeme kayıtlarındaki yetim/öksüz çocukların Üsküdar mahkemesine intikal etmiş tüm davalarını kapsamakta olup, bunları inceleyerek dönemin siyasal, ekonomik, sosyal bakış açısıyla bu bireylerin konumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın yöntemi, Üsküdar kazasına ait mahkeme kayıtları, ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin farklı tasniflerinde yer alan belgelerin incelenmesi ve devletin yetimler için yayımladığı nizamnamelerin yorumlanması şeklindedir. 1851 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin yetimler için ortaya koyduğu bir yayın organı mevcut olmadığından bu yıldan sonra nizamname maddeleri de değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin mahkemeye intikal eden yetim davaları karşısında nasıl bir tutum sergilediği, Osmanlı mahkemelerine yansıyan yetim davaları konusunda nizamname maddelerinin ne kadar tatbik edildiği sorularına da cevap aranmıştır. Yetimlerin mağduriyet yaşamaması adına tespit edilen meseleler, 1851 ile 1906 yılları arasında belli aralıklarla yayımlanan nizamnamelerle çözülmeye çalışıldığından, bu nizamname maddeleri incelenmiş ve 1850-1856 yılları arasında Üsküdar'da yaşayan yetimlerin davalarını içeren şer'iyye sicilleri analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Birincil Kaynaklar

Şer'iyye (Kadı) Sicilleri ve Eytam Sicilleri

Toplumla ilgili tüm hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kaynakları ihtiva eden defterlere şer'iyye sicilleri (sicillât-ı şer'iyye), kadı defterleri, mahkeme defterleri, zabt-ı vekayi sicilleri denilmektedir. Şer'î mahkemeler tarafından verilen her çeşit ilam, hüccet ve şer'i evrak

istisnasız şekilde, asıllarına uygun olarak bu defterlere kaydedilmektedir³⁶. Bu ve benzeri yönleri ile Osmanlı tarihinin, hukukunun, sosyal hayatının ve iktisat hayatının birinci elden kaynağı olan şer'iyye sicilleri, vergi toplamaktan sefer hazırlığına, narh, noterlik ve adalet mekanizmasının işletilmesinden, merkezî idarenin emirlerinin uygulanmasına kadar bütün bilgileri ihtiva etmektedir.

Belgelerin hacmi sicil defterinin ait olduğu şehir ya da kazaya göre değişiklik gösterebilmektedir³⁷. İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlere ait şer'iyye sicilleri genellikle muhtevastaki belge türüne göre müstakil olarak tutulurken, küçük kazalarda bütün belgeler tek defter içerisinde kayıt altına alınmıştır. Özellikle İstanbul şer'iyye sicilleri Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgeler arasında en fazla sayıya sahip olan ve en iyi muhafaza edilen sicil koleksiyonları arasındadır³⁸. Bunun sebepleri şüphesiz başkent olması, yoğun bir nüfusa sahip olması, siyasi, iktisadi, kültürel bir merkez fonksiyonuna sahip olmasındandır. Bundan dolayı yalnızca tereke kayıtları bile askeri ve beledi kayıtlar olarak ayrı ayrı tutulabilmiştir. Ayrıca vazife alanı yalnızca miras ile ilgili davalara bakmak olan *kassamlıklar* ihdas edilmiştir. Bu mahkemelerin idaresine de *kassam efendiler* getirilmiştir. İncelemesi yapılan Üsküdar sicilleri de Kassam Sicili, Kadı Sicili, Naib Sicili olarak birbirlerinden ayrılmıştır. Üsküdar şer'iyye sicillerinin ilki 1519 Aralık ayıyla başlamaktadır. Bu siciller kullanılarak Üsküdar tarihi hakkında detaylı ve spesfik çalışmalar yapılagelmıştır³⁹.

Ayrıca siciller bu çalışmanın konusunda olduğu gibi sosyal dayanışma, aile, çocuk gibi konularda tarihçilerin işini kolaylaştıran muhtevaya da sahiptirler. Bu çerçevede Osmanlı toplumunda çocukların, özelde kimsesiz çocukların durumlarını incelerken nafaka, hıdane, vasî, idâne, rüşd ispatı gibi meselelerini inceleyip değerlendirme yapılmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın tarih aralığı olan H. 1266-1271/ M. 1850-1856 yılları arasındaki Üsküdar mahkeme kayıtlarının numaraları 612'den 651'e kadar olan kayıtlardır. Bu minvalde okunup yorumlanan 40 adet sicilin içinde müstakil şekilde kaleme alınan ilmuhaber⁴⁰, defter-i kassam⁴¹, i'lam⁴², hüccet⁴³, yetim kalan çocuklara ebeveynlerinden

36 Emin Kutluğ, *Üsküdar Şer'iyye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/347 Nolu Defter) (1 Ramazan 1124/Safer 1125)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 4.

37 Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *DLA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 9.

38 Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, No: 7, İstanbul 1995, s. 30.

39 Örnek olarak Bkz. Halil İnalıcık, "Üsküdar'ın İlk Fethi (1329) ve Üsküdar Sicilleri Hakkında Bildiri", *İstanbul Tarihi Araştırmaları Fetihten Sonra İstanbul'un Yeniden İnşası Bilâd-i Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar*, Ed. Tayfun Ulaş, İş Bankası Kültür Yayınları 2. Baskı, İstanbul 2019, s. 462.

40 İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İ.M.M.A.), Üsküdar Şer'iyye Sicilleri (Ü.Ş.S.), nr. 612.

41 Ü.Ş.S., nr. 614, 618, 623, 636, 641, 649., 614 numaralı defter defter-i kassam şeklinde yazılmışken içeriği idânedir. O yüzden idânat sicilleri içinde değerlendirilmiştir.

kendilerine intikal eden gayrimenkullerin, Evkaf-ı Hümayun Müfettişi tarafından keşfinin bildirildiği ilmuhaber sicilleri⁴⁴, i'lâmât-ı dâr-ı şûrâ sicilleri mevcuttur⁴⁵. Yukarıdakilerden farklı olarak müstakil olmayan, çeşitli konuları ihtiva eden siciller de vardır⁴⁶. Sicillerin kapak sayfasında defterin muhtevası ve hangi görevliler tarafından kaleme alındığı da kayıtlıdır. Bu kayıtlara göre 1850-1856 yılları Üsküdar Kısım-i Askerîye Mahkemesi ve beledi mahkemelere belirli aralıklarla atanan kassamlar şunlardır: Es-Seyyid İbrahim Halil Efendi⁴⁷, Mehmed Kamil Bey Efendi⁴⁸, Kevâkib-zâde Mehmed Said Efendi⁴⁹, Efendi -zâde Ârif İsmet Bey⁵⁰, İbrahim İsmet Bey⁵¹, Dâr-zâde Mehmed Şerif Efendi⁵², Nafi Efendi⁵³, Arap-zâde Mehmed Zeki Molla Efendi⁵⁴, Meşreb-zâde Ali Raik Efendi⁵⁵, Yenici-zâde es-Seyyid Mehmed Ali Efendi⁵⁶.

1851 yılında yetim çocuklara ait meselelerin merkezden denetlenmesi amacıyla Eytâm Nezaretî kurulmuştur. Burada tereke işleriyle ilgilenen kassamların ve kısım Kâtiblerinin olay yerine gidip terekeyi belirlemesi, taksim etmesi gerektiğinde Eytâm Nezaretî'nden bir görevlinin de bu terekeyi ayrıca yazması kuralı getirilmiştir. İlaveten yetim çocuğun parasından yapılan idâne (borç alma) işlemleri de müstakil olarak kayıt altına alınmıştır. Getirilen bu yeniliğin başlıca sebebi, toplumun tüm kesimini ilgilendiren ve hassas davranılması icap eden yetim mallarında yapılabilen usulsüzlüklerdir. Gündeme getirilen bu değişimlerle birlikte şer'iyye sicillerinin yanında yetim paralarının kayıtlarının tutulduğu “*eytam sicilleri*” de ortaya çıkmıştır. İçeriği aynı olmasına rağmen bu defterler bazen idanât sicili bazen de eytam sicili şeklinde

42 Ü.Ş.S., nr. 616, 626, 631, 633, 637, 645, 650.

43 Ü.Ş.S., nr. 617, 621, 634, 638, 651.

44 Ü.Ş.S., nr. 619, 627.

45 Ü.Ş.S., nr. 622, 625.

46 Ü.Ş.S., nr. 613, 615, 629, 630, 632, 640, 642, 643, 644. 642 olanlar kayıt altına alındığı numaraya göre 1850-1856 yılları arasında olması gerekirken 1834-1845 yılları arasında kaleme alınan sicildir. Aslında o yıllar arasında yazılmış olan defter kaybedilip, ya da zarar gördüğünden, mahkemeye gelen kişilere de verilen belgelerin kopyalarından tekrar kaleme alınarak oluşturulmuştur. İncelenen yılların dışında olmasına rağmen bu sicil defterinden, yalnızca Üsküdar Mahkemesinin Anadolu Kadiaskeri'ne yazdığı, yetimler için bir kassam tayini dilekçesi alınmıştır.

47 “... Hazretleri es-Seyyid İbrahim Halil Efendi sadr-ı Anadolu sağirlere ebeveynlerinden intikal iden akârâtın lede-l'keşf-i Evkâf-ı Hümayun Müfettişi Efendi Hazretlerine İrsal Olunan İlmühaber Sicilidir. 1263, 1264, 1265, 1266, 1267 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 612.

48 “Bil-Fiil Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu Semahatlü Süleyman Bey Efendi Zade Mehmed Kamil Bey Efendi Hazretlerinin Zamanında Vuku' Bulan Defter-İ Kassam Sicilidir 1266-1267”; Ü.Ş.S., nr. 614.

49 “Hâlâ Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu Kevâkib Zâde Semahatlü Mehmed Said Efendi Hazretlerinin Hüccât Sicilidir 1267-1268 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 617.

50 “Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu Semahatlü ... Efendi Zâde Ârif İsmet Bey Efendi Hazretlerinin Zamanında Vuku' Bulan Defter-İ Kassam Sicilidir 1268 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 623.

51 “Bil-Fiil Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu ... Pek Zâde Semahatlü İbrahim İsmet Bey Hazretlerinin Zamanında Vuku' Bulan İ'lâmât-ı Sicill Mahfuzlarıdır 1268-1269 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 626.

52 “Bil-fiil sadr-ı vâlâ-yı Anadolu Dâr-ı zâde Mehmed Şerif Efendi hazretlerinin zamanında vuku' bulan idânât sicilidir 1269 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 628.

53 “Bil-fiil sadr-ı vâlâ-yı Anadolu Maliye-i Meclis Müfettişi Semahatlü Nafi Efendi Hazretleri zamanında vuku' bulan idânât sicilidir 1270 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 635.

54 “Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu Semahatlü Arap-Zâde Mehmed Zeki Molla Efendi Hazretlerinin Zamanında Vuku' Bulan İdânât Sicilidir 1270 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 639.

55 “Bil-Fiil Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu Meşreb-Zâde Ali Raik Efendi Zamanında Vuku' Bulan İ'lâm Sicilidir 1272 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 645.

56 “Bil-Fiil Sadr-ı Vâlâ-yı Anadolu Yenici-Zâde Semahatlü Es-Seyyid Mehmed Ali Efendi Hazretlerinin Zamanında Vuku' Bulan İdânât Sicilidir 1272 Üsküdar Mahkemesi”; Ü.Ş.S., nr. 648.

kaydedilmiştir⁵⁷. İncelenen sicillerde hem idanât sicili⁵⁸ hem de eytam sicili olarak kaleme alınanlar mevcuttur⁵⁹. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde 1844-1884 yılları arasında 37, tarihi tespit edilemeyen 12 olmak üzere toplam 49 eytam ve idânât sicili mevcuttur⁶⁰.

Son çalışmalar göstermektedir ki Eytâm Nezaretî'nin kurulmasıyla birlikte eytam sicilleri hakkında kayda değer sayıda çalışma mevcut değildir. Tespit edilen sayıdan fazla olduğu düşünülen bu defterlerin keşfedilip değerlendirilmesi sosyal tarih alanına büyük katkılar sağlayacaktır.

Çalışma dönemi olan tarih aralığından bugünkü İstanbul'un Anadolu yakasının tamamı (Gebze, Beykoz, Yoros, Adalar, Kartal, Soğanlık Kadıköy) Üsküdar Kadılığı içerisinde. Üsküdar Sicilleri 919-1312/1513-1924 yıllarını kapsamakla birlikte toplam sayıları bin elli yedi olarak tespit edilmiştir⁶¹. İstanbul içerisinde de en eski tarihli olan siciller Üsküdar Mahkemesi'ne aittir ki, bu özelliği ile Üsküdar Kadılığı'na ait şer'îye sicilleri çeşitli çalışmalara da konu olmuştur.

Katipler, mahkemeye intikal eden her davayı kaydederken, hükümlerin yanına içeriklerini derkenar şeklinde özetlemişlerdir. Örneğin yetim çocukları ilgilendiren hükümlerde yanlarına “*vasî tayin, sağîr nafaka, icâr-ı sağîr, kassam defteri, idânât, rüşd ispat*” gibi açıklamalar mevcuttur ki bu da bizlere hükümleri tasnif etme konusunda yardımcı olmuştur.

Diğer Arşiv Tasnifleri

Osmanlı Devleti'nin yetimler ile ilgili hassasiyetinden dolayı devlet kurumları arasında bu çocuklar ile ilgili muhtelif konularda yazışmalar olmuştur. 1839 Tanzimat Fermanı'nda belirtilen kanunları hazırlamakla görevli olan, 1850 yılına gelindiğinde ise yargılama, duruşma ve sorgulama işlerini de üstlenen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ve buradan çıkan evraklar, çalışmada sıklıkla kullanılan belgelerdir.

Sadaret ve nezaretler arasındaki yazışmalar da Osmanlı Devleti içerisindeki yetimlerin meseleleri hakkında fikirler vermektedir. Özellikle yetimlere ait malların vasîler ve başka kişilerce telef edilip edilmediğinin kontrolü, bunları telef edenlerin

57 Abdullah Taha Yıldız, *Katip Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin Eytam Sicillerine Göre Osmanlı'da Yetim Mallarının İdaresi* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017., İdanat defteri örneği için Bkz. Necla Kızıldağ, *Eytam idaresi ve 50 nolu Eskişehir-Sivrihisar İdanat Sandığı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2019.

58 Ü.Ş.S., nr. 614, 620, 624, 628, 635, 639, 646, 648.

59 Ü.Ş.S., nr. 647.

60 İsmail Kur vd., *Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu, Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2006, ss. 240-242.

61 İsmail Kurt - Bilgin Aydın, “Üsküdar ve Çevresi Tarihinin Yeni Kaynakları: Valide Camii'nde Bulunan Siciller”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 101, Nisan 1996, s. 206.

görevlerinden men edilmesi, söz konusu malların bulunduğu mahallelerin korunması, bunlarda yapılan kayıt işlemlerinde dikkatli davranılması gibi tedbir içerikli evraklar mevcuttur. Bu noktada Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı, Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Yazışma Evrakından çok sayıda belge mevcut olup, konular ortaya konulurken bazıları değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi olan II. Murad zamanından 1649 yılına kadar her türlü çözilemeyen davaların görüşülüp kayıt altına alındığı Mühimme Defterleri, diğer kayıtlardan ayrılmıştır. Mühimme Defterleri'ne yalnızca idari ve adli konular kaydedilmiştir⁶². Bu doğrultuda, 1850-1856 yıllarından önce Osmanlı Arşivi'ndeki mühimme evrakları incelendiğinde, Osmanlı Devleti içerisindeki dul ve yetimlerin maaşları hususlarının, yetimlere görevlendirilen vasîlerin bazılarına verilen yakalanma emirlerinin, vefat edenin terekesindeki sorunlar ve varislerine verilmesi hususlarının burada kayıt altına alındığı gözlemlenmiştir. 1850-1856 yılları arasında ilişki kurmak adına bu dönem öncesine ait bir takım mühimme kaleminden çıkan evraklar da incelenmiştir. 1851 ve sonrası, Osmanlı Devleti içerisindeki yetimler ve yetim malları hususunda bir kurumsallaşma döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Söz konusu yıllarda mühimme evrakı sayısı sınırlıdır. Genel olarak merkezde ve taşrada kurulacak eytam sandıklarının görevli atamaları ile ilgilidir.

Konuya dair bir başka kaynak da şahsi davalara ait ferman, berat ve hükümlerin yazıldığı Şikâyet Defterleri ve 1742 yılından sonra Şikâyet Defterleri'nin devamı olarak tanzim edilen Ahkâm Defterleri'dir. Eyalet esaslı tutulan Ahkâm Defterleri arasından konunun ele alındığı yıllar ve coğrafya itibarıyla 1264-1269/1847-1852 yıllarına ait 23 numaralı ve 1269-1276/1852-1859 yıllarına ait 24 numaralı İstanbul Ahkâm Defteri incelenmiştir⁶³.

Nizamnameler

19. yüzyılda Osmanlı Devleti her konuda olduğu gibi, yetimlere yönelik teşkil ettiği kurumları da nizamnameler ile düzenli hale getireye çalışmıştır. Bu çerçevede, yetim mallarının idaresi ve muhafazası olarak çıkarılan ilk nizamname 7 Rebiüelvel 1268/31 Aralık 1851 tarihinde Düstûr'un birinci tertip birinci cildinde yayımlanan

62 Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. III, S. 5, 2005, s. 124.

63 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz: Yusuf İhsan Genç vd., T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, No: 42, İstanbul 2000, ss. 10-32.

“1851 Eytâm Nizamnamesi⁶⁴”dır. Adı geçen tarihte eytam sandıklarının kurulması kararlaştırılmış ve bu konuyla ilgili ayrı bir nizamname düzenlenmiştir. Nizamnamenin yürürlüğe ne zaman girdiğine dair kesin bir bilgi mevcut değildir. “*Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedede Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında Nizamnamedir*” başlığı ile yayımlanmıştır⁶⁵. Düstûr’un birinci tertip birinci cildinde Eytâm Nizamnamesi’nin hemen akabinde yer almaktadır. Bu iki nizamnamenin de içinde bulunduğu ve sonraki yıllarda çıkan tüm nizamnameleri de kapsayan, yetimler ile ilgili kuralların toplu olarak içinde yer aldığı son nizamname 1906 yılında “*Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname*” adıyla tek fasıl halinde kaleme alınmıştır⁶⁶.

Çalışmaya tarihî süreç içerisinde değişen şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda nizamnameler de eklenmiştir. Bu nizamnameler Eytam Nizamname Komisyonunun oluşturulması başlığında detaylı olarak incelenmiştir.

İkincil Kaynaklar

Çağdaş Araştırmalar

Osmanlı Devleti’ndeki yetim ve öksüz çocuklar ile ilgili yapılan çalışmalar Kur’an-ı Kerim’in yetimlere gösterdiği ihtimam ve ayetler kapsamında ele alınmaktadır. Bununla birlikte yetim çocuklar, I. Dünya Savaşı ve sonrasında geride kalan bireyler şeklinde incelense de Cafer Çiftçi’nin klasik dönem Osmanlı yetimlerinin himayesine ışık tutan ve bizlere Osmanlı Devleti’nde yetimleri himaye etmenin nasıl bir zihin altyapısı olduğunu gösteren çalışması başlangıç olarak burada zikredilmelidir⁶⁷. Yine Nesimi Yazıcı’nın “*Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler*” isimli çalışması bizlere genel olarak yetimlerin himayesini anlatmaktadır⁶⁸. Tarihî süreç içerisinde Selçuklu Devleti de dâhil olmak üzere yetimlerle ilgili kurulmuş vakıflar, yapılan düzenlemeler, devletlerin yetimlere bakış açısını göstermiştir. Bunun yanında, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat ve sonraki dönemlerinde kurulan Emvâl-i Eytâm İdaresi, Islahhaneler, Darüşşafaka gibi kurumlar hakkında bilgiler verilmiştir.

64 Düstûr, Tertip I, “Eytam Nizamnamesidir”, C. I, H. 1268, ss. 270-275.

65 Düstûr, Tertip I, “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânedede Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası”, C. I, H. 1288, ss. 276-281.

66 Düstûr, Tertip I, “Umum Emvâl-i Eytâmın Sûreti İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname” C VIII, H. 1324, ss. 515-548.

67 Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa’da Eytam Keseleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 5, 2003, ss. 81-96.

68 Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLVIII, Ankara 2007, ss. 1-46.

Ek olarak “*Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*” isimli eserde 1851 Eytam Nizamnamesi’nin hazırlanması ve yetim mallarında yapılan usulsüzlüklerle ilgili bilgiler mevcuttur⁶⁹.

İslam dininin yetim haklarına titizlik göstermesi Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerde karşımıza çıkmaktadır. Yetim mallarını haksız şekilde kullanmak şiddetle yasaklanmış ve cezasının ahirette cehennem olacağı belirtilmiştir⁷⁰. Bunlardan ötürü yetimlik ile ilgili ilahiyat fakültelerinin anabilim dallarında çalışmalar mevcuttur. Örnek verilecek olursa; Mehmet Şirin Ayrıl’ın “*Kur’an’ın Yetimlere Bakış Açısı*” isimli çalışmasında yetimlere iyi davranmak, yetim malına en iyi şekilde yaklaşmak, yetim mallarını kendilerine zamanında teslim etmek, yetimlere kötü muamele ve zulmün yasaklanması, yetimlerle beraber kalanların uymaları gereken şartları içeren ayetlerin değerlendirilmesi yapılmıştır⁷¹. Başka bir çalışmada veli ve vasînin yetiminin malında uyguladığı idâne işlemlerinin İslam hukukunda olan sınırları belirtilmiştir⁷². Bugün Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Kütüphanesi koleksiyonuna ait, Milli Kütüphanede muhafaza edilen Subkî’nin yazma eserinde de yetimlere verilecek zekâtta bahsedilmektedir⁷³. Örnek verilen alanda yapılmış son çalışmalardan biri de Arapça kaleme alınmış yüksek lisans tez çalışmasıdır. Burada da İslam’ın yetime verdiği önem, yetimin himayesi, yetime inayette bulunulması, yetimi terbiye etmek gibi konular üzerinde durulmuştur⁷⁴.

Yetimler ve onların mali durumları hakkında çalışmalar, genellikle 19. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Bu dönemde meydana gelen devlet içi kurumsallaşma anlayışıyla, yetimler için çeşitli müesseseler inşa edildiğinden, 19. yüzyıl öncesini konu alan, müstakil olarak yetim çocukları içeren çalışmaların sayısı azdır. Tanzimat döneminden itibaren yetim çocuklar ile ilgili çalışmalar yapanların başında Mehmet Çanlı⁷⁵, Tahsin Özcan⁷⁶, Nazan Maksudyan⁷⁷ gibi isimler gelmektedir. Bu kişilerin çalışmaları

69 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. IX, haz: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 25-39.

70 Nisa Süresi, Ayet 12; Fecr Süresi Ayet 17; Duha Süresi Ayet 9; Mâun Süresi Ayet 2.

71 Mehmet Şirin Ayrıl, *Kur’an’ın Yetimlere Bakış Açısı*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

72 Leyla Batchaeva, *İslam Hukukunda Yetimin Malının Korunması ve Kullanılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, bt.

73 Ali b. Abd el-Kâfi es-Subkî, *Telhisü Rüşdî'l-Efhâm fî Zekâti'l-Eytam*, Beyrut, 683-756/1284-1355, ss. 1b-9a.

74 Mohammed Nouri Khalid, *Huququ'l-Eytam fi'l-Islam, (İslam’da Yetim Hakkı)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2021.

75 Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. XIV, Ankara 2002, ss. 57-73; Mehmet Çanlı, “Osmanlı İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul 2003, ss. 59-86; Mehmet Çanlı, “Tarihi Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar (1851-1920)”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* S. 9-3, 2020, ss. 1301-1317, Mehmet Çanlı, “Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Eytam Sandıklarından Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 24, 2020, ss. 163-193.

76 Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 14, 2006, ss. 103-126.

yetimlerin toplum içerisinde himaye edilmesini, eytam sandıkları gibi önemli bir fonun nasıl geliştirildiğini ve yetim mallarını denetleyen Eytâm Nezareti'nin önemini göstermeleri bakımından ehemmiyetlidir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti mahkeme kayıtlarının yanında, 1851 yılından itibaren eytam idânat sandığı defterleri de tutulmaya başlamıştır. Bu defterler de sayıları az olmasına rağmen akademik çalışmalar konu olmuştur. Örneğin Veli İnanç'ın 2002 yılında hazırlamış olduğu çalışma bu türden araştırmaların ilki özelliğindedir⁷⁸. Bölgesel olarak Marmaris eytam sandığını çalışan İnanç'ın ardından İrfan Ünal'ın Çanakkale'ye⁷⁹, Abdullah Taha Yıldız'ın İstanbul'a⁸⁰ ve bizim hazırladığımız Eskişehir/Sivrihisar⁸¹ bölgelerine ait yüksek lisans tezleri mevcuttur.

Konuyu farklı kaynaklardan ele alan Metin Menekşe'nin çalışmasında ise 1845 yılına ait Eskişehir temettuat defterleri ışığında yetim bireylerin isimleri, vasîlerin kimler olduğu, devlete ne kadar vergi verdikleri gösterilmiştir⁸².

Yetim konusunu kamusal olarak incelemeye ise 1852-1918 yılları arasında, İstanbul'da yaşayan Ortodoks Yunan toplumu içerisindeki yetim ve sokak çocukları için hayırseverlik çalışmalarını ve ödenek planlarını gösteren çalışma örnek olarak gösterilebilir⁸³.

Yetim mallarında yapılan işlemlerin tarihî sürecini gösteren en güncel çalışmalardan biri ise Çiğdem Gürsoy'un tebliğidir. Burada yetim çocukların her türlü işlerinden sorumlu olan vasîlik kurumundan eytam sandıklarına geçişteki olayların ortak özelliği verilmiştir. Son kısımda ise İrfan Ünal'ın çalışmasına konu olan Çanakkale Teminatlı İdane Defteri değerlendirilmiştir⁸⁴.

Zikredilen çalışmaların yanında, şu anki çalışma, incelemesi yapılan yetim çocukların yalnızca mali, sosyal, hukuki ya da dinî meseleri değil, tüm haklarının bütün olarak değerlendirildiği bir çalışmadır. Osmanlı Devleti'nin Üsküdar kazasında yaşayan

77 Nazan Maksudyan, *Hearing The Voiceless—Seeing The Invisible: Orphans and Destitute Children as Actors of Social, Economic and Political History in The Late Ottoman Empire*, Basılmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

78 Veli İnanç, *Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği (1885-1911)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2002.

79 İrfan Ünal, *167 Nolu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdâne Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1920-1926)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2010.

80 Yıldız, a.g.t.

81 Kızıldağ, a.g.t.

82 Metin Menekşe, “Temettuat Defterleri Işığında Eskişehir’de Yetimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Bilgiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 28, 2015, ss 383-395.

83 Dilek Özkan, *Philanthropy And Appropriation Policies Towards The Orphans And Foundlings Of The Greek Orthodox Community Of Istanbul (1852-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.

84 Çiğdem Gürsoy, “Vasî Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, ss. 321-344.

yetim çocukların mahkemeye intikal edilen davalarında, gerek vasîlerin gerekse devletin tutumunu göstermek adına yapılan ilk çalışmadır. Devletin yetimler için açtığı nezaretin hazırlık aşamalarını göstermek, nezaretin açıldıktan sonra görevlerini belirtmek, ayrıca yaşanan tüm hadiseler karşısında mağduriyet yaşamış olan yetimleri somut şekilde belirtmek açısından mühimdir.

Dönemin önemli finans kaynağı olan Üsküdar Eytam Sandıkları bugüne kadar incelenip analiz edilmediğinden, bundan sonraki eytam sandıklarının değerlendirilmeleri noktasında örnek alınabilecek bir çalışma özelliği taşımaktadır. Üsküdar Eytam Sandıkları, 1850'li yılların başında tam olarak teşkilatlanamamıştır. Nizamname kurallarının getirildiği bu yıllarda, sandıklar kurallara riayet etme noktasında zorluklar yaşamıştır. Bu zorlukların ne zaman aşıldığı, ya da denetim mekanizmasının hangi yıllarda geldiği gibi soruların cevapları için farklı çalışma konuları sunmaktadır.

İlaveten, yetim paralarından borç alan kişilerin, vade süreleri ve nema oranlarının analizleri, diğer eytam sandıkları için de incelenmesi gereken hususlardır. Henüz yeteri kadar çalışılmamış olan eytam sandıklarının hangi bölgede nasıl çalıştığını göstermek, siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki vb. pek çok alanda sosyal tarih bakış açısıyla yorum yapabilmeye imkân sunacak konular arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE YETİMLERİN HİMAYESİ

1. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE YETİMLERİN HİMAYESİ (1299-1839)

Yetimlere gösterilmesi gereken ihtimam birer insanlık vazifesidir. Konu ile ilgili ayetler, hadisler, kıssalar, rivayetler görmek mümkündür. Aynı hassasiyet ilk dönemden itibaren kurulan Müslüman devletlerde tezahür etmiş olup Osmanlı Devleti'ne de intikal etmiştir. Devlet genel uygulama olarak, bünyesinde bulundurduğu yetim ve öksüz çocukları himaye etmeyi amaç edinmiştir. Bu himayeler gerek devlet gerekse toplum nazarında oluşturulan vakıflar, ayrıca tesis edilen müesseseler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

İslam devletlerinin hepsinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yetim hakları İslam hukuku çerçevesinde korunmuştur. Fıkıh metinlerinde, vefat edenin mal taksimi, bu maldan hakkı olan çocuğa ne kadar hisse verileceği, şayet bu çocuk bülûğ çağına girmemiş ve rüşdünü ispat etmemiş ise, miras payına sahip çıkamayacağı için onun yerine kimin bu malları koruyacağı gibi hususlar açıkça belirtilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in emri doğrultusunda geliştirilen velayet uygulaması⁸⁵, vasîyetnamelerde yetimlerin gözetilmesine dair hükümlerinin konulması, bunları detaylı olarak açıklayan şeyhülislam fetvaları, yetimleri korumaya yönelik hassasiyetin başka göstergeleridir⁸⁶. İslam hukukçuları yetim çocukların korunması, onların terbiyeli şekilde yetiştirilmesi görevini toplumsal bir vazife sayarak yetime yakınlık derecelerine göre bu sorumlulukları tasnif etmişlerdir. Yetime bakma sorumluluğu öncelikle yetimin akrabalarına verilmiştir. Akrabası yok ise üstlenmek isteyen Müslümanlara, bunlar da yok ise devlete, devletin belirlediği koruyucu ailelere⁸⁷ veya kurumlara yüklenmiştir⁸⁸. Taşrada korunmaya ihtiyacı olan yetimlere koruyucu aile uygulamaları geliştirilmiştir. Velayet ve vesayet uygulamalarıyla yetim kalan çocuklara sahip çıkılmaya çalışılmıştır. Maddi olarak zor durumda olan ailelerin çocukları varlıklı ailelerin yanına verilerek

85 "... işte bu durumda velayet, yalnızca hak olan Allah'a mahsustur." ayetinde geçen velayet kelimesi koruyuculuk-himaye etmek anlamındadır; Keyf Süresi, Ayet 44.

86 Yetimleri ilgilendiren muhtelif vasiyet durumları, vefat edenin çocuğa yakınlığına bağlı olarak vasiyet gereği terekeden ne kadar hisse alacağı gibi fetvalar için Bkz. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetâvâ* haz: Süleyman Kaya vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2011, ss. 629-650.

87 Osmanlı Devleti koruyucu aile uygulamasını yaparken, İslam dinine uygun olarak, ileride ortaya çıkabilecek nahoş durumların önlenmesi adına evlat edinme durumuna sınırlamalar getirmiştir. Osmanlı belgelerinden de anlaşılacağı üzere bu sınırlama, çocuğun reşit yaşa gelmesiyle ilgilidir. Bu sınırlama göz önünde bulundurularak, Osmanlı mahkeme kadısının temel görevleri arasında, kendi ailesinden ayrılan çocuğa yeni bir aile bulmak, ya da icar yolu ile koruyucu ailenin yanına yerleştirmek vardır. Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi 1839-1876*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998, s. 73.

88 Aişe Şimşek, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması-Kurumsal Süreç", *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Mart 2021, s. 94.

refah içinde yaşamaları sağlanmıştır. Ayrıca terk edilmiş çocuklara bakmak isteyen kadınlara devlet hazinesinden para tahsis edilmiştir⁸⁹. Söz konusu çocukların mali hakları konusunda da düzenleme yapan devlet, yetim mallarının düşük paralar ile satılmasının önüne geçilmesi için çalışmış, Kur'anî bir emir olarak yetim malına hile yapanların cezalandırılacağı uyarıları yapılmıştır⁹⁰.

Özellikle klasik dönem Osmanlı toplumunda yetimleri terbiye ve muhafaza konusunda Ahilik Teşkilatı'nın da rol aldığı vakidir. Başlangıçta tarikat, esnaf ve sanatkârlar birliği olarak yapılan bu kurum, ilerleyen süreçte ihtiyaca mebni olarak sosyal hayatın düzenlenmesine katkıda bulunmuş, toplum içindeki gençleri kötü alışkanlıklardan koruyarak belli meslek ve sanat öğretme alanlarında da faaliyet icra etmiştir. Özellikle yetimleri koruyup onların meslek edinmelerini sağlayan ahi meslek birlikleri, yamak-çırak-kalfa-usta ilişkisi ile yetimlere ahlaki olgunluk ve mesleki deneyim kazandırmayı hedeflemiştir⁹¹. Bununla birlikte klasik dönem Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarından olan Sıbyan Mektepleri de öncelikli olarak yetim ve öksüz çocukların eğitim görmesi için açılan müesseseler arasındadır⁹².

18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde özel olarak çocuklara sunulan hizmetlerin yaygınlık kazandığı müşahade edilmektedir. Örneğin *İmâret-i Dârü'z-Ziyâfe* ya da *İmâret-i Dârü'l-İt'âm* denilen aşevlerinde yoksullar ve talebeler için yemek verildiği, ayrıca yetimlere maaş veren vakıfların bulunduğu tespit edilmiştir⁹³.

Osmanlı Devleti'nde yetimlerin hukuki ve sosyal sistematüğünü ele alırken klasik dönem ve Tanzimat dönemi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Klasik dönemde, yukarıda bahsedilen örnekler dışında, büyük oranda vakıflar vasıtasıyla yetimlere destek sağlanmıştır. Ayrıca veli/vasî gözetiminde yetimlerin kontrolü gerçekleşmiştir. Bu dönemde geliştirilen uygulamalar Tanzimat dönemine kıyasla yerel boyutludur. Belli mahallerde gerçekleşen uygulamaların genele teşmil edilemediği görülmektedir. Devletin bunlara müdahalesi veya kontrolü tam olarak kendini hissettirmemiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve dağılma dönemlerinde, korunmaya muhtaç çocuklar

89 Muammer Salim, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2011, s. 35.

90 Fatih Bozkurt, "Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 3, Ocak 2012, ss. 80-81.

91 Şimşek; a.g.m., s. 94.

92 Selda Ergül, *Çocuklara Rehber Dergisi ve 19.yüzyıl Osmanlı Çocuk Eğitimindeki Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep 2014, s. 7-8.

93 Şerife Memiş, *Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs 1703-1831*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016, s. 114.

meselesinin ulusal bir boyut kazanması ile devletin bu alana doğrudan müdahalesi başlamıştır⁹⁴. İlgili bölümlerde bunlara detaylı olarak değinilecektir.

1.1. VELİ/VASÎ GÖZETİMİNDE YETİMLER

Osmanlı Devleti, yetim ve öksüz çocukların bakılıp eğitilmesi amacı ile farklı koruyucu aile modelleri geliştirmiştir. Bunlardan biri, söz konusu çocukların öncelikle yakınları var ise onların yanında, yok ise kendilerine hâmilik yapacak kimselerin yanında kalıp yetiştirilmesidir⁹⁵.

Kişinin haklarını savunamadığı, lehine ve aleyhine olan durumları ayırt edemediği doğum öncesi (cenin) ve temyiz öncesi (gayr-î mümeyyizlik, 0-7 yaş) ile temyiz dönemleri (mümeyyizlik, 7-15 yaş) mevcuttur. Dolayısıyla, çocuğun belirtilen dönemlerde gerek şahsi haklarını gerekse mali haklarını koruması mümkün olmadığından farklı kimselerin bu haklarını çocuk adına savunması icap etmektedir. Bu noktada velayet, yani “*şahsi ve mali işleri idare etme hususunda bir şahıs üzerine büyük, reşit bir şahsi tayin etmek*” durumu ortaya çıkmaktadır⁹⁶.

İslam hukukunda “velayet”, başkaları adına tasarrufta bulunma, onların hukuki işlemlerini gerçekleştirebilme, akıl hastası ya da küçük çocuklar gibi eda ehliyeti bulunmayan bireylerin hukuki işlemlerini takip etme anlamında kullanılmaktadır⁹⁷.

“Vsy” kökünden türeyen “*bitişmek; bitıştirmek*” anlamındaki vasî, “*bir kimsenin, ölümünden sonra onun adına yapılmasını istediği şeyleri kendisinden talep ettiği kimse*” anlamına gelmektedir ki, yukarıda bahsedilen eda ehliyeti olmayan küçük yetim çocuklar, İslam toplumu içinde kendilerine vasî tayin edilmesi lazım gelen kesimdir⁹⁸. İslam fıkıh literatüründeki eda ehliyeti açısından geliştirilen doktrinler, yetimlerin hukukunu da koruyan fonksiyona sahiptir. Bu özelliği ile yetime miras, vasîyet veya vakıf gibi yollarla intikal eden mallar, rüşd çağına kadar veli/vasî ya da hâkim tarafından kontrol edilmekteydi⁹⁹.

Çocuğun şahsi haklarını savunan velayet temsilcisine “veli”, mali haklarını savunan temsilciye ise “vasî” adı verilmektedir¹⁰⁰. Velinin çocuğun bakımını üstlenememesi durumunda başka bir kişiye vasîlik yetkisini veren kişiye “musî”,

94 Salim, a.g.t., s. 35.

95 Yakut-Aygün, a.g.m., s. 19.

96 Mehmet Özkan, “İslam Hukukunda Velâyet Sahiplerinin Çocuğun Malları Üzerindeki Tasarruf Yetkileri”, *Baltkesir İlahiyat Dergisi*, S. 13, Haziran 2021, s. 145.

97 Yunus Apaydın “Velayet”, *DİA*, C. XXXIII, , İstanbul 2013, ss. 15-19.

98 Mustafa Öz, “Vasî”, *DİA*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 546.

99 Arı, a.g.m., s. 501.

100 M. Özkan, a.g.m., s. 146.

yetimin babasının veya dedesinin ölümlerinden önce yetimleri için belirledikleri vasiye “*vasî-yi muhtar*”, kadı tarafından belirlenene ise “*vasî-yi mensûb*” denilmektedir¹⁰¹.

İslam hukukunda ve medeni kanunda farklılıklar olmasıyla birlikte, gerek şahsi gerekse mali meselelerden sorumlu veli ve vasîlerde belli şartlar aranmaktadır. Akıllı, baliğ, hür ve güvenilir olması gibi üstleneceği görevi hakkıyla yerine getirebilecek özelliklere sahip olması, ayrıca çocukla aynı dine mensup olması gibi özellikler bunlar arasındadır¹⁰².

Babanın ya da annenin ölümü halinde, vasîlik görevini üstlenen kişi, genel olarak çocuğun mallarının idaresiyle meşgul olur, bu mallarla çocuğun lehine olmak kaydı ile ticaret yapabilir, çocuk adına verilen bağışları kabul edebilir yine çocuk adına kurulu bir işletme var ise onun idaresini yürütebilir. Bununla birlikte vasî, çocuğun mallarını zorunlu haller dışında satamaz. Örneğin; borç batağında olan bir yetimin malları satılıp borçtan kurtulabilir. Ayrıca, yetimin herhangi bir malına değerinden iki kat paha biçiliyor ise, vasî yetimin malını satabilir¹⁰³. Bu satış vadeli de olabilir¹⁰⁴. Zira burada önemli olan yetimin menfaatidir.

Vasî, yetim çocuğun malını mudârebe¹⁰⁵ yoluyla şahit göstermesi şartı ile işletebilir, tarlasını müzâraa¹⁰⁶ yolu ile ekip kaldırabilirdi. Yetim çocuğun malından borç veremez, kendisi de borç alamazdı. Ayrıca vasînin kendi borcunu yetimin malı ile ödemesi caiz görülmemiştir. Vasînin yetim adına ticaret yapması, rehin alması veya rehin vermesi de caiz görülmüştür. Zira yetim malını arttırmada en etkili yol ticarettir¹⁰⁷.

Vasînin görevini layıkıyla yapıp yapmadığını kontrol etmek amacıyla mahkeme tarafından bir nâzır da tayin edilmiştir. Bazı arşiv vesikalarında babası veya annesi vefat eden yetimlere atanan vasîlerin yanında vasiyi denetleyen nâzırın da tayinine dair belgeler mevcuttur¹⁰⁸. Örneğin; 15 Şaban 1127/ 16 Ağustos 1715 tarihli belgede, Kilis Voyvodası Hacı Mehmed Ağa'nın vefat etmesiyle yetim kalan küçük kızı Safiyye için bir vasî ve nâzır atamasından bahsedilmektedir¹⁰⁹.

101 Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul 2013, s. 66.

102 Öz, a.g.m., s. 546-547.

103 Muhammed İbnu Mahmud El-Üsrüşenî, *Ahkâmü's-Sığâr İslâm Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler*, Çev: İbrahim Canan, Cihan Yayınları, İstanbul 1984, s. 210.

104 Celal Erbay, *İslam Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 2. Baskı, Ragbet Yayınları, İstanbul 1998.

105 Kâr paylaşımı esasına dayanarak emek-sermaye ortaklığı anlamına gelen İslam Hukuku terimi: Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 358.

106 Tohum ekerek mahsulü belli oranda paylaşmak üzere mülkün sahibi ile emek sahibi arasında yapılan zirai ortaklık: Hüseyin Kayapınar, “Müzâraa”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 234.

107 M. Özkan, a.g.m., s. 170.

108 Şimşek, a.g.e., s. 98.

109 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed (AE, SAMD., III), Dosya nr. 44, Gömlek nr. 4419.

Osmanlı Devleti’nde vasîler, yetimlerin mallarını işletmişler, rüşd yaşına gelince bu parayı onlara teslim etmişlerdir¹¹⁰. Tanzimat Devri’nden önce, bireysel olarak faaliyet gösteren bu para işletme ve muhafaza etme kurumuna “*Eytam Keseleri*” adı verilmekteydi. Babaların vefat etmeden önce vasî tayin etmesi ya da yetimi bulunan terekeler için mahkemenin vasî tayin etmesiyle oluşturulan bu keseler, miras taksiminden sonra kadı huzurunda oluşturulmuştur. Yetimin ebeveynlerinden kendilerine intikal eden menkul ve gayrimenkul malların listeleri çıkarılıp bu keselerden vasîler sorumlu tutulmuştur. İşletilen paralarda elde edilen fazlalık (nema)¹¹¹, yetimlerin nafakası için alınan paralar gelir gider listesi olarak yazılıp ve keselere bırakılmıştır. Bu kayıtlar zaman zaman kadı tarafından kontrol edilmiştir¹¹². Yapılan işlemlerin kaydı ve yetimlerin paraları bedestenlerde, kumaş bir kese içerisinde muhafaza edildiğinden, bu kuruma eytam keseleri adı verilmiştir. Bu keseler ileride bahsedilecek olan eytam sandıklarının temeli olarak kabul edilebilir.

Veli ve vasînin velayeti, çocuğun reşit olmasıyla sona ermektedir. Bu durumun yanında velayet hakkını sonlandıran diğer sebepler, veli ve vasînin haklarını kötüye kullanması, velayetinin kusurlu olması ve çocuğun bu görevleri yerine getiren şahıslara karşı göstermiş olduğu itaatsiz tavırlar olarak belirtilebilir. Bu sebeplerden ötürü hâkim, velayet hakkını başka bir kişiye devredebilmektedir¹¹³.

Buraya kadar bu başlıkta Osmanlı Devleti’nin Tanzimat dönemi öncesinde yetim mallarının idaresi ile ilgili tutuma değinildi. Devlet bu konu hakkında yasal bir düzenlemeye gitmediği ve denetlemediği için bu mallarındaki yolsuzluk şikâyetleri kaçınılmaz olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminde, yetimler ile ilgili hususları merkezden takip etmek istemiş, daha önceki döneme nazaran daha sistemli bir hale getirmek istemiştir. Bu doğrultuda çeşitli müesseseler inşa etmiştir.

1.2. VAKIFLARIN YETİMLERE YARDIMI

İnsanın fitraten pek çok artı değere sahip olarak dünyaya geldiği kabul edilmektedir. Kendini ispat edebilecek sağlık, aile, maddi varlık gibi birçok örnek bu donanımlar arasındadır. Ancak çeşitli sebeplerle eğitimden, sevgiden, maddi destekten

110 Şimşek, a.g.m., s. 100.

111 Osmanlı toplumu içinde yapılan borçlar ile ilgili çalışmalarda, bunların tanımlanması için iki farklı tavır benimsenmiştir. Birincisi Hanefi mezhebi anlayışı doğrultusunda satış akidlerinde olan fazlalık nema ya da ribh terimleriyle adlandırılmıştır. İkincisi ise anapara üzerindeki bu fazlalık faiz olarak isimlendirilmiştir. Aslında vakıf literatüründe bu üç terimle de karşılaşmak mümkündür. Ribh ve nema terimleri her dönemde, faiz kelimesi ise genellikle 19. yüzyılda kullanılmıştır; Doğan Yörük-Emrah Akbaş, *Osmanlı Toplumunda Borç ve Kredi Kullanımı Konya Örneği (1500-1645)*, Palet Yayınları, Konya 2022, s. 17; Bu üç kelimenin anlam açısından birbirine yakınlığı olsa da, günümüz kullanımında faiz kelimesi diğerlerini baskılayıp olumsuzluk çağrıştırdığından nema-rihb kelimeleri tercih edilmiştir.

112 Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa’da Eytam Keseleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, S. 5, 2003, ss. 84-87.

113 M. Özkan, a.g.m., ss. 149-150.

veya aileden yoksun olarak dünyaya gelen çocuklar da mevcuttur. Şüphesiz ilk eğitimin verildiği aileden yoksun olarak doğan çocuğun gelişimi, büyümesi ve hayatını devam ettirebilmesi İslamî anlayışı esas almış devletler tarafından şansa bırakılmamıştır. Bu noktada çocuğun eğitilmesi ve topluma kazandırılması görevinin topluma ve devlete intikal ettiği kabul edilmiştir¹¹⁴. Bu maksatla devlet ve toplumlar çocuğun eğitilmesi, doyurulması gibi ihsanlarda bulunmak için vakıflar tesis etmişlerdir.

Arapça kökenli olan vakıf kelimesi, “*durma, duruş*” anlamına gelmekle birlikte kişinin kendisine ait mal ve mülkünü hayır işine tahsis etmek olarak da tanımlanmıştır¹¹⁵. Kişinin malını vakfetmesi hukuki bir akiddir. Kişi bu akid ile Allah’a yakın olma niyetini esas alarak menkul veya gayrimenkul malını dinî ve sosyal ihtiyaçlar için tahsis eder. Kişinin doğrudan gelirinin tamamını vakfetmesiyle oluşan vakfa “*vakf-ı hayrî*”, malın tamamını veya bir kısmını hayır amaçlı değil malı dağıtmamak gayesiyle kendi soyundan gelenlere tahsis etmesiyle oluşturulan vakfa “*âilevî vakıf*” adı verilmektedir. Kurulan vakıfların teşekkülü ve işleyişi konusundaki şartların yazıldığı, bu şartların da kadı tarafında tescil edildiği hukuki belgeye “*vakfiye*” denilmiştir¹¹⁶. Vakıf, İslam anlayışı içerisinde doğup gelişim göstermiştir. Tüm kurallarını da İslam dininin temel kaynaklarından almıştır¹¹⁷.

Vakıf hizmetleri tüm İslam devletlerinde olduğu gibi, özellikle Osmanlı Devleti’nde hem devleti hem de kişileri ilgilendiren bir yaşam biçimi haline gelmiştir¹¹⁸. Bu sayede toplumun eğitim, sağlık, ekonomik, sosyal, güvenlik, ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşılayarak o toplumu başarıya ulaştıracak birçok sektörün de kurucusu ve işleticisi olmuştur¹¹⁹.

İslam dininin temel öğretilerinden biri olan malını paylaşma, zekâtını verme, ihtiyaç sahiplerine yardım etme gibi hususların müesseseleşmiş hali olan vakıflar, Osmanlı Devleti’nde zirve dönemlerini yaşamışlardır. Korunmaya muhtaç kişilere yardım elini uzatan vakıflar, özellikle yardıma muhtaç çocukların her ihtiyacını giderme noktasında da iddialı bir konuma sahiptir. Vakıflar vasıtasıyla toplumun eğitim, ulaşım, sağlık, ibadet gibi ihtiyaçlarını medrese, yollar, şifahaneler, cami ve mescitler ile sağlayan devlet, bu temel ihtiyaçların yanında yetimler için de bir güvenlik şemsiyesi

114 Hikmet Zeki Kapçı, *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-î Âli*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012, s. 7.

115 Sami, a.g.e., ss. 1495-1496.

116 Bahaeddin Yediyıldız, *Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, ss. 4-19.

117 Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıl)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 21.

118 Nazif Öztürk, “Toplum-Devlet İlişkilerinde Vakıfların Yeri”, 2. *Vakıflar Haftası*, Ankara 1984, ss. 32-35.

119 Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, S. 8, 1951, ss. 495-496.

oluşturmuştur. Osmanlı vakıflarında yetim çocuklara yapılan hizmetler eğitim, sağlık, temizlik hizmetleri ve sosyal hizmetler olarak sıralanabilir¹²⁰. Klasik dönemde yetimlerin barınması, giydirilmesi, doyurulması, eğitim görmesi gibi temel ihtiyaçlar, büyük ölçüde vakıflar tarafından karşılanmıştır. Aynı zamanda, evlilik çağındaki yetimlere de destek olan vakıflar, onların çeyiz masraflarını dahi yüklenmiştir. Mesela 29 Cemaziyelahir 1139/21 Şubat 1727 tarihli bir pusulada yetim kızın çeyiz masraflarını gösteren bir liste mevcuttur. Bu listeye göre yetim kıza altın bir bilezik, yastık, kapu perdesi, seccade, yorgan ve ocak perdesi alınmıştır. Ayrıca kızın terzi masrafları da karşılanmıştır. Tüm masraflar 382 akçe tutmuştur¹²¹.

Yetim ve öksüz çocukları koruma konusunda hizmet veren vakıflar, bilhassa Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde büyük oranda gelişmiş ve başarılar elde etmişlerdir¹²². Vakıf kurumları başta padişah, hanedan mesupları, ileri gelen devlet adamları ve eşleri tarafından tesis edilmiştir. Söz konusu vakıfların vakfiyelerinde, yetim çocuklara yapılacak yardımlara dair özel şartlar yer almaktadır. Yetimler için şartı bulunan bazı vakıflara örnekler şöyledir:

Yıldırım Bayezit Vakfı'nın masraf tablosundan yetim çocuklara tahsis edilmiş medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çocukların giyim masrafı da vakıf tarafından karşılanmaktadır¹²³.

Fatih Sultan Mehmed vakfının kız ve erkek farkı gözetilmeden yetimler için yaptığı yardımlar bu konuda verilebilecek en iyi örneklerdendir¹²⁴. H. 875 yılına ait vakfiyede, muallimi ve halifesi belirlenen Dârüttalîm'de eğer yetimler bulunuyorsa bunlar okutulacak, yetim bulunmuyor ise fukara çocukları okutulacak denilmiştir. Ayrıca başkentte oturan yetimlere günlük 100 akçeden toplam 3.000 akçe verileceği, ayrıca anne ve babasından yoksun erkek ve kız yetim ve yetimelere yarım dirhemden aylık 15 akçe dağıtılacağı, yetimi hidâne¹²⁵ eden belirli görevlilerin bu görevleri

120 Mevlüt Çam, "Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Yetimler ve Öğrenciler", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed. Osman Köse, C. II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 783.

121 BOA, Cevdet Tasnifi (Cev.), Dahiliye (DH), nr. 157-7847.

122 Osman K. Akol, *Kimsesiz Çocuklar*, Örnek Matbaası, Ankara 1950, s. 67.

123 Masraf çizelgesi için Bkz. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS. MA.d), nr. 1337, H. 29-12-985.

124 Birsan Gökçe, *Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Tutumun Sosyolojik Mukayeseli Tahlil ve İzahı*, Yayın no 55, T.C. Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara 1971, s. 65.

125 Hidâne: İslam hukukunda küçük çocuğun gerekli şekilde büyütülmesi, korunması amacıyla kadının belli kimselere tanıdığı yetki ve sorumluluktur. Detaylı bilgi için Bkz. Ali Bardakoğlu, "Hidâne", *DİA*, C. XVI, İstanbul 1998, ss. 467-471.

bittikten sonra İstanbul Kadısı defterine görevin bittiğini kaydedecekleri ibareleri vakfiyede yer almaktadır¹²⁶.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi valilerinden Hadım Ali Paşa'nın 1551 yılında Çatalca Bosna Köyü'nde yaptırdığı vakıf camii ve medresenin vakfiyesinde, yetim çocukların Kur'an-ı Kerim öğrenmesi için bir oda tahsis edilmesi şartı mevcuttur¹²⁷. Hoca Sadeddin Efendi, "*Tâcü't-Tevârih*" adlı eserinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın, babası I. Selim, oğlu Şehzade Mehmed ve kızı Mihrimah Sultan için Üsküdar'da yaptırdığı külliyelerinin vakfiyelerinde fakir ve yetim çocuklar için yüklü para ayrıldığını belirtmiştir¹²⁸. Örneklerde görüldüğü üzere, sosyal alanda geniş yelpazesi olan vakıflar, söz konusu çocukların pek çok ihtiyacına cevap vermeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nde çocuklar için kurulmuş olan en ilginç vakıf örnekleri arasında; Parasını Düşüren Çocuklar Vakfı, Çocukları Gezdirme Vakfı, Öğrencilere Piknik Vakfı, Yetimlere Eğitim Vakfı, Yetimlere Yazlık Elbise Vakfı, Fakir Kızlara Çeyiz Vakfı gibi birçok vakıftan yetimler de doğrudan ve dolaylı olarak nasibini almıştır¹²⁹.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce yetim mallarını işletme hususunu bir kurum ya da yasaya bağlamamıştır. Bu noktada devreye giren şahıs vakıfları ve sandıklara vakfedilen vakıflar aracılığıyla yetimlerin nafakaları temin edilmekte, onların eğitim, sağlık gibi ihtiyaçları karşılanmaktaydı¹³⁰. Kimsesiz çocukların giydirilmesi, okutulması, doyurulması hatta gezdirilmesine kadar birçok alanda vakıflar mevcuttu¹³¹. Keza sıradan halkın yetimlerinin yanında, yeniçeri ve esnaf birliklerinin yetimleri için de kendi aralarında tesis ettikleri sandık uygulamaları vardı. Bu uygulamalara göre yeniçeriler "*Orta Sandıkları*"¹³², esnaf ise "*Esnaf Sandıkları*" adı altında kendi mensupları içerisinde ölen kişilerin yetimlerini koruyup onların mallarını

126 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Anadolu Vakfiye Defterleri (VKF.AND.d), nr. 8, H. 875, ss. 313-315.

127 BOA, TS. MA. d. nr. 6967, ss. 32-8.

128 Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, C. III, Ed. İsmet Parmaksızoğlu, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, ss. 180-181.

129 Osmanlı Devleti'ndeki ilginç vakıf örnekleri için Bkz. İsmail Çolak, "Osmanlı'da İlginç Vakıflar", *Zafer Bilim Araştırmaları Kültür Sanat Dergisi*, S. 515, Kasım 2019; <https://www.zaferdergisi.com/makale/11334-osmanlida-ilginç-vakiflar.html> (Erişim Tarihi: 19.08.2023).

130 Gürsoy, a.g.m., s. 323.

131 Ebru Boyar-Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, Çev: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 145.

132 Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi", s. 105., Avarız vakıfları, esnaf sandıkları ve orta sandıkları hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için Bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 80-86; Yeniçerilerin orta sandıkları için ayrıca Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 558-559; Osmanlı toplumunda sosyal güvenlik konusundaki uygulamalar hakkında bir değerlendirme için Bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı*, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 110-115.

muhafaza etmişler¹³³, aynı zamanda kendi mahallesinde olan dul ve yetimlere maaş vermişlerdir¹³⁴.

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak ele alınacağı üzere, yetim sandıklarının benzeri, yeniçeriler arasında dayanışmayı sağlamak, içlerinden birinin vefatı durumunda o kişinin ailesine yardım etmek amacıyla kurulmuş olan ve yeniçeri yetimlerinin paralarının saklandığı orta sandıkları tesis edilmiştir. Bu dönemde vefat eden yeniçerinin malları müzayede yoluyla satılarak parası yetimine teslim edilmekteydi. Eğer yetim reşit değil ise bu paralar yetim adına açılan sandıklarda işletilmekteydi¹³⁵. Bu dönemde vefat eden yeniçerilerin yetimlerinin terekelerinden borç alıp verme işlemi gerçekleştikten sonra yapılan işlemler deftere kaydedilip Efendi Kapısı'ndaki orta sandığında saklanmıştır¹³⁶.

Esnaf Sandıkları ise Osmanlı esnafının geliştirdiği bir fondur. Bu sandığın sermayesi, esnafın yaptıkları bağışlar ve herhangi bir kişinin doğrudan vakfettiği paralardır. Orta sandıklarındaki gibi, esnaf birlikleri kendi aralarından bir esnafın ölümü halinde %1 nema oranı ile yetimlere destek olmaya çalışmıştır¹³⁷.

“*Avâriz Vakıfları*” ise köy ve mahalle sakinlerinin başta avâriz vergisi olmak üzere vergi ödemede yardımcı olmak, köy veya mahallenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olan vakıflardır. Bu vakıflar aracılığıyla vefat etmiş fakirlerin cenaze masrafları karşılanır, köy veya mahallenin çeşme, kaldırım, su yolu ihtiyaçları gibi gereksinimleri yerine getirilirdi. Ayrıca fakir, dul ve yetim kimselerin her türlü ihtiyacının karşılanması için de avâriz vakıflarının bir ödeneği mevcuttu. Zaman içerisinde farklı mahiyetler kazanan avâriz vakıfları; “*avâriz akçesi*”, son olarak da “*avâriz sandıkları*” adını almıştır¹³⁸.

Sayılanların yanında vakıfların, Osmanlı toplumundaki korunmaya muhtaç çocukları koruyucu ailelere vermede de etkili faaliyet gösterdiği söylenebilir. Bu çerçevede vakıflar, öksüz ve yetim çocuklara kendi evlerinde bakan ailelere, “*eytâm için tahsis edilen akçelerle*” uzun süre destek olmuşlardır¹³⁹. Abdurrahman Kurt, Osmanlı Devleti'nde yetimlere dair kurumların geç dönemde oluşmasını, vakıfların koruyucu

133 Arı, a.g.m., s. 503.

134 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 139.

135 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, ss. 558-559.

136 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 3. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1988, ss. 307-309.

137 Nesimi Yazıcı, “Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler”, *AÜİFD*, C. XXXV, S. 1-4, 1996, s. 35.

138 Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakıfları”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109.

139 Kurt, Bursa Sicillerine Göre, ss. 75-76.

aile sistemine olan desteğiyle açıklamaktadır. Bunu da “*kimsesiz çocukların kurum yerine bir koruyucu aile yanında yetiştirme zihniyetine bakılması gerektiği*” olarak belirtmiştir¹⁴⁰.

Hülasa; Osmanlı Devleti’nde vakıflar, toplumun eğitim, ulaşım, sağlık, ibadet gibi temel ihtiyaçlarının temininde, fakir, dul, kimsesiz, yetim, öksüz bireyleri yararlanacak kişiler arasında ilk sırada zikretmişlerdir. Birçok vakfiyede yetim öksüz kız ve erkek çocukları himaye etme, çeyiz yardımlarında bulunma, mektepte olan yetimlere kıyafet, ders verme, yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılama, bayramlarda sevindirmek için şartlar mevcuttur¹⁴¹. Vakıfların bu çalışmalarının yanında, Osmanlı Devleti’nde yetim ve öksüz çocuklar, kendisine tayin edilen veli ve vasîleri himayesinde yetiştirilmiştir. Veli ve vasîler, himayesi altında kalan yetimlerin destekçileri olmuşlardır.

2. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI YETİMLERİN HİMAYESİ

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin “*merkezîleşme*” çalışmalarının yoğun olduğu zaman olmakla beraber, merkezî yönetimin sosyal hayata doğrudan müdahale ettiği bir dönemdir. Bu tarihlerde devlet eliyle yürütülen idari ve sosyal çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Örneğin; 1826 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezâreti’nin kuruluşuyla vakıfların idare edilmesi merkezî bir hal almıştır. Yoksul kesimin, yardıma muhtaç öksüz yetim çocukların korunması hususu merkezî otoritenin denetimi altına girmiştir¹⁴². Merkezileşmenin bir başka örneği de 1857 yılında, o döneme kadar merkezî bir nezaret tarafından yürütülmeyen eğitim reformlarının, aynı yıl kabineye dâhil edilen Maarif-i Umûmiye Nezareti’ne verilmesidir¹⁴³. Aynı şekilde mali alanda yapılan merkezileşme de 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Çoklu hazine sisteminden tekli hazine sistemine geçiş yapılmıştır. Devlet içindeki gelir-giderlerin merkezî hazine tarafından kontrolü sağlanmıştır¹⁴⁴. Devletin birçok alanında yapılan yenilikler Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet’in ilanı ile doğru orantılıdır. İlk anayasa olan “*Kanun-i Esasi*” ile birlikte devlet içerisinde büyük reformlar yapılmıştır. Devlet otoritesinin zayıfladığı bu yüzyılda ordunun bozulması, toprak ve vergi sistemindeki aksaklıklar ülke içerisinde kaosa neden olmuştur. Nitekim yaşanan kötü hadiselerden dolayı köyden

140 Kurt, Bursa Sicillerine Göre, s. 75.

141 Hüseyin Sapmazlı, *Çocuk Himaye Hakları ve Müesseseleri*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara 1943, s. 146.

142 Kadir Yaman, “Yoksulluk Hukuku: Modernleşme Sürecinde İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu Karşılaştırması”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 54.

143 Abdullah Saydam, “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu”, *Genel Türk Tarihi*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 551.

144 Mustafa Karabulut, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum” *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2016, s. 62.

kente göç hız kazanmıştır. Bunun sonucunda şehirlerde, özellikle İstanbul'da yaşanan nüfus artışı ve tarım bölgelerinde üretimin azalması kaçınılmaz olmuştur¹⁴⁵. Devlet, yaşanan kötü hadiseleri engellemek ve değişen dünyaya uyum sağlamak için askerî, ekonomik, sosyal, kültürel vb. birçok alanda ıslahat yapmıştır. Özellikle kent, insan, aile, eğitim ve mali alanda önemli değişimler görülmüştür¹⁴⁶. Devletin ayakta kalmasını modernleşme ve merkezîleşmede gören Osmanlı Devleti, modernleşmede insani ve ekonomik kaynakları ortaya çıkarmış, merkezîleşmede ise hükümet olarak olayların kontrolünü ele geçirip kaynaklardan daha fazla pay alma imkânını elde etmiştir¹⁴⁷.

Haliyle Tanzimat Fermanı'nın getirdiği bu değişim ve düzenlemelerden Müslüman ve gayrimüslim yetimler de etkilenmiş, hem malları, hem de sosyal hayattaki statüleri, devlet tarafından denetim altına alınmıştır. Yeni devlet makamları ve kuruluşlarının oluşturulmasıyla birlikte yoksullara sağlanan bakım ve yardım da değişmiştir¹⁴⁸. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıla kadar yetim çocuklar ile ilgili gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler, dinî motifli faaliyetler olarak değerlendirilebilir. Korunmaya muhtaçlar ile ilgili emirlerin yerine getirilmesi gerektiğini savunan Osmanlı Devleti, aynı zamanda ahlaki ve kamusal görevler kaygısıyla bu çocuklara sahip çıkmıştır. Dinî kaygılar ile oluşturulan vakıflar, imaretler ve sivil nitelikli oluşumlar, özellikle de mahalle temelinde oluşturulan yardım sandıkları, bu konudaki dinî hassasiyetin somut halleridir. Bu dönemde hayır yapan camii ve imaretlerin yanında yeni tür yardım kurumları da varlığını göstermiştir. Tanzimat öncesi kimsesiz çocukların yakın akraba ya da hayırsever kimselerin yanında yetişip barınması olan koruyucu aile uygulamaları, bu dönemde barınma yönünden daha kurumsal bir hal almıştır. Ailelerin yanında yetişen çocuklar artık kurumlarda yetiştirilmiştir. Yakut ve Aygün'ün çalışmasındaki yoruma göre; “*ev içi bakım ve terbiyeden, kurum bâzlı bakım ve gözetime geçiş sağlanmıştır*”¹⁴⁹. Bu dönemde öksüz çocukların okuması, beceriler elde etmesi ve evlenmesi için yüzlerce yıldır vakfedilmiş fonlar mevcutken, yetimlerin bakımını ve sorumluluğunu üstlenecek resmî kurumlar oluşturulmuştur¹⁵⁰. Osmanlı Devleti içerisinde, Tanzimat döneminden hemen sonra olmasa bile özellikle kimsesiz ve anne babasını ölüm sebebiyle kaybeden çocuklara yönelik faaliyetlerin artış göstermesi, bu konunun merkezden takip edilmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu çocukların

145 İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002, s. 11.

146 Karabulut, a.g.m., s. 64.

147 Tevfik Güran, “Osmanlı Ekonomik Tarihi”, *Osmanlı Dönemi Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 466.

148 Amy Singer, *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 265.

149 Yakut-Aygün, a.g.m., s. 23.

150 Singer, a.g.e., s. 261.

sayısının artış sebebi, şüphesiz 19. yüzyıl içerisinde artan savaşlar ve akabinde gelen ölümlerdir. Özellikle 1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Rus Harbi (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin ağır kayıplar verdiği, geride birçok babasız çocuk bıraktığı hadiseler olmuştur. Nüfustaki bu dalgalanmayla devlet, yetimlerin durumlarını merkezî olarak ele almak zorunda kalmıştır.

Tanzimat dönemi ve sonrası ile ilgili arşiv vesikalarında, yetimlerin mallarına yapılan saldırı, hile, haksız muamele ve bunların önüne geçmek için önlemler alınması gerektiğine dair devlet birimleri arasındaki yazışmalar da mevcuttur¹⁵¹. Osmanlı Devleti bu aralıkta yetim mallarında yapılan usulsüzlüklerin artması sonucunda da çok sayıda yasal düzenleme yapmıştır. Birçok kanun, tüzük, yönetmeliklerin çıkarıldığı 1850 yılından sonraki dönemde, çalışma ile ilgili olarak nizamname ve zeyillerinin yayımlandığı vakidir¹⁵².

Kurumsallaşma çalışmalarında özellikle yetim mallarının muhafazası ve gelir getirecek sistemde idare edilmesinin yanında, eğitim, barınma, sağlık alanlarında da faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı zaman diliminde, ihtiyaçlar doğrultusunda kimsesiz kalan çocuklara hastane, okul, yurtlar da yapılmıştır. Bu çerçevede 1851 yılında Emvâl-i Eytâm Nezareti, 1863 yılında Islahhaneler ve Sanayi Mektepleri, 1873 yılında Dârüşşafaka, 1896 yılında Dârülaceze, 1903 yılında Dârülhayr-ı Âli, 1914 yılında Dârüleytamlar ve 1921 yılında Himâye-i Etfâl Cemiyeti gibi birçok kurum yetimler adına tesis edilmiş ve hizmet ifa etmiştir. Bu kategorilerin dışında “*eytâm ve erâmil maaşları*” adı altında yetim ve dul maaşları verilmiştir. Kimsesiz, yoksul kadın ve erkeklere “*muhtâcîn maaşı*” adı altında hazineden bütçe ayrılmıştır. Genel hatlarıyla çizeceğimiz çerçevede, Osmanlı Devleti'nin sosyal hizmet anlayışı, dinî boyuttan daha “*seküler*” bir anlayışa geçmiştir¹⁵³.

2.1 EYTÂM NİZAMNAME KOMİSYONUNUN OLUŞTURULMASI

Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce İstanbul'daki yetimlerin malları, İstanbul Kadılığına bağlı olarak Bab Mahkemeleri ve Kısmet-i Belediye Mahkemesi tarafından korunmuştur. Taşrada bulunan yetim mallarına ise mahallî şer'i mahkemeler nezaret

151 Konu ile ilgili yazışma örnekleri için Bkz. BOA, Sadaret (A), Mektubî Kalemî Evrakı, Umum Vilayet Evrakı (MKT, UM.), nr. 98-15, H. 11-07-1268; BOA, Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri (MVL.), nr. 231-33, H. 17-04-1266; BOA, A), MKT., MVL., nr. 56-51., H. 27-11-1268; BOA, A), MKT., UM., nr. 108-17, H. 23-12-1268; BOA, A), MKT., UM., nr. 108-46, H. 28-12-1268; BOA, A) MKT, UM., 118/12, H. 07-03-1269.

152 Nesimi Yazıcı, “Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 12, 1995, s. 45.

153 Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012, ss. 581-582.

etmiştir. Ancak zaman içerisinde, özellikle İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki¹⁵⁴ yetim mallarına yapılan usulsüzlükler artınca, Osmanlı Devleti birtakım tedbirler alarak yasal düzenleme yoluna gitmiştir¹⁵⁵. Yapılacak yasal düzenlemeler için bir komisyon kurulmuştur. Düzenlemeye ihtiyaç duymanın sebebi daha önce de belirtildiği gibi yetim mallarını muhafaza ve tasarruf etme konusunda şikâyet ve tedbir taleplerinin artmasıdır¹⁵⁶. Bir diğer sebep, devletin sosyal alanda da dâhil olmak üzere, ülke çapında yaygınlaştırmaya çalıştığı denetim çabasıdır. Yetim haklarının korunmasını yasal düzenleme yoluyla güçlendiren devlet, aykırı durumlarda hızla müdahalelerde bulunmuştur. Bu süreçte kanuni düzenlemeye rağmen yetim mal ve paralarının düzenli olarak kayıt altına alınması, muhafaza edilmesi ve işletilmesi ciddi bir dikkat ve süreç almıştır. Ayrıca kimi tespitlerde ortaya çıkan yolsuzluk olaylarına kassam Kâtiblerinin, muhızlıların, münadilerin de isimlerinin karışması üzerine Sadaret, Bab-ı Fetva ve Maliye Nezareti arasında bir dizi yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalar sonunda ortaya çıkan ihtiyaçlar ve özellikle yaşanan usulsüzlüklere çare bulunması amacıyla 21 Ağustos 1850 tarihinde yetim mallarının muhasebe hesaplarını incelemek için kadıasker payeli ve Meclis-i Vâlâ¹⁵⁷ üyesi Tahsin Bey, yetim mallarında yapılan muamelelerin teftişi için göreve getirilmiştir¹⁵⁸. Tahsin Bey'in yetimlerin malları üzerine yaptığı teftiş sonucunda bir lâyiha hazırlanmıştır. Bu lâyiha Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilerek 18 Temmuz 1851 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından onaylanmıştır¹⁵⁹. Ayrıca sonraki süreçte de ihtiyaç hâsıl oldukça yetim malları üzerinde belli kurallar ortaya konularak nizamnameler neşredilmiştir.

Çalışmanın kaynakları kısmında da belirtildiği gibi, yetim mallarının idaresi ve muhafazasının kurallarını belirlemek amacıyla çıkarılan ilk nizamname 7 Rebiülevvel 1268/31 Aralık 1851 tarihinde Düstûr'un birinci tertip birinci cildinde yayınlanan 1851 tarihli Eytam Nizamnamesidir¹⁶⁰. Bu nizamnamede 1851 yılından, nizamnamenin fesh edildiği 1906 yılına kadar birçok kural belirlenmiştir. Nizamname ile Emvâl-i Eytâm Nezareti'nin teşekkülü, yetim mallarının ne şekilde saklanacağı, idare edileceği,

154 Eyüp, Galata ve Üsküdar

155 İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1851-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 177, Çanlı, "Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı", ss. 1302-1303.

156 Yetim mallarında yapılan usulsüzlük şikâyetleri ve tedbir örnekleri için Bkz. BOA, A) MKT, UM, nr. 17-67, H. 27-07-1266; BOA, A) MKT, UM., nr.108-17, H. 23-12-1268; BOA, A) MKT, UM., nr. 108/46, H. 28-12-1268; BOA, A) MKT, UM., nr. 118-12, H. 07-03-1269.

157 Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği Tanzimat Fermanı'nın uygulandığı, devlet ve toplum için mali, siyasi, askeri ve kültürel açıdan nizamnameler yayımlayan kurum olarak değerlendirilmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Seyitdanhoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

158 BOA, A) MKT., Mühimme (MHM.), nr. 23-72., H. 09-10-1266.

159 Yurdakul, *a.g.e.*, s. 180.

160 "Eytam Nizamnamesidir", ss. 270-275.

işletme amacıyla yetim paralarında uygulanan nema oranları, yetime ait tereke yazım işlerinin kurallarının belirlendiği, muhafaza işlerini kimlerin ne şekilde ifa edeceği, rüşdünü ispat eden yetimin mallarının kendisine nasıl iade edileceği gibi konular kurallar sayesinde düzenli hale getirilmeye çalışılmıştır.

Akabinde 31 Aralık 1851 tarihinde Şeyhülislamlığa bağlı Eytâm Nezareti'nin kurulması ile birlikte yetim hakları ve ebeveynlerinden kalan terekelerle alakalı bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Eytâm Nezareti'nin teşkilat yapısıyla ilgili Osmanlı Arşivi'nde yeteri kadar kayıt yoktur. Ancak nezaretin yayımladığı nizamnamelerde merkezde ve taşrada oluşturulacak olan eytam sandıkları ile ilgili ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır¹⁶¹. Giriş ve on altı maddeden oluşan Eytâm Nizamnamesi, nezaretin işleyişini anlamak adına önemlidir. Buna göre; vefat edenlerin tereke yazımı, öncesinde olduğu gibi bu işle ilgilenen memurlar tarafından yerine getirilecektir. Yazım sürecinde olabilecek tahrifata karşı Emvâl-i Eytâm Nezareti'nden bir memurun görevlendirilmesiyle yazılan terekenin iki nüsha olarak tanzimi istenmiştir. Eğer var ise vefat eden kişinin bu borcunun üç ay içerisinde tahsili yapılacaktır. Tereke tahrirleri mahkeme memurlarının sorumluluğundadır, ancak bu terekeden borç verme işlemi Anadolu ve Rumeli Kadiaskerliği dâhil olmak üzere çeşitli mahkemelerinkararı ile yapılacaktır. Önceden bedestenlerde muhafaza edilen yetimlere ait mallar, artık Eytâm Nezareti'nde korunacaktır¹⁶². Terekede satılacak eşya var ise bu satışın değerinde olması için gayret gösterilecektir. Buradaki maksat eşya satışında vasî ya da mahkeme görevlilerinin yapacağı herhangi usulsüzlüğün önüne geçmektir¹⁶³. Yetimlere ait paralar %15 nema ile kişilere, bu olmaz ise %12 nema ile esnaf ve sarraflara, yetimlerin menfaati doğrultusunda borç olarak verilecektir. Borca karşılık gösterilen rehin, borcun 1,5 katına eşit olmak zorundadır. Tereke yazımında ve hazırlanmasında görevli kassamlar %12 nema ile alma geleneğinden men edilmişlerdir. Rüşdünü ispat eden yetimin bir akçesi dahi zayi edilmeden kendisine teslim edilecektir. İleriki zamanlarda gerekli görülürse bu nizamnamede değişiklik yapılabilir¹⁶⁴.

Eytam Nizamnamesi'ne ek olarak *Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâned* *Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası Hakkında*

161 Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı, İstanbul Haziran 2006, ss. 48-49.

162 Böyle bir karar alınmış olmasına rağmen sandıklar bedestenlerde muhafaza edilmeye devam etmiştir. Çanlı, "Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı", s. 1306.

163 Yıldız, *a.g.t.*, s. 31.

164 "Eytam Nizamnamesidir", ss. 270-275.

*Nizamnamedir*¹⁶⁵ başlıklı bir nizamname ilave edilip taşrada eytam sandıklarının kurulması kararlaştırılmıştır¹⁶⁶. On altı maddeden oluşan nizamnamenin yürürlüğe giriş tarihi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır¹⁶⁷.

1851 tarihli Eytam Nizamnamesi eytam sandıklarının nasıl işleyeceğinden ziyade, tereke yazımı ve alınacak tedbirleri içermektedir. Yalnızca son maddede sandıkta görev yapanlara terekelerden verilecek hisseler belirtilmiştir. Bu nizamname ile sandıklarda yapılacak işlemlere detaylı kurallar getirilmiştir. Nizamname maddeleri şu şekildedir: Kasaba ve köylerde vefat olur ise ve vefat eden kişinin erkek-kız yetim çocukları kalmış ise bölgenin imam, muhtar ve papazları derhal durumu hükümete bildireceklerdir. Vefat durumlarında varisin uzak bir memlekette olması halinde terekesinin yazılması zorunludur¹⁶⁸. İlk olarak vefat eden kişinin terekesi kurallara uygun şekilde belirlenip mühürlenecektir. Terekedeki emlak ve eşyaların saklanması müsaade edilmeyecektir¹⁶⁹. Yetim çocuğun terekeden kalan gerekli malları korunacak, gerekli olmayanları ise vasî tarafından nakit paraya çevrilerek yetimin sandığına teslim edilecektir. Bu işi yapan vasîler her sene Eytam Müdüriyeti tarafından denetlenecektir¹⁷⁰. Yetim, deli, yaşlı kimselerin vasî-yi muhtarları ya da velileri olmadığı takdirde vilayet merkezleri, kazalardaki dava meclisleri tarafından kendilerine güvenilir vasîler tayin edilecektir¹⁷¹. Müslüman olmayan kimselerin de tereke işleri bu nizamnameye göre belirlenecektir¹⁷². Her bölgede itibar sahibi, memur, kefilli olan eytam müdürü seçilecektir. Eytam müdürü yapacağı iş karşılığında her tereke işleminde binde yirmi dellaliyeden on ikisini, dellal beşini, hademe ise üçünü alacaktır¹⁷³.

İlk nizamnameye 1870 ve 1872 yıllarında iki ayrı zeyil yapılmıştır. Bu zeyillere göre: Tüm kaza merkezlerinde yetimler için birer sandık kurulacak, bunlar emvâl-i

165 “Memâlik-i Mahrûse.”, ss. 276-281.

166 Özcan, “Sosyal Güvenlik”, s. 110.

167 Söz konusu nizamname Düstür’un birinci tertip birinci cildinde eytam nizamnamesinin hemen akabinde yer almaktadır. Düstür’da bu tarih, H. 1289 yılı olarak verilse de bazı çalışmalar H. 1286/M 1869 olarak belirtmiştir; Bkz. Furkan Şahin, *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 69; Ünal, *a.g.t.*, s. 41; İnanç, *a.g.t.*, s. 22; Ayrıca İnanç çalışmasında, taşra eytam sandıklarının 1851 yılında Emvâl-i Eytâm Nezareti ile beraber şer’i mahkemelerine bağlı olarak kurulduğunu söylemektedir; Bkz. İnanç, *a.g.t.*, ss. 22-27; Nizamname, 1851 yılında yayımlanan Eytam Nizamnamesi’nin hemen akabinde yer aldığından dolayı, Mehmet Çanlı bu nizamnameyi 1851 Eytam Sandıkları Nizamnamesi olarak belirtmektedir; Bkz. Çanlı, “Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı”, s. 1306.

168 “Memâlik-i Mahrûse.”, s. 276, madde 1.

169 “Memâlik-i Mahrûse.”, s. 276, madde 2.

170 “Memâlik-i Mahrûse.”, s. 277, madde 3.

171 “Memâlik-i Mahrûse.”, s. 277, madde 4.

172 “Memâlik-i Mahrûse.”, s. 277, madde 5.

173 “Memâlik-i Mahrûse.”, s. 277, madde 6.

hazine¹⁷⁴ sandıklarıyla birlikte emniyetli yerlerde muhafaza edilecektir. Muhafaza edilen sandıkların üzeri kadı, aza ve eytam müdürünün mührüyle mühürlenecektir. Sandıklara hangi yetimin ne kadar malı olduğuna dair pusulalar konulacaktır. Muhafaza edilen bu mallar, borç isteyenlerin kefil ve rehin göstermesi karşılığında borç olarak verilebilecektir. Ayrıca nema oranı olarak kesede 6 kuruş 10 para olarak belirlenecektir¹⁷⁵. Yetimin emlak ve arazileri varsa bunların kiraya verilme işlemi vasîleri tarafından yerine getirilir. Yine yetimin nakit parasında yapılan borç alıp verme işlemi vasînin görevidir. Vasîler yaptıkları bu işlemlerin muhasebesini altı ayda bir memleket meclisine götürecektir. Muhasebesi yapılan bu işlem tekrar yetkililerce mühürlenerek bir hüccet verilecektir. Bu hüccette sandıktan ve gayrimenkul kiralarından alınan gelirlere göre yetime verilen nafaka miktarı da yazılarak pusula yine sandığa konulacaktır¹⁷⁶. Reşit olan yetimlerin işletilmiş olan paraları mahkeme huzurunda kendisine teslim edilerek kayıtları tutulacaktır¹⁷⁷. Varisi bulunmayan sandıklar, yetimin ortaya çıkma ihtimali düşünülerek, 5 sene işletilmeye devam edilecektir. Beşinci yılın sonunda varis ortaya çıkmaz ise sandıktaki işletilmiş para beytülmale intikal edecektir¹⁷⁸. Nizamnamelerin diğer maddeleri, yapılabilecek usulsüzlüklerin önlenmesi ile ilgilidir.

Yetimlerin menfaati doğrultusunda kuralların bazıları, zaman içerisinde ihtiyaca bağlı olarak yayımlanan yeni nizamnameler ile değişikliğe uğramıştır. Örneğin kuruluş nizamnamesinin on altıncı maddesi, 1879 yılında çıkan kanun ile değişikliğe uğramıştır. Söz konusu maddede geçen eytam müdürlerinin maaş miktarları her terekeden binde yirmi, dellaliyeden ise on iki iken bunlara nema makbuzlarından alınan harçlar da eklenerek maaşlara artış getirilmiştir.¹⁷⁹ Keza kuruluş nizamnamesinde yer alan yetim mallarının muhafazası ile görevlendirilen memurların sandıklardan borç alamaması kuralı kaldırılmıştır. Kesesi 6 kuruş 10 para olan (%15) nema oranı, I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yaşanan ekonomik kriz sonucunda üç yıl süre ile %9'a indirilmiştir¹⁸⁰. Yine 1851 yılında belirlenen vasînin sandıklardan borç alma yasağı 1906 nizamnamesinde kaldırılmış, %15 olarak belirlenen nema oranları %9'a kadar düşürülmüş vade süresi ise

174 Eytâm Nezaretî'nin 1852 yılında kaldırıp müdüriyete düşürülmesinden sonra, sandıkların yerel mahkemelerin uygun buldukları yerlerde saklanması kararı, hazine sandıkları ile birlikte saklanması kararıyla değiştirilmiştir. Bu kural getirilmiş olsa da sandıklar faaliyetini bitirene kadar eskiden olduğu gibi beziztanlarda muhafaza edilmeye devam etmiştir.

175 "Memâlik-i Mahrûse.", s. 277-278, madde 7.

176 "Memâlik-i Mahrûse.", s. 278, madde 8.

177 "Memâlik-i Mahrûse.", s. 280, madde 13.

178 "Memâlik-i Mahrûse.", s. 279, madde 12.

179 *Düstür*, Tertib I, "Eytam Sandıklarının Sûret-i İdare ve Muhâfazası Hakkındaki Nizâm-nâme-i Umûmiyyenin Altıncı Mâddesi Makâmına Kâim Olmak Üzere Kaleme Alınan Fıkra-i Kânûniyyedir", C. IV, H. 1296, s. 614.

180 Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", s. 178.

üç yıldan beş yıla kadar çıkarılmıştır. İlerleyen bölümlerde bu düzenlemelere dair somut örnekler verilecektir.

1857 yılına gelindiğinde ise “*Eytâm Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamname*”¹⁸¹ adıyla dört maddeden oluşan bir nizamnameyle, yetimlere ait çiftliklerin devlet tarafından ne şekilde işletilmesi gerektiği kurallara bağlanmıştır.

1874 yılında Eytâm Nezaretî’ni denetleme maksadıyla oluşturulan Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm’ın yapısı ve kurallarını ihtiva eden. “*Bâ İrâde-i Seniyye Teşkil İden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizâmname*”¹⁸² başlıklı nizamname yayımlanmıştır. Yedi maddeden oluşan bu nizamnameyle meclisin idaresi, üye sayısı, görevleri, saha alanı gibi konular kurallara bağlanmıştır. Bu nizamnameye ek olarak “*İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnamesi*”¹⁸³ adıyla muhtaç yetimlere nafaka tedarikine dair bir nizamname daha yayınlanmıştır. 1876 yılında telgraf ve posta memurları, ketebe hademesinin emeklilik işlemleri ile bu kişilerin yetimlerine bağlanacak maaşlarla ilgili hususlar için de bir nizamname yayınlanmıştır¹⁸⁴.

Tarihî süreç içerisinde değişen şartlar ile birlikte devletin birçok kurumu ile birlikte yetimler menfaatine tesis edilen kurumlarda da değişikliğine gidilmiştir 1906 yılına gelindiğinde yukarıda zikredilen dağınık haldeki nizamnamelere belli kanunlar eklenerek “*Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname*”¹⁸⁵ adıyla, daha evvel çıkan tüm nizamnameler toplam on fasıl halinde tek metinde toplanmıştır. 1906 nizamnamesi ile bu tarihe kadar yayınlanmış olan tüm nizamname ve zeyillerini feshetmiştir. Bu nizamnamenin geçerliliği, Eytâm İdaresi ve sandıklarının kapatılışına kadar devam etmiştir. Nizamnamenin ikinci ve üçüncü faslında eytam sandıkları ile ilgili muameleler ele alınmıştır. İkinci faslın giriş kısmında İstanbul’daki eytam sandıkları ile taşradaki sandıkların birleştiğinden

181 *Düstûr*, Tertip I, “Eytâm Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamname” C. IV, H. 1274, s. 89

182 *Düstûr*, Tertip I, “Bâ İrâde-i Seniyye Teşkil İden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâmın Sûret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizâmname” (Meclis-i İrâde-i Emvâl-i Eytâm), C. III, H. 1291, s. 551.

183 *Düstûr*, Tertip I, “İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnamesidir”, C. III, H. 1309, ss. 552-554.

184 *Düstûr*, Tertip I, “Telgraf ve Posta Memurin ve Ketebe Hademesinden Tekâüde Şâyeste Bulunanların Derece-i İstihkaklarına ve Bunların Eytâm ve Erâmilinin Mertebe-i İhtiyâclarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşılık Tutulacak Mebâliğin İdâre-i Mahsûsasına ve Bu Bâbda Lâzım Gelen Muâmelâta Dair Nizâmname” (Meclis-i İrâde-i Emvâl-i Eytâm), C. III, H. 1293, ss. 554-561.

185 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, ss. 515-548.

bahsedilmektedir¹⁸⁶. Tüm düzenlemelerin tek amacı eytama ait malları sağlıklı şekilde muhafaza etmek ve işletmektir¹⁸⁷.

2.2. EMVÂL-İ EYTÂM NEZARETİ/MÜDÜRİYETİ

Osmanlı Devleti, yetim mallarının teftişinin ardından yetim mallarının müzayede ile satılıp nakte çevrilmesi ve bu nakit paraların kredi olarak verilmesi gibi durumları denetleyecek bir nezaret tesisine karar vermiştir.

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki kadıların görevleri arasında belediye işleri, vakıf nâzırlıkları mevcuttur. Bunların yanı sıra yargı işleri ve vefat eden kimselerin terekelerinin yazımı, muhafazası ve işletilmesi de kadıların görevi olmuştur. Bu çerçevede yetim kalan çocukların malları geçerli olan kanunlar çerçevesinde ve piyasa fiyatıyla satılarak nakit paraya çevrilmiştir. Nakde çevrilen bu paralar, kefil ve rehin karşılığında ihtiyacı olanlara kredi olarak verilmiştir. Verilen kredilerde anapara muhafaza edilirken işlemde alınan nema oranı ile yetimin ihtiyaçları karşılanmıştır¹⁸⁸. İşlemi yapılan yetimlerin vefat eden ebeveynleri, askerî sınıfa mensup ise onların tereke davalarını kendilerine bağlı olan Bâb Mahkemeleri sağlamıştır. Sivil halkın tereke davaları ise Kısmet Mahkemesi vasıtasıyla yürütülmüştür¹⁸⁹.

Vefat eden kişilerin tereke yazımları ve muhafazasından sonra mallar İstanbul'da bedesten gibi yerlerde muhafaza edilip aynı zamanda yetimlerin vasîleri aracılığıyla belli şartlar çerçevesinde işletilmekteydi. Böylece yetimlerin mallarının zayı olmasının önüne geçilir, ayrıca ileriki hayatları için paraları biriktirilmiştir¹⁹⁰. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde yürütülen bu uygulama, din farkı gözetmeksizin tüm kesim için geçerli olmuştur. Bu kişilerin mal varlıkları, sandıklarda değerlendirilerek ekonomiye canlılık kazandırılmak istenmiştir. Yetimlere ait bu işlemlerin bitmesi için yetimin reşit yaşa gelip mahkeme huzurunda işletilmiş parayı vasîsinin elinden alması gerekmektedir.

186 Dersaadet'te bulunan eytam emvalini kabz ve hıfzile irbah ve tenmiyesine ve eytamin infak ve iâşesine müteallik muamelâtı ifa ve taşra eytam sandıkları hesabâtını işbu Nizamname ahkâmına tevfi kanun rüyet etmek için Dersaadet'te münhasıran Makam-ı Meşihatın tahtı nezaretinde olmak üzere bir müdüriyet tesis ve Emvâl-i Eytâm İdare ve İdanat Sandığı namıyla bir sandık teşkil olunur. "Umum Emvâl-i Eytâm.", s. 523, madde 25.

187 Osmanlı Devleti, nizamnamelerin yayımlandığı dönemde, toplumsal hayatı daha sistemli hale getirmek amacıyla, farklı düzenlemeler de yapmıştır. Bkz. Koray Ergin, "Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 39, Aralık 2016, s. 14; Bu maksatla tanzim edilen düzenlemelerin resmi bir kitap haline getirilmesi gerektiği hissedilince 1851 yılından itibaren olan tüm hukukî mevzuat ve düzenlemeler kitap haline getirilmiştir. 1863-1866 yılları arasında Cevdet Paşa'nın gayretleriyle kanunlar tekrar düzenlenerek Düstür adında kitap meydana getirilmiştir. 1872, 1873, 1876 ve 1879 yıllarında dördüncü ciltlere kadar yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar uzun bir süre yayın olmamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1937 yılında birinci tertibin beşinci, 1939 yılında altıncı, 1941 yılında yedinci ve 1948 yılında sekizinci ciltleri neşredilmiştir. Bkz. Mehmet Akif Aydın, "Düstür", *DİA*, C. X, İstanbul 1994, s. 48.

188 Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi", ss. 107-108.

189 Yurdakul, *a.g.e.*, ss. 163-164.

190 Yurdakul, *a.g.e.*, s. 178.

Tarihî süreçte yetimlerin tereke işlemlerinde veyahut terekelerini nemalandırma noktasında yapılan bu işlemlerde vasîler, muhızrlar, kassam Kâtibleri gibi görevlilerin zaman zaman usulsüzlük yaptıklarına dair şikâyetler vakidir¹⁹¹. Yolsuzlukların çoğu tespit edilmese de 1818 yılında Mustafa Halim Efendi, 1835 yılında Kumkapılı Ârif Efendi, 1841 yılında Şakir Efendi yetim mallarına zarar verdikleri gerekçesiyle kassam kâtibliği görevlerinden alınmışlardır¹⁹². Yukarıda da belirtildiği gibi, Tahsin Bey yaşanan bu usulsüzlükleri teftiş için görevlendirilmiştir.

Tahsin Bey'e bu teftişi yaparken yanına kassam Kâtiblerini almaması özellikle emredilmiştir. Bu yüzden yanına iki muhasebe kâtibi verilmiştir¹⁹³. Tahsin Bey, teftişi yaparken tüm yetim mallarını mı yoksa yalnızca kassam kapısında olan yetim mallarının teftişini yapacağını sormuş olacak ki¹⁹⁴, sadece kassam kapısındakileri değil, İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılıkları dâhil olmak üzere evkaf ve devlet hazinesindeki tüm yetim mallarının muhasebe teftişi istenmiştir¹⁹⁵.

Tahsin Bey'in teftişi sonucunda hazırladığı raporda İstanbul'daki yetim mallarının durumu belirtilmiştir. Tahsin Bey, bu malların daha düzenli idare edilmesi için bir de layiha hazırlamıştır. Onunla birlikte Meclis-i Vâlâ Müftüsü Ârif Efendi, Kısmet-i Askerîye ve beytülmal'de olan eytam akçesinin miktarını gösteren bir rapor sunmuşlardır. Bu rapora göre; istenilen yerdeki yetim mallarının toplam 53.237.000 kuruş olduğu, bunun 11.264.000 kuruşunun mevcut 35.167.000 kuruşun idânedede olarak verildiği, 6.825.000 kuruşun ise zimamat (ödenmemiş borçlar) olduğu belirtilmiştir. Ayı ayrı yerlerde olan bu paraların toparlanması lazım gelmektedir. Yetimlerin paralarının zayi olmaması adına bu konu önem arz etmektedir. Yapılan tespit ve öneriler neticesinde konu Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiştir¹⁹⁶. Müzakerelere göre yetim kalan çocukların terekeleri eskisi gibi mahallî kassamlarca belirlenip, Kâtibler tarafından tahrir edilebilecektir. Ayrıca sandıklarda işletilecek paraların güvenliği için uygun kişiler gerekmektedir. Bu kişileri ve yetim mallarını daha detaylı takip etmek amacıyla müstakil bir kurum oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu karar dönemin padişahı Abdülmecid tarafından onaylanmış ve 31 Aralık 1851 tarihinde

191 1840 yılında, Üsküdar Mahkemesi'nin Anadolu Kadiaskeri'ne yazmış olduğu bir dilekçede yetimlere ait terekelerin tahrirâtı ve borçların tahsili konusunda sıkıntı yaşanmakta olduğu dile getirilmiş, yeni bir kassam ve muhızr tayin edilmesi gerektiği söylenmiştir. *Medine-i Üsküdar mahallatında tahrir olunan reaya-yı terekelerinin zimamat-ı tahsilinde usret çekmekte olduğu ve ol veçhile iki senelerin tereke-i zimamatı ve şunun bunun iyadesinde pesmande na-tahsil olduğu mahkeme-i mezburede müstakil bir kassam muhızrı olmadığından...*; Ü.Ş.S. nr. 642, varak B, hüküm: 4.

192 Şahin, *a.g.t.*, s. 51.

193 BAO, A) MKT. MHM., nr. 23-72., H. 09-10-1266; BOA, İrade (İ.), DH., nr. 217-12800, H. 24-09-1266; BOA, A) MKT. MHM., nr. 21-72.

194 Şahin, *a.g.t.*, s. 51.

195 BOA, Bab-ı Asafi (A), MKT. UM. nr. 30-61, H. 27-09-1266.

196 BOA, İ. DH., nr. 14312, ss. 5-6; BOA, İ. DH., nr. 309-19652.

Şeyhülislamlığa bağlı olarak Eytâm Nezareti kurulmuştur¹⁹⁷. Nâzır olarak da Tahsin Bey atanmıştır. Böylece askerî kesimin tereke yazım ve taksim işleri yine kadıaskerliklere, terekelerin işletilmesi ise Eytâm Nezareti'ne devredilmiştir¹⁹⁸. Nezaretin merkezi Şeyhülislamlık makamına bağlı olduğundan, Süleymaniye'de olması düşünülmüş, ancak yer bulunamadığı için Bâb-ı Âli'de faaliyete başlamıştır¹⁹⁹.

Eytâm Nezareti'nin sayılan hedeflerini tahakkuk ettirebilmesi için daha önce de ifade edilen 7 Rebiüelvel 1268/31 Aralık 1851 tarihli bir nizamname yayınlamıştır²⁰⁰. İlk etapta Nezaretin kuruluş amacı İstanbul'daki eytam sandıklarında yaşanan yolsuzluklara son vermek ve yetim mallarını tek bir çatı altında denetlemenin önünü açmak olarak beyan edilmiştir. Ancak yüksek orandaki yetim paralarının kontrol ve muhafazasına yönelik süreci 19. yüzyılın başlarına kadar geriye götürmek mümkündür. Zira Sultan II. Mahmud Devri (1808-1839)'nde yaşanan iç gelişmelere ilaveten Rus Harbi (1809-1812), Sırp İsyanları (1804-1817), Yunan İsyanları (1821-1829) yetimler dahil tüm kesimlerin ekonomik ve sosyal hayatını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu hadiselerin yanında bu dönem, devlet tarihinde sikkenin en fazla tağşiş edildiği, yani Osmanlı parasının değerinin düştüğü, enflasyonun yoğun olarak yaşandığı dönemdir²⁰¹. Söz konusu hadiseler devleti mali açıdan zorlamış, devlet içi kaynakları kullanmaya teşvik etmiş²⁰² ve ileriki yıllarda yeni reformların yapılmasını zorunlu kılmıştır²⁰³.

Nezaretin oluşturulmasındaki başka bir etken de devletin sandıklardan borç alma işlemleridir. Yaşanan mali bunalımlara karşı ortaya konulan çözümler, bu durumu kanıtlar niteliktedir. Tarihi belirtilmemiş bir belgeye göre, Osmanlı Devleti Bağdat'da bulunan askerlerine maaş ödeyememiş ve eytam sandıklarından borç alarak bu maaşları ödemek istediğini belirtmiştir²⁰⁴. Bu istek de Eytam Nâzırı Tahsin Bey tarafından kabul edilmiştir²⁰⁵. Bir başka örneğe göre, Osmanlı Devleti bankaya olan borçlar için “*bazı bendegân ve yetim sandıklarından*” borç almıştır²⁰⁶. Yine 1857 yılında Girit Adası'ndaki Kandiye, Hanya Koran'daki rüşdiye sınıfı mektepleri için alınan 190.000

197 Gürsoy, a.g.m., s. 321.

198 Yurdakul, a.g.e., s. 165.

199 Ahmet Eryüksel “Osmanlı Devleti'nde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, C.VIII, İstanbul 1998, ss. 335-336.

200 “Eytam Nizamnamesidir”, ss. 270-275.

201 Sultan II. Mahmud'un tahta çıkış yılı olan 1808'de 1 sterlin 19 kuruş iken 1839 yılında bunun 106 kuruş ulaştığını görmekteyiz. Detaylı bilgi için Bkz. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago University, Chicago 1980, ss. 329-331.

202 Hüseyin Al, *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s. 11.

203 Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 38-39.

204 BOA., İ., DH., nr. 253-15575, s. 2.

205 BOA., İ., DH., nr. 253-15575, ss. 3-4.

206 BOA., A., Amedi Kalemî Evrakı (AMD.), nr. 41-18, H. 08-01-1269.

kuruş borç²⁰⁷ ve 1872 yılında İzmit-Eskişehir tren hattı masrafları için alınan borç bu duruma örnek olarak gösterilebilir²⁰⁸.

Eytâm Nezareti, yetersiz kadrosu ve yukarıda da bahsedilen maddi imkânsızlıklar sebebiyle varlığını yalnızca on altı ay sürdürebilmiştir. 1852 yılına gelindiğinde yeteri kadar performans gösteremeyen nezaret, yeni memur alamamış, mevcut memurların da maaşlarını ödeyememiştir. Bu durum Meclis-i Vâlâ'da tekrar müzakere edilmiştir. Müzakere sonucunda 24 Ekim 1852 tarihinde Eytâm Nezareti'nin küçültülerek yine Şeyhülislamlık makamına bağlı bir müdüriyet haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Müdür olarak da Kadı Şem'î Efendi görevlendirilmiştir²⁰⁹.

2.3. EYTAM SANDIKLARI

1851 yılında Emvâl-i Eytâm Nezareti'nin kurulmasıyla hedeflenen İstanbul'daki yetim mallarının zayi olmaması maksadı, tam anlamıyla istenilen başarıya ulaşamamıştır. Yine de ilk planda İstanbul'daki eytam sandıkları için harcanan bu çabanın taşrada da uygulanmasının zarureti açık olduğundan, yetim paralarının güvenli bir şekilde muhafaza edilmesine ve kesesi 5 kuruş nema ile işletilmesine karar verilmiştir²¹⁰. Ahmed Lütfî Efendi yetim mallarının zayi olduğunu vurgulayarak taşralardaki eytam sandıklarının 1866 yılından itibaren kurulmaya başlandığını belirtmiştir. Taşradaki yetim mallarının tahminî olarak 200.000 kese akçe civarında olduğunu belirten Lütfî Efendi, merkezde yaşanan usulsüzlüklerden, taşra yetimlerinin ve mallarının daha fazla etkilendiğini belirterek, bu malları korumanın devletin öncelikli görevi olduğunu ifade etmiştir²¹¹. Özetle; eytam sandıklarının kuruluş amacı, para vakıflarının da işleyiş tarzına uygun olarak²¹² yetimlerin sosyal ve ekonomik haklarını korumak, aynı zamanda merkez ve taşra bölgesindeki esnaf ve çiftçilere destek sağlamak, devletin de kendisine bir finans desteği açmak istemesidir. Bu amaç ile daha önce de belirtildiği gibi Eytam Nizamnamesi'ne bir nizamname ilave edilerek taşrada eytam sandıkları teşkil edilmiştir.²¹³

Daha önce de belirtildiği gibi Eytam sandıklarının gelir kaynakları vefat eden kişilerin terekeleri olmuştur. Bu çerçevede yetim/öksüz çocukların ebeveynlerinden

207 BOA., A. MKT-MVL, nr. 87-86, H. 01-09-1273.

208 BOA, İ., Meclis-i Mahsus (MMS.), nr. 42-1741, 18-10-1288.

209 Şahin, *a.g.t.*, s. 68.

210 Çanlı, "Eytam İdaresi ve Sandıkları", ss. 57-73.

211 Lütfî Efendi, *a.g.e.*, s. 20.

212 Nazif Öztürk'ün ihtimal-i sondaj metoduyla 18. ve 19. yüzyılda kurulan para vakıfları tekiklerinden, vakıf haline getirilmiş paraların yıllık %15 nispetindeki bir gelir karşılığında ihtiyaç sahiplerine kredi olarak verildiği görülmektedir. Bkz. N. Öztürk, *a.g.e.*, s. 138.

213 "Memâlik-i Mahrûse.", ss. 276-281.

kalan nakit paralar, mücevherat, ayrıca bağ, bahçe tarla, çiftlik ve vakıf gelirleri ilk akla gelen kalemlerdir. Bu gelirlerden nakit para ve mücevherat, ilgili sandıklara verilerek muâmele-i şeriyye yöntemi ile işletilmekte, akarlar ise kiraya verilerek aylık ya da yıllık gelirleri yetimin sandığına teslim edilmiştir. Akarlar aynı zamanda satılıp nakit paraya da çevrilebilmektedir. Bu minvalde elde edilip işletilen paranın neması da sandığın gelirlerinden biridir. Bu kurallar 1851 Eytam Nizamnamesi'nde yazılmış, sonrasında kaleme alınan nizamnamelerde de tekrar edilmiştir.

Taşra eytam sandıklarının ise nasıl işleyeceği mühim bir mevzu idi. Bu sebeple taşralardaki eytam sandıklarını denetlemek amacıyla uygun görülen kazalarda kadının başkanlığında müftü, eytam müdürü, Kâtib gibi görevlilerden komisyon oluşturulmuştur. Taşralardaki eytam sandıkları, bu komisyona karşı sorumlu tutulmuştur. Sandıkların adı 1906 yılına kadar Eytam Sandığı iken, bu tarihten sonra “*İdanat Sandığı*” adını almıştır²¹⁴. 9 Ekim 1915 tarihinde yapılan bir düzenleme ile sandıkların ismi “*Dersaadet Emvâl-i Eytâm ve Beyt’ül-Mâl Müdüriyeti*” veya İdaresi adını almıştır²¹⁵. Ancak ismi, kapanma tarihi olan 1926 yılına kadar genellikle “*Eytam İdanat Sandığı*” şeklinde kabul görülmüştür.

2.4. MECLİS-İ İDÂRE-İ EMVÂL-İ EYTÂM

Eytam Müdüriyeti ve sandıklarının oluşturulması ve taşrada da yaygınlaşması ile rutin veya yeni karşılaşılan sorunlar da artış göstermiştir. Bu sorunları çözmek, denetimi arttırmak amacıyla 1874 yılında yine Şeyhülislamlık Nezareti altında Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm kurulmuştur. Kurumun başkanlığına kadıaskerlik Payeli Şem’i Efendi getirilmiştir. Meclis, 3 Ekim 1874 tarihinde yayımladığı nizamname ile resmî olarak göreve başlamıştır²¹⁶. Meclis bir reis, bir eytam müdürü, bir askerî kassam müdürü kadrosuyla göreve başlamıştır²¹⁷. Meclisin görevi taşralarda bulunan yetim mallarının muhasebelerini tetkik etmek, daha evvel takip edilmeyen muhallefatın (Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse’deki) soruşturulup sonuçlandırılmasını sağlamaktır²¹⁸. Meclisin yazı işleri görevli bir başkâtibe bağlıdır. Bu iş için gerektiğinde kismet-i askerîye Kâtiblerinden yeterli sayıda kâtibin yardımcı olarak alınabilmesi de kuruluş

214 Konu ile ilgili çalışmaların çoğunluğunda 1906 yılından itibaren idânat sandığı olarak değiştiği beyan edilse de 1908 yılına işaret eden çalışma da mevcuttur. Bkz. Özbek, *Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, s. 51.

215 *Düstür*, Tertib II, “Umum Emvâl-i Eytâmın Süret-i İdâresine Mütâdîr 4 Rebiül-evvel 1324 Tarihli Nizamnamenin 2. Faslının Ser Levhasıyla 25, 26, 44, 45 ve 49’ncı Maddelerini Mu’addel Mevâd-ı Nizâmniye, C. XII, H. 1333, 1941, ss. 758-760.

216 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551.

217 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551, madde 1.

218 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551, madde 3.

nizamnamesinde belirtilmiştir²¹⁹. Meclisin nizamnamede geçmeyen her türlü meseleyi meşihat dairesine sorup yerine getireceği²²⁰, düzenlenecek mazbataların ya oy birliği ya da oy çokluğu ile tanzim edileceği, karara katılmayan meclis üyesinin imzasını atmak zorunda olduğu²²¹ ve nihayet bahse konu nizamnamenin düzenlenmesi ya da değiştirilmesi yetkisinin meşihat makamına ait olduğu belirtilmiştir²²².

Meclisin çalışmaları, geçen zaman ve değişen ihtiyaçlara paralel olarak yeni nizamnameleri beraberinde getirmiştir. Nizamnameler çerçevesinde hem askerî sınıf hem de reayanın yetim ve dullarına maaş bağlanmıştır.

Meclisin ilk işlerinden biri, ilmiye sınıfının dul ve yetimlerine maaş vermek amacıyla 1874 yılında “*Muhtâcîn-i Erâmil ve Eytam-ı İlmiye Sandığı*”nı tesis etmek olmuştur. Sandığın yine Eytam sandıklarında yapılan muamele gibi nema ile işletilmesine karar verilmiştir. Bu muamele ile hem ilmiye sınıfının muhtaç, dul ve yetimlerine maaş tahsis edilmesi hem de devlet içindeki kredi ilişkilerinin canlanması hedeflenmiştir²²³.

İlk uygulamaların ardından 24 Mayıs 1876 tarihinde ise telgraf ve posta memurları ile Kâtib ve çalışanlarının hizmet süresi bittikten sonra emeklilik hakkını elde etmeleri, ayrıca bunların yetimlerine maaş bağlanmasına karar verilmiştir. Çalışanların aylıklarından yapılacak kesintileri toplamak ve yetim, emekli ile dul maaşlarını ödemek üzere bir sandık kurulmasına ve sandıklardan çalışanlara borç para verilmesi hususu da açıklık kazanmıştır²²⁴.

1885 yılında vergi dairesinde çalışan Kâtiblerden emekli olanlar ile vefat edenlerin yetimlerine maaş tahsis edilmek üzere de sandık teşkil edilmiştir²²⁵. 1886 yılında ise savaş meydanlarında şehit olan, salgın hastalıkların olduğu bölgede görev yapıp hastalıktan vefat eden askerî sınıfa mensup zümrenin yetim çocukları ve dul eşlerine maaş bağlanmıştır²²⁶.

219 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551, madde 2.

220 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551, madde 4.

221 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551, madde 5.

222 “Bâ İrâde-i Seniyye.”, s. 551, madde 7.

223 *Düstür*, Tertip I, “İnfak-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnamesidir” C. III, H. 1329, s. 551-554; *Düstür*, Tertip I, “İnfak-ı Eytâm ve Erâmil Ricâl-i İlmiye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamnamedir”, C IV, H.1326, ss. 87-93.

224 “Telgraf ve Posta Memurin.”, ss. 554-561.

225 *Düstür*, Tertip I, “Vergi Emaneti Tevzi Kaleminde Müstahdem Ketebe-i Muvakkateden Müstahakk-ı Tekaüd Olanlar ile Vefat Edenlerin Eytâm ve Erâmiline Tahsis Kılınacak Maaşata ve Teşkil Olunacak Sandığın Suret-i İdaresine Dair Talimat Lâyihasıdır”, C. V, H. 1302, ss. 300-304.

226 *Düstür*, Tertip I, “Müşirden Mülâzım-ı Saniye Kadar Erkân ve Ümera ve Zabitan-ı Askeriyeden İrtihali Dar-ı Baka Edenlerin Terkeyleyecekleri Eytam ve Erâmile İta Olunacak Maaşların Suret-i Tahsisine Dair Nizamname”, C. V, H. 1303, ss. 432-436.

Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm, değişen zaman ve şartlar doğrultusunda söz konusu nizamnamelerde değişiklik ve düzenlemeler yapmıştır. Son olarak 28 Nisan 1906 tarihli “*Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresi Hakkında Tâdilen Kaleme Alınan Nizamname*” ile önceki düzenlemeler bir araya getirilmiştir. 10 fasıl 117 maddeden oluşan nizamname ile yetimler ile ilgili tüm düzenlemeler tek çatı altında toplanmıştır²²⁷. 1906 nizamnamesi ile yetimlere ait malların sağlıklı bir şekilde muhafazası ve işletilmesi amaçlanmıştır.

1906 nizamnamesinde terekelerin tahriri ve muamelelerin nasıl olduğu²²⁸, İstanbul’daki merkez Eytam Müdüriyeti’nin görevleri, memur kadrosu ve eytam mallarının saklanması için oluşturulan sandıkların muhafazası hakkındaki işlemler²²⁹, yetim mallarının nasıl işletileceği²³⁰, reşit yaşa gelen yetim için yapılacak muameleler²³¹, tereke yazımı ve terekeleri denetleyecek hâkimlerin görevleri²³², tereke yazımı yapan görevlilerin vazifeleri²³³, Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm²³⁴, ile taşradaki sandıklardan sorumlu eytam müdürlüklerinin görevleri²³⁵ ve yapılan vazifeler karşılığında alınan harçlar²³⁶ düzenlenmiştir. Nizamnameye sonrasında bir zeyil yapılmıştır²³⁷.

Görüldüğü üzere kuruluş amacı genel olarak yetim mallarında yaşanacak usulsüzlüklerin önüne geçmek olan Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm, Osmanlı Devleti içerisindeki yetimleri ve onların mallarını himaye etmek adına yapılagelmiş uygulamaların sonuncusudur. Bu dönem ve öncesinde de sosyal güvenlik kurumu çerçevesinde yetimlere yardımlar sağlanmıştır²³⁸. Önceki dönemde askerî-beledî kassamlarca muhafaza edilen yetim malları, bundan sonra Emvâl-i Eytâm Nezareti/Müdüriyeti ve sonrasında kurulan Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm ile düzene konulup yetimlerin maddi ve manevi hakları garanti altına alınmak istenmiştir. Belli

227 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, ss. 515-548.

228 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 1-24.

229 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 25-42.

230 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 43-54.

231 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 55-56.

232 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 57-63.

233 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 57-65.

234 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 66-76.

235 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 77-83.

236 “Umum Emvâl-i Eytâm.”, madde 84-117.

237 *Düstür*, Tertib I, “4 Rebiülevvel 1324 Tarihli Emvâl-i Eytâm Nizamnamesinin 99. uncu Maddesine Müzeyyel Fıkra-i Nizamiye”, C. VIII, H. 1325, ss. 797-798.

238 Osmanlı Devleti’nde 1864 yılından itibaren sosyal güvenlik çalışmaları hız kazanmıştır. Öncelikle askerî personel olmak üzere, diğer çalışanların yetimleri ve dulları için de yardımlaşma sandıkları kurulmuştur. Bu sandıklar daha sonra tekaüd sandıkları adını almıştır. 1890’lı yıllardan sonra bu sandıklar, Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm denetiminde eytam sandıklarına aktarılmış, belli nema oraları ile faiz ile işletilerek aylık olarak hak sahiplerine kullanırlanmıştır. Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm’ın kurulmasından önceki ve sonraki dönemde gerçekleştirilen sosyal güvenlik çalışmaları için Bkz. Eyüp Sabri Kala, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1865-1923) (Sosyal Güvenlik Mevzuatı ve Sosyal Sigortaların Kuruluşu)*, Hiper Yayın, İstanbul 2018, s. 21.

aralıklarla nizamnameler çıkarılmıştır ki, bunun da amacı yapılan usulsüzlüklerin önüne geçip sandıklardaki düzeni sağlamaktır. Yetimlerin menfaatleri için yapılan tüm çalışmalar, 1906 yılında tekrar değerlendirilerek geniş kapsamlı bir nizamname hazırlanmıştır.

Sandıklarda yetimlere ait paralar için özel defterler açılmış, yapılan her türlü muamele meclis tarafından kontrol edilmiştir²³⁹. Eytâm Müdüriyeti, sandıklar ve eytam meclisi I. Dünya Savaşı ve akabinde yaşanan olumsuzluklardan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan siyasi, sosyal, ekonomik sıkıntılardan dolayı Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm, 26 Mart 1914 tarihli geçici kanun ile kapatılmıştır. Meclisin görev ve sorumlulukları eskiden olduğu gibi merkez Eytâm Müdüriyeti'ne devredilmiştir²⁴⁰. Savaşın ardından Mondros Mütarekesi'nin neden olduğu tüm kurum ve kuruluşlardaki çözülmeden eytam sandıkları da etkilenmiştir. Sandıklardaki paralara taşradaki yöneticiler el koymuştur. İşgal devletlerinin de sandıklara olan müdahalesi durumu iyice kötüleştirmiştir. Bu sürecin sonunda İstanbul'da sandıklar 1920 yılında kapatılmış, taşradakiler ise 1926 yılına kadar varlıklarını devam ettirmiştir.

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Mütareke döneminin zorlu koşulları, sandıkların kapatılmasının yanında, yetimler için barınma, eğitim, sağlık alanında yeni kurumların açılmasına da ön ayak olmuştur. Bu zorlu dönemde, sosyal devlet olmanın gereği olarak savaşta hayatını kaybedenlerin yetim çocukları için çalışmalar hız kazanmıştır.

2.5. ISLAHHANELER

19. yüzyılda gün geçtikçe kötüleşen sosyo-ekonomik durum ve Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin artması sonucunda, sokaklarda yaşayan fakir, kimsesiz 5-13 yaşlarındaki çocuklara sahip çıkılması zarureti hâsıl olmuştur. Ayrıca devlet, bu çocuklara temel düzeyde okuma yazma eğitimi vermeyi, eş zamanda mesleki eğitim de sunarak ülke içi kalkınmayı hedeflemiştir²⁴¹. Bu sebeplerle ilk Islahhane 1863 yılında Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından Niş'te açılmıştır²⁴². Mithat Paşa Müslüman-Hristiyan yetim çocukların sağda solda perişan olduğunu dile getirmiş, bu çocukların

239 Yıldız, *a.g.t.*, s. 76.

240 Çanlı, "Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı", s. 1314.

241 Bekir Koç, "Osmanlı Islahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6, 2007, s. 37.

242 Cemil Öztürk, "İslahhâne", *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, s. 190.

mesleki eğitim alarak ileride hayatlarına devam edebileceklerini belirtmiştir²⁴³. Paşa, çalışmalarından sonra açılan kurumun Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini dikkate alarak geliştirdiğini belirtmiş ve bir adım ileri giderek “*emsali görülmemiş*” şeklinde tavsif etmiştir²⁴⁴.

Niş'teki ilk uygulamanın eğitim-öğretim konusunda iyi sonuçlar vermesinin ardından 1864 yılında Rusçuk ve Köstence'de de birer ıslahhane daha açılmıştır. 1867 yılına kadar da Kastamonu, Bursa, İskodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir, Halep, Bosna, Erzurum²⁴⁵, Diyarbakır, Konya, Selanik'te şubeleri açılmıştır²⁴⁶. Özellikle Rusçuk ve Sofya Islahhanelerinde Rus işgalinden kaçıp bölgeye gelen Tatar ve Çerkes yetim çocukla eğitim ve barınma imkânı sunulmuştur²⁴⁷.

Mithat Paşa'nın Niş'de açtığı ilk ıslahhanenin olumlu faaliyetler göstermesi sonucunda devletin de teşvikiyle okullara bağışlar yapılmıştır. Yerel yönetimlerin desteği ve yardım kampanyaları sayesinde Islahhanenin geliri önemli miktarlara ulaşmıştır. Ayrıca burada barınan çocuk sayılarında hızlı artışlar olmuştur. Örneğin elli civarında çocukla başlayan Niş Islahhanesi zamanla 150-200 öğrenci kapasitesine çıkmış yıllık geliri de 200.000 kuruşa kadar ulaşmıştır²⁴⁸.

Kuruldukları bölgelere göre görevli sayıları farklılıklar gösterse de genellikle bir müdür, Kâtib, sandık emini gibi görevlilerle idare edilen ıslahhaneler, Mithat Paşa'nın Niş, Sofya ve Rusçuk'taki şubeleri örnek alınarak idare edilmişlerdir²⁴⁹.

Islahhanelerin işleyişi geçici talimatlar doğrultusunda yürütülse de, şubelerinin giderek artması, bu doğrultuda öğrenci sayısının yükselmesi üzerine nizamname yayımlanması zarurî hale gelmiştir. 1867 yılında bizzat Mithat Paşa tarafından kaleme alınan Islahhaneler Nizamnamesi'nde²⁵⁰, müessesenin kuruluş amacı açıkça görülmektedir. Maddelerden ıslahhanelerde kalan çocukları sağlıklı şekilde büyümeleri,

243 Osman Selim Kocahanoğlu, *Mithat Paşa'nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun*, Temel Yayınları İstanbul 1997.

244 Kocahanoğlu, a.g.e., s. 34-35; Nazan Maksudyan, “Orphans, Cities And The State: Vocational Orphanages (“Islahhanes”) And Reform In The Late Ottoman Urban Space”, *International Journal of Middle East Studies* C. III., S. 43, 2011, s. 494.

245 Özellikle Kazım Karabekir'in buradaki çalışmaları zikredilmeye değerdir. Kazım Karabekir Mithat Paşa'nın açtığı kurumları devam ettirmek istemiş, burada okuma yazma ve sanat öğretmek amacıyla 1919 yılında sanayi mektebi açmıştır. Kimsesiz çocuklar için açılan bu kurumu Leyli Eytam İbtida Mektebi, Erzurum Ana Mektebi, Sarıkamış'ta açılan Sıhhiye Mektebi takip etmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. Kamuran Karabalık, “Kazım Karabekir'in Erzurum ve Sarıkamış Dolaylarındaki Yetim Çocukların Eğitimi ile İlgili Görüş ve Uygulamaları”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed. Osman Köse, C. II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, ss. 835-842.

246 C. Öztürk, a.g.m., s. 190.

247 İsmail Cahit Düzgün, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Selanik Sanayi Mektebi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin 2018, s. 13.

248 İ. C. Düzgün, a.g.t., s. 14; Ayşin Şişman, “Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 2008, s. 32.

249 Mehmet Ali Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, Kitabevi, İstanbul 2013, ss. 19-28.

250 Islahhane Nizamnamesi üç fasıl halindedir. Birincisi; Islahhanelere alınacak etfâl-i eytâmın şerâit-i lâzimesi beyanıdır. İkincisi şâkirdanın suret-i infâk-ı iksâsına dâir usuldür. Üçüncüsü ise şâkirdanın tahsil idecekleri ulûm-ü fûnûn ve sinâyanın derecatıdır. Bkz. *Düstû*, Tertip I, “Islahhane Nizamnamesi”, C. II, H. 1289, ss. 277-297.

aynı zamanda ülke ekonomisine katkı sağlamaları mezuniyetlerinin akabinde de hayata hazır donanımına sahip olmalarının esas alındığı anlaşılmaktadır.

Bir nevi yatılı okul olan İslahhanelerin eğitim süresi 5 senedir. Bu eğitimler okuma yazma, Kur'an-ı Kerim, ilmihal, ahlak, edebiyat, yazı ve hesap derslerine ek olarak yerel şartlara göre dil derslerinden oluşmuştur. Örneğin Tuna Vilayeti'ndeki mektepte Bulgarca, diğer vilayetlerde ise Arapça ve Rumca okutulmuştur. Mesleki eğitim olarak ise dokumacılık, marangozluk, debbağlık, kunduracılık, terzilik, demircilik, kızlar için dikiş dersleri verilmiştir²⁵¹. Yetim ve fakir çocukların barınma ve eğitim masrafları okul tarafından karşılanmıştır. Maddi olarak imkân sahibi olup burada eğitim almak isteyenlerin okul ücreti yıllık 500 kuruş olarak tespit edilmiştir²⁵².

İslahhane Nizamnamesi'nin kırk dördüncü maddesi gereğince bir yıl ve üzerinde hapis cezası alan çocukların hapishaneye verilmeyip ıslahhaneye verilmesi, kurumun modern anlamda da bir ıslahevi fonksiyonu icra ettiğini göstermiştir. Buradaki amaç çocukların büyüklerin kaldığı hapishanelere konulmayarak suçları karşısında alacağı cezayı, yaşlılarıyla birlikte alıp, aynı zamanda ıslahhane niteliklerini kazanması olmuştur. Suçlu çocuklar, kurum içindeki haklardan mahrum bırakılmamıştır²⁵³. Bu özelliği ile İslahhaneler ilerleyen yıllarda yalnızca çocuk suçlular için açılacak olan ıslahevlerine öncülük etmiştir.

İslahhanelerdeki eğitimlerini bitirip imtihanlarını geçen öğrenciler, diplomalarını aldıktan sonra yevmiyeli ya da sözleşmeli olarak ıslahhanelerin iş yerlerinde meslek alanlarına göre çalışma hakkına sahiptiler. Dışarıda iş yeri açmak isteyenler için ise kurumun borç verip onlara yardımcı olması karara bağlanmıştır²⁵⁴.

Diğer vilayetlerde (1864 yılında Tuna, 1867 yılından itibaren Kastamonu, Bursa, İskodra, Sofya, Sivas, Edirne, İzmir, Halep, Bosna. Erzurum, Diyarbakir. Konya ve Selanik) faaliyet göstermeye başlayan İslahhâler II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) Sanayi Mektebine dönüştürülmüştür. Daha sonra Sanayi Mektepleri de günümüz teknik okullarına dönüşmeye başlamış ancak değişik nedenlerle iki kurum da etkinliğini

251 Hikmet Zeki Kapçı, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yetim*, Kriter, İstanbul 2016, s. 45.

252 Yaşar Semiz-Recai Kuş, "Osmanlılarda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2004, s. 279.

253 "İslahhane Nizamnamesi", madde 44-49.

254 C. Öztürk, a.g.m., s. 191.

kaybetmiştir. Ayrıca İstanbul'daki korunmaya muhtaç çocuklar için Islahhane tarzında Dârülhayr-ı Âli kurulduysa da bu okul da II. Meşrutiyet'in başlarında kapatılmıştır²⁵⁵.

2.6. DÂRÜŞŞAFAKA

Kurum, 30 Mart 1864 tarihinde, Daire-i Askerîyye Ruznamçesi Yusuf Ziya Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa ve Ali Naki Efendi gibi bir grup Osmanlı münevverlerinin kurduğu “*Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye*” isimli bir dernek tarafından, fakir, öküz ve yetim çocukların eğitimi amacıyla kurulmuştur²⁵⁶. Derneğin başlangıçtaki amacı İstanbul Kapalıçarşı ve civarında çalışan çırakların eğitim görmelerini sağlamaktır. Beyazıt'daki Valide Mektebi'nde eğitime başlayan kurum, zamanla büyük ilgi görmüş ve 1873 yılında tek binada bir “*çırak okulu*” olarak faaliyetlerine devam etmiştir²⁵⁷.

Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye üyeleri, ibtidaî okul açma fikrini düşündükleri sırada Paris sefaretinden gelen Sakızlı Ahmed Esad Paşa cemiyete katılmış ve onun tavsiyesiyle cemiyetin üyeleri *Dârüşşafakati'l-İslâmiyye* adında okul kurmaya karar vermişlerdir. Mektebin İstanbul'daki Sultan Selim ve Fatih Cami arasında, Haliç ve Boğaz girişine hâkim olan bir tepede yapılması kararlaştırılmış olup, arsa bedeli, projeyi oldukça beğendiği anlaşılan Sultan Abdülaziz tarafından karşılanmıştır. 210.000 kuruş karşılığında alınan arsada 1868 yılında inşaat başlamış ve 1873 yılında bitirilmiştir. Toplam masraf 3.071.263 kuruş tutmuş, 500.000 kuruşunu Abdülaziz, 374.900 kuruşunu Maliye Hazinesi karşılamıştır. Geriye kalan 2.196.363 kuruş ise başta Sadrazam Ali Paşa olmak üzere vezirler ve yüksek rütbeli devlet adamlarının verdikleri teberrulardan tedarik edilmiştir²⁵⁸. Görüldüğü üzere kurum hem kurulum hem de inşa aşamasında devletin en üst kademelerinden aktif destek görmüştür.

Mektebin kuruluşunun ardından talebelerin okula alım şartları “*Dârüşşafaka'nın İdaresine Dair Nizamname*” ile belirlenmiştir. Buna göre kabul edilecek çocukların yetim ve kimsesiz olmaları gerekmektedir. Bu durumlarını da mahalle imamı ve muhtarın onayını içeren bir ilmuhaber ile ispatlamak zorundadırlar. Bunun yanında kuruma kabul edilecek kimsesiz çocukların 10 yaşından büyük olmaması ve herhangi

255 C. Öztürk, a.g.m., s. 191; Sanayi mektepleri için Bkz. Savaş Özdemir, *II. Abdülhamid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis Yedi Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis 2015.

256 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, ss.487-494; Halis Ayhan - Hakkı Maviş, “Darüşşafaka”, *DİA*, C. IX, İstanbul 1994, s. 7.

257 <https://www.dek.k12.tr/darussafaka-tarihi/> (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

258 Ayhan - Maviş, a.g.m., s. 7.

bir hastalığının bulunmaması gerekmektedir²⁵⁹. Talebelerin durumları ile yakından ilgilenmek için bir müdür, bir müdire tayin edilmesi öngörülmüştür. Ayrıca nizamnamede öğrencilerin okulda yatılı kalacağı, mezun olduktan sonra ise çeşitli askerî veya devlet dairelerinde istihdam edilebilecekleri belirtilmiştir. Okulda yatılı kalacak öğrenciler hususunda, başlangıçta kız öğrencilerin alınması uygun görülmemiştir. Kurum 1969 yılına kadar yalnızca erkek öğrencilere hizmet ederken 1971-1972 yılından itibaren karma eğitime geçilmiştir²⁶⁰.

Cemiyet üyelerinin hazırlamış oldukları ders programına göre 8 yıllık eğitim verilecektir. Mektepte öncelikle Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca dil eğitimleri ayrıca dinî ilimler, Osmanlı tarihi ve coğrafyası, sosyal tarih, coğrafya, edebiyat, mantık, cebir, kimya, fizik, jeoloji, topografya, tabiat bilgisi, astronomi, makine, iktisat, Osmanlı kanunları ve defter tutma bilgisi gibi dersler verilmiştir. İhtiyaca binaen değişikliğe gidilen ders programına sonradan elektrik ve telgraf dersi gibi dersler eklenmiştir. İlk 6 yıl iptidâî, rüşdiye ve idadî eğitimi verilmiştir. Son 2 yıl ise “mekâtib-i alî” denginde bir eğitim vermek planlanmıştır²⁶¹.

Eğitime başladığı 1873 yılında 54 öğrencisi olan Dârüşşafaka’nın birinci sınıfı geçme şartı okuma yazmayı öğrenmek olmuştur. İlk sene birinci sınıfı geçen öğrenci sayısı 28’dir²⁶². Okulun en parlak dönemi 1873-1894 yılları arasında olmuştur. Bu dönemde okulun eğitim kurulu başkanı olan Askerî Okullar Ders Nâzırı Süleyman Paşa’nın gayretleri sayesinde birçok subay fahrî olarak ders vermiş, buradaki öğrencilerin istifade etmelerini sağlamıştır²⁶³. Ayrıca okulun diğer öğretmenleri içerisinde Namık Kemal, Ahmed Mithad Efendi, Yahya Kemal (Beyatlı), Selim Sırrı (Tarcan) gibi dönemin meşhur edebiyatçı ve spor adamları da vardı²⁶⁴. Okulda görev alan pek çok öğretmen tarafından ders kitapları hazırlanmış, yabancı dildeki kitaplar tercüme edilmiş, basılan tüm kitaplar öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

1877-1878 Rus Harbi Dârüşşafaka’yı olumsuz yönde etkilemiştir. Subay olan öğretmenler savaşa gittiklerinden dolayı okulda ders verememişlerdir. Bu süreçte zaten mali sıkıntıda olan kurum, nizamnamesindeki kurallara riayet etmemeye başlamıştır. Zira sadece yetim ve kimsesiz çocukların alınması gereken okula, zaman içerisinde

259 Dârüşşafaka’nın İdaresine Mahsus Nizamname ile Varidat ve Masarifatını Gösterir Cetvel: BOA, Yıldız Sarayı Arşivi-Hazine-i Hassa (Y..PRK.HH.), nr. 26/21.

260 Zafer Toprak, *Dârüşşafaka Tarihi 1863-1998*, Ser Ofset İstanbul 1998, ss. 110-111.

261 Kapçı, a.g.e., ss. 54-55.

262 Toprak, a.g.e., ss. 9-16.

263 Ayhan - Maviş, a.g.m., s. 8.

264 Kapçı, a.g.e., ss. 54-55.

annesini babası olan, hatta ailesi toplum içerisinde ileri gelenlerden olan çocuklar da alınmaya başlamıştır. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid, okulu 1903 yılında Maarif Nezareti'ne bağladıysa da II. Meşrutiyet'in hürriyet havasından yararlanan cemiyetin mezunları, okulun tekrar Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye'ye bağlanmasını istemişlerdir. 17 Temmuz 1909 tarihinde cemiyete iade edilen okul, Cumhuriyet'in ilanından sonra da çalışmalarına devam etmiştir. Cemiyetin adı 1935 yılında “*Türk Okutma Kurumu*”, 1953 yılında ise “*Dârüşşafaka Cemiyeti*” olarak değiştirilmiştir. Günümüzde hâlâ varlığını devam ettiren kurum, yaklaşık altı yüz kimsesiz çocuğa parasız yatılı okul hizmeti vermektedir²⁶⁵.

Batılılaşmanın önemli bir dönüm noktası olan Tanzimat Fermanı'ndan sonraki faaliyetlerin büyük bir bölümü, Tanzimat dönemi olarak isimlendirilmiştir. Bundan dolayı Tanzimat Fermanı'ndan otuz dört yıl sonra kurulan Dârüşşafaka da Tanzimat dönemi eğitim sistemini yansıtmaktadır²⁶⁶. Modern bir eğitim vermesinin yanında parasız hizmet vermesi, ayrıca yalnızca yetim, öksüz ve kimsesiz çocukları kabul etmesi gibi özelliklerinin yanında bir derneğin himayesinde kurulan ilk eğitim kurumudur. Dârüşşafaka, eski aktivitesini kaybetmiş olsa da hâlâ varlığını sürdüren bir sosyal hizmet kurumu özelliği taşımaktadır. Dârüşşafaka'nın Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı Devleti'nde mevcut olan Sıbyan Mektebi, medreseler, askerî okullar, çeşitli tıp ve mühendis okulları ayrıca gayrimüslimlerin kendi cematleriyle tesis ettikleri hususî mekteplerden ayrı olarak, batılı anlamda eğitim veren ilk kurum olması açısından önemlidir. Yetim çocuklara eğitim-öğretim veren bu sosyal güvenlik kurumu akabinde gelecek diğer hizmetlere örnek teşkil etmiştir.

2.7. DÂRÜLACEZE

Arapça “*acz*” kökünden gelen “*aceze*”, iktidarsızlık, yetememezlik, beceriksizlik²⁶⁷, yaşlanmak, ihtiyarlanmak²⁶⁸, zayıf ve güçsüz²⁶⁹ anlamlarına gelmekte olup, ev-yuva anlamlarına gelen dar sözcüğü ile Arapça isim tamlaması haline gelmiştir. “*Düşkünlerevi, Acizlerevi, Yaşlılarevi*” anlamlarına gelmektedir.

Dârülaceze, kendi bakımlarından aciz olan kadın-erkek, fakir, ihtiyar, kimsesiz çocukları korumak ve barındırmak için 1896 yılında İstanbul'da açılan hayır

265 Ayhan - Maviş, *a.g.m.*, s. 9.

266 Adem İnce, *Bir Eğitim Kurumu Monografisi Dârüşşafaka*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 1.

267 Sami, *a.g.e.*, s. 928.

268 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012, s. 597.

269 Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 8.

kurumudur²⁷⁰. II. Abdülhamid, 1890 tarihli bir irade ile sokaklarda dilenmekte olan kimsesiz çocukları ve sakat erkek ile kadınları bu durumdan kurtarmak için bir yer tahsis edilmesini istemiştir. Bu teşebbüs ile Sultan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları'nın ardından İstanbul ve Anadolu'da hasta, sakat, kimsesiz gibi yardıma muhtaç kişileri de bu sayede tek bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir²⁷¹. Bunun üzerine çalışmalar başlamış, padişahın iradesi üzerine 24 Nisan 1890 tarihli tezkere ile Dârülacezenin açılışına karar verilmiştir²⁷². Dârülaceze için padişahın hediyesi ve komisyonun topladığı yardımlar ile 70.000 liradan fazla bir para toplanmıştır. Söz konusu kimseler 31 Ağustos 1896 tarihinde Dârülaceze binasına yerleştirilmişlerdir²⁷³. Açılış tarihinden itibaren Dârülaceze ismi, İstanbul'da açılan kurumun özel adı olmuştur. Örneğin sonraki yıllar Bursa'da bir Dârülaceze açılmasına rağmen ilk akla gelen her daim İstanbul'daki olmuştur²⁷⁴.

İlk bakışta Padişah adına bir hayrat olarak oluşturulması hedeflenen Dârülaceze'nin dilenci ve serserilerin denetimini sağlamak amacıyla basit bir yoksullarevi olarak görmek son derece yanlıştır. Zira bu kurum öncelikli olarak, Sultanın sunacağı hizmetlerin modernliği ile iç ve dış kamuoyunda ses getirmek üzere tesis edilmiştir²⁷⁵. Çünkü Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti, Avrupa'da yaşanan modernleşme çabalarını yakından takip etmiştir. Bu çerçevede sosyal devlet anlayışı, Osmanlı Devleti'ne dâhil edilmek istenmiştir. II. Abdülhamid de bu amaç ile hareket etmiştir. Bu dönemde, sosyal devlet anlayışının getirisi olan, bireylerin üretim kapasitesini değerlendirip işsiz olan kimselerin ıslah edilmeye başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda dilencilik, devlet tarafından uygun görülmeyen ve önünün alınması gereken bir konu olmaya başlamıştır²⁷⁶. Öyle olacak ki, II. Abdülhamid döneminin basını da, bu konu hakkında ciddi eleştirilerde bulunmuşlardır. Bir dönem meşrû görülen, hatta onların rahatsız edilmemesi hususunda hassasiyet gösterilmesi gereken dilencilerin artık insanları rahatsız ettikleri²⁷⁷, dilencilerin kamusal

270 Rukiye Karaköse, *Yaşlı Refahına Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler: Darülaceze Okmeydan Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020, s. 141.

271 Esra Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Yetim Gencin Eğitimi", *Din ve Hayat*, S. 25, 2015, s. 109.

272 BOA, İ., MMS., 112/4799.

273 Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Dârülaceze", *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 512.

274 Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı, İstanbul 1996, s. 3.

275 Özbek, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar, ss. 37-38.

276 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, ss. 65-67.

277 Sabah, "Dilenciler", 14 Zilkade 1316/26 Mart 1899, nr. 3356.

mekânlarda son derece çirkin görüntüler oluşturdukları, bu görüntülerin Osmanlı Devleti'nin “*modern görüntüsüne*” ciddi zararlar verdikleri basında yazılmıştır²⁷⁸.

Önceliği savaşlarda yakınlarını kaybeden yetim ve öksüz çocuklar ile dul kadınlar olan Dârülaceze’de uygun yerler temin edilerek yerleştirilmiştir. İlk olarak İstanbul’da açılan kurum, ihtiyaç hâsıl oldukça Osmanlı Devleti’nin farklı vilayetlerine de kurulmuştur²⁷⁹. Dârülaceze’ye yerleştirilmesi mümkün olmayan yetim ve öksüz çocuklar ise çoğunlukla bağlı bulundukları cemaatlerin yetimhanelerine ya da güvenilir bulunup tayin edilen vasîlerin ellerine teslim edilmiştir²⁸⁰.

Kurumun işleyişi hakkında yayımlanan nizamnameye göre Dârülaceze’nin birimleri ırzahane²⁸¹ ve yetimhane, Dârülaceze Mekteb-i İbtidaisi, Dilsiz ve Amalar Mektebi, müzik eğitimi, imalathaneler ve rehabilitasyon, hastane ve diğer sağlık birimleri, ibadethaneler, Dârülaceze’ye Yardım Derneği, Dârülaceze Vakfı’dır²⁸². İşleyiş komisyonunda bir müdür, bir müdür yardımcısı ve başKâtibler vardır²⁸³. BaşKâtib, kuruma alacak kişiyi, sıra numarası, kuruma girdiği tarihi, kaç numaralı koğuşa verildiği, kendisine elbise, eşya gibi yardımlardan hangisinin verildiğini gösterir şekilde büyük bir deftere kaydetme mecburiyetindedir²⁸⁴. Kurumda, terzilik, kunduracılık marangozluk gibi mesleki dersler verilmiştir²⁸⁵. Dârülacezeye hastalıklı, özellikle cüzzam rahatsızlığı olan çocuklar kayıt edilmemiş ancak hastalıklarının tedavisi mümkün ise mevcut hastanelerden birine sevk edilip tedavileri olunduktan sonra kuruma alınabilmişlerdir²⁸⁶. Dârülaceze’deki dul ve yetişkin kimsesiz kızlardan uygun olanları istekleri doğrultusunda hizmetçi arayanlara verilebilmiştir. Yetimhanedeki çocuklar ise evlatlık isteyen kişilere şartları doğrultusunda verilmiştir²⁸⁷. Şayet Dârülaceze’deki çocukların herhangi bir akrabası çıkar ve velayet hakkı talep ederlerse, bu kişi çocuğunun geçimini sağlayacağını taahhüt ettikten sonra çocuğu alabilmiştir²⁸⁸.

278 Sabah, “Dilenciler Kalktı”, 14 Zilkade 1325/19 Aralık 1907, nr. 10787.

279 E. Yıldız, a.g.m., s. 109.

280 Salih Özkan, “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytâmı” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 19, 2006, s. 215.

281 Kırş anlamında kullanılmıştır. Kendi annelerinin sütünü içme imkânı bulamayan çocuklar için maaşlı sütannelerinin çalıştırıldığı bölümdür. Detaylı bilgi için Bkz. Gül Hanım Cengiz, *II. Abdülhamid Dönemi Sosyal Politikalarında Çocuk*, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019, ss. 273-274.

282 Özbek, *Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, s. 34; Büşra Karataşer, “Darülacezenin Kuruluş Gelir Giderleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. XV, S. 2, 2020, s. 797.

283 *Düstür*, Tertib I, “Darülaceze Nizamnamesi”, C.VII, H. 13 Şaban 1313, s. 44, madde 2.

284 “Darülaceze Nizamnamesi”, s. 45, madde 8.

285 “Darülaceze Nizamnamesi”, s. 47, madde 20.

286 “Darülaceze Nizamnamesi”, ss. 46-47, madde 16.

287 “Darülaceze Nizamnamesi”, s. 47, madde 17.

288 “Darülaceze Nizamnamesi”, s. 47, madde 18.

Yaptığı hizmetlere mütenasib detaylı çalışmalara konu olmuş olan Dârûlaceze, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet olmanın gerekliliği ile Sultan II. Abdülhamid tarafından atılmış önemli adımlardan biridir. Açılışından hemen sonra, 1896 yılından 1974 yılına kadar 10.288 kız, 15.349 erkek çocuk olmak üzere toplam 25.637 çocuk barındırarak onlara sahip çıkmıştır²⁸⁹. Dârûlacezenin idaresi başlangıçta Dâhiliye Nezareti'ne bağlı iken sonrasında Şehremaneti'ne (Belediye), ardından Sıhhiye Müdürlüğü'ne verilmiştir. Sıhhiye Müdürlüğü'nün kaldırılmasının ardından tekrar Dâhiliye Nezareti'ne, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'ne, 1925 yılında ise tekrar belediyeye verilmiştir. Ardından İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlanmıştır. Bugün ise Dârûlaceze'nin idaresi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlıdır²⁹⁰.

2.8. DÂRÜLHAYR-I ÂLİ

II. Abdülhamid'in çocuklar için oluşturduğu bir diğer kurum Dârülhayr-ı Âli'dir. Bu kurum, yetim çocuklara meslek eğitimi veren, ilkokul seviyesinde yatılı okullardan biridir. Kuruluş sürecinde Dârüleytam olarak isimlendirilen okul, son aşamada isim değişikliğine uğramış, Dârülhayr olarak isimlendirilmiştir. Akabinde, okulun Sultanın himayesi altında olduğunu göstermek amacıyla Âli kelimesi de eklenmiştir²⁹¹.

Dârülhayr-ı Âli'nin tesis edilmesinde 6-7 yaşlarında bir kız çocuğunun okumak için padişaha verdiği dilekçenin etkili olduğu bilinmektedir²⁹². 13 Kasım 1898 tarihinde Sadaret'e yazılan bir yazıda, padişaha sunulan dilekçeden bahsedilmiş, gayrimüslim yetimler için okullar mevcutken Müslüman çocuklar için benzer okulların olmadığı dile getirilmiştir. Konunun Maarif Nezareti'ne bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca hem erkek hem kız çocuklar için eğitim verilmesi de belirtilmiştir. İki gün sonra Sadrazamlık, yoksul ve kimsesiz çocukların yararlanacağı, masrafların hazine tarafından karşılanacağı, aynı zamanda hayırsever kimselerin de bağış yapabileceği bir okul için gerekenlerin yapılmasını belirten bir yazıyı Maarif Nezareti'ne göndermiştir²⁹³. 7 Eylül 1902 tarihine gelindiğinde, Sultan II. Abdülhamid Hırka-i Saadet Dairesi ziyaretinden dönerken bazı serseri kimselerin işsiz dolaştıklarına şahit olmuş, bunun üzerine

289 Kapçı, a.g.e., s. 35.

290 E.Yıldız, a.g.m., s. 110.

291 Reşat Ekrem Koçu, "Dârülhayr-ı Âli" *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1966, s. 4247; Hikmet Zeki Kapçı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Dârülhayr-ı Âli Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, S. 28, s. 169.

292 Kapçı, a.g.t., s. 62.

293 Yetimler için açılacak mektebin yazısı: BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), nr. 1225-91872, H. 30-06-1316., söz konusu dilekçeden hareketle, bir sonraki konu olan Dârüleytamın oluşturulması hedeflenmiştir. Hatta kurumun işleyişi için bir lahiya hazırlansa da dönemin maddi sıkıntılardan ötürü daha küçük bir yapı olan Dârülhayr-ı Âli'nin kuruluşu gerçekleşmiş, Dârüleytam daha sonraki dönemlerde kurulmuştur.

buradaki çocukların bazılarını Tersane-i Âmire'ye, bazılarını ise Tophane-i Âmire'ye kayd ettirmiştir. Bu çocukların eğitilmesi amacıyla da Islahhane tarzında bir mektebin inşa edilmesi hususunda Meclis-i Vükelâ'yı görevlendirmiştir. Yapılacak binanın inşaatı için 2.000.000-3.000.000 kuruş civarında paranın gerekli olduğunu, bina yapılana kadar çocukların geçici bir binaya yerleştirilmesini istemiştir²⁹⁴. Bu gelişme sonrasında Maarif Nezareti tarafından ilk etapta geçici binanın Vezneciler Zeynep Hanım Konağı olması kararlaştırılmış, ayrıca okulun Müslüman yetim çocuklara ait olacağı kararına varılmıştır²⁹⁵. 31 Ağustos 1903 tarihli bir irade ile Sultan'ın cülus tarihine denk gelecek şekilde kurumun açılışı gerçekleştirilmiştir²⁹⁶.

Dârülhayr-ı Âli'nin önceliğinde sokaklarda işsiz güçsüz, serseri dolaşan gençler ile korunmaya muhtaç erkek çocukları vardır. Bu kurum sanayii mekteplerine hazırlık niteliğinde bir yatılı okul şeklinde düşünülmüştür. 1903 yılında Maarif Nezareti'ne bağlı olarak inşa edilen bu kurum, 1909 yılına kadar yetim çocuklar için barınma ve eğitim merkezi olarak hizmet etmiştir²⁹⁷. Bir çeşit yetimhane olarak faaliyete geçen bu kurum, Hazine-i Hassa'dan maddi destek almıştır²⁹⁸.

Sadece Müslüman erkeklerin kabul edildiği kurumda II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gayrimüslim yetimler de kabul edilmiştir. Eğitim süresi 7 sene olarak belirlenmiştir²⁹⁹. Bu tarihten itibaren kızlara da açılan okul, her sene 40 erkek, ve kız öğrenci kaydedilip 7 senenin sonunda 560 talebeye ulaşması hedeflenmiştir. Kabul edilecek çocukların yaşları 5'ten küçük 7'den büyük olmayacaktır. Müfredat olarak bakıldığında öğleden önce 3 saat kültür dersleri, öğleden sonra 4,5-5 saat meslek derslerinin yanında, Kur'an-ı Kerim, Kâvâid-i Lisân-ı Osmanî, Coğrafya gibi dersler mevcuttur. Derslerin çeşitliliğine ve müfredat genişliğine bakıldığında ise bugünkü eğitim sistemine karşılık gelebilecek bir müfredata sahip olmadığını ifade etmek mümkündür³⁰⁰.

Dârülhayr-ı Âli ile devletin sorumluluğu altında olan yetim çocuklara sahip çıkılmaya çalışılmıştır. Onların geçimlerini sağlamaları amacıyla meslek sahibi olmalarının önü açılmıştır. Topluma kazandırılmaya çalışılan bu sahipsiz çocuklar, fert

294 BOA, İ., Hususi (HUS.), nr. 99-103, H. 04-06-1320.

295 BOA, İ., Maarif Nezareti (MF.), nr. 6, H. 18-02-1321.

296 BOA, İ., HUS., nr. 109, H. 08-06-1321.

297 Güven Gürkan Öztan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 32.

298 Şimşek, a.g.m., s. 117.

299 Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli", *Tarih ve Toplum*, S. 182, Şubat 1999, s. 80.

300 Kapçı, a.g.t., ss. 227-228.

olma yolunda eğitim-öğretim görmüşlerdir. Sultan Abdülhamid'in bu çabaları, “Müslüman yetim ve kimsesiz çocukların zor şartlarıyla bizzat alâkadar olan, onları himayesi altına alan sultan” imajını güçlendirmek istemesindendir. Bundan dolayı Dârülhayr-ı Âli, II. Abdülhamid'e karşı olan Meşrutiyet rejiminden kurtulamamıştır. Zira bunun sebebi, kurumun, sultanın hayırsever sultan imajıyla sembolleşmiş olmasından kaynaklıdır. Meşrutiyet, II. Abdülhamid'i tahttan indirmekle kalmamış, Abdülhamid döneminde açılan bazı hayır kurumlarını da kaldırmıştır³⁰¹. Barındırdığı öğrenci sayısı çok kısa sürede 400'lere kadar ulaşan kurum, 1909 yılına kadar faaliyet göstermiş, 31 Mart hadisesinin ardından 22 Ağustos 1909 tarihinde kapatılmıştır³⁰². Dârülhayr-ı Âli'nin kapatılmasının ardından buradaki çocuklar İstanbul, Konya, Erzurum, Kastamonu, Ankara ve Midilli'de bulunan yatılı okullara sevk edilmiştir³⁰³.

2.9. DÂRÜLEYTAM

Arapça ev anlamına gelen *dar* ve yetimler anlamına gelen *eytam* kelimelerinden oluşan Dârüleytam, yetimler yurdu/yetimhane anlamlarına gelmektedir. Ayrıca Dârüleytam ismi, son dönem Osmanlı toplumundaki yetimlere tahsis edilmiş olan kurumların genel adı olarak da kullanılmıştır³⁰⁴. Önceliği şehit çocukların talim ve terbiyesi olan Dârüleytam'lar, sonrasında tüm yetim, öksüz ve muhacir çocukların barınma alanı haline gelmiştir³⁰⁵.

Dârüleytam'lar, I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş döneminde kimsesiz kalan çocukların durumu üzerine kurulmuştur. Mayıs 1913 tarihinde Harbiye Nezareti, Sadarete, savaş nedeniyle şehit olan ayrıca hastalıklardan ötürü hayatını kaybeden kişilerin geride bıraktıkları yetim ve öksüz çocuklar için kurum ihtiyacını yazılı olarak belirtmiştir. Bunun üzerine Sadaret, konuyu Maarif Nezareti'ne iletmıştır. Mütâlaasının yapılmasının ardından Maarif Nezareti tarafından bu durumdaki yetimler için toplam 9 farklı yerde “*leyli iptidaî*” okullar açılmasının tasarlandığı belirtilmiştir. Bunun için de bir tahsisat istendiği fakat masrafların devlete yük olmadan hayırsever kişilerce

301 Özbek, “Kimsesiz Çocuklar”, s. 83.

302 Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, Şule Yayınları, İstanbul 1999, s. 12.

303 Kapçı, *a.g.e.*, s. 96.

304 Yasemin Mamur Işıkcı - Selma Karatepe, “Türkiye’de Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Tarihsel Analizi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C. VII, 2016, ss. 82-83.

305 Safiye Kırbaç; “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Dârüleytam Öğrencileri”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed. Aylin Koç, Emine Gürsoy Naskali, İstanbul 2003, ss. 87-88.

karşılanması gerektiği vurgulanmıştır. Tüm şartların karşılanması halinde de 1-2 adet yetimhane yapılmasının tasarlandığını söylemiştir³⁰⁶.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda yetim sayılarında oluşan ciddi artış, yalnızca Bulgaristan'da Balkan Savaşları neticesinde 71.575 yetim kaldığının belirtilmiş olması Dârülaceze gibi bir yapının yanında yeni bir kurumun kurulmasını zorunlu hale getirmiştir³⁰⁷. Balkan Savaşlarının etkisi ve I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu zor şartlardan ötürü şehit çocuklarını barındırmak, onları eğiterek bir zanaat öğretmek adına 1914 yılında Dârüleytam'lar oluşturulmuştur. I Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni terk eden İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerinin boşalttıkları yurt ve mektepler Dârüleytam binası haline getirilmiştir³⁰⁸. İlk Dârüleytam Said Halim Paşa'nın kimsesiz erkek ve kız çocukları için bağışladığı İstanbul Bebek'teki yalısında tesis edilmiştir. Maarif Nâzırı Ahmed Şükrü Bey'in teklifiyle 25 Kasım 1914 tarihinde kurulan Dârüleytam'lar başlangıçta İttihat ve Terakki Fırkası'na bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Kurumun ilk müdürü İttihat ve Terakki Fırkası merkez başkanı Kemal Bey, ilk genel müdürü ise Kastamonu mebusu İsmail Mahir Bey olmuştur³⁰⁹. Yetim çocukların yerleştirildikleri binalar başta İstanbul olmak üzere zamanla Anadolu, Edirne, Tırnova, Çatalca, Belgrad, Şam, Kudüs gibi pek çok yere şubeleri açılmıştır.

Kurumun işleyiş sisteminin oluşması amacıyla yirmi yedi maddeden oluşan “Dârüleytam Talimatnamesi” hazırlanmıştır³¹⁰. Bu talimatnamenin sonunda ise kurumun ders ve sanat programları yazılmıştır. Toplam 7 senelik eğitimden geçen kız ve erkek çocuklar ayrı ayrı binalarda kalacaklardır³¹¹. Binalara alınan çocukların hepsi şehit çocukları olmadığından dolayı yeni düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre Dârüleytam'lara kabul edilecek yetim çocuklar arasından birinci sırada şehit çocukları, ikinci sırada ise Balkan Savaşları sonucunda kimsesiz kalan çocuklar olmuştur³¹².

Kız ve erkek Dârüleytam şubelerine her sene kırkar çocuk alınacaktır. 7 senenin sonunda her iki şubeden toplam 560 erkek ve kız yetim eğitilmiş olacaktır³¹³. Alınacak çocukların yaşları beş yaşından aşağı, yedi yaşından yukarı olmayacaktır³¹⁴.

306 BOA, MF, MKT, nr. 1186-40; ayrıntılı bilgi için Bkz. Ersin Müezzinoğlu, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar”, *History Studies*, S. 4, 2012, s. 401.

307 S. Özkan, a.g.m., s. 215.

308 Hidayet Yavuz Nuhoglu, “Darüleytam”, *DİA*, C. VIII, İstanbul 1993, s. 521.

309 Nuhoglu, “Darüleytam”, s. 521.

310 *Düstü*, Tertib I, “Darüleytamın Talimat-ı Esâsiyesi”, C. VII, ss. 175-263.

311 “Darüleytamın Talimat-ı Esâsiyesi”, s. 263, madde 1-2.

312 Yasemin Okur, *Darüleytamlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, s. 41.

313 “Darüleytamın Talimat-ı Esâsiyesi”, s. 263, madde 3.

314 “Darüleytamın Talimat-ı Esâsiyesi”, s. 263, madde 5.

Dârüleytam'lara hasta ve sakat çocuklar kabul edilmeyecektir³¹⁵. Erkek ve kız şubeler için ortak bir müdür, bir erkek müdür yardımcısı, bir kadın müdür yardımcısı, ihtiyaç olduğu kadar muallim ve muallimeler, sanayi ustaları, kadın ve erkek mubassırlar, iki Kâtib, eşya ve depo memurları, ambar memurları ile hizmetçiler kurum içinde görev yapacaklardır³¹⁶.

Dârüleytam'a alınan yetim çocuklar mürebbiye ve öğretmenler gözetiminde yetiştirilirken, aynı zamanda yiyecek ve giyecek masrafları da kurum tarafından karşılanmıştır³¹⁷. Yukarıda Islahhaneler başlığında temas edilen Sanayi Mektepleri ile aynı talimatnameyi uygulayan Dârüleytam'lar da yetim çocuklarına demircilik, terzilik, kunduracılık gibi alanlarda ustalaşmaları için çabalamışlardır³¹⁸. 2-13 yaş arasındaki bu çocukların barınma, eğitim, yeme içme gibi tüm temel ihtiyaçlarını şefkatle karşılama gayesinde olan bu kurum zamanla yetim sayısının artışına paralel olarak sayıları seksen beş'i bulmuştur. 1918 yılına gelindiğinde devlet yeni bütçesini hazırlayamamış, bu da taşralardaki şubelerin kapanmasına sebep olmuştur. Kapatılan şubelerde barınan yetimler Şehir Yatılı Mektebi'ne gönderilmiş, yetenekli olanlar ise Dârüşşafaka'ya verilmiştir. 1924 yılının Mart ayından itibaren Dârüleytam'lar yerine “Öksüzler Yurdu” ismi kullanılmaya başlanmış, 10 Haziran 1926 tarihinde ise de 931 numaralı yasa ile kapatılmıştır³¹⁹.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan şehit çocukları ile diğer yetimleri korumak için açılan Dârüleytam'lar, Islahhane ve Dârülhayr-ı Âli gibi kurumların devamıdır. Maarif Nezareti'nin bünyesinde, yetim çocukların hem barınmalarını hem de eğitim görmelerini sağlayan Dârüleytam'lar, bu çocuklara sağlık imkânları da vererek oldukça kapsamlı bir program yürütmüşlerdir. Kimsesiz çocukların bakılması ve birer meslek sahibi olabilmeleri amacıyla açılan Dârüleytam'lar ilk örgütlü, bütçesi ve tüzüğü olan bir kurum olmasına rağmen savaş şartları ve maddi imkânsızlıklar kurumun işleyişini güçleştirmiştir. Yine de dönemin olumsuz şartları dikkate alındığında, devletin sosyal politikaları çerçevesinde hayat bulmuş ve devlete ait ilk sosyal kuruluş olma özelliğinden dolayı toplumca da benimsenip desteklenmiştir³²⁰.

315 “Darüleytamın Talimat-ı Esâsiyesi”, s. 264, madde 11. Zaten malullük derecesinde hasta olan çocuklar Darülacezenin çocuk bölümüne yerleştirilmekteydiler. Bkz. BOA, DH., Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü (UMVM.), nr. 119-13., Nurdan Şafak, “Dârüleytamda Çocuk Olmak”, *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, S. 2, 2013, s. 265.

316 “Darüleytamın Talimat-ı Esâsiyesi”, s. 264, madde 7-8.

317 Okur, *a.g.t.*, s. 41.

318 Okur, *a.g.t.*, s. 47.

319 Kapçı, *a.g.t.*, s. 110.

320 Şafak, *a.g.m.*, s. 278.

2.10. HİMÂYE-İ ETFÂL CEMİYETİ (ÇOCUK ESİRGEME KURUMU)

Trablusgarb ve I. Dünya Savaşı'nda öksüz ve yetim kalan çocuklar için açılan, onların barınma, eğitim sağlık gibi temel sorunlarıyla ilgilenen, günümüzde “Çocuk Esirgeme Kurumu”nun temeli olan Himaye-i Etfâl Cemiyeti, 30 Haziran 1921 tarihinde Ankara’da kurulmuştur³²¹. Tüm şiddeti ve yıkıcılığı ile etkisini sürdüren I. Dünya Savaşı’nın insan kayıpları sonucunda yetim ve öksüz çocukları koruma altına alma amacıyla sivil bir inisiyatif olarak ortaya çıkan cemiyet, 1921 yılına kadar sivil bir örgütlenme iken bu tarihten itibaren devlet kurumu haline getirilmiştir³²². Önceliğini kuruluş mantığına uygun olarak, Trablusgarb ve I. Dünya Savaşı’nda şehit düşenlerin yetimlerine veren cemiyet, merkezini İstanbul’dan Ankara’ya taşımış akabinde farklı şubeler (Kırklareli, Samsun, Eskişehir, İzmit, Konya, İstanbul (Kadıköy, Üsküdar, Beyoğlu, Haliç, Bakırköy, Yeniköy) açarak yetim çocuklara kapsamlı nakdî ve aynî yardımlar yapmıştır. 1921 yılından bu yana yürütmüş olduğu tüm faaliyetleri belli nizamname ve tüzükler çerçevesinde yerine getirmiştir. Zaman içerisinde gerekli görülen yerlerde tüzüğünde değişim ve eklemeler söz konusu olmuştur³²³. Altmış sekiz maddelik “Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi” adıyla yayımlanan nizamnamede Ankara merkezli kurulan cemiyetin amaçları belirtilmiştir. Osmanlı’nın son döneminde profesyoneller ve ileri gelen kimseler tarafından tesis edilen cemiyet, yetim ve evsiz çocukların ihtiyaçlarına odaklanmıştır³²⁴. Bu nizamnamede cemiyetin öncelikli olarak şehit yetimlerine, sonrasında harb mağdurlarına hizmet edeceği³²⁵, onun dışında genel olarak kimsesiz çocukların himayesi noktasında çalışacağı³²⁶, cemiyet bünyesinde teşkil edilen mekteplerde çocuklara şefkatli davranılacağı³²⁷, zaman zaman ve gerekli görüldükçe çocukların sağlık durumlarının kontrol edileceği³²⁸, verem hastası çocukların munasib mahallerdeki hastahanelere yerleştirileceği³²⁹, sokaklarda başıboş halde dolaşan ve kötü niyetli insanların elinde dilencilik yaptırılan çocukların toplanıp

321 Himâye-i Etfâl Cemiyeti 1921 yılındaki kuruluşundan önce, 1908 yılında sivil bir örgütlenme şeklinde Kırklareli’nde kurulmuştur. Bir takım çalışmalar bunu Edirne olarak da göstermektedirler. Bkz. Fâtma Yaşar Ekici, “Geçmişten Günümüze Çocukların Korunmasına Yönelik Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 2015., s. 56; 1917 yılına gelindiğinde, cemiyet tekrar düzenlemeye girerek ülke çapında bir konuma getirmeye çalışılmıştır. Bu maksatla İstanbul’da yeniden kuruluşu gerçekleşmiştir. Bkz. Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 27.

322 Okay, a.g.e., ss. 13-14.

323 Makbule Sarıkaya, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Himâye-i Etfâl Cemiyeti”, *Erzurum A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, 2007, ss. 325-326.

324 Singer, a.g.e., s. 281.

325 “Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi”, *Bugünün Çocukları Tarihini Büyüklere*, Rumî. 30 Haziran 337/30 Haziran 1921. TTK Kütüphanesi, nr. 4117, Yer. A. 2860, s. 3, madde 2.

326 “Himâye-i Etfâl”, s. 4, madde 3.

327 “Himâye-i Etfâl”, s. 4, madde 4.

328 “Himâye-i Etfâl”, s. 5, madde 5.

329 “Himâye-i Etfâl”, s. 5, madde 7.

cemiyet bünyesinde münasip yerlere yerleştirileceği³³⁰, çocuk ticaretinin yasaklanacağı³³¹, iş görebilecek çocuklara iş istihdamı sağlanacağı³³², çocuklar için bir kütüphane tesis edileceği³³³, kör, sağır, dilsiz, sakat çocukların Dârülaceze ve ilgili hastahanelere yerleştirileceği³³⁴, küçük çocuklar için oyun meydanlarının tesis edileceği gibi pek çok husus nizamnamede yazılmıştır³³⁵.

Nizamname maddelerinin arasına cemiyetin kurucu üyeleri ve fotoğrafları da eklenmiştir. Tespiti yapılan kişiler: İstanbul Milletvekili Muhtar Bey, Büyük Millet Meclisi'nin İkinci Başkanı Rauf Bey, Kozan Milletvekili Fevzi Paşa, İstanbul Milletvekili Adnan Bey, Sinop Milletvekili Doktor Rıza Nur Bey, Nafiz Bey, Bayezid Milletvekili Refet Bey, Saruhan Milletvekili İbrahim Süreyya Bey, Saruhan Milletvekili Necati Bey, Eskişehir Milletvekili Abdullah Azmi Bey ile Heyet-i Merkez Üyeleri; Niğde Milletvekili Vehbi Bey, Edirne Milletvekili Faik Bey, Edirne Milletvekili Şeref Bey, Eskişehir Milletvekili Eyüp Sabri Bey, Vasıf Bey, Aydın Milletvekili Hoca Esat Efendi, Bilecik Milletvekili Hamdi Bey, Canik Milletvekili Emin Bey, İzmir Milletvekili Enver Bey'dir³³⁶.

Yukarıdakilere benzer 1917 yılında, çocukların barınması amacıyla bir ilk olarak, İstanbul Fırzağa'da kapasitesi 500 kişi civarında olan bir misafirhane tarzında merkez açılmıştır. Ancak cemiyetin amacı bu çocukları burada güvenle barındırmak iken zamanın zorlukları nedeniyle sürekli dolup boşalan bir depo hüviyetine bürünmüştür. Misafirhanede barınan çocukları bir süre sonra uygun görülen ailelere “*evlathık*”, ticaret ve sanayii ile uğraşan kişilerin yanına “*çırak*”, yatılı okula da “*talebe*” olarak yerleştirmeye başlamıştır³³⁷. 1917-1922 yılları arasında misafirhaneye 2.027 çocuk kabul edilmiştir. Barınan çocukların eğitim faaliyetlerinden sağlık faaliyetlerine kadar her şey kurala bağlanmıştır³³⁸.

13 Kasım 1918 tarihinden itibaren İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgal altına alınması şehrin tüm idari, sosyal, mali, askerî yapısını bozmuştur. Şehrin bu zor koşullarında kimsesiz, yetim çocukları sahiplenilen, gerek devlet nezdinde gerekse

330 “Himâye-i Etfâl”, s. 7, madde 16.

331 “Himâye-i Etfâl”, s. 7, madde 18.

332 “Himâye-i Etfâl”, s. 8, madde 23.

333 “Himâye-i Etfâl”, s. 8, madde 25.

334 “Himâye-i Etfâl”, s. 8, madde 27.

335 “Himâye-i Etfâl”, s. 8, madde 29.

336 “Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi”.

337 Okay, a.g.e., s. 31.

338 Detaylı bilgi için Bkz. Makbule Sarıkaya, “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, *Atatürk Dergisi*, C. III, S. 3, 2010, ss. 193-202.

gönüllü olarak tesis edilen kuruluşlar da zor durumda kalmıştır. İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ederken yetim çocuklar için yaptırılan yetimhane, misafirhane, yatılı mektep gibi binalara da zarar verip boşaltmışlardır. Haliyle yaşanan olumsuz hadiselerden cephede babalarını kaybeden çocuklar ve eşlerini kaybeden dul kadınlar da etkilenmiştir. Aile reislerinin vefatından dolayı çalışmak zorunda kalan yetim çocuklar, sokaklarda dilencilik, hamallık, ayakkabı boyacılığı, seyyar satıcılık gibi işler yapmaya başlamışlardır. Bu zor şartlar altında kalan Himâye-i Etfâl Cemiyeti de 1923 yılında Ankara şubesi ile birleşerek, yetim çocuklar için hedefledikleri planları gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Zira cemiyetin hedeflediği Kalender Yurtları, Süt Damlası Projesi, çocuk misafirhanelerinin tesisi, çocuklar için küçük muayene merkezleri, çocuk bakım barınma yerleri, çocuk perhiz mutfakları, çocuk müzesi, açık hava sınıfı, sıhhi süt şirketleri gibi müesseseler, işgal döneminde askıya alınmış, ancak İstanbul ve Ankara şubelerinin birleşmesinden sonra kurulabilmiştir³³⁹. Birleşimin ardından, yetim ve kimsesiz çocuklar için ciddi çabalar sarf edilmeye devam edilmiş, bu çerçevede 1923 yılında Şefkat Pulları çıkarılmış, 1924 yılında süt damlası evleri, doğumevleri, aşevleri, çocuk ve anne mutfakları, 1927 yılında ise havuz ve sıhhi banyoları, çocuk bahçeleri ve çocuk kütüphaneleri açılmıştır. 1929 yılında çocuk bakıcı mektebi ve kreşler devreye girmiş, 1930 yılında ilk kez koruyucu aile uygulaması çalışmalarına başlanmıştır³⁴⁰.

1935 yılında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti adı, Atatürk tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir. 1935 yılında cemiyet, bağışlar, devlet yardımları, şevkat pulları, kira gelirleri, işletme gelirleri gibi paralarla varlığını muhafaza etmiştir³⁴¹. Desteklerin karşılığında yetim ve kimsesiz çocuklara gerekli hizmetleri veren kurumda, hayırsever kadın ve erkek üyeler çalışmışlardır. Özellikle hanımlar heyeti piyango, müsamere gibi etkinlikler düzenleyerek bağışlar toplamışlar, fakir mahallelerde evleri dolaşarak sağlıklı çocuk yetiştirme konusunda insanları bilgilendirmişlerdir³⁴². Gelen bağışlar erken dönemde sivil toplum ruhunun ve dayanışmanın geldiği ileri noktayı göstermesi açısından önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin erken dönemde millet olma bilincinin bir tezahürü olarak, Cemiyetin çalışmalarına yoğun bir ilgi ve destek ortaya çıkmıştır³⁴³. Ayrıca korunmaya muhtaç bu

339 Makbule Sarıkaya, "Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin Faaliyetleri (1917-1935)", *Atatürk Dergisi*, S. 11, 2022, ss. 51-59.

340 Detaylı bilgi için Bkz. Himaye-i Etfâl Cemiyetinden Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Uygulamaları, Ed. Emrah Akbaş, T.C ASHB, Ankara 2022.

341 Kapçı, *a.g.e.*, ss. 116-117.

342 Sarıkaya, "Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti", s. 54.

343 Türkiye'de Çocuk Koruma Uygulamaları, s. 50.

çocukların bedenî ve ruhî özellikleri göz önüne alınarak hareket edilmesi amaçlanmış, sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmesi ayrıca tütün alkol, sigara gibi zararlı alışkanlıklardan uzak tutularak ahlaksızlık, serserilik, fuhuş gibi yollara girmemeleri adına çeşitli önlemler alınmıştır.

1930 Belediye Kanunu gereği, fakir ailelerin ikiz çocuklarına, yetim ve öksüz çocuklara para, doktor, ilaç, yeme, içme, barınma, tahsil ve terbiyeleri için ön ayak olma görevleri bu müessesenin destek vermesiyle gerçekleşmiştir³⁴⁴. Yine II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) dönemin yoksul ailelerine ve kimsesiz çocuklara belediyelerce düzenlenen belgeler yoluyla destekler sağlandığı bilinmektedir. Bu destek ve yardımların Kızılay ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi kurumlar arasında işbirliği yapılarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür³⁴⁵.

1960 askerî darbesi sonucunda kurumun idare heyeti, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından atanıp faaliyetlerine devam etmiştir. 1980 askeri darbesi sonrası ise ekonomik sıkıntılarla baş başa kalan kurum 5 Mayıs 1981 tarihli resmî gazetede yayımlanan karar ile feshedilerek yaptıkları görevler Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiştir³⁴⁶. 27 Mayıs 1983 tarihli resmî gazetedeki Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu ile Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu tamamen tarihe karışarak “*Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)*” kurulmuştur³⁴⁷. Kurum, 2828 sayılı kanun ile tüzel kişiliğe kavuşmuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından işletilen kurum 0-6 yaş ve 7-18 yaş grubuna yönelik ayrı ayrı hizmetler sunmuş, bu iki bakanlık tarafından sunulan hizmetler Bakanlık bünyesinde “*Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇHGM)*” adı altında toplanmıştır³⁴⁸. 3 Haziran 2011 tarihli 633 sayılı kanun hükmündeki kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasının ardından SHÇEK bu bakanlığa devredilmiştir³⁴⁹. 2018 yılına gelindiğinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilerek Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı birlikte çalışmaya başlamış ve kurum bu beraberlik bünyesinde hizmet vermiştir. Son olarak 2021 yılında “*Aile ve Sosyal Hizmetler*

344 T.C Resmi Gazete, 15 Zilkade 1348/14 Nisan 1930, nr. 1471, s. 8824.

345 Kibar Seyhun Sarı vd., *Türkiye'de Çocuk Hizmetlerinin Tarihsel Süreci*, Ed. Zeliha Sağlam, Çocuk Politikalar Serisi No. 4, T.C Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2021, s. 33.

346 T.C Resmi Gazete, 1 Receb 1401/5 Mayıs 1981, nr. 18059, s. 28.

347 T.C Resmi Gazete, 14 Şaban 1403/27 Mayıs 1983, nr. 18059.

348 <https://www.aile.gov.tr/chgm/teskilat-yapisi/kurum-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 30.04.2022).

349 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Okay, a.g.e.

*Bakanlığı'nın (ASHB)" oluşturulmasıyla Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır*³⁵⁰.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti, kuruluş tarihinden bu yana korunma ihtiyacı olan çocukların bakımının ve korunmasının yanı sıra tüm çocukların himaye edilmesi, maneviyatlarının güçlendirilmesi, ülkesine faydalı olabilecek şekilde bir eğitim almasının sağlanması gibi kapsamlı amaçlar edinmiştir. Başta yetim ve öksüz olmak üzere korunmaya muhtaç çocuklar için çocuk kütüphaneleri ve oyun alanları gibi sosyal içerikli görevleri yerine getirmiştir. 1933 yılı itibariyle cemiyet bünyesinde, Türkiye genelinde ana kucağı, gündüzbakımevi, süt damlası, doğumevi, aşevi, şefkat yurdu, yetim evi, çocuk bahçesi gibi farklı kurumların da faaliyet göstermektedir. Kurumun Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesine bağlanmasıyla çocuklar ve ailelere yönelik koruma ve bakım, sağlık, eğitim alanlarına uzanan kapsamlı çalışmaları devam etmektedir³⁵¹.

Yaşanan iki büyük dünya savaşı sonucunda babaları vefat etmiş yetim çocukların bakım meselesi savaşlardan etkilenen tüm devletlerin gündemi olmuştur. Bu gündemde tüm Avrupa Devletleri gibi Türkiye de korunmaya muhtaç çocukların bedeni ve ruhî sağlıklarına ulaşması adına çeşitli gayretler göstermiştir. Uluslararası anlamda öncelikle Belçika'da 1923 yılında "*Uluslararası Çocukları Koruma Birliği*", kurulmuş ardından 1924 yılında "*Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi*" yayımlanmıştır. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, günümüz "*Çocuk Hakları Sözleşmesi*"nin temelini oluşturması bakımından mühimdir³⁵². 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, 11 Aralık 1928 tarihinde Atatürk tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu bildiride korunmaya muhtaç çocukların bedensel ve ruhsal gelişimi olağan şekilde tamamlamasına müsaade edilmelidir. Aç çocuk doyurulmalı, hasta çocuk iyileştirilmeli, fikrî olarak geride kalmış çocuk eğitilmeli, terk edilmiş çocuk sahiplenilmelidir. Yaşanabilecek bir felakette yardım edilecek kişi öncelikle çocuk olmalıdır. Çocuğun her türlü istismardan korunarak hayatını devam edebilir hale getirmek mühimdir³⁵³. Uluslararası boyutta yardıma muhtaç tüm çocukları kapsayan bu bildiride çocuğun psikolojisinden beden sağlığına, ekonomisinden eğitimine kadar tüm detaylar gündeme getirilmiştir. Yayımlanan bu bildiri arkasından gelecek bildirgelere ışık tutmuştur. 1959 yılında

350 <https://www.aile.gov.tr/chgm/teskilat-yapisi/kurum-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 30.04.2022).

351 Sarı vd., a.g.e., s. 24.

352 Ekici, a.g.m., s. 49.

353 Tam metin için Bkz. <https://hukukbook.com/cocuk-haklari-bildirgesi/> (Erişim Tarihi: 31.05.2023).

yayımlanan “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi”, 1979 yılında Polonya’da, 1990 yılında Türkiye’de kabul edilen “Çocuk Hakları Sözleşmesi” ayrıca 1946 yılında kurulan “UNICEF” de benzer konulara dikkat çekmiş, çalışmalarını bu doğrultuda yapmıştır³⁵⁴.

Devlet nezdinde ele alınan çalışmaların yanında, Türkiye’de yetimler hâlâ yürürlükte olan 6972 sayılı kanunun birinci maddesine göre “Korunmaya Muhtaç Çocuk” adı altında sivil kuruluşlar tarafından da desteklenmektedir. Söz konusu kanunda korunmaya muhtaç çocuk şu şekilde ifade edilir; “*ruh, beden, ahlak ve şahsi güvenlikleri tehlikede olan, anne veya babası ya da her ikisi vefat eden, anne veya babası ya da her ikisi tarafından terk edilen, anne veya babası ya da her ikisi tarafından ihmal edilip fuhuş, alkol, uyuşturucu gibi her türlü sosyal tehlikeler karşısında savunmasız kalan çocuk*”³⁵⁵. Çeşitli sebeplerle korunmaya muhtaç olan çocuklar, tarihten de örnek alınarak sahip çıkılmaya çalışılmıştır. Devlet tarafından desteklenip faaliyete geçen kurumların yanında, tamamen özel yapılanma olan günümüz vakıf ve dernekleri de çocuklara destek çıkmaya gayret etmektedir. Örneğin 1992 yılında kurulan “İnsani Yardım Vakfının (İHH)” ana faaliyet alanlarından biri yetim çocukların bakımını kendi ülkelerinde anneleri veya akrabalarının yanında ya da yetimhanelerde güvenli şekilde yaşamaları için çalışmaktadır. Bu çerçevede örnek bir çalışma olarak değerlendirilebilen, 2007 yılında hayata geçirilen “Yetim Sponsorluk Destek Sistemi” ile uluslararası olarak binlerce yetim için yetimhaneler kurularak, onların eğitim, sağlık, gıda ve kıyafet ihtiyaçları sağlanmaktadır³⁵⁶. Yine benzer bir kuruluş olarak 10 Haziran 2017 tarihinde kurulan “Yetim Vakfı”nın yetim çocuklara bayramlık, kışlık ayakkabı, gıda desteği, ayrıca Suriye’deki yetim ailelere elektrik ve kömür yardımı, Bosna’daki yetimlere kışlık odun-kömür yardımları da örnek olarak gösterilebilir³⁵⁷.

Yetimlerin sahiplenilmesi ve bu alanda bilinç oluşturulması bakımından Dünya Yetimler Günü de zikredilmesi gereken önemli bir detaydır. 9-11 Aralık 2013 tarihlerinde Girne’de düzenlenen Dışişleri Başkanları Konseyi’nin kırk’ıncı oturumunda

354 Ekici, a.g.m., ss. 53-54.

355 T.C Resmi Gazete, 14 Şaban 1403/27 Mayıs 1983, nr. 18059, s. 7.

356 H. Zehra Kavak, “Dünyada Yetim Gerçeği”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul Temmuz 2014, ss. 24-25

357 <https://yetimvakfi.org.tr/insani-yardim-tr-1267-p1.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2022).

İHH'nın teklifi ile görüşülen bugün “İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İTT)” onayıyla her yıl Ramazan ayının on beşinci günü olarak belirlenmiştir³⁵⁸.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden önce tesis edilen sosyal güvenlik müesseseleri; loncalar, vakıflar, İslam'ın getirdiği diğer kurumlardır. İslam dininin ihtiyatla üzerinde durduğu yetim meselesi yüz yıllar boyunca devletlerin gündeminde yer almıştır. Tanzimat'tan sonra devlet içerisindeki kurumsallaşma, 1850 yıllarına kadar yetimlere ait bir denetim kurumunun olmamasını göstermiş, bu tarihten günümüze kadar ulaşan pek çok kurum teşkil edilmiştir. Yetim çocukların doğumlarından itibaren hem biyolojik hem zihinsel manada kendi kendilerini idare edebilecek yaşa gelene kadar her türlü ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki 1860'lı yıllar yetim çocuklar için bir ev ya da eğitim binası kurma noktasında geç kalınmış bir tarihtir. Bunun sebebi; 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı etkilerinin zaman içerisinde tesirini göstermesidir.

Osmanlı Devleti bünyesinde olan yetim, fakir, kimsesiz çocuklar için yürütülen bu çalışmalar özetlenecek olursa; Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti, her alanda denetimi arttırmıştır. İmparatorluğun son yüzyılında yaşanan ve olumsuz neticelenen savaşlar sonucunda kimsesiz ve fakir çocuklar artmış, kapsamlı çalışmalar yapmak kaçınılmaz olmuştur³⁵⁹. Ayrıca dağınık halde bulunan yetimler ve onların zarar gören mallarını kontrol etme durumu 1850'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Akabinde ilan edilen 1856 Islahat Fermanı, yine birçok alanda reformu öngörmüştür³⁶⁰. Özellikle eğitim alanındaki maddeler ile modern anlamda yatılı okulların kurulmasına vesile olmuştur. Türk tarihinde ilk kez “*Maarif-i Umumiye Nezareti*”nin kurulması, Fransız eğitim sistemi örnek alınarak eğitimin “*Mekâtib-i Umumiye (Genel Mektepler)*”, “*Mekâtib-i Hususiye (Özel Mektepler)*” olarak derecelendirilmesi³⁶¹ gibi hususlar, eğitime yeni bir bakış getirmiştir. Bu dönemde, yapılan yenilik ve kurumsallaşmalar ile sokakta kalan, ailesini kaybetmiş savaş mağduru kimsesiz çocuklar için de hem barınma hem de eğitim yuvaları yapılmıştır. 1863 yılında Mithat Paşa'nın öncelik edip açtırdığı Islahhaneler, 1873 yılında kurumsallaşan Dârüşşafaka'lar, modern anlamda eğitim veren, kimsesiz çocuklara barınma ve eğitim imkânları sunan kurumlar olmuştur.

358 Kavak, a.g.m., s. 36.

359 Mucize Ünlü, “II. Abdülhamid Döneminde Balkanlarda Fakir ve Kimsesiz Çocuklar”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed. Osman Köse, C. II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 816.

360 Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, *DİA*, C. XIX, İstanbul 1999, ss. 185-190.

361 Ali Akıldız, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, *DİA*, C. XXVII, Ankara 2003, ss. 273-274.

Sultan Abdülhamid dönemi (1876-1909) ise devlet içindeki kurumsallaşma, eğitim, sağlık, barınma, gibi alanlardaki modernleşme ile Abdülhamid'in "*hayırsever sultan*" politikasının birleştiği bir dönemdir. Bu dönemde vakıfların kendi çabaları ile fakir ve kimsesizlere verilen muhtâcîn maaşı, artık Maliye Nezareti'nden verilmeye başlanmıştır. Başkent İstanbul'da yaşayan kimsesiz, yetim, dul ve fakir kimseler Maliye Nezareti hazinesinen muhtâcîn maaşları alırken, taşradakiler ise kapıkulu hasılatından almışlardır³⁶². Yalnızca maddi destek ile değil, bu kişilerin yaşayacakları kurumlar da tesis edilmiştir. Bu minvalde; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından İstanbul ve Anadolu'daki yetim, öksüz, kimsesiz, dilenci, hasta ve yaşlı kesim için başlangıçta bir hayrat olarak düşünülen Dârülaceze, modern bir bakımevi olarak faaliyet göstermiştir. Kuruluş yılı olan 1896'dan bugüne kadar varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Aynı amaçlar ile Müslüman yetim ve öksüz çocukların barınması ve meslek eğitimi alması için 1903 yılında Dârülhayr-ı Âli adında yatılı okul inşa edilmiş, ancak okul, Abdülhamid karşıtı kesimlerce 1909 yılında feshedilmiştir.

İlerleyen dönemlerde bu müesseselerin devamı niteliğinde olan kurumlar inşa edilmiştir. 1914 yılında Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda mağdur olan yetim ve öksüz çocuklar için Dârüleytam adında yatılı okul kurulmuştur. Dârüleytam'lar Islahhane ve Dârülhayr-i Âli'nin devamı niteliğindedir. Bu kurumların ortak amacı kimsesiz çocukları eğitip terbiye etmek ayrıca belirli meslekler kazandırarak topluma yararlı bireyler olmalarını sağlamaktır³⁶³.

Günümüze kadar faaliyet gösteren Dârüşşafaka ve Dârülaceze'lerin yanında 1921 yılında kurulan Himâye-i Etfâl Cemiyeti de eklenmelidir. Günümüzde Çocuk Esirgeme Kurumu'nun temelini teşkil eden cemiyet, savaş mağduru, yetim ve öksüz çocukların destekçisi olmuştur. Onların barınma, eğitim, sağlık ihtiyaçlarını gideren yetimhaneler olarak faaliyet göstermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden günümüze gelinceye değin, yetimler konusu, aynı hassasiyet ve farklı uygulamalar ile benimsenmiştir. 1860'lı yıllara kadar özellikle barınma anlamında devletin kontrolünde olmadan akrabalarının, yakınlarının yanında barınan yetimlere bu tarihlerden sonra devlet sahip çıkmış ve gerekli eğitimleri de vermiştir.

362 Mehmet Ali Düzgün, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Muhtacın Maaşı Uygulaması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 6.

363 Cengiz, a.g.t., s. 303.

Çalışmayı kapsayan 1850-1856 yılları arasında, bahsedilen kurumlardan pek çoğu teşkil edilmemiştir. Yetim çocuklar, vasîlerinin gözetiminde, vakıfların da ihsanları ile hayatlarını idame ettirmişlerdir. 1851 yılında Eytâm Nezareti'nin kurulması ile birlikte yetimler ve mallarının denetimi daha sistemli hale gelmeye başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin yetimleri ve mallarını merkezî elden denetlemeye başladığı 1850'li yıllar, mahkeme kayıtlarından incelenmiştir. Osmanlı Devleti için Bilâd-ı Selâse'den biri olan Üsküdar da bu kayıtların en çok mevcut olduğu bölgelerden biridir. İncelemeler sonucu elde edilen veriler, ilgili bölümlerde değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSKÜDAR YETİMLERİ

1. YETİM ÇOCUĞUN SERÜVENİ

İlk bölümde, doğal afetler, toplumsal, siyasi, ekonomik çatışmalar neticesinde anne babasını ya da her ikisini kaybeden bireylerin var olduğunu, bunlar için dinî emirler ve toplumsal hassasiyet çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin olabildiğince özenli davrandığına temas etmeye gayret edilmiştir. Tarihin her döneminde yetim nüfusunun artışında savaş, açlık, doğal afetler, salgın hastalıklar gibi faktörlerin etkin olduğuna değinilmiştir³⁶⁴. Özellikle Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, gerek toplumun gerekse devletin sorumluluk bilinciyle, yardıma muhtaç olan bu bireyleri vakıflar aracılığıyla himaye ettiklerini, ilerleyen dönemlerde ise daha kurumsal yapı ile yetimlere mahsus müesseselerin açıldığına temas edilmiştir. Bu bölümde ise, Üsküdar özelinde ebeveyninden biri ya da ikisini kaybeden çocuğun, yetim kaldığı ilk andan rüşdünü ispat edeceği döneme kadarki süreç anlatılacaktır.

Bu maksatla Üsküdar kazasının miras meseleleriyle ilgilenen askerî ya da beledî kassamlık kayıtları ile mahkeme kayıtlarının incelenmesi sonucunda şu tür davaların kaydedildiği görülmektedir: Miras taksimi, nafaka tayinleri, yetim çocuklar için vasîlerin göreve getirilmeleri, vefat eden kişinin vakıf mülkünün ferağ edilmesi (vakıf tasarruf hakkının intikali), terekeden bir kısmının saklandığı iddiasıyla açılan suç davaları, yetimin fakir bir ailenin yanında olması dolayısıyla kendi nafakasını karşılamak için farklı bir ailenin yanında çalıştırılması ve yetimin rüşdünü ispat etmesi.

Osmanlı Devleti'nden bir kişinin vefatının akabinde terekesinin tespiti ve varislerine taksimi yapılmıştır. Bu çerçevede baba veya annenin ya da ikisinin ölümüyle, yetim kalan çocuğa intikal eden mallar belirlenmiştir. Ardından, yetim çocuğun bu malları idare etme durumu olmadığından, reşit yaşa gelinceye kadar malları korumak ve işletmek adına mahkeme tarafından vasî ataması yapılmıştır. Vasî, babanın ölmeden önce tayin ettiği biri ise göreve o kişi gelmiştir. Değilse akrabalarından uygun

364 En güncel örnekler arasında, tüm dünyayı saran Covid-19 pandemisi sonrası dünyada *Covid Yetimi* deyimi oluşmuştur. Bkz. <https://www.haberturk.com/covid-yuzunden-52-milyon-cocuk-yetim-kaldi-3392447> (Erişim Tarihi: 10.05.2023)., Yine Pazarcık ilçesinde meydana gelen depremde, anne ve babasını kaybeden ve, ebeveyni hayatta olmasına rağmen sosyal yetim sayılan çocukların sayısı toplam 4,5 milyon olduğu belirtilmiştir. Bkz. https://www.yeniadana.net/haber/yetim_vakfindan_7_milyon_yetime_destek-80716.html (Erişim Tarihi: 26.06.2023).

biri mahkemece tayin edilmiştir. Bu da yok ise mahkeme, uygun gördüğünü tayin etmiştir.

Vasîsi tespit edilen yetimin günlük/aylık/yıllık ihtiyaçlarını karşılamak için nafaka bağlanması gerekmektedir. Refah seviyesine göre, değişen nafaka miktarları yetim adına vasîler tarafından sandığından alınıp yine onun adına harcanmaktadır. Her ne kadar vasîleri ve akrabaları tarafından bu sıkıntılar giderilmeye çalışılsa da, zaman zaman yetim çocuk kendi problemleriyle baş başa kalabilmiştir. Bunların başında ekonomik meseleler gelmektedir ki bu konuda Osmanlı Devleti icâr-ı sağîr adında bir uygulama geliştirmiştir. Buna göre ekonomik olarak zorluk çeken çocuk, ihtiyaç halinde, nafakasını karşılamak için başka ailelere verilebilmiştir.

Rüşd çağına ulaşan yetim, kaldığı ailenin yanından ayrılarak bu ailede ve vasîsinde biriken paraları alıp maddi olarak hayatını şekillendirmeye muvaffak olmaya başlamıştır. Mahkeme kararıyla reşit olduğunu ispat eden çocuğun parası kendisine teslim edilerek hukuki bağlayıcılığına son verilmiştir.

Daha önce belirtildiği gibi çocuğun, yetim kaldığı zamandan rüşdünü ispat edeceği döneme kadarki tüm meseleleri, Osmanlı Devleti'nin mahkeme kayıtlarında mevcuttur. Bu bağlamda, 1850-1856 yılları arasında, Üsküdar'da yaşayan yetimlerin mahkemeye yansıyan konuları sırasıyla aşağıda ele alınmıştır.

2. EBEVEYNDEN YETİME İNTİKAL EDEN MAL: TEREKE

Sözlük anlamı “*geride kalanlar, geriye bırakılanlar*” olan muhallefât kelimesi, belgelerde tereke (terike) olarak isimlendirilmiştir³⁶⁵. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bir vefat durumunda resmi veya fiili olarak mal varlığı tespiti yapılmıştır. Yetimlere kalanlar örneğinde olduğu gibi mahkemeye intikal eden terekeler ile alakalı olarak görevlilerin yapacakları her işlem kurala bağlanmıştır. Bunlar arasında; vefat edenin terekeden cenaze masraflarını çıkarmak, borçlarını ödemek, bıraktığı mal ile ilgili özellikle bir vasîyeti var ise bunu yerine getirmek, varisler arasında taksim etmek ve varis yok ise terekenin devlet hazinesine intikalini gerçekleştirmek vardır³⁶⁶.

Hemen belirtelim ki, sivil halktan birinin terekesinin mahkeme tarafından taksim edilmesi için ya reşit olan varislerin mahkemeye başvurup bu terekeyi kendi aralarında

³⁶⁵ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, s. 405.

³⁶⁶ Hamza Aktan, “Kismet”, *DİA*, C. XXVI, Ankara 2002, s. 497.

taksim edemediklerini belirtmeleri³⁶⁷ ya da terekeden hakkı olan kişiler arasında küçük yetim çocuk olduğunun tespit edilmiş olması gerekmektedir³⁶⁸. Askerî kesimin terekесinin mahkemeye intikal ettirip yazımının yapılması mecburidir³⁶⁹.

Yukarıdaki durumlardan anlaşılacağı üzere; her ölümün ardından tereke yazımı yapılmadığı neticesi hâsıl olmaktadır. Varislerin kendi arasında anlaştığı bir durumda ya da varisler arasında küçük yetim bir çocuk bulunmadığı takdirde mahkeme, tereke yazımı için görevli göndermemiştir. Başka bir ifadeyle; kadının ve kassamın tereke taksimi amacıyla mahkeme kurması için öncelikle, varislerin anlaşılamayıp mahkemeye gelmesi gerekmektedir³⁷⁰.

Klasik dönemden itibaren kadılar, yetimlerin haklarını korumak amacıyla vefat eden ebeveynlerinin mirasına el koyup muhallefatın tespitini yapma ve mirasçılara hisselerini paylaştırmak ile görevlendirilmişlerdir³⁷¹. Kadı, ihtisas sahibi olan bir memuru ve kassam ile bu görevi yerine getirmiştir. İslam hukuk sistemine göre kassam; ganimet, şirket ve miras gibi meselelerde kişilere hak ettikleri hisseleri paylaştıran kimsedir. Osmanlı uygulamasında da ölüm vakası sonrasında mirasa dair gerekli incelemeyi yapıp, terekeyi varisleri arasında paylaştıran görevlidir³⁷². İkinci derecede adliye memuru statüsünde olan olan kassamlar, terekeyi paylaştıran yanında bir Kâtib bulundurmıştır³⁷³. Mahkeme kararı ile (kazaî) ya da taraflar arasındaki anlaşmayla (rızaî)³⁷⁴ gerçekleşen taksim işlerinin askerî zümreye ait olan kısmını askerî kassamlar, reayaya olan kısmını beledî kassamlar gerçekleştirmiştir³⁷⁵.

Miras ile ilgili meselenin mahkemeye intikal etmesiyle kassamların fiilî görevi başlamıştır. Kassam, Kâtib ve ehl-i hibre (bilirkişi) gibi görevliler, terekenin bulunduğu mevkiye giderek, terekeyi oluşturan malları da deftere yazıp mirasçıların bulunduğu ortamda, malların satış değerini belirtip kaydetmişlerdir³⁷⁶. Kayda geçirme, taksim etme ve değerlerin biçilmesi işlemi bir meclis huzurunda yapılmıştır. Böylelikle ileride ortaya

367 ...bir sivil terekenin mahkemeye intikal etmesi için reşit ve aynı şehirde bulunan varislerin mahkemeye intikal etmesi... Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", Belgeler, C. III, S. 5-6, 1966, s. 3.

368 ... mirasçı sağır, ma'sum, yani rüşd çağına ermemiş bir çocuk ise, yetimin hakkını korumak üzere kadı kendiliğinden müdahalede bulunabilir. Halil İnalıcık, "XV. Asır Türkiye İktisadi ve İhtimâî Tarihî Kaynakları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XV, S 1-4, 1953-1954, s. 52.

369 Özcan, "Muhallefat", s. 405.

370 Konuyla ilgili şöyle bir fetva mevcuttur; Ortaklar taksim üzere sulh yapsala ve taksimde bulunsalar, aralarında bir küçük mevcut değilse bu caizdir. Çocuk varsa taksim yapılması için kadının emri gerekir. Zira ortakların çocuk üzerinde velâyetleri yoktur. El-Üsrüsenî, a.g.e., s. 241.

371 Barkan, a.g.m., ss. 2-3.

372 Said Öztürk, "Kassam", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 579, ss. 579-582.

373 S. Öztürk, a.g.m., s. 69.

374 Aktan, a.g.m., s. 497.

375 S. Öztürk, a.g.m., s. 66.

376 S. Öztürk, a.g.m., s. 75.

çıkabilecek bir eşya kaybı, fiyatların doğru değerlendirilmemesi ve eşyanın fiyatı değerinden çok yazılarak fazla vergi alınmasının önüne geçilmiştir. Tereke belirleme ve tahriri sonrasında bu mallar yine kassamın gözetiminde bezistanda satılıp nakit paraya çevrilmiştir. Görevlilerin bu hizmetleri karşılığında paylaştırılan maldan binde 15 ya da 20 oranında bir resim (resm-i kısmet) alması âdet haline gelmiştir. Ancak mirasçılar arasında küçük yaşta yetimler var ise, bunların mallarını eksiltmemek adına “*resm-i kısmet*” alınmamıştır³⁷⁷.

Tarihî süreçte kassamlık müessesinde meydana gelecek usulsüzlüklerin önüne geçmek adına düzenlemeler de yapılmıştır. Özellikle yetimlerin haklarını korumak için yapılan tedbir amaçlı düzenlemelerde, tereke defterlerinin kayıt tutma usulleri, Kâtibler, yardımcıları, muhızır gibi görevlilerin yetim mallarına el koymamaları hususunda maddelere yer verilmiştir. Bu hususta en mühim düzenlemelerden biri Eytam Nizamnamesi’nde belirtilen kural olmuştur. Buna göre kassam, Kâtib ve muhızırların yetim mallarından borç alma durumu sadece birbirlerine kefil olmaları şartıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca tereke yazımına giden kassam ve kâtibin yanında Emvâl-i Eytâm Nezaretî’nden bir görevli de bulunarak, kâtibin yazdığı tereke kaydının bir suretini de kendisi yazmıştır³⁷⁸. Akabinde, 1854 yılının Ekim ayında, konunun hassasiyetini belirten bir ferman sâdır olmuştur. Fermana göre; Üsküdar ve Galata Mahkemeleri’nde yazılan terekeler muhallefat odasında tutulan terekeler gibi “*defter-i kassam*” şeklinde müdür odasına teslim olunacaktır. Bundan böyle defter-i kassamda terekenin yazıldığı mahal ve mal toplamı belirtilerek, bu defterler sandıkların içinde beziztanda saklanmıştır. Sandıklardaki terekelerde yapılan işlemler, vasî ve müdürler tarafından üç ayda bir Şeyhülislam’a takdim edilmiştir. Yazılan tereke kayıtlarından Üsküdar’a ait olan Anadolu Kadıaskeri’ne, Galata’ya ait olan Rumeli Kadıaskeri’ne götürülerek onay alınmıştır. Ayrıca Bilâd-ı Selâsede ortaya çıkan yetim malları bu doğrultuda en iyi şekilde muhafaza ve idare edilerek, borç verme şeklinde işletilmeye devam edilmiştir³⁷⁹.

Bu hassasiyet yalnızca 19. yüzyılda değil daha önceki tarihlerde de yazılan fermanlar aracılığıyla ön planda tutulmuştur. Ancak öncekilerden farklı olarak 1850 yılından sonra yayımlanan nizamnamelerin üzerinde durduğu iki mesele, yetimlere

377 Ancak söz konusu âdet bu yıllar arasında Üsküdar’da uygulanmamıştır. Varisler arasında sağır ve sağire olan yetim çocuklar olmasına rağmen tereke paylaşımına giden görevliler *resm-i kısmet-i adî* adında cüzi bir ücret almışlardır; Barkan, a.g.m., s. 3.

378 “Eytam Nizamnamesidir”, ss. 270-275.

379 Said Öztürk bu fermanı İstanbul Mülkûlûğünde olan Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi 1767 numaralı 56 varak numaralı kayıttan ulaşılmıştır; S. Öztürk, a.g.m., s. 73.

kalan terekelerin doğru şekilde tanzimi ve terekelerin satışından elde edilen nakit paranın verimli şekilde işletilmesidir. Nakit paranın işletilmesi çalışmanın idâne kısmında ayrıntılı olarak belirtilecektir.

2.1. ÜSKÜDAR TEREKE DEFTERLERİ’NİN TANZİM VE MUHTEVASÎ

Sağır ve sağire olarak tabir edilen erkek ve kız yetimler ile ilgili meseleler, her daim “*tahriri mucib*” yani kaleme alınması gerekli olarak ifade edilmiştir³⁸⁰. Yetimin ebeveyninin vefatıyla gerçekleşen miras paylaşımı ve kendisini himaye etme uygulamaları, reşit yaşa gelinceye kadarki süreci kapsamaktadır. Bu aşamada devletin görevleri şu şekilde listelenebilir:

1. Yetime intikal eden terekenin eksiksiz şekilde kayıt altına alınması,
2. Yetime vasî, ayrıca gerekli görüldüğünde vasîyi de denetleyecek bir nâzır tayin edilmesi,
3. Taşınan ve taşınmayan malların müzayede ile satışı,
4. Yetime intikal eden vakıf mülklerinin ferağ edilmesi,
5. Müzayede ile satılıp nakit paraya dönüştürülen malların güvenli şekilde muhafaza edilmesi, yetimin menfaatine işletilmesi,
6. Vasînin yetim adına yapmış olduğu harcamaların teftiş edilmesi,
7. Muhafaza edilip işletilen malın reşit yaşa gelen yetime işletilen malının teslim edilmesi şeklinde görevlendirilmiştir³⁸¹.

Daha evvel de beyan edildiği üzere zikredilen merhaleler ile alakalı olarak, tereke defterleri bize oldukça doyurucu malumat sunmaktadır. Diğer bir ifade ile tereke defterleri ile yetimler arasında kuvvetli bir bağ vardır³⁸². Defterlerin muhtevasında yetimlerin mirastan nasıl faydalandığı, kendilerine tevarüs eden servetin ne şekilde tanzim edildiği, hisse oranları, yetim mallarında yapılan müzayede ile satış işlemi, ayrıca bu malları muhafaza edip işleten vasîlerin tayinleri, görevini layıkıyla yerine getiremeyen vasîlerin azledilip yeni vasî tayin edilmesi gibi pek çok sosyal, idari ve ekonomik alanda bilgiler mevcuttur³⁸³.

380 Yetimlere ait tereke kaydının diğer varislerin eline bırakılmadan tahririnin zorunlu olması dikkate şayandır. Bu sayede yetimlerin malları diğer varislerin vicdanına bırakılmayarak garanti altına alınmaya çalışılmıştır; Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011, s. 208.

381 Bozkurt, “Yetimi Kolla, Malını Korum”, ss. 75-76.

382 Bozkurt, “Yetimi Kolla, Malını Korum”, ss. 73-74.

383 Yazıcı, “Yetimlerin Korunması”, s. 13; Tahsin Özcan’ın aktarımına göre, İstanbul mahkemeleri arasındaki Kismet-i Askeriyye Mahkemesi’nin kayıtları, askeri zümreye ait kişilerin tereke kayıtlarından meydana gelir ve 1591-1924 yılları arasında, bu kayıtları kapsayan defterlerin sayısı yaklaşık 2.242 adettir. Sivil zümrenin tereke kayıtlarını ise Beledi Kassamlığı Mahkemesi kayıt altına alır ve 1655-1886 yılları arasındaki bu kayıtların sayısı yaklaşık 155 adettir. Beytülmal Kassamlığı’nın kayıtları ise 1838-1909 yılları arasında, yaklaşık 500 adettir. Bkz. Özcan, “Muhallefât”, s. 405-406; Ancak Tanzimat Fermanı’nın ilanı sonrasında kadiaskere bağlı, askeri sınıfın terekesini yazan askeri

Tereke kayıtlarının yer aldığı müstakil siciller, “*tereke, kassâm, metrukât ve muhallefât*” defteri olarak isimlendirilmiştir³⁸⁴. Müstakil tereke kayıtlarının yanında farklı konuları ihtiva eden defterler arasında da zaman zaman tereke kayıtlarına rastlanılmış olup, bu çerçevede toplam 187 adet tereke kaydı tespit edilmiştir. Tereke kayıtları, yetim çocuğun ekonomik varlığını gösterdiğinden konumuz açısından oldukça mühimdir.

Yetim terekelerinin de içinde olduğu tüm tereke kayıtları 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vefat eden kişinin kişisel bilgileri olarak nitelendirebileceğimiz nerede ikamet edip vefat ettiği, adı, lakabı, babasının adı var ise eşinin adı da yazılmıştır. Çocuklarının isimleri, küçük olduğunu belirtmek için “*sağır/sağire*”, büyük olduğunu belirtmek için “*kebir/kebire*” sıfatları kullanılmıştır. İsimlerinden sonra varislerin mahkemede hazır oldukları belirtilmiştir³⁸⁵. İkinci bölüm ise ölen kişinin menkul ve gayrimenkul sahip olduğu ev, arsa, dükkân, bağ, bahçe gibi taşınmaz malları ile hayvanları, nakit parası, ev eşyaları, kişisel eşyaları adetleriyle birlikte yazılmıştır. Sayıları ile yazılan eşyaların maddi değeri para ve kuruş cinsinden altına eklenerek toplam miktar kaydedilmiştir. Üçüncü bölüm, vefat edenin cenaze masraflarının, varsa borçlarının ve yine varsa eşine vereceği mehrin yazıldığı kısımdır. Bu borçlar çıkarılmış, ayrıca devletin aldığı resm-i kısmet-i adî de dâhil edilerek kalan miktar yazılmıştır. Ömer Lütfi Barkan, bazı kanunnameleri tetkik ederek, kadıların yetim çocukların tereke işlemlerini yaparken, resm-i kısmet-i adî adındaki hizmet bedelini almadıklarını ifade etmiştir³⁸⁶. Ancak 19. yüzyıl kayıtlarına göre Üsküdar yetimlerinin terekelerinden bu hizmet bedeli alınmıştır. Örneğin 28 Şevval 1267/26 Ağustos 1851 tarihinde, Üsküdar Mirahur Mahallesi’nde vefat eden Mustafa Ağa’nın terekesinin yazımı sonrası toplam 2.468 buçuk kuruş elde edilirken 21,5 kuruş resm-i kısmet alınmıştır. Varisler arasında Mehmed Nuri ve Mehmed Nazif adında iki yetim çocuk da vardır. Alınan resm-i kısmet miktarından sonra, varisler arasında taksim edilecek olan kalan meblağ 2.406,5 kuruş olarak yazılmıştır³⁸⁷.

kassamlık ile reâyanın terekesini yazan beledi kassamlıklar kaldırılarak İstanbul’da tek kassamlık bırakılmıştır. Dolayısıyla Tanzimat Dönemi ve sonrası defterlerde askeri-beledi defter ayrımı mevcut değildir. Detaylı bilgi için Bkz. S. Öztürk, a.g.m., s. 30.

384 Tahsin Özcan, “Muhallefât”, ss. 405-406.

385 “... muhızır olduğu lede’l-şer’i enverde” Ü.Ş.S., nr. 636, vr. 1b, hüküm: 2.

386 Barkan, a.g.m., s. 3.

387 *li’-taksim beyne’l-verase*; Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 14a-14b, hüküm: 2.

Dördüncü bölümde ise, kalan paranın varislerine ne kadar isabet ettiği yazılmıştır. Bu bölümde varislere düşen hisse miktarları önce rakamla, daha sonra da yazı ile tekrar belirtilmiştir³⁸⁸.

Üsküdar şer'iyye sicillerinde, tereke yazımının hemen akabinde aynı kişileri ilgilendiren vasî tayini ve nafaka işlemleri yer almaktadır. Yani terekenin belirlenip varislere olan hisselerin yazılmasının ardından, yetime atanan vasî tayin hüccetleri ve yetime düşen hisseden alınacak nafaka miktarını gösteren hüccetler mevcuttur. Örneğin 27 Rebiülevvel 1272/7 Aralık 1855 tarihli kayıta, Bulgurlu Mescid Mahallesinde vefat eden Basmacı es-Seyyid Ali Ağa'nın terekesi tanzim edilerek toplam miktar 632 kuruş olarak belirtilmiştir. Bunun 75 kuruş 30 akçesi karısına, 113 kuruşu annesine, 483 kuruş 10 akçesi ise yetim oğluna pay edilmiştir³⁸⁹. 8 Zilhicce 1272/10 Ağustos 1856 tarihli kayıta Basmacı es-Seyyid Ali Ağa'nın yetim oğluna annesi Emine Aliye Hanım'ın vasî olarak tayin edildiği, ayrıca çocuğun hissesine düşen 483 kuruş 10 akçeden her ay 45 kuruş nafaka belirlenmiştir³⁹⁰. Bu iki kayıt arada sekiz aylık gibi bir süreç olmasına rağmen arka arkaya yazılmıştır.

İncelenen kayıtlara göre 1850-1856 yılları arasında, Üsküdar'da toplam yüz on iki erkek, yetmiş beş tane kadın vefat etmiştir³⁹¹. Bunlar arasında gayrimüslim erkek sayısı yedi, kadın sayısı ise altıdır. Bu vefatların ardında yüz altmış sekiz tane erkek çocuk, yüz otuz altı tane de kız çocuk yetim kalmıştır. Erkek yetimlerden on beş tanesi, kız yetimlerden ise on tanesi gayrimüslimdir.

Kayıtlarda askerî sınıf³⁹² ve reayadan olmak üzere birçok kişinin terekesi mevcuttur. Askerî sınıf içerisinde fiilî olarak askerlik hizmetinde bulunanlar: binbaşı, yüzbaşı, kolağası, sancaktar, miralay, süvari, nefer, redif piyade, bölük mülazımı; askerlik göreviyle münasebeti olmayan kamu görevlileri: müteveli, memur, Kâtib, mültezim, emin, muhassıl, muhızır, münâdî, kayyum başı; din görevlileri: imam, imam vekili, hafız, müezzin, seyyid ve şerifler; ayrıca köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, doğancı, sarraf gibi görevleri ifâ eden kişilerdir. Reâyadan ise yorgancı, kürekçi, gavvas, kalaycı, fesci, manav, berber, kayıkçı, basmacı, duhâncı, fener bekçisi, yastıkçı,

388 Varisler sırasıyla hisse-i zevce-i mezbûre, hisse-i ibn-i sağır-i mezbûr, hisse-i binti sağır-i mezbûre şeklinde belirtilmiştir.

389 Ü.Ş.S., nr. 649, vr. 8b, hüküm: 2.

390 Ü.Ş.S., nr. 649, vr. 9a, hüküm: 1.

391 Tespit edilen sayı yalnızca tereke kayıtları ışığında olduğundan, tereke kaydı yazılmamış kişiler eklediğinde bu sayı artacaktır.

392 Osmanlı Devleti'nde halk, genel olarak hükümdarın otoritesini temsil eden idareci, orduda görev alanlar ve ulema sınıfından olmak üzere askerî sınıf, bunun dışında kalanlar olmak üzere de reaya şeklinde 2'ye ayrılmıştır. İncelemesi yapılan her iki sınıf bu doğrultuda ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, ss. 488-489; Mehmet Öz, "Reâyâ", *DİA*, C. XXXIV, İstanbul 2007, s. 490.

kahveci, kasap, bağcı, pirinç tüccarı, yemişçi, nalbant gibi kişiler mevcuttur. Belli mesleklere göre tereke dağılımı ve yetim sayıları örnekleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Askerî Sınıftan Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler

Vefat Eden Kişi ve Mesleği	Erkek Yetim	Kız Yetim	Diğer mirasçılar	Toplam Tereke (Kuruş)
Mehmed İzzet (süvari 4'üncü alayın kolağası)	2	-	eşi ve annesi	1.720 ³⁹³ .
Halil Ağa (Nizamiye 3'üncü alayın 4'üncü taburunun kolağası)	-	1	eşi ve büyük kızı	15.483 ³⁹⁴ .
es-Seyyid Mustafa Sami Efendi (Tahran sefiri-i sâbık)	2	-	eşi ve iki büyük kızı	255.840 ³⁹⁵ .
Ahmed Ağa (süvari 4'üncü alayın 2'nci taburunun sağ kolağası)	-	1	eşi	14.400 ³⁹⁶ .
Mahmud Ağa (binbaşı)	2	-	eşi	10.634 ³⁹⁷ .
Ahmed Ağa (binbaşı)	1	1	eşi ve üç büyük kızı	13.235 ³⁹⁸ .
Mehmed Ağa (binbaşı)	-	2	eşi	4.505 ³⁹⁹ .
Hasan Ağa (binbaşı)	2	-	eşi	13.192 ⁴⁰⁰ .
Mustafa Ağa (yüzbaşı)	1	1	eşi	8.461 ⁴⁰¹ .
Yakup Ağa (yüzbaşı)	1	-	eşi	1.126 ⁴⁰² .
Hüseyin Ağa (yüzbaşı)	-	1	eşi	1.080 ⁴⁰³ .
Ali Efendi (süvari 3'üncü alayın sancaktarı)	2	-	eşi	14.242 ⁴⁰⁴ .
Ali Ağa (9'uncu alayın 5'inci taburunun 2'nci bölük mülazımı)	-	1	eşi	976 kuruş ⁴⁰⁵ .

393 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 23b, hüküm: 1.

394 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 25a-25b, hüküm: 2

395 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 35a-35b-36a-36b, hüküm: 2.

396 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 50a, hüküm: 1.

397 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 17b-18a, hüküm: 2.

398 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 53b, hüküm: 2.

399 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 25b, hüküm: 2.

400 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 35b-36a, hüküm: 3.

401 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 7b, hüküm: 3.

402 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 1b, hüküm: 3.

403 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 75a, hüküm: 1.

404 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 6b, hüküm: 2.

405 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 8a, hüküm: 2.

Tablo 1. (Devam) Askerî Sınıftan Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler

Mehmed Emin Ağa (redif piyade)	-	2	eşi ve annesi	3.117 ⁴⁰⁶ .
Mehmed Emin Efendi (münadi)	1	1		15.878 ⁴⁰⁷ .
es-Seyyid Mehmed Ağa (mahreç) ⁴⁰⁸	1	-	eşi, iki büyük oğlu ve bir büyük kızı	84.757 ⁴⁰⁹ .
Mehmed Râgıb Efendi (Yeni Camii Şerif kayyumbaşısı)	2	-	eşi ve üç büyük oğlu	5.312 ⁴¹⁰ .

Tablo 2. Reayadan Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler

Vefat Eden Kişi ve Mesleği	Erkek Yetim	Kız Yetim	Diğer mirasçılar	Toplam Tereke (Kuruş)
Hacı Yusuf Ağa (yorgancı) ⁴¹¹	-	1	eşi, büyük kızı, erkek kardeşi	27.147 ⁴¹² .
Yanoko (kürekçi)	1	1	eşi, iki büyük oğlu, bir büyük kızı	234 ⁴¹³ .
Hacı Davut Ağa (berber)	2	-	eşi	180 ⁴¹⁴ .
Mehmed Said Ağa (basmacı)	3	-	eşi ve annesi	213 ⁴¹⁵ .
Hacı Mehmed Ağa (nalbant)	1	1	iki eşine, bir büyük kızına	26.984 ⁴¹⁶ .
İbrahim Efendi (kayıkçı)	1	-	eşi, büyük oğlu, büyük kızı	120 ⁴¹⁷ .
Hasan Ağa (manav)	4	-	eşi	234 ⁴¹⁸ .

406 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 44b, hüküm: 1.

407 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 39b-40a-40b, hüküm: 2.

408 İlmiyye rütbesinden İstanbul'daki Mevleviyet (kadılık) görevinin ilk üç basamağından birincisi; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 569.

409 Ü.Ş.S., nr. 613, vr. 42a-42b-43a, hüküm: 3.

410 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 19a, 19b, hüküm: 2.

411 Yorgancı esnafı, sadece yorgan değil aynı zamanda döşek, namazlık, minder, kilim gibi ev eşyalarının hemen hepsini satmaktadırlar. Yorgancı esnafı aynı zamanda sarayın ve üst makamdaki yöneticilerin evlerinin döşemelerini yapan, etkin şekilde tercih edilen gruptur. Bkz. Fatih Bozkurt, *a.g.t.*, ss. 295-296; 1850-1856 Üsküdar şer'iyye sicillerinde de karşılaşıldığı üzere esnaf grupları içinde yorgancı esnafının tereke miktarları ortalamının üzerindedir. Bu doğrultuda yetimlerine verilen nafakalar da yüksektir. Örneği verilen yorgancı Hacı Yusuf Ağa'nın yetim kızı Zeliha'ya verilen nafakaya bakıldığında, ortalamanın çok üzeri şekilde aylık 150 kuruş nafaka bağlanmıştır. Bkz. Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 11a, hüküm: 2; Tabi ki burada tek yetim kalmasının avantajı da vardır ancak yorgancı esnafı genel manada iyi para kazanmış, yetimlerine yüklü terekeler bırakmış yorumu yapılabilir. İki yetimi kalan yorgancı es-Seyyid Süleyman'ın da diğer esnaf gruplarına göre ortalamanın üzerinde tereke miktarı çocuklarına intikal etmiştir. Bkz. Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 34b-35a-35b-36a-36b, hüküm: 2; 16.154 kuruş olan bu meblağdan yetim oğlu Mehmet Aziz'e yine ortalamanın üzerinde olan aylık 140 kuruş, yetim kız Âişe için ise aylık 70 kuruş nafaka bağlanmıştır. Bkz. Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 37b, hüküm: 1.

412 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 25b-26a, hüküm: 2.

413 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 36a, hüküm: 1.

414 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 28b-29a, hüküm: 3.

415 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 19a, hüküm: 2.

416 Ü.Ş.S., nr. 613, vr. 47b, hüküm: 1.

417 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 8b, hüküm: 1.

418 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 28b, hüküm: 2.

Tablo 2. (Devam) Reayadan Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler

Hüseyin Efendi (pirinç tüccarı)	1	-	eşi	64.776 ⁴¹⁹ .
Ahmed Ağa (yemişiçi)	-	2	eşi ve amcaoğlu	346 ⁴²⁰ .

Tablo 3. Meslekleri Belirtilmemiş Vefat Edenler ve Yetimlerinden Örnekler

Vefat eden kişi	Erkek Yetim	Kız Yetim	Diğer Mirasçılar	Toplam Tereke (Kuruş)
Hafize Hanım	1	-	eşi	5.155 ⁴²¹ .
Mehmed Şerif Ağa	1	1	eşi	790 ⁴²² .
Nikodre Hatun	-	1	eşi ve kardeşi	9.341 ⁴²³ .
Abdi Ağa		2	eşi ve erkek kardeşi	36.024 ⁴²⁴ .
Şerife Hanım	1		eşi ve babası	13.006 ⁴²⁵ .
Habib Efendi		2	iki erkek kardeşi	70 ⁴²⁶ .
Agob isimli zımmî	1	1	eşi	30.000 ⁴²⁷ .
İsmail Bey	1	1	eşi, annesi, altı erkek kardeşi, beş kız kardeşi	194.022,5 ⁴²⁸ .

İncelenen kayıtlara göre tereke sahipleri içerisinde en zengin mal varlığına sahip olan kişi 1 Zilhicce 1270/25 Ağustos 1854 tarihinde Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde vefat eden, Eski Tahran Sefiri es-Seyyid Mustafa Sami Efendi'dir⁴²⁹. Mustafa Sami Efendi'nin masraflar çıkarıldıktan sonraki tereke toplamı 255.840 kuruştur. Bu paradan 31.970 kuruşu zevcesi Şerife Hanım'a isabet etmiştir. Ayrıca 2.001 kuruş mehri de

419 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 48b, hüküm: 2.

420 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 79a, 79b, hüküm: 3.

421 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 15b-16a, hüküm 1.

422 Ü.Ş.S., nr. 630, vr 5b-6a, hüküm 3.

423 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 73a, hüküm: 2.

424 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 43a-43b, hüküm: 2.

425 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 31a-31b, hüküm: 2.

426 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 43b-44a, hüküm: 2.

427 Ü.Ş.S., nr. 621, vr. 39b-40a, hüküm: 1.

428 Ü.Ş.S., nr. 613, vr. 11b-12a, hüküm: 1.

429 Tahran Sefir-i Sâbık (Eski Tahran Büyükelçisi) es-Seyyid Mustafa Sami Efendi'nin Tahran'dan Dersadet'e gelmek için bir izin dilekçesi yazdığı BOA vesikalari incelendiğinde karşınıza çıkmıştır. H. 1267 yılında yazılan bu dilekçeden dört sene sonra Mustafa Sami Efendi vefat etmiştir. İzin dilekçesi: "Şaye-i ...hazret-i şahane Tahran'da vaz' buyrulmuş seferathanesine bil-cümle tebâ-yı devletiyeden ma'ada tabi mezheb-i ehl-i sünnet olan kaffe-i devl-i hükümet teb'asının ... mercii bulunduğundan bu sırada Tahran Sefarathanesine bir müracaat idüb bağrı ziyaret-i beyt-i dava imek üzere bu kerre der-aliyye-i azimet eyledi... fi 5 Muharrem 1267/10 Kasım 1850"; BOA. A) MKT. UM..., nr. 38/35.

kendisine verilmiştir. 37.310 kuruş büyük kızı Şerife Esma'ya, 37.310 kuruş diğer büyük kızı Şerife Hafize'ye, 74.620 kuruşu yetim kalan oğlu Mehmed Kâmil'e, 74.620 kuruşu diğer yetim oğlu Mustafa Şevkî'ye tahsis edilmiştir⁴³⁰. Başka bir kayıta, 17 Şevval 1271/3 Temmuz 1855 tarihinde ise, yetim Mustafa Şevkî ve yetim Mehmed Kâmil'in sandıkta muhafaza edilen bu paralarından anneleri ve vasîleri olan Şerife Hanım aracılığıyla, mahkeme huzurunda, Hacadur isimli gayrimüslime 17.000 kuruş borç verilmiştir⁴³¹.

Terekesi en düşük olan kişi ise 17 Zilhicce 1271/31 Ağustos 1855 tarihinde Çengelköy'de vefat eden Habib Efendi'dir. Habib Efendi'nin tereke toplamı 70 kuruş olup, 23 kuruş 39 akçesi erkek kardeşine, 23 kuruş 39 akçesi diğer erkek kardeşine, 11 buçuk kuruş 18 akçesi yetim kızı Âişe'ye, 11 buçuk kuruş 18 akçesi diğer yetim kızı Azize'ye isabet etmiştir⁴³².

Tereke defterlerinin en hacimli bölümü, vefat eden kişinin sahip olduğu mal-mülkün listelendiği kısımdır. “*Tereke listesi*” adı verilen bu kısımda, vefat edenin varislerine bıraktığı her türlü menkul ve gayrimenkul mallar kayıt altına alınmıştır. Tereke defterleri üzerine yapılan çalışmalar, tereke listesini değerlendirerek, vefat eden bireyden topluma, refah düzeyi, yaşam tarzları, gündelik hayatta talep edilen eşyalar, yatırımlar, alışkanlıklar gibi birçok açıdan yorum yapabilme imkânı sunmaktadır. Tereke defterlerindeki tüm listeleri değerlendirmek müstakil bir çalışmayı gerektirdiğinden burada sadece birkaç örnek ile yetinilmiştir. Bunlardan en zengin ve en fakir bireyin tereke listesi ve yetimlerine olan katkıları ekler bölümünde yer almaktadır⁴³³.

2.2. YETİM ADINA TEREKEDEN HAK İDDİASI

Başkent İstanbul ve özellikle Bilâd-ı Selâse'de vefat eden askerî sınıfın miras konularına bakan Kısmet-i Askerîye Mahkemesi kayıtları, miras ile ilgili pek çok davayı ihtiva etmektedir⁴³⁴. Askerî sınıf içerisinde askerlik görevini ifâ ederek vefat edenlerin miraslarıyla ilgili bir takım olaylar dikkat çekicidir. Vasîlerin himaye altına

430 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 35a-35b-36a-36b, hüküm: 1.

431 Ü.Ş.S., nr. 639, vr. 7b-8a, hüküm: 3.

432 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 43b-44a, hüküm: 2.

433 Bkz. Ek 10: Eski Tahran Sefiri Mustafa Sami Efendi'nin Yetimlerine Bıraktığı Terekenin Listesi, Ek 11: Habib Efendi'nin Yetimlerine Bıraktığı Terekenin Listesi.

434 Osmanlı Devleti'nde Kassamlık Mahkemeleri, reaya ve askerî sınıfın terekelerine bakmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Askerî kassamlar (Kismet-i Askerî Mahkemesi), kadasker adına, reayaya bakan beledi kassamlar ise o bölgedeki kadı adına görev yaparlardı. İstanbul'un askerî kassamlık kayıtları Kısmet-i Askerîye Mahkemesi sicillerinde yer almaktadır; Fatih Bozkurt, “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. XI, S. 22, 2013, ss. 197-198.

aldıkları yetim çocukların adına Üsküdar Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'ne başvurarak belirli isteklerde bulundukları arizalara⁴³⁵ dair örnekler aşağıdaki gibidir;

1. Vasî olan annenin vefat eden eşinin terekesinden kalan malları yetimleri ve kendileri adına talep etmesi:

28 Şaban 1269/6 Haziran 1853 tarihinde Üsküdar Murad Reis Mahallesi'nden Âişe Sıdika Hanım, vefat eden eşinin Asakir-i şahane birinci alayın ikinci taburunun sağ kolağası görevinde olduğunu belirtmiş, ondan kalan 15.000 kuruşun, askerî memurların elinde olduğunu, bu parayı yetim çocukları Mehmed Nuri ve Süleyman Faik adına istediğini beyan etmiştir. Bu talep üzerine söz konusu meblağ Âişe Sıdika Hanım'a teslim edilmiştir⁴³⁶.

2. Vasî olan annenin, eşinin vefat etmeden önce borç verdiği kişiden mahkeme aracılığıyla borcunun tahsilini istemesi:

29 Rebiülevvel 1269/10 Ocak 1853 tarihli kayıta, Hamza Fakih Mahallesi'nde vefat eden Abdülgani Efendi'nin eşi Emine Hanım, eşinin sağlığında İsmail Hakkı isimli kişiden alacak hakkı olduğunu, vekili ve damadı İbrahim Adem vasıtasıyla mahkemeye belirtmiştir. 1.350 kuruş olan bu alacağını yetim oğlu Mehmed Tevfik için istemiştir. Borçlu İsmail Hakkı, borcunun 500 kuruşunu ödemiş, kalan 850 kuruşu ise aylık 100 kuruş şeklinde ödeyeceğini belirtmiştir⁴³⁷.

3. Vefat eden eşinin kalan maaşlarını talep etmesi:

9 Şevval 1269/16 Temmuz 1853 tarihinde Azize Hanım, Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'ne gelerek vefat eden eşinin süvari topçu alayı kaymakamı olduğunu, vefat etmeden önce 338 kuruş maaşının kaldığını beyan etmiş, kendisi ve yetim oğlu adına bu parayı almıştır⁴³⁸.

3. YETİM ÇOCUKLARA VASÎ TAYİNİ

Çocuk için tüm ihtiyaçlarının karşılandığı, maddi desteğin yanında talim ve terbiyenin alındığı en köklü kurum ailedir. Fakat aile içinde meydana gelebilecek ölüm, terkedilme, boşanma gibi hadiselerin sonucunda savunmasız kalan çocuk başkalarının vesayetine ihtiyaç duymaktadır. Devlet ailesini kaybeden kimsesiz çocukların belli bir

435 Alt makamdan üst makamlara yazılan, isteklerin arzını açıklayan belge türüdür. Meral Kurt, *Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 01 Numaralı Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2019, s. 19.

436 Ü.Ş.S., nr. 633, vr. 9b, hüküm: 2.

437 Ü.Ş.S., nr. 633, vr. 12b-13a, hüküm: 2.

438 Ü.Ş.S., nr. 633, vr. 5b, hüküm: 1.

terbiye içinde, diğerleri gibi yaşamlarına devam etmelerini hedeflemiştir. Bunun için şer'i mahkemeler vasıtasıyla atama ve takibi yapılan vasîlik adında bir sistem benimsenmiştir⁴³⁹.

Vasî tayinleri terekenin yazılması, malların fiyatlandırılıp nakit paraya dönüştürülmesi, hisselerin paylaştırılması ve yetim çocuğun mallarının muhafaza edilip işletilmesine karar verildikten sonra yapılmıştır. Vasî atamaları sadece ölüm sonrasında değil boşanma ya da “*gaybûbet*” denilen babadan haber alınamaması gibi durumlarda da yapılabilmektedir. Bu gibi durumlarda öncelikle anne ya da babadan birisi, onlar da yok ise dede, dayı, amca, babaanne, anneanne gibi kimseler çocuğa vasî olarak tayin edilmiştir⁴⁴⁰.

Yetim üzerinde velayet hakkına da sahip olacak kişi seçilirken belli özelliklere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle vasî olacak kişinin akıl balığ ve hür olması, Müslüman bir yetimin vasîsi olacaksa Müslüman olması, ilaveten çevresindeki insanlar tarafından güvenilir ve dürüst olması gibi özellikler öne çıkmıştır⁴⁴¹. Vasîlerin sorumluluklarını yerine getirmemeleri, yetim mallarına taarruz etmeleri hallerinde İslam hukukuna göre kadının vasîyi re'sen azl etme yetkisi vardır⁴⁴².

Mahkeme tarafından tayin edilen vasîler, yetim çocukların varsa miras kalan mallardan nafakalarını karşılamak, onları büyütüp terbiye etmek, baba ya da anneden kalan terekeyi koruyup tasarruf etmek ile vazifelendirilmişlerdir. Tayin edilen vasîler için şer'i mahkeme tarafından “*vasî hücceti*” denilen hüccet düzenlenmiştir.

Çalışma çerçevesinde Üsküdar sicillerinde de toplam yüz on dokuz farklı vasî hücceti tespit edilmiştir. Bunların yalnızca on üç tanesi gayrimüslim vasî tayinini içermektedir. Yazılan hüccetlerin yanına kısaca “*vasî*” ya da “*vasî tayini*” açıklaması yapılmıştır. Örneğin 27 Cemaziyevvel 1267/30 Mart 1850 tarihli hüccette, Selami Ali Mahallesi'nde vefat eden Berber es-Seyyid Ahmed Ağa'nın küçük oğlu Mehmed ve küçük kızı Şerife Nimed'e önceliğin sıhriyet bağı olması hakikatinden hareketle, anneleri Şerife Hadice Hanım vasî tayin edilmiştir.⁴⁴³ Tayin kararı yazılırken anne Şerife Hanım'ın kendisine verilen emanete, vesayetlik görevine layık, bu işi yerine

439 Ahmet Gündüz, “Osmanlı'da Kimsesiz Çocukların Himaye ve Korunması: Antakya Örneği (1860-1900), *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed. Osman Köse, C. II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 790.

440 Bardakoğlu, “Vesayet”, s. 66.

441 Şevket Topal, “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 3, 2006, s. 264.

442 El-Üsrüsenî, *a.g.e.*, s. 421.

443 Ü.Ş.S. nr. 618, vr. 2a, hüküm: 1.

getirebilecek vasıflara sahip olduğu kaydedilmiştir⁴⁴⁴. 25 Şaban 1266/6 Temmuz 1850 tarihinde, Şeyh Selami Ali Mahallesi'nde vefat eden Maruç isimli gayrimüslimin kızı için annesi Tişho vasî tayin edilmiştir⁴⁴⁵.

Babanın vefatının ardından çoğunlukla anne vasî tayin edilmiştir. Ancak annenin vefatı sonrası babanın vasî tayin edilmesi aynı yoğunlukta değildir. Bu durumda ya annesi vefat eden çocuğun babası daha önce vefat etmiş olmalı ya da baba yeni bir evlilik yaptığı için, yetimin mallarının karışmasının önüne geçilme niyetinin ön plana çıktığı düşünülebilir. Uygulama böyle cereyan ettiğinden annenin vefatının ardından genellikle diğer akrabaların vasî tayin edildiği gözlemlenmektedir. Bu minvalde; 28 Safer 1267/ 2 Ocak 1851 tarihli kayda göre Üsküdar Yeni Mahalle'de vefat eden Kutni isimli gayrimüslim kadının dört çocuğu için amcaları Yorgi vasî tayin edilmiştir⁴⁴⁶. Keza 21 Receb 1268/11 Mayıs 1852 tarihinde, Bulgurlu Mescit Mahallesi'nde vefat eden Şerife Emine Hanım'ın kızı için dayısı Yusuf Ağa vasî tayin edilmiştir⁴⁴⁷.

Bulutlu çocuk ya da vasî olabilecek akrabası bulunmayan çocukların vesayeti devlet tarafından üstlenilmiştir⁴⁴⁸. Böyle bir halde kadı tarafından mahkeme i'lâmı ile vasîlik yapabilecek birinin bu iş için atandığı görülmektedir. Sayıları on bir olan bu vasîler, hüccetlerde vasî-yi mensûb olarak yazılmıştır. Bu çerçevede 21 Cemaziyelahir 1269/8 Nisan 1853 tarihinde Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden Yorgancı es-Seyyid Süleyman Efendi'nin oğlu Mehmed Aziz ve kızı Âişe için muhmetelen yakını bulunmadığından kadı tarafından es-Seyyid Mehmed Ârif vasî-yi mensûb olarak atanmıştır⁴⁴⁹.

Üsküdar'da yetimlere vasî olabilecek vasıfları taşıyan tüm akrabalar vasî olabilmişlerdir. En fazla kadınların (çoğunlukla annelerin) vasî olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde uzun süren savaşlar sonucunda erkeklerin vefat etmesi, kaybolması, cepheden haber alınamaması gibi sebeplerle, mahkemenin bu görevi annelere verdiği yorumu da yapılabilir. Annenin arkasından hâkimin tayin ettiği vasî-yi mensûbeler, amca, dede gibi kişiler olmuştur. Aşağıdaki grafikte yetimlere vasî olan kişilerin akrabalık dereceleri sayılarıyla birlikte verilmiştir:

444 ... emanet ile ma'ruf ve istikamet ile mevsufe her vechile umur-ı vesayet uhdesinden gelmeğe kâdire...

445 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 8a, hüküm: 1.

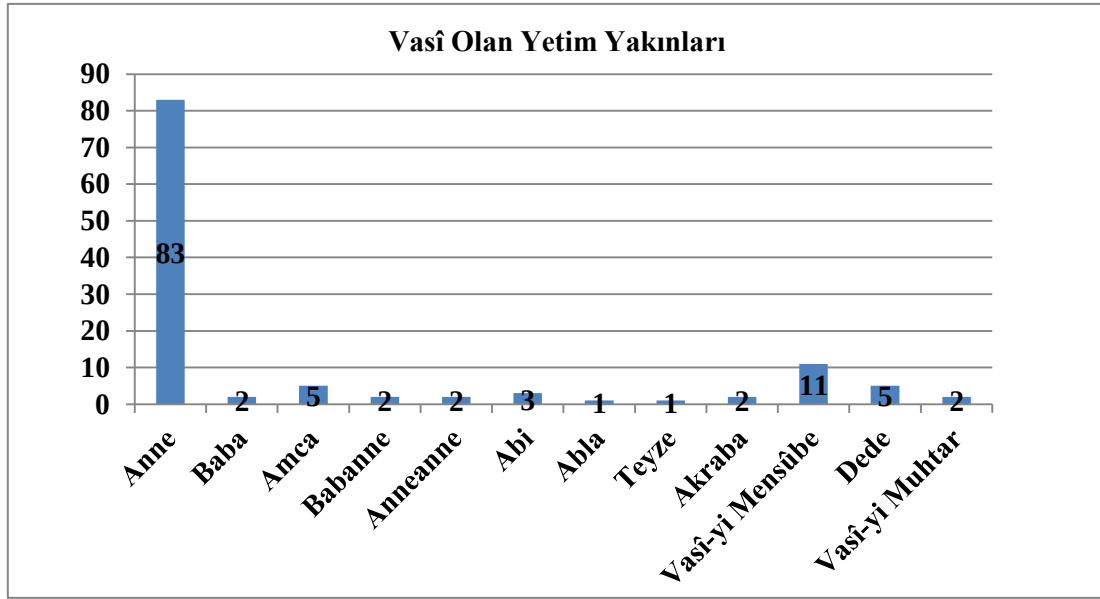
446 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 34b, hüküm: 1.

447 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 30b, hüküm: 1.

448 Topal, a.g.m., s. 267.

449 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 11b, hüküm: 2.

Şekil 1. Vasî Olan Yetim Yakınları

119 vasî hüccetinde vasî tayini, İslam hukuku prensiplerine uygun olarak, vesayet görevini yerine getirebilecek en yakın akrabalarından (anne, baba, dede, amca, nine, teyze, hala, kardeşler, dayı) oluşturulmuştur. Tayin olan vasîlerden 83 tanesi anne, 2 tanesi vefat eden babanın ölmeden önce vasîyet ettikleri vasî-yi muhtarlar, 11 tanesi mahkemenin vasîlik için uygun gördükleri vasî-yi mensûbeler, 2 tanesi baba, 5 tanesi amca, 5 tanesi dede, 2 tanesi babaanne, 1 tanesi kız kardeş, 3 tanesi erkek kardeş, 2 tanesi akraba, 2 tanesi anneanne, 1 tanesi de teyzedir. Ancak ebeveynlerinin vefatı sonrası herhangi bir akrabası bulunmayan yetimler de mevcuttur.

Tablo 4. Vasî Tayini Örnekleri

Yetim Bilgileri	Vasî Tayin Edilen Kişi
Hamza Fakih Mahallesi'nde vefat eden es-Seyyid Mehmed Râşid Efendi'nin oğulları Mehmed Habib ve es-Seyyid Nazif 25 Rebiülevvel 1267/28 Ocak 1851.	(dede) (annenin babası) Zekeriya Efendi ⁴⁵⁰ .
Şeyh Selami Ali Efendi Mahallesi'nde vefat eden Kihor isimli gayrimüslimin 2 yetim oğlu ve 1 yetim kızı 17 Safer 1267/22 Aralık 1850.	(anne) Marye Hanım ⁴⁵¹ .

450 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 11b, hüküm: 3.

451 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 30a, hüküm: 1.

Tablo 4. (Devam) Vasî Tayini Örnekleri

Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden manav Hacı Mehmed Emin Efendi'nin yetim oğlu Mehmed Abdülkâdir ve yetim kızı Hadice Hüsna 1 Safer 1269/14 Kasım 1852.	(amca) Süleyman Efendi ⁴⁵² .
İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden tabib Ömer Efendi'nin yetim kızları Fâtıma ve Âişe 1 Şaban 1268/21 Mayıs 1852.	(akraba) es-Seyyid Mehmed Kâmil ⁴⁵³ .
Bulgurlu Mescit Mahallesi'nde vefat eden Emine Hanım'ın yetim oğulları Ahmed Rıza ve Mustafa Kamil 21 Receb 1268/11 Mayıs 1852.	(abi) Yusuf Ağa ⁴⁵⁴ .

3.1 YETİM MALLARI İÇİN FARKLI BİR UYGULAMA: GEÇİCİ VASÎLİK

Osmanlı Devleti'nde vasîler, sorumluluğunda oldukları yetimlerin mallarından borç alabilmekteydiler⁴⁵⁵. Bu uygulama, bir dönem nizamname kuralları ile yasaklandıysa da 1906 yılında yayınlanan ek maddeler ile bu yasak belli şartlar doğrultusunda kaldırılmıştır⁴⁵⁶. Nizamname kuralına göre vasîler, yetimlerinin malından kefilsiz şekilde 5.000 kuruşa kadar borç alabileceklerdir. Borçlarına karşılık rehin ve kefil göstermeleri durumunda borç miktarı 10.000 kuruşa kadar çıkabilecektir⁴⁵⁷. Vasînin yetimin malından borç alması durumunda, hukuki bir uygulama olarak mahkeme yetim çocuğa başka bir vasî tayin edecektir. Geçici vasîlik adını verdiğimiz bu uygulamada, asıl vasî borcunu ödeyip mahkemenin de onaylaması sonrasında vasîlik görevine tekrar iade edilebilecektir.

İncelemesi yapılan kayıtlarda da oldukça fazla oranda geçici vasîlik durumu söz konusudur. Asıl vasînin yetimin malından borç alması ve yerine geçecek vasînin de bilgileri idâne defterlerine kaydedilmiştir. Tetkiki yapılan 591 idâne kaydından hareketle, yaklaşık 200 yetimin vasîsinin idare ettiği sandıktan borç aldığı, akabinde farklı vasîler atandığı vakidir. Oldukça dikkat çekici uygulama olarak karşımıza çıkan

452 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 10a, hüküm: 1.

453 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 15a, hüküm: 2.

454 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 30b, hüküm: 1.

455 İslam hukukunda vasîler adına düzenlenen bir fetvaya göre; Bir vasi yetimin işlerini yürütmekten âciz olursa, hâkim bir başka kayyım ikâme eder. Devamında ilave eder; Asıl vasi, bir müddet sonra yetimin işlerini yürütecek hale dönse, hâkim eski statüsünü iade eder mi? Bu soruya cevaben der ki: O zaten vasi'dir, hâkimin tekrar iade etmesine muhtaç değildir. Burada vasînin yetimin işlerini yapmaktan aciz olmasında vasînin hastalanması, ya da bir yolculuğa çıkması gibi pek çok sebep sıralanabilir. Vasî, acizlik durumunun kalkması halinde görevine tekrar devam edebilmektedir. Konumuz itibarıyla, aciz olma durumuna vasînin yetimin malından borç alma durumunu da eklemek yerinde olacaktır. Yetime borçlu olan vasi, borcunu ödeyene kadar başka biri bu görevi ifa eder. Borçlu vasînin borcunu ödemesi halinde tekrar görevine gelmesi söz konusudur.

456 ... Emvâl-i eytâm sandıklarının sermayesinden ve faiz ve temettü'âtından muharrer usul ve ka'ide hâricinde akçe ikraz olunması veyahud nâzir ve me'mûrlarının ve bu işe ta'alluku olan kimselerin sandık hizmet ve nezâretlerinde bulundukları müddetde bundan az ve çok ve senedli ve senedsiz akçe almaları memnû'iyet-i kaviyye ile memnû' olduğundan...; "Memâlik-i Mahrûse.", s. 281, madde 16.

457 ... Fakat eytâmın evliya ve evsıyası olup da veli ve vasileri oldukları yetimin malından istidâne edecek olanlara nihayet on bin kuruşa ve bunların gayr-ı emvâl-i eytâmdan istidâne edeceklerine ancak beş bin kuruşa kadar yalnız üç nefer muteber ve musaddak kefil ile rehinsiz akçe ikrazı caizdir...;Umum Emvâl-i Eytâm.", s. 528, madde 44.

bu durumda onun yerine ilgili mahkemede muhızrlık, Kâtıblık görevindeki kişiler geçici vasî tayin edilmiştir. Bu göreve tayin edilen kişilerin mahkeme kayıtlarında isimleri de mevcuttur. Örneğin; Ahmed Ağa, Mehmed Efendi, Molla İsmail Efendi, İbrahim Efendi, İbrahim Ağa, Mehmed Served Efendi, Hasan Efendi, Muhızr Mustafa Ağa, Baş Kâtib es-Seyyid Ahmed Reşid sayılabilecek kişilerdir⁴⁵⁸.

Mesela 24 Şevval 1266/2 Eylül 1850 tarihli kayda göre, İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Esmâ Hanım'ın kızı Hadice'nin parasından babası ve vasîsi Murad Bey 3 sene vadeyle 1.194 kuruş borç almıştır. Vasî baba, parayı iade edene kadar geçici vasî olarak listenin ilk sırasında adı zikredilen Ahmed Ağa tayin edilmiştir⁴⁵⁹. Yine 7 Safer 1268/2 Aralık 1851 tarihinde Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde vefat eden İbrahim Şefik Bey'in oğulları Abdullah ve Ali'nin paralarından aynı zamanda vasîleri olan anneleri Hüsna Hanım 3 sene vade ile 6.324 kuruş borç alınca, mahkeme tarafından Abdullah Ağa isimli kişi vasî tayin edilmiştir⁴⁶⁰.

Bu konuya dair farklı bir örnek de, vasînin borç alan herhangi bir kişiye kefil olmasıdır. Böyle bir halde mahkeme yine geçici bir vasî atama yoluna gitmiştir. 10 Rebiülahir 1269/21 Ocak 1853 tarihli kayıta Mehmed Paşa Mahallesi'nde vefat eden Ahmed İzzet Bey'in kızı Esmâ Hayriye'nin sandığından Servet isimli kişi 2 sene vade ile 3.900 kuruş borç almıştır. Yetimin annesi ve vasîsi olan Şefika Hanım, Servet Bey'e kefil olduğunu beyan edince, Ahmed Ağa isimli kişi, yetime vasî tayin edilmiştir⁴⁶¹. Yine 8 Receb 1266/ 20 Mayıs 1850 Mahallesi'nde vefat eden Şerife Hadice Hanım'ın kızı Âişe'nin sandığından Mahtume Hanım isimli kişi 2 sene vade ile 1.000 kuruş borç almıştır. Yetim kızın babası ve vasîsi olan Ömer Halil, borçlu Mahtume Hanım'a kefil olduğunu söyleyince, yerine mahkeme tarafından yine Ahmed Ağa tayin edilmiştir⁴⁶².

Yetimlerin sandıklarından borç alan vasîler, yalnızca anne ya da baba değildir. Nitekim Hâce Hüsna Mahallesi'nde vefat eden Âişe Hanım'ın çocukları Mehmed ve Hüsna'ya vasîlik yapan ablaları Havva Hatun, 11 Şevval 1268/29 Temmuz 1852

458 Kayıtlarda geçici vasîlerin atanması gerektiğini belirtmek için ... *li-ecl-i idâne kibel-i şer'iden vasi nasb-u tâ'yin olunan...* ifadesi kullanılmıştır. Örneğin; 24 Şevval 1266/2 Eylül 1850 tarihli kayda göre, İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Esmâ Hatun'un kızı Hadice'nin sandığından baba ve vasi olan Murad Ağa borç alınca mahkeme tarafından Ahmet Ağa isimli kişi, li-ecl-i idâne kibel-i şer'iden vasi nasb-u tâ'yin olmuştur. Bkz. Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 27a, hüküm 1.

459 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 27a, hüküm: 1.

460 Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 26a, hüküm: 1.

461 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 2a, hüküm: 2.

462 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 37b, hüküm: 2.

tarihinde, yetimlerin paralarından 3 sene vade ile 2.664 kuruş borç alınca, mahkeme tarafından Hasan Efendi vasî tayin edilmiştir⁴⁶³.

Muvakkat vasîliği üstlenen kişiler, Müslümanlar gibi gayrimüslim yetimlerin de vasîliğini yapmışlardır. 8 Zilkade 1269/13 Ağustos 1853 tarihinde Çengelköy’de vefat eden Nikol isimli kişinin iki yetim çocuğunun malından anneleri ve vasîleri Ezmire Hanım borç almıştır. Borcunu ödeyene kadar İbrahim Ağa geçici olarak vasî tayin edilmiştir⁴⁶⁴. Yine 8 Şevval 1272/12 Haziran 1856 tarihli kayda göre, Yeni Mahalle’de vefat eden Sofya isimli gayrimüslim kadının üç evladının paralarından babaları ve vasîleri olan Artin isimli gayrimüslim, 3 sene vade ile 1.790 kuruş borç almıştır. Vasîlik görevi, vade süresi olan 3 seneliğine askıya alınan Artin’in yerine Hamdullah Efendi geçici vasî olarak tayin edilmiştir⁴⁶⁵.

Borç alan vasîyi denetlemek için göreve getirilen geçici vasî, asıl vasînin borcunu ödeyip ödemediğini kontrol etmektedir. Bu konuda hassasiyetli davranan devlet, geçici vasî olarak, yetimin gerçek vasîsi ile ortak bir noktası bulunmaması adına farklı bir akrabayı da vasî tayin etmemiştir. Bu iş için mahkeme görevlilerinden belirli kişileri tayin etmiştir. Ancak zaman zaman geçici vasîler, gerçek vasîlere kefil olabilmişlerdir. Muhtemelen bu kişiler, sosyal hayatta birbirlerini tanımaktadırlar. Sayıları az olsa da geçici vasînin gerçek vasîye kefil olduğu durumda devlet, tedbiri bir kat daha arttırarak başka 3’üncü bir vasîyi devreye sokmuştur.

Konuya dair 21 Şevval 1268/8 Ağustos 1852 tarihli kayda göre İhsaniye Mahallesi’nde vefat eden Tabib Ömer Efendi’nin kızları Fâtıma, Şefika ve Rabia’nın mallarından anneleri ve vasîleri Adile Hanım, 3 sene vade ile 40.000 kuruş borç almıştır. Akabinde mahkeme tarafından Mehmed Kamil Ağa geçici vasî tayin edilmiştir. Ancak Mehmed Kamil Ağa, bir süre sonra Adile Hanım’a kefil olduğunu beyan edince, bu kez Ahmed Ağa vasî olarak tayin edilmiştir⁴⁶⁶.

Sicillerde geçici vasîlerin görevlerinin bitimini gösteren ve asıl vasînin tekrar iade edildiğini ifade eden müstakil kayıtlar mevcut değildir. Ancak borçlu vasînin borcunu ifa ettiğine dair not tutulmuş, borcunu bitirdiği tarih de eklenmiştir. Tahminen yazılan bu tarih gerçek vasînin tekrar göreve iade edildiği tarihtir. Örneğin; Hacı Hüsnâ Hatun Mahallesi’nde vefat eden Binbaşı Süleyman’ın oğlu Ali’nin parasından 27

463 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 2a-2b, hüküm: 3.

464 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 84a, hüküm: 1.

465 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 73a, hüküm: 1

466 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 9b, hüküm: 1.

Rebiülahir 1268/19 Şubat 1852 tarihinde vasî ve amcası olan Mustafa, üç sene vade ile 1.422 kuruş borç alınca, vasî olarak yine Ahmed Ağa tayin edilmiştir. Mustafa'nın borcunu 19 Cemaziyelahir 1272/26 Şubat 1856 tarihinde ödediği notu düşülmüştür. Muhtemelen borcunu bitiren vasî, görevine tekrar dönmüştür⁴⁶⁷. 11 Receb 1266/23 Mayıs 1850 tarihli bir diğer kayda göre; Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden Alay Emîni İsmail Abdi Bey'in oğlu Süleyman Refet ve kızı Âişe Behiye'nin sandığından Yorgancı Ahmed 2 sene vade ile 1.000 kuruş borç almıştır. Yorgancı Ahmed'e çocukların anneleri ve vasîleri Fâtıma Hanım kefil olduğunu söyleyince mahkeme tarafından Ahmed Ağa geçici vasî tayin olmuştur. Borçlu Yorgancı Ahmed'in borcunu 15 Şaban 1267/15 Haziran 1851 tarihinde ödediği notu borç kaydının yanına eklenmiştir. Muhtemelen bu tarihten sonra borçluya kefil olan anne Fâtıma Hanım, tekrar vasîlik görevine getirilmiştir⁴⁶⁸.

4. YETİM ÇOCUĞUN MADDİ GEÇİMİ: NAFKA

Nafaka sözlük anlamı olarak “*harcamak, tüketmek*” “*Azık, ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan para*” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlam olarak ise “*hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar*” olarak ifade edilebilir⁴⁶⁹. Nafaka, bireyin geçinmesine dair ihtiyaçlarını karşıladığı için, aile ve buna bağlı olarak devletlerin ortaya çıktığı andan itibaren aile ilişkilerinde önem atfedilen bir konu olmuştur. Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde özellikle boşanma sonrasında erkeğin kadına nafaka vermesi gerektiği, ayrıca çocuğunun bakımı için babanın sorumlu olduğu belirtilmektedir⁴⁷⁰. Bu çerçevede İslam hukukuna göre çocuğun babadan nafaka alması için, babanın nafaka verecek kadar varlıklı olması şarttır. Ayrıca çocuğun da küçük, hasta, sakat gibi özür sayılan durumlarda olması gerekir⁴⁷¹.

Bu minvalde kendini geçindiremeyen küçük çocukların bakıma ve nafakaya ihtiyaç duyduğu döneme hidâne dönemi denilmektedir. Bu dönem, erkek çocuklarda 9, kız çocuklarda ise 9-11 yaşlarında sona ermektedir. Çocukların hidâne dönemindeki bakımı, terbiyesi, gözetim ve yetiştirilmesi anneye, maddi olarak desteklenmesi ise

467 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 6a, hüküm: 1.

468 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 16a, hüküm: 1.

469 Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 282.

470 Varlıklı kimse, imkânına göre nafakayı ve ücreti bol versin. Maddi imkânları dar olan da, Allah'ın kendisine verdiği kadarından versin. Allah, herkesi ancak kendisine verdiği imkân nispetinde yükümlü tutar. Allah her zorluktan sonra bir kolaylık var edecektir. Bkz. Kur'an-ı Kerim, Talak Sûresi, Ayet 7., Anneler, emzirme süresini tamamlamak isteyen babalar için çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Annelerin yiyecek ve giyeceklerini meşrû çerçeve içinde temin etmek, çocuğun gerçek sahibi olan babaya düşer. Kimse gücünün yetmeyeceği şeyle sorumlu tutulamaz. Hiçbir anne ve baba çocukları yüzünden zarara uğratılamaz. Bkz. Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, Ayet 233.

471 Vehbe Zuhayli, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, C. X, Risale Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 116-120.

babaya aittir⁴⁷². Anne ya da babasının veya her ikisinin ölümü durumunda çocuğun bakımı ve terbiyesi için bu kez yakın akraba tercih edilmiştir⁴⁷³. Yeterli maddi gelirleri olmayan çocukların nafakaları bu şekilde karşılanırken, anne veya babasının terekесinden kendisine mal kalan çocuklar için durum böyle değildir. Geliri olan bu çocukların nafakaları vasîleri gözetiminde kalan terekeden karşılanmaktadır⁴⁷⁴.

İslam dini, aile kurumunun sarsıntı yaşaması, boşanma gibi farklı sebeplerle aile reisi olan babanın uzun süre aileden uzak kalması durumunda, geride kalan kadına ve çocuğa nafaka bağlanmasını prensip olarak kabul etmiştir⁴⁷⁵. Belirtildiği gibi ebeveynini kaybeden çocuğun nafakası, anne-babanın ölümü öncesi bir vasî tayin edildiyse terekeden karşılanır. Babanın tayin ettiği bir vasî mevcut değilse bu işi dede üstlenmektedir. Dede de yok ise hâkimin çocuk için tayin edeceği vasî yapmaktadır⁴⁷⁶. Vasînin bu görevi, erkek yetim için hayatını idame ettirmeye başlaması, kız yetim için ise evlenmesi ile son bulmaktadır⁴⁷⁷. Kadı huzurunda mahkeme kararıyla belirlenen nafaka miktarı sabit değildir. Vasînin nafakayı belirlerken yetim çocuğu zor duruma düşürmeden, eksiksiz olarak vermesi uygun görülmüştür⁴⁷⁸.

Özellikle klasik dönemde İslam hukukunun nafaka konusunda verdiği hükümleri tatbik eden Osmanlı Devleti, nafaka ihtiyacı olan kadın ve çocukların davalarını kayıt altına almıştır. Mahkemeye intikal eden davalarda miktar belirlenirken, karı-kocanın sosyal ve mali durumları göz önüne alınmıştır. Tanzimat döneminde ise Eytam Nizamnamesinde yetimlere ödenecek nafaka miktarları belirtilmemiştir. Kişinin maddi durumuna göre değişiklik gösterebilen nafaka miktarları, davayı gören kadının takdirine bırakılmıştır⁴⁷⁹.

Üsküdar'da küçük çocuklara verilen nafakalar iki şekilde uygulanmıştır. Birincisi anne ya da babanın veya her ikisinin ölmesi halinde vasî aracılığıyla yetime verilen nafaka, ikincisi ise boşanma sonucunda babanın anne ve çocuğuna verdiği nafakadır. Şekil 2'de bunların oranları verilmiştir:

472 M. Özkan, a.g.m., s. 164.

473 Abdullah Bay, "Osmanlı Toplumundan Koruyucu Aile Uygulaması", *Koruyucu Aile Olmak Hz. Peygamber'den Günümüze Yetimlerin Himayesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, ss. 70-71.

474 Erbay, "Nafaka", s. 282.

475 Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Belleten*, C. LIV, S. 63, Aralık 1990, s. 1007.

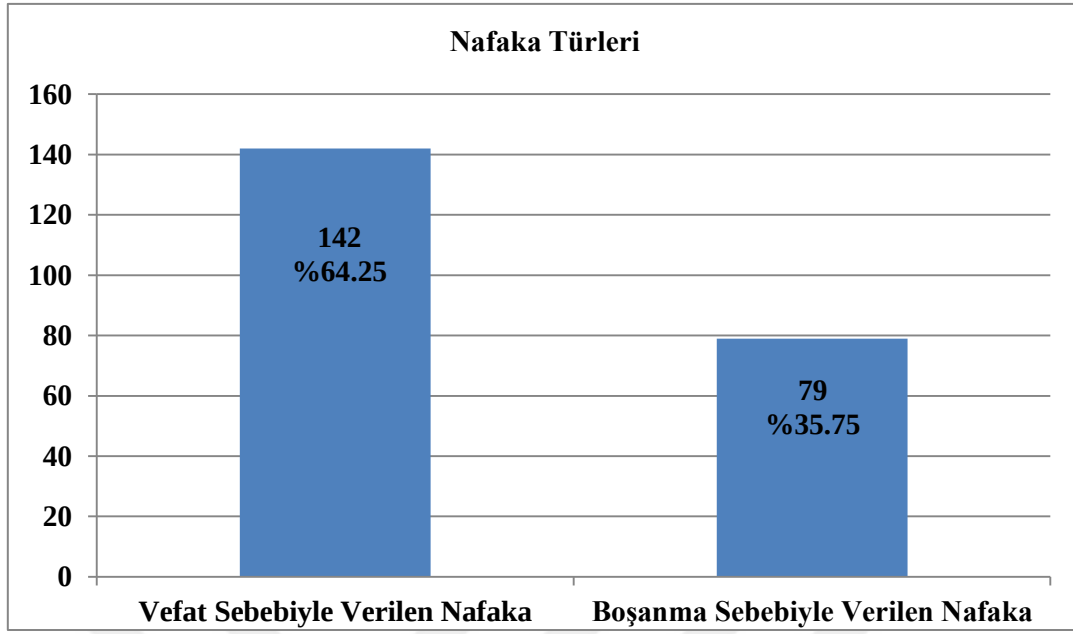
476 El-Üsrüşeni, a.g.e., s. 94-95.

477 Celal Erbay, "Nafaka", s. 283.

478 Vasînin, çocuğa nafakadan kıt davranmaması gerekir. İsrâf olmamak kaydıyla geniş davranması daha iyidir. Bu çocuk malının azlığına, çokluğuna göre değişir. Çocuğun malına bakılır, duruma göre çocuğa infak edilir. El-Üsrüşeni, a.g.e., s. 425.

479 Sandıktan borç alınıp, geri ödenen paralar, yetime vasîsi vasıtasıyla ödenir. Bu da azar azar ödenir. "Eytam Nizamnamesidir", s. 270-275.

Şekil 2. Nafakaların Verilme Sebepleri

Üsküdar mahkemesine intikal eden nafaka davalarında, babanın veya annenin ölümü durumunda, vasînin yetim için terekeden nafaka talep ettiği hükümler mevcuttur. Toplam 221 nafaka hücceti içerisinde 142 nafaka talebi, ebeveynin vefat etmesi sebebiyledir. Oranı %64.25’dir. Bununla birlikte boşanma sonucunda annenin mahkemeye gelip çocuğu için babadan nafaka talep ettiği hükümler mevcuttur. 79 hüküm, boşanma sebebiyle verilen nafakaları içermektedir ve %35.75 oranındadır.

Ebeveynlerin vefat etmesinin ardından yetim kalan çocuğun maddi geçimini karşılayan terekeler, yetim için gelir kaynağıdır. Bu kaynağa geçici olarak sahiplik eden vasîler, yetimin ihtiyaçlarını mahkeme kararı ile terekeden karşılamışlardır. Kişinin ölümü sonrası yapılan işlemlerin ardından yetimin terekeden alacağı günlük, aylık ve yıllık şeklindeki nafaka miktarları belirtilmiştir. Yani bu konuya dair tanzim edilen hüccet içerisinde, vefat eden anne veya babanın nerede vefat ettiği, yetimlerinin isimleri, akabinde bu yetimlere bir vasî atanmasının gerekliliği ve vasî tayini, arkasından da yetim adına tasarrufunu yapacak bir nafaka miktarının bağlanması konu edilmiştir.

Vasî tayini ve nafaka hüccetlerinin birlikte kaleme alındığı hüccetlerin yanında mahkeme, yetim için bir vasî atanmasının gereğini vurgulayarak “*vasî ve nafaka*” şeklinde açıklama eklemiştir⁴⁸⁰. 28 Cemaziyevvel 1270/26 Şubat 1854 tarihli bir hüccette, mahkeme, Arakiyeci el-Hâc Mehmed Mahallesi’nde vefat eden İbrahim Âdem

480 ... tesviye-i umuruna rû'yet-i mal-ı mevrûsunu ahz-û kab-u hıfz kâbel-i şer'iden bir vasî nasb lazım-ı mühim olmağın...

Ağa'nın oğlu Mehmed Rıza'ya annesi Fâtîma Hanım'ı vasî tayin etmiştir. Ayrıca çocuğa babasından kalan terekeden aylık 600 kuruş nafaka bağlamıştır⁴⁸¹. Yine Valide Atik Mahallesi'nde vefat eden Duhân⁴⁸² Mehmed Şükrü Bey'in kızı Mâide için dedesi Mehmed Şerif Ağa vasî tayin edilerek yetim kıza kalan terekeden aylık 80 kuruş nafaka bağlanmıştır⁴⁸³. Üsküdar'daki yetimlerin nafaka hüccetlerinde karşılaşılan farklı içeriklerden biri de, vasînin mahkemeye gelip daha önceden belirlenen nafaka miktarının yetim için yeterli olmadığını söyleyip zam talebinde bulunması hususudur. Bunların yanına “*nafaka zammı*” şeklinde açıklama yazılmıştır. Örneğin 1 Safer 1270/3 Kasım 1853 tarihli kayda göre; Hisar Mahallesi'nde vefat eden Abdullah Efendi'nin küçük oğlu Ali'nin aylık aldığı 200 kuruşa zam isteyen annesi ve vasîsi Hadice Hanım'ın talebiyle, nafakası aylık 250 kuruş olmuştur⁴⁸⁴.

Boşanma sonrası çocuğun nafakası mutlak surette baba tarafından karşılanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde çocuğun velayeti ve denetimi babada olurken, beslenmesi, terbiye edilmesi ve bakımı anneye aittir. Bundan dolayı kadınlar, boşanma ya da ölüm sebebiyle erkek çocuklarını 7-9, kız çocuklarını ise 9-11 yaşına kadar yanlarında tutma hakkı elde etmişlerdir. Buna hidâne hakkı denilmektedir. Bu sürede çocukların nafakaları babaya, baba yok ise en yakın erkek akrabaya devredilmiştir⁴⁸⁵. Anneler mahkemeye gelerek bu kişilerden çocuğu için nafaka talebinde bulunmuşlardır. Boşanma sebebiyle gerçekleşen nafaka hüccetlerinin yanına “*nafaka-i sağır hücceti*” ya da “*sağır nafakası*” yazılmıştır. Ya da mevcut nafakaya zam istenmiştir. Bu da “*zamm-i nafaka hücceti*” olarak kaydedilmiştir. Örneğin; 5 Receb 1267/6 Mayıs 1851 tarihli kayda göre Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nden Hafize Hanım ve “*zevc-i sâbıkı*” yani eski eşi Hüseyin Ağa mahkeme karşısına çıkmıştır. İkisinin takriben 6 aylık küçük çocukları için babanın günlük 7 kuruş nafaka vermesi karara bağlanmıştır⁴⁸⁶. Çocuklarının nafakaları için mahkemeye gelen kişiler her zaman anneler olmamıştır. Bazen çocuğun anneannesi de eski damadı ile mahkemede karşı karşıya gelip torunu için nafaka talep edebilmiştir. Annenin mahkemeye gelmemesi, annenin eski eşiyle karşılaşmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Mesela; 9 Receb 1267/10 Mayıs 1851 tarihinde Solak Sinan Mahallesi'nden Âişe Hatun, eski damadı

481 Ü.Ş.S., nr. 636, vr. 5b, hüküm: 2.

482 Duhân: duman, tütün, tütün satan kimse. Bkz. Sami, *a.g.e.*, s. 603.

483 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 11a, hüküm: 2.

484 Ü.Ş.S., nr. 636, vr. 6a, hüküm: 2.

485 Gül Hanım Göktaş Cengiz, “Arşiv Belgelerine Göre 19. yüzyıl Sonları 20. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Nafaka Sorunsalı”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 25, Kasım 2022, s. 543.

486 Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 32a, hüküm: 3.

kayıkçı Ömer ile mahkeme huzuruna çıkmıştır. Âişe Hatun, takriben 3 yaşındaki torunu Emine Münire için aylık 25 kuruş nafaka talebinde bulunarak, bunun baba tarafından verilmesi karara bağlanmıştır⁴⁸⁷. Yine 4 Zilkade 1267/31 Ağustos 1851 tarihli kayda göre; Osman Ağa Mahallesi'nden Fâtıma Hanım ve eski eşi Hasan'ın 5 yaşındaki kız çocuklarının aldığı aylık 10 kuruş miktarındaki nafaka, aylık 15 kuruşa çıkarılmıştır⁴⁸⁸.

Yetimlere nafakalarından harcama yapan vasîler, çocuğun bayramlık, sünnet düğünü gibi farklı bir harcaması olduğunda, nafaka haricinde para alıp bunu mahkemede kaydettirmektedir. Bu durum ileride yayınlanacak nizamnamede de yer almıştır⁴⁸⁹. Konuya dair örnek verilecek olursa; 15 Rebiülahir 1266/28 Şubat 1850 tarihli belgeye göre, Hacı Hüsnâ Hatun Mahallesi'nde vefat eden Arabistan Ordu-yı Hümayunu yüzbaşlarından Mehmed Ağa'nın çocukları Osman ve Mehmed için, anneleri ve vasîleri olan Fatıma Hanım mahkemeye gelip, çocuklarına elbise alacağını beyan ederek mevrus mallardan 300'er kuruştan toplam 600 kuruş para talep etmiştir⁴⁹⁰. Bir başka örnek olarak 23 Receb 1266/4 Haziran 1850 tarihinde vasî-yi muhtar Hacı Mehmet, vasîleri olduğu İbrahim Âdem'in sünnet düğünü sebebiyle mevrus mallardan 3.877 kuruş talep etmiştir. İbrahim Âdem'in yanında kız kardeşi Âişe Sadıka için de elbise parası olarak 898 kuruş talep etmiştir⁴⁹¹. Bunun sebebi Âişe Sadıka'ya abisinin düğünü için elbise alınacak olmasıdır.

Yetimlere ebeveynlerinden kalan terekelerin saklandığı sandıklarından ödenen nafakalarda, erkek ve kız yetimler için ödenen miktarların farklı olduğu görülmektedir. Bazen erkek ve kız yetimlere eşit miktar verildiği görülse de, genellikle bu oran, erkek yetim çocuğa daha fazla verildiği şeklindedir. Aşağıdaki tablolarda her iki duruma örnekler verilmiştir.

487 Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 32b, hüküm: 2.

488 Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 68a, hüküm: 2.

489 Yetim, ihtiyaçları için aldığı nafaka miktarına ek olarak, sünnet merasim, evlilik masrafı ya da taşınamayan malların tamiri için kendisine ait olan sandığından, vasîsi aracılığıyla para alabilir. Bkz. "Memâlik-i Mahrûse.", s. 278.

490 Ü.Ş.S., nr. 613, vr. 23b, hüküm: 2.

491 Ü.Ş.S., nr. 615, vr. 59a, hüküm: 1-2.

Tablo 5. Erkek-Kız Yetim Ayrımı Yapılarak Verilen Nafakalara Örnekler

Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden manav Mehmed Emin Ağa'nın yetim oğluna aylık 80 kuruş, yetim kızına aylık 40 kuruş nafaka verilmiştir. 1 Safer 1269/14 Kasım 1852 ⁴⁹² .
Mirahur Mahallesi'nde vefat eden Mehmed Salih Ağa'nın iki yetim oğluna aylık 90'ar kuruş, yetim kızına aylık 80 kuruş nafaka verilmesi kararlaştırılmıştır. 23 Rebiülahir 1269/3 Şubat 1853 ⁴⁹³ .
Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden yorgancı es-Seyyid Süleyman Efendi'nin yetim oğlu Mehmed Aziz'e aylık 140 kuruş, yetim kızına aylık 70 kuruş nafaka tahsis edilmiştir. 1 Receb 1269/10 Nisan 1853 ⁴⁹⁴ .
Hacı İlyas Mahallesi'nde vefat eden tabur kâtibi İbrahim Ağa'nın yetim oğlu Mehmed'e aylık 66 kuruş 8 akçe, yetim kızına 33 kuruş 40 akçe nafaka uygun bulunmuştur. 10 Muharrem 1272/22 Eylül 1855 ⁴⁹⁵ .
Yeni Mahalle'de vefat eden Kutni isimli gayrimüslim kadının iki yetim oğlu için aylık 49'ar kuruş, iki yetim kızı için aylık 46'şar kuruş nafaka verilmiştir. 26 Muharrem 1267/1 Aralık 1850 ⁴⁹⁶ .

Tablo 6. Erkek-Kız Yetim Ayrımı Yapılmadan Verilen Nafakalara Örnekler

İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden es-Seyyid Mehmed Emin'in yetim oğlu Mehmed Ârif ve yetim kızı Şerife Âişe'ye aylık 100'er kuruş nafaka tahsis edilmiştir. 10 Safer 1268/5 Aralık 1851 ⁴⁹⁷ .
Hamza Fakih Mahallesi'nde vefat eden Kalaycı İbrahim Ağa'nın yetim oğlu Mehmet'e ve yetim kızı Fâtıma'ya aylık 11 buçuk'ar kuruş nafaka uygun görülmüştür. 10 Cemaziyelevvel 1268/2 Mart 1852 ⁴⁹⁸ .
Yeni Mahalle'de vefat eden Maroros isimli gayrimüslimin yetim erkek ve kız çocuğuna aylık 40'ar kuruş nafaka verilmiştir. 7 Rebiülevvel 1267/10 Ocak 1851 ⁴⁹⁹ .
Evliya Hoca Mahallesi'nde vefat eden Kol Ağa'sı Ali Ağa'nın yetim oğlu Abdüllatif ve yetim kızı Şerife'ye aylık 22 buçuk'ar kuruştan aylık toplam 45 kuruş nafaka uygun bulunmuştur. 28 Rebiülahir 1267/20 Şubat 1852 ⁵⁰⁰ .
Kadıasker Mahallesi'nde vefat eden yorgancı Hasan Ağa'nın yetim oğlu Salih ve yetim kızı Fâtıma için aylık 35'er kuruştan aylık toplam 70 kuruş nafaka tahsis edilmiştir. 2 Rebiülevvel 1272/10 Ocak 1856 ⁵⁰¹ .

Üsküdar mahkemesine ait davalara bakıldığında, vefat edenlerin ölmeden önceki meslekleri göz önüne alınarak, dönemin ekonomik durumu hakkında yorumlar yapmak mümkündür. Bilindiği üzere yetimler için verilecek nafakanın miktarları, terekenin miktarları ile doğru orantılıdır. Tereke ne kadar çok ise nafaka miktarı o kadar artmaktadır.

492 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 11a, hüküm: 1.

493 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 17b, hüküm: 1.

494 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 37b, hüküm: 1.

495 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 9b, hüküm: 2.

496 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 34a, hüküm: 1.

497 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 13b, hüküm: 1.

498 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 4b, hüküm: 1.

499 Ü.Ş.S., nr. 621, vr. 21b, hüküm: 1.

500 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 12b, hüküm: 1.

501 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 14b, hüküm: 2.

Bu çerçevede İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Cemile Afet Hanım, geride bıraktığı yetim çocuğuna en çok nafaka bırakan kişidir. Yetim kız Şerife Emine için babası ve velisi mahkemeye gelerek terekeden aylık 500 kuruş nafaka almıştır⁵⁰². Cemile Hanım'ın tereke kaydına dair bir hüküm bulunmamasına rağmen, Cemile Hanım'ın babası Mustafa'nın paşa olmasından dolayı, bir servetinin olduğu yorumu yapılabilir.

En az nafaka miktarının geçtiği kayıt ise Selami Ali Efendi Mahallesi'nde vefat eden yemişçi esnafından Ahmed Ağa'nın kayıdır. Toplam tereke miktarı olan 326 kuruştan, Ahmed Ağa'nın kızları için nafaka miktarı olarak 12,5 kuruş belirlenmiştir⁵⁰³.

Vefat eden kişilerin meslek grupları içerisinde en fazla yorgancı esnafı ve askerî sınıftan kişilerin ordu birliklerindeki görevleri zikredilmiştir. Yorgancı esnafının terekelerinden alınan nafaka miktarlarının ortalaması 150 kuruş, askerî sınıfa mensup kişilerin ise 45 kuruştur. Ticaret ile uğraşan kimselerin ekonomik durumlarının iyi olduğu belirlenen bu kayıtlardan hareketle, ayrıca pirinç tüccarlığı, dökmecilik, kalaycılık, kasaplık, kayıkçılık gibi meslek gruplarını da zikredebiliriz.

5. YETİM, FAKİR ÇOCUKLARI KİRAYA ALMA YÖNTEMİ: İCÂR-I SAĞÎR

18. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'lu ailelerin yanında Anadolu ve Rumeli kökenli çocukların sayısı şaşırtıcı şekilde artmıştır. Çocukların başka ailelerin yanına verilmesi uygulamasının tam olarak hangi tarihte başladığı bilinmemekle beraber, 18. yüzyılın ikinci yarısından önce de mevcut olduğu bilinmektedir. Bu uygulama daha önceki dönemlerde “*tebennî*” 19. yüzyıla gelindiğinde ise “*besleme*” şeklinde tabir edilmiştir. Tebennî olarak verilen çocuklar için “*terbiye*” ve “*icar*” gibi tanımlamalar da yapılmaktadır⁵⁰⁴. Osmanlı toplumu içinde besleme sözcüğü yalnızca kız çocukları ile ilişkilendirilmiş olsa da uygulamaya muhatap olan erkek çocuklarının da sayılarının oldukça fazla olduğu vakidir⁵⁰⁵.

Zikredilen uygulama, anne-babadan biri ya da her ikisi de sağ, fakat fakirlik sebebiyle evladına bakamayacak çocukların, ailelerinin rızası ile zengin ve güvenilir ailelerin yanına verilmesi ile gerçekleşmiştir. Çocuklar, 0-7 yaş aralığında verildikleri ailelerin yanında kalmışlardır. Bakım ve nafakaları da bu aileler tarafından

502 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 82b, hüküm: 1.

503 Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 80b, hüküm: 1.

504 Detaylı bilgi için Bkz. Yahya Araz, *16. yüzyıldan 19. yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 156.

505 Nazan Maksutyan, “Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: Beslemes in the Late Ottoman Empire”, *Journal of Historical Sociology*, C. XXI, S. 4, 2008, ss. 488-512.

karşılanmıştır. Aslında bu uygulama, Osmanlı ve diğer İslam devletlerinde hukuki sonuçlar doğurmayan, yalnızca bakım ve sahip çıkmaya yönelik tatbik edilmiştir. Çocuklar aile ile bir nesep bağı kurmadıkları gibi mirasçı da olamamışlardır⁵⁰⁶. İslam hukukunda çocuğun çalıştırılması meselesi baba, dede veya bunların tayin edecekleri vasî tarafından uygun bulunması durumunda caiz görülmüştür. İşe giren çocuğun bülüğa erdiğinde serbest kalabileceği kabul edilmiş ve dilediği takdirde akdi devam ettirebileceği veya bozabileceği hükme bağlanmıştır⁵⁰⁷.

0-7 yaş aralığındaki çocukların durumu böyle iken, mümeyyiz yaşı (7-15) gelen çocuklar için Osmanlı Devleti farklı bir uygulama geliştirmiştir; Ailelerin fakirliği, ebeveynlerin birinin ya da ikisinin vefatı veyahut bunların hastalığı gibi nedenlerle geriye kalan çocukların bakım, gözetim, terbiye gibi konularda tedbir alıcı uygulama olarak *icâr-ı sağîr* yöntemi kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti 7 yaşından itibaren mümeyyiz kabul edilen çocuğu varlıklı bir ailenin yanına yerleştirerek, meslek sahibi olmalarını, eğitilmelerini ve eğer var ise mallarının korunmalarını sağlamayı amaç edinmiştir⁵⁰⁸. İcâr-ı sağîr uygulamasıyla çocukları yetiştiren ailelerin bu işi tamamen sevap kazanmak için yaptıklarını vurgulayan Nesimi Yazıcı, bu uygulamayı günümüz koruyucu aile sistemiyle de bağdaştırmıştır⁵⁰⁹. Tahminen icâr-ı sağîr uygulamasının ahiret inancı başta olmak üzere birçok sebebi bulunmaktadır. Bunların başında çocuklarını veren ailelerin fakir olmaları gelmektedir. Çünkü çocuğunu icar etmek isteyen aile, mahkemeye gelerek kendilerinin “*fakr-ı hâl*” (fakirlik) içerisinde olduklarını belirtmişlerdir. Burada icar edilen çocuğun emeğinden faydalanılırken, kendisine belli bir ücret de tahsis edilmiştir. Bu ücret dönemin ekonomik durumuna göre değişim gösterebilmiştir.

Fakirlik sebebinden başka, uygulamanın diğer nedenlerine bakıldığında ise alınan çocukların “*Allah rızası için*” alındıklarına vurgu yapılsa da bunun yalnızca iyilik ve hayırseverlik olgusu bağlamında ele almak yetersiz kalacaktır. İcar alınan çocuklar ev içi hizmetlerde kullanılmaktaydılar. Mümeyyiz yaşına gelmiş kız çocukların bu ailelerin yanında hizmet etmesi amacıyla verildikleri dikkat çekmektedir. Çocuk aileye verilirken “*yanında hizmet etmek üzere*” ibaresi eklenmiş ve belirlenen meblağ ile çocuk icare edilmiştir. Burada söz konusu kız çocukların ev işleri öğrenmeleri sebebiyle

506 Yakut-Aygün, a.g.m., s. 40.

507 El-Üsrüşeni, a.g.e., ss. 225-227.

508 Yakut-Aygün, a.g.m., ss. 21-22.

509 Yazıcı, “Yetimlerin Korunması”, ss. 15-16.

verilmiş olduğu yorumu yapılabilir. Söz konusu kız çocukları bir yandan ev işi öğrenirken diğer yandan da gelir elde edebilmişlerdir⁵¹⁰.

Özellikle yaşlı ve çocuksuz ailelerin icâr-ı sağîr uygulamasıyla hem yalnızlıklarını gidermek hem de ev işlerinde kendilerine yardımcı olmaları için bu uygulamayı tercih ettikleri de diğer sebepler arasındadır. Fakat zaman zaman icar alınan çocukların 3-4 yaşlarında olmaları, çoğunlukla bahsedilen amaçlardan ziyade, bakım ve himaye maksadıyla gerçekleştiği de eklenmelidir⁵¹¹.

Genel olarak çocuklarını icar eden ailelerin toplumun yoksul ve alt kesimden olduğunu, alanların ise daha varlıklı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çocuklar için mahkemede karşılaşılan bu iki ailenin, kendilerini daha önce tanıdıklarını söylemek de güçtür. Bu aileler muhtemelen mahkeme aracılığıyla, ya da farklı aileleler vesilesiyle bir araya gelip muameleyi gerçekleştirmişlerdir⁵¹². İcâr-ı sağîr yönteminde hem kız hem erkek için, yanında kaldıkları aile bireyleri ile aralarında bir nikâh engeli olmadığından, çocukların bu ailelerin yanında kalma süreleri rüşd yaşı geldiklerinde sonlanması gerekmektedir⁵¹³.

Mezkûr yıllarda Üsküdar'da toplam 59 adet icâr-ı sağîr kaydı tespit edilmiştir⁵¹⁴. Her kaydın yanında icâr-ı sağîr şeklinde açıklama yazılmıştır. İcar edilen çocuklardan 43 tanesi kız, 16 tanesi erkektir. Bu çocuklardan 37 tanesinin annesi ya da babası hayattadır. 16 tanesinin ise vasîsi vardır. Vasîler çocuğu ailenin yanına vermek için mahkemeye başvurmuşlardır. Kalan 6 çocuğun ise kimsesi yoktur ve mahkeme aracılığıyla farklı ailelere icar edilmişlerdir. Konu, ebeveyni ya da kimsesi olmayan çocuklar olmasının yanında, ailesi tarafından icar edilen çocuklara da değinilmiştir. Tüm çocukların yaşları 4 ila 14 aralığında değişkenlik göstermiştir.

5.1. EBEVENYLERİ VE VASÎLERİ TARAFINDAN İCAR EDİLEN ÇOCUKLAR

Üsküdar'da ekseriyetle aileleri ya da vasîleri tarafından icar edilen çocuklar mevcuttur. İcar muamelesi için mahkemeye başvuran kişiler, çocuğun ve kendisinin herhangi bir malı olmadığını, kıyafet, şahsi bakım gibi nafaka ihtiyacını karşılayamadığını belirtmişlerdir⁵¹⁵. Özellikle çocukların nafakalarını karşılayamayan

510 Yakut-Aygün, a.g.m., ss. 21-22.

511 Kefce dere Mahallesi'nden Ahmet Ağa, 4 yaşındaki kızını Sâide Hanım'a aylık 25 kuruşa icar etmiştir. 23 Ramazan 1273/17 Mayıs 1857 tarihli hüküm. Bkz. Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 72a, hüküm: 2.

512 Araz, a.g.e., s. 165.

513 Yazıcı, "Yetimlerin Korunması", s. 16

514 Örnek icâr-ı sağîr kayıtları için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 16b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 12a, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 8a, hüküm: 1.

515 işbû hazıra sağîr/sağîrenin asl-ı malı olmayub ben dahi fakir'ül-hal olduğundan ve infak-u ıksaya adem-ül küdretim...

anne-babalar veya vasîler, bu yöntem sayesinde çocuğun kendi emeği ile nafakasını karşılamasını temin etmişlerdir. Bu bir nevî iş akdi olduğundan, çocuğu alan aile, bu ücreti ödemekle mükelleftir. Genelde bu muamelede takdir edilen meblağ, aylık 25 kuruştur. Bu paranın 20 kuruşu çocuğun nafakası için harcanacak, 5 kuruşu ise yanına verilen ailede emaneten duracak, sonrasında, yani çocuk reşit yaşa geldiğinde kendisine teslim edilecektir. Yalnızca iki kayıтта söz konusu icar ücreti aylık 15 kuruş olup, bunun aylık 10 kuruşu nafakadır⁵¹⁶. İki kayıтта ise icar bedeli aylık 30 kuruştur, bunun da aylık 25 kuruşu nafakadır⁵¹⁷. Bir kayıтта da icar ücreti aylık 23 kuruştur, bunun da aylık 20 kuruşu nafakadır⁵¹⁸. Ödenen miktarların farklılığı, muhtemelen, icar edilen çocuğun yaşı, icar edenin ekonomik gücü ile alakalıdır.

Ekonomik durum haricinde, örneğin karısını kaybeden erkekler, çocuklarının giydirilmesi, bakılması gibi ihtiyaçlarını yapamadıklarından dolayı başka bir kadına çocuklarını icar olarak vermiş olabilirler. Misal 8 Rebiülahir 1267/10 Şubat 1851 tarihinde, Solak Sinan Mahallesi'nden Sarraf Kalfası Ahmed Râşid 5 yaşındaki Fâtıma Şakire isimli kızını, Şerife Emine Hanım'a aylık 15 kuruşa icar etmiştir. 15 kuruştan 13 kuruşu kızın nafakası için harcanacak, kalan 2 kuruşu ise reşit yaşa gelene kadar Şerife Emine Hanım tarafından teslim edilmek üzere saklanacaktır. Burada Ahmed Râşid'in karısının öldüğüne dair bir bilgi olmasa da 5 yaşında olan küçük kızını başka bir kadına icar eden babanın, söz edilen sebepler olduğu tahmin edilebilir⁵¹⁹.

Vasîsi tarafından icar edilen çocukların muhtemelen hem annesi hem babası vefat etmiştir. Himayesi altındaki çocuğu icar eden vasîler arasında, beş tanesi yetimin abisi, dört tanesi halası, iki tanesi ablası, iki tanesi amcası, bir tanesi amcasının oğlu, bir tanesi dedesi, bir tanesi de dayısıdır.

Aşağıdaki tablolarda ebeveynleri ve vasîleri tarafından icar edilenlerin örnekleri verilmiştir.

516 Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 4b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 30b, hüküm: 1.

517 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 8a, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 13a, hüküm: 3.

518 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 8a, hüküm: 2.

519 Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 4b, hüküm: 1.

Tablo 7. Ebeveynleri ve Vasileri Tarafından İcar Edilenler

15 Receb 1269/24 Nisan 1853 tarihinde, Toygar Hamza Mahallesi'nden Derviş Hüseyin Ağa, vasî ve velisi olduğu 10 yaşındaki kızını Şerife Ümmü Gülsüm Hanım'a aylık 25 kuruşa icar etmiştir. ⁵²⁰ .
3 Cemaziyelahir 1271/21 Şubat 1855 tarihinde, İhsaniye Mahallesi'nden Hüseyin Ağa, vasî ve velisi olduğu 8 yaşındaki kızı Esma'yı Fâtıma Hanım'a aylık 25 kuruşa hizmetine vermiştir. ⁵²¹ .
18 Şaban 1271/6 Mayıs 1855 tarihinde, Hacı Hüsnâ Hatun Mahallesi'nden Safiye Hatun, vasîsi ve halası olduğu yeğenini aylık 25 kuruşa hizmeti için vermiştir. ⁵²² .
20 Şevval 1272/24 Haziran 1856 tarihinde, Sale Köyü'nden Ali isimli kişi, dayısı ve vasîsi olduğu 10 yaşındaki yeğeni Âişe'yi Hafize Hanım'a 25 kuruşa icar etmiştir. ⁵²³ .
27 Rebiülevvel 1268/20 Ocak 1852 tarihinde, Selimiye Mahallesi'nden Ahmed Ağa, abileri ve velileri olduğu 11 yaşındaki Şerife Âişe'yi ve 7 yaşındaki Şerife Hadice'yi Âişe Hanım'a aylık 25 kuruştan aylık toplam 50 kuruşa kiralamıştır. ⁵²⁴ .

5.2. KİMSESİZ ÇOCUKLARIN İCAR EDİLMESİ

Anne babası ölmüş veya kayıp olan, ayrıca yakın akrabası/vasîsi olmayan çocukların icar edilmesi, çocuğu isteyen kişinin talebi ile mahkeme tarafından gerçekleşmiştir. Kişi ya da aile, çocuğu talep ederken kimsesiz çocuğun fakir olduğunu ve ebeveyni olmadığını beyan ederek icarın gereğini vurgulamıştır⁵²⁵. İncelediğimiz kayıtlarda bu durumda icar edilen çocuk sayısı altı tanedir. Bunlara dair kayıtlar aşağıdadır:

Tablo 8. Kimsesiz Yetim Çocuğun İcar Edilmesi

6 Safer 1273/6 Ekim 1856 tarihinde Mehmed Selim Ağa isimli kişi, tahminen 7 yaşında olan Ahmed Tevfik'i aylık 25 kuruşa yanına almıştır ⁵²⁶ .
29 Safer 1273/29 Ekim 1856 tarihinde Harp Binbaşlılarından Mustafa Ağa, tahminen 8 yaşında olan Ali'yi aylık 25 kuruşa icar almıştır ⁵²⁷ .
9 Zilkade 1269/14 Ağustos 1853 tarihinde Mehmed Râşid Ağa, tahminen 10 yaşında olan Mehmed Kâmil'i yanına icar almıştır ⁵²⁸ .
9 Zilkade 1271/24 Temmuz 1855 tarihinde Hacer Hanım, tahminen 9 yaşında olan Şerife Havva'yı aylık 25 kuruşa icar almıştır ⁵²⁹ .
8 Cemaziyelevvel 1273/4 Ocak 1857 tarihinde, Üsküdar Kadı Köyü'nden Yüzbaşı Abdi Ağa, tahminen 12 yaşında olan Mehmet'i aylık 25 kuruşa icar almıştır ⁵³⁰ .

520 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 28a, hüküm: 2.

521 Ü.Ş.S., nr. 640, vr. 65b, hüküm: 1.

522 Ü.Ş.S., nr. 640, vr. 85a, hüküm: 2.

523 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 58b, hüküm: 2.

524 Ü.Ş.S., nr. 632, vr. 57a, hüküm: 1.

525 ... tahminen ... yaşındaki sağır/sağirenin asl-ı malı ve ebeveyni ve hakimden gayrı velisi olmamağla.

526 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 19a, hüküm: 2.

527 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 26a, hüküm: 1.

528 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 55a, hüküm: 2.

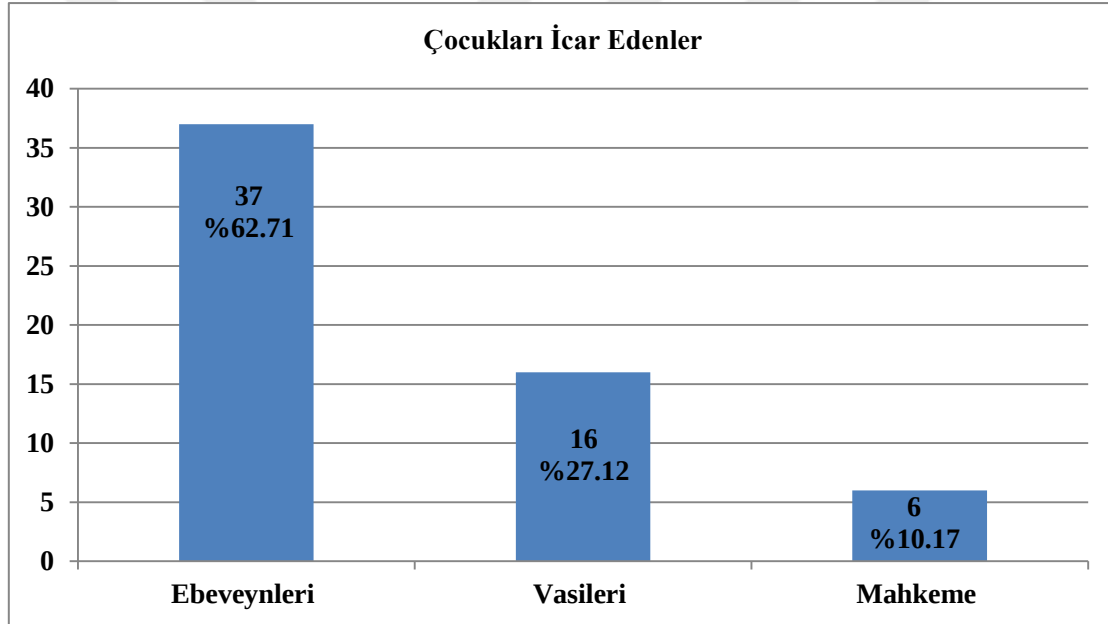
529 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 2b, hüküm: 1.

Tablo 8. (Devam) Kimsesiz Yetim Çocuğun İcar Edilmesi

29 Muharrem 1273/29 Eylül 1856 tarihinde, Üsküdar Valide Atik Mahallesi'nden Fâtıma Rüveyda Hanım, Ömer Ağa'yı vekil tayin ederek, tahminen 9 yaşında olan Fâtıma Hasibe'yi aylık 25 kuruşa yanına almıştır⁵³¹.

Kimsesiz ve fakir çocukların icâr-ı sağır yöntemiyle koruma altına alınması, onların sağlıklı birer birey olarak yetişmesi açısından önem arz etmektedir. Daha önceden de bahsedildiği üzere, Osmanlı Devleti, uyguladığı kimsesiz ve fakir çocukların bakımlarının sağlanması, yetiştirilmesi ve meslek sahibi olmaları amacıyla evlat edinme ve icâr-ı sağır gibi yöntemleri ile toplumu teşvik etmiştir. Üsküdar'da çocukları icar edenlerin oranları aşağıdaki gibidir:

Şekil 3. Çocukları İcar Edenlerin Oranları

Yukarıda da görüldüğü üzere; çocukların ebeveyni tarafından icar edilmesi diğerlerine nispeten daha fazladır. 59 icâr-ı sağır hükmünden 37 tanesi ebeveynleri tarafından icar edilen çocuklarla ilgilidir ve bunun oranı %62.71'dir. Ebeveynler, ekonomik koşullar başta olmak üzere birçok sebeble çocuklarını icar ettirmişlerdir. Daha önce belirtildiği gibi, çocuğunun nafakasını karşılayamayan aileler, bu yönetime başvurmuş olabilirler. Bunun yanında, özellikle erkek çocuklar için değerlendirme yapılacak olursa; onların birilerinin yanında meslek öğrenmeleri, ya da para kazanmak için çalışmayı tecrübe etmeleri adına böyle bir yönetime başvurdıkları yorumu da

530 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 39b, hüküm: 1.

531 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 21b, hüküm: 2.

yapılabilir. Örneğin 29 Cemaziyelahir 1269/9 Nisan 1853 tarihli kayda göre, Süleyman isimli kişi mahkeme huzuruna çıkarak tahminen 10 yaşındaki oğlu İbrahim'i Mustafa Şevkî Ağa'ya aylık 25 kuruşa icar etmiştir⁵³². Babanın oğlunu, Mustafa Ağa'nın yanında çalışıp para kazanması için icar etmiş olması yüksek ihtimaldedir.

Anne ve babası tarafından icar edilen çocukların yanında, bir de anne veya babasını ya da her ikisini kaybeden yetim çocuğun icar edilme hususu vardır ki bu da ikinci sırayı alarak, toplam on altı kayıta karşımıza çıkmaktadır. Oranı ise %27.12'dir. Yetimin vasîsinin ekonomik durumu, ayrıca yetimin vefat eden ebeveyninden kendisini geçindirebilecek tereke kalmaması ya da çok az olması, vasîleri himayeleri altındaki yetimleri icar etmeye sevk etmiştir. Örneğin 16 Zilhicce 1271/30 Ağustos 1855 tarihli kayda göre Hüseyin isimli kişi, amcası ve vasîsi olduğu yetim Zeliha'yı Şerife Rukiyye Hanım'a aylık 23 kuruşa icar etmiştir⁵³³. Burada amcanın yetimi icar etmesindeki sebep, yetimin ebeveyninden kalan terekesinin onu geçindiremeyecek miktarda olmamasından kaynaklı olabilir.

Osmanlı Devleti, hem ebeveyni hem de vasîsi olmayan kimsesiz çocukları da uygun gördükleri ailelere icar etmiştir. Kimsesiz kalan küçük çocuğun hem aile ortamında olması, hem de göstermiş olduğu iş karşısında parasının birikmesi, onu hayata hazırlamak adına bir girişim olmuştur. Mahkeme tarafından icar edilen çocuk sayısı altı tanedir ve oranı %10.17'dir. Örnekleri yukarıdaki tabloda ilgili başlıkta verilmiştir.

5.3. İCAR EDİLEN YETİMİN HAKKINI TALEP ETMESİ

İcar edilen çocuğun emeğinden istifade edilirken, kendisine bu emek karşılığında bir ücret tahsis edildiğini belirtilmiştir. İcar edilen çocuk için ailenin para biriktirmesi ve çocuk reşit yaşa geldiğinde bu parayı teslim etmesi, uygulamanın kurallarından biridir. Ancak bazen parayı teslim edecek aile, bu meblağı mal olarak da verebilmekteydi. Söz konusu durumla ilgili bir örnek tespit edilmiştir. 8 Zilkade 1266/15 Eylül 1850 tarihinde, reşit yaşa gelmiş olan yetim Şerife Kamile Hanım 5 sene önce, yani 8 Zilkade 1261/8 Kasım 1845 tarihinde, vasîsi Mehmed Kâmil'in kendisini Üsküdar Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nden Şerife Habibe Hanım'a aylık 25 kuruşa icar ettiğini beyan etmiştir. Yetimi icar alan Şerife Habibe Hanım, aylık 25 kuruşluk

532 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 8a, hüküm: 1.

533 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 8a, hüküm: 2.

meblağın 20 kuruşunu yetim için harcamış, 5 kuruşunu ise yetim reşit yaşa gelinceye kadar biriktirmiştir. Şerife Kamile bu 5 sene içerisinde kendisi için biriken paranın toplam 300 kuruş olduğunu, Şerife Habibe Hanım'ın bu paranın 200 kuruşunu kendisine nakit olarak verdiğini kalan 100 kuruşu ise malından şu şekilde ödeyeceğini belirtmiştir: “iki minder, iki koltuk, altı basma yastık, iki koltuk yastığı, bir baş yastığı, bir basma yorgan ile çarşaf, altı perde, dört basma entari, dört basma şalvar, bir hurka, bir dantel, bir sağır havlu, iki gömlek, iki don, iki sağır şamdan, bir tepsi, bir tahta sandık ve bir dantel yaka”. Reşit yaşa gelip mahkemeye başvuran Şerife Kamile, alacağı olan 100 kuruşu Şerife Habibe'nin malından karşılmasını kabul edip malları teslim almış, başka alacağı kalmadığını da mahkemeye beyan etmiştir⁵³⁴.

6. YETİM ÇOCUĞA GELİR SAĞLAYAN FARKLI BİR UYGULAMA: İCÂRETEYNLİ VAKIF MÜLKLERİ TASARRUF HAKLARININ YETİMLERE İNTİKÂLİ

Vakıf, İslam medeniyetinin hâkim olduğu her sahada, toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan en önemli araç olmuştur. Vakıflar, sahip oldukları gayrimenkulleri “icâre-i vâhide”⁵³⁵ “mukâtaa”⁵³⁶ ve “icâreteyn” usulleriyle kiralamışlardır. icâre-i vâhide ile idare edilen vakıf akarlarının zorlayıcı birtakım sebeplerinden dolayı, zaman içerisinde mukâtaa ve icâreteyn usulü yayınlık kazanmıştır⁵³⁷.

İcâreteyn, Arapça “çift kiralama” anlamına gelmektedir⁵³⁸. Kelimedeki çift anlamını, vakıf akarının kiralanmak istediği durumda, kiracının “icâre-i muaccele” ve “icâre-i müeccele” adında iki farklı kira bedeli vermesiyle ilgilidir. Vakıf akarlarında en çok tercih edilen yöntem icâre-i vâhide usulü olsa da zaman içerisinde ortaya çıkan yangınlar sebebiyle çoğunluğu ahşap olan vakıf akarlarının yanması ve vakıfların bu tamiri karşılayacak gelirlerinin olmaması gibi sorunlardan dolayı, icareteyn usulü uygulanmıştır⁵³⁹. İcâreteyn uygulamasına göre; vakıf akarlarından tasarruf etmek isteyen kiracı, mütevellîye kiraladığı vakıf malının gerçek değerine yakın icâre-i

534 Ü.Ş.S., nr. 615, vr. 45b, hüküm: 2.

535 İcâre-i vâhide: vakıf akarlarının ay veya yıl hesabıyla kira bedelinin alınıp vakfın mütevellîsi tarafında kiralama yöntemidir. Vakfiye şartlarında farklı herhangi bir hüküm yok ise ev ve dükkânlar için 1 yıl, çiftlik ve araziler için 3 yıl kiralama süresi var idi. Bu kiralama türünde kira süresi sona ermesi veyahut kiracının ölmesi halinde akit biter. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Akgündüz, “İcâre-i Vâhide”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 388-389.

536 Mukâtaalı Vakıf: İslam tarihinde farklı uygulama şekillerine girmiş olup, zemin hakkı vakıflara, zemin üzerindeki kiracının kendi evini ve ağacını dikmesine müsaade edilen kira türüdür. Bu kiralama türünde, İcâre-i Vâhideden farklı olarak, vakfa ait zeminin tasarrufu başkasına devredilebilmekte, tasarruf eden kişi vefat eder ise, yine tasarruf hakkı evladına geçebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nazif Öztürk, “Mukâtaalı Vakıf” *DİA*, C. XXXI, Ankara 2020, s. 132-134.

537 N. Öztürk, *a.g.e.*, ss. 104-106; Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, 2. Baskı, Aydınlık Basımevi, Ankara 1946, s. 33.

538 Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 468.

539 N. Öztürk, *a.g.e.*, s. 108.

muaccelle ve vakfın tamiri maksadıyla bir meblağ vermektedir. Bununla birlikte her ay ya da her yıl, düzenli şekilde icâre-i müeccele adıyla cüzi miktarda bir kira bedeli ödemektedir.

İcâreteynli vakıfların dikkat çeken bir diğer özelliği, uzun bir zaman diliminde yapılan bir kiralama yöntemi olmasıdır. Kiracının ölümü dahi akdi sonlandırmamakta, sahip olduğu kapsamlı tasarruf hakkı evladına intikal etmektedir⁵⁴⁰. İcâreteynli kiracı, verdiği icâre-i muaccelle miktarı karşılığında, yeteri kadar faydalanmaksızın kısa süre içerisinde vefat ederse, icâre-i muaccelle miktarı diğer mirasçıları tarafından geri alınabilmektedir⁵⁴¹. Vakıf gayrimenkulünü tasarrufunda bulunduran kişinin evladı olmaması durumunda, tasarruf hakkı mahlûlen vakfa geri dönmektedir.

Her ne kadar İslam tarihinde benzer kiralama yöntemleri bulunsa da vakıf malını kiralayanla ilgili kapsamlı tasarruf hakkı sunan icâreteyn usulü, Osmanlı tecrübesinin ürünüdür. İcâreteynli vakıfların ortaya çıkışı hakkında “*zaruretler memnu olan şeyleri mübah kılar*” anlayışı ile hareket edilerek, vakıf mülklerinin harap ve yok olması tehlikesine karşı uzun süreli ve kapsamlı tasarruf hakkına izin verildiği görüşü yaygındır⁵⁴².

Osmanlı Devleti’nde icâreteyn usulünün sonradan çıktığı konusunda araştırmacılar hem fikirdir. Nazif Öztürk, Barbaros Hayrettin Paşa’ya ait 941/1534-1535 tarihli vakfiyesinde vakfa ait akarların icâreteyn usulü ile idare edilmesinin şart koşulduğunu tespit etmiştir⁵⁴³. Osmanlı ulemasından Ebüssuûd Efendi bu usulün caiz olmadığını, Kınalızâde Ali Çelebi ise eğer hâkim ve müftünün takriri var ise, vakıf yararı adına uygun olduğunu belirtmişlerdir⁵⁴⁴. Özellikle 18. yüzyılda, icâreteyn usulü oldukça yaygınlaşmıştır⁵⁴⁵. İslam tarihinde vakıf mallarının kiralanması konusunda benzer örnekler görülse de Osmanlı Devleti kapsamlı şekilde icâreteyn usulünü uygulamış, 1936 yılında çıkarılan Vakıflar Kanunu’na kadar devam ettirmiştir⁵⁴⁶.

Çeşitli sicil kayıtlarından tespit edilen veriler de 1850-1856 yılları arasında Üsküdar’da icâreteynli vakıfların yaygın olduğunu göstermektedir. İcâreteynli vakıf mülkleri, taliplerinin müzayede vasıtasıyla diğer kişiler ile rekabete girerek ve ciddi bir

540 N.Öztürk, *a.g.e.*, ss. 108-110; Ahmet Akgündüz, “İcâreteyn”, *DİA*, C. XXI, İstanbul 2000, s. 389; 1867 yılına kadar tasarruf hakkı yalnızca mutasarrıfın çocuklarına geçerken, bu tarihten sonra diğer varislere de geçebileceğine dair nizamname yayımlanmıştır. Bkz. Bozkurt, *a.g.t.*, s. 84.

541 Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları Ankara 1988, s. 367.

542 Bozkurt, *a.g.t.*, s. 83.

543 N. Öztürk, *a.g.e.*, s. 111.

544 Akgündüz, *a.g.e.*, ss. 361-362.

545 Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 136.

546 Akgündüz, *a.g.e.*, s. 379.

sermaye yatırarak tasarruf hakkını elde ettikleri, mutasarrıf ya da o öldüğünde tasarruf hakkına intikalen sahip olan evladı için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

Sicillerdeki tereke kayıtlarında, kişiler öldüklerinde icâreteynli vakıf mülkünün mutasarrıfları olsalar dahi, çocuklarına intikal eden ya da boş olarak vakfa dönen gayrimenkullerle ilgili bilgiler her zaman yazılmamıştır. Bu bilgiler müstakil olarak tutulan sicillerde, ölen kişinin evladına intikal eden vakıf mülklerinin yetimlere ait hissesinin müzayedeye belirlenen bedel mukabelesinde başkasına devredildiği ve yetime ait olan bedelin vasîye teslim edildiği bilgisini içeren kayıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Üsküdar İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Hafız Feyzullah Efendi'nin 8 Receb 1267/9 Mayıs 1851 tarihli tereke kaydı 618 numaralı Üsküdar Kassam Sicili'nde kaydedilmiş iken⁵⁴⁷ iki yetim oğluna kalan icâreteyn usulüyle kiralanmış bahçeli arsa ve bir evin yarım hissesinin intikal kaydı ise 9 Şaban 1267/9 Haziran 1851 tarihinde, yani tam bir ay sonra, 619 numaralı Üsküdar şer'iyye siciline kaydedilmiştir⁵⁴⁸. Bu kayıtlarda vakıf mülkünün özellikleri detaylarıyla verilmemiştir. Ayrıca müzayedeye tasarruf hakkını devralan kişi ile ilgili bilgiler de bulunmamaktadır.

Kısmet kâtibleri ölen kişinin terekesi dışında, kız ve erkek evladına eşit şekilde intikal eden vakıf mülklerini yalnızca yetim çocuklar olduğunda zikretmişlerdir. Bu tür gelir kaynağının kayda geçmesi için ilk şart, varisler arasında yetim bir çocuğun bulunmasıdır. Nitekim tabloda verilen icâreteynli vakıf mülklerinin tasarruf haklarının intikalinde, sadece yetimlere verilen hisseler belirtilmiştir. Buna dair hem farklı çalışmalarda hem de incelenen kayıtlarda örnekler mevcuttur. Örneğin; kalaycı esnafından İbrahim Ağa'nın vefatı sonrası, aylık 40 akçe icâre-i müecceleli vakıf menzilin tasarruf hakkı söz konusudur. İbrahim Ağa'nın büyük kızları Münire ve Hadice, ayrıca küçük kızı Fâtıma ve küçük oğlu Mehmed ile toplam 4 evladı olmasına rağmen, icâreteynli vakıf menzilin tasarruf intikalinin "*dört sehim hisseden iki sehmî*", yani yalnızca iki sağır ve sağire yetimin hisseleri müzayedeye ile satılarak satış bedeli olan 1.055 kuruş vasîleri ve annelerine teslim edilmiştir⁵⁴⁹. Bu kayıt temel alınarak icâreteynli vakıf mülklerinin intikalinin şöyle gerçekleştiğini ifade edilebilir: Bir vakıf malını işletmek isteyen kişi iki bedel şeklinde vakfa ödeme yapmış ve vakıf malını

547 Hafız Feyzullah Efendi'nin tereke toplamı 910 kuruştur. Bunun 113 kuruş 30 parası zevcesine, 227,5 kuruş büyük oğluna, 113 kuruş 20 para büyük kızına, 227,5 kuruş yetim oğlu Mustafa Raşit'e, 227,5 kuruş ise diğer yetim oğlu Mehmet Emin'e isabet etmiştir. Tereke Kaydı için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 19a-19b, hüküm: 2.

548 Hafız Feyzullah Efendi'nin icâreteynli vakıf mülklerinin tasarruf değeri ise 8.100 kuruştur. Bu meblağdan 2.020 kuruşu eşit olarak, iki yetim oğlu Mustafa Raşit ve Mehmet Emin'e intikal etmiştir. Kayıt için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 619, vr. 7a, hüküm: 2.

549 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 3b, hüküm: 2.

işletmiştir. Söz konusu kişinin vefatı sonrası, tasarruf hakkı evladına intikal ettiğinden, yetim çocuğun bu tasarrufu yerine getirmeye muktedir olamaması durumunda, tasarruf hakkı başka bir kişiye intikal etmektedir. Tasarruf hakkını eline alacak olan kişiyi belirlemek için vakıf malının tasarruf hakkı müzayede ile satışa çıkarılmaktadır. Satış sonrası elde edilen meblağ yetime verilmekte üçüncü şahıs ise vakıf malını tasarruf etmeye hak kazanmaktadır.

Kayıtlar incelendiğinde icâreteynli mülkün hangi vakfa ait olduğu, mutasarrıflığını yapan kişinin nerede vefat ettiği, intikal edecek kişilerin isim bilgileri, ferağ edilecek vakıf mülkünün türü, icâre-i müeccele miktarı, müzayede ile satışı ve yetim hissesinin ne kadar tutup sağır adına vasîsine teslim edildiğine dair kıymetli hukuki ve kurumsal bilgiler elde edilmektedir.

İcâreteynli vakıf mülklerini kaleme alan kısmet Kâtibleri, yetimlerin hisse satışlarının bedellerini yazarak Evkâf-ı Hümayun Müfettişlerine hisse miktarlarını bildiren ilmuhaberler göndermişlerdir. Üsküdar şer'iyye sicilleri içerisinde i'lâmât adı altında müstakil tutulan defterlerde, bu örneklerle sıkça rastlanmaktadır. Özellikle 612, 619 ve 627 numaralı Üsküdar şer'iyye sicillerinin ilk sayfasında belirtilen ibare, defterlerin icâreteyn hususu ile ilgili müstakil olarak kaleme alındıklarını göstermektedir⁵⁵⁰.

Askerî sınıftan kişilerin icâreteyn kayıtlarının sonunda belirtilen yazı, onların davalarına Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi'nin baktığını, reayanın davalarına ise beledi mahkemelerin baktığı sonucunu hâsıl etmektedir⁵⁵¹.

1850-1856 yılları arasında Üsküdar'daki icâreteynli vakıf mülklerinin tasarruf haklarının yetimlere intikal etmesinin ardından, bu hakların müzayede ile satışının misalleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

550 Sağirlere ebeveynlerinden intikal eden akâratın ledel-keşfi Evkâf-ı Hümayun Müfettişi Efendi hazretlerine irsal kılınan ilmuhaber sicilidir.

551 Teftişi evkâf-ı hümayun mahkemesi tarafından izni hâvi bir kıt'a hüccet-i şer'iyye itâsı için Medine-i Mezbur Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi'nden işbu ilm-ü haber i'tâ olundu.

Tablo 9. İcâreteynli Vakıf Mülklerinin Tasarruf Hakkının Müzayede Satış Bedelleri ve Yetim Adına Teslim Alan Vasîler

Vakfın Adı	Vefat Eden Mutasarrıf	İntikal Alan Yetim/ Yetimler	Mülk Türü	İcâre-i Müeccele Bedeli (Aylık-Yıllık Akçe)	İntikal Hakkının Müzayede Satış Bedeli (kuruş)	Teslim Alan Vasî-Veli	Tarih
Ali Efendi Vakfı	Es-Seyyid Osman Efendi	Şerife Azize	bir bab menzil	Aylık 30	1.527	Anne Cemile Kadriye	29 Cema ziyel-ahir 1267/ 1 Mayıs 1851 ⁵⁵²
Şeyh Aziz Mahmud Hüdaî Vakfı	Hacı Hüseyin Ağa	Akif	bir bab papuç dükkânı	Aylık 5	250	Anne Habibe Hanım	16 Receb 1267/ 17 Mayıs 1851 ⁵⁵³
Sultan Mehmed Han Vakfı	Habibe Hanım	Mustafa	bir bab menzil	(miktar belirtilmemiş) ⁵⁵⁴	925	Baba Mustafa Ağa	20 Şaban 1269/ 29 Mayıs 1853 ⁵⁵⁵
Abdûr-Râgıb Efendi Vakfı	Maseni binti Petval	Hartod ve İsyale	bir bab müste milat'ın yarım hissesi		3.250	Baba Riyani	28 Muharrem 1272/ 10 Ekim 1855 ⁵⁵⁶

552 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 22a, hüküm: 2.

553 Ü.Ş.S., nr. 619, vr. 8a, hüküm: 2.

554 İncelenen sicillerde örnekteki gibi gerekli akçe miktarlarının yazılmaması, tarihlerin yazılmaması, yetimlerin isimlerini verip toplam yetim sayısının yanlış yazılması gibi Kâtibten kaynaklı hatalar mevcuttur.

555 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 8b, hüküm: 2.

556 Ü.Ş.S., nr. 645, vr. 75b, hüküm: 2.

Tablo 9. (Devam) İcâreteynli Vakıf Mülklerinin Tasarruf Hakkının Müzayede Satış Bedelleri ve Yetim Adına Teslim Alan Vasîler

Sinan Paşa Vakfı	Hasan Ağa	Mehmed ve Fâtıma	bir bab yorgan dükkânı	Aylık 15 akçe	7.500	Anne Hadice Hanım	13 Şaban 1271/1 Mayıs 1855 ⁵⁵⁷ .
------------------	-----------	------------------	------------------------	---------------	-------	-------------------	---

İcâreteyn akdiyle bireylerin elde ettikleri tasarruf haklarının intikali, örfe ve âdete dayandığından, intikâl-i adi adını almıştır⁵⁵⁸. Üsküdar şer’iyye sicillerinde intikal-i adi şeklinde yazılan hükümlerin sayısı 145 adettir. İncelenen hükümlerden tespit edilen vakıf isimleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 10. İcâreteynli Vakıfların Listesi

Abdu’r-Râgıb Efendi Vakfı
Ahmed Paşa Vakfı
Ali Efendi Vakfı
Ashab Hayreddin İmam el-Hâc Ahmed Efendi Mevlid-i Şerif Vakfı
Ayasofya-yı Kebir Vakfı
Aziz Mahmud Hüdâî Vakfı
Darüssade Ağası Esbak Süleyman Ağa Vakfı
Darüssade Ağası Merhum Mercan Ağa Vakfı
el-Hâc Hasan Efendi Camii Şerif Vakfı
Es-Seyyid Selami Ali Efendi Kadısı Hazretleri Vakfı
Haremeyn-i Şerifeyn Evkafından Kerime Hatun Vakfı
Harmeyn-i Mahremeyn Vakfı
Hüsameddin Uşşakî Vakfı
Merhum el-Hâc İsmail Ağa Vakfı
Merhum İbrahim Çavuş Vakfı
Merhum Mehmed ... Efendi Vakfı
Merhum Osman Ağa Vakfı
Merhum Osman Ağa Vakfı
Merhum Rum Rüstem Paşa Vakfı
Merhum Silahdar el-Hâc Mehmed Ağa Vakfı
Merhum Süleyman Ağa Vakfı
Merhum Süleyman Paşa Vakfı
Merhume Hadice Sultan Vakfı
Merhume Kamile Hatun Vakfı
Merhume Rabia Hatun Vakfı
Merhume Sakine Hatun Vakfı
Sinan Paşa Vakfı
Siyah Ağası el-Hâc Mustafa Ağa Vakfı
Sultan Abdülhamid Han Vakfı
Sultan Mahmud Han Vakfı
Sultan Mehmed Han Vakfı
Sultan Osman Han Vakfı
Şehzade Mehmed Efendi Vakfı
Valide Atik Sultan Vakfı

557 Ü.Ş.S., nr. 641, vr. 38b, hüküm: 1.

558 Süleyman Kaya, *Osmanlı Hukukunda İcâreteyn*, Klasik Yayınları, İstanbul 2014, ss. 188-189.

İsimleri belirtilen vakıflardan tasarruf intikaline konu olan mülkler; menzil, bina, harap bina, depo, bahçe, esnaf gedigi, oda, hamam, oda, kahvehâne, boyahane, müştemilât, bağ, bahçe, arsa, bostan, berber dükkânı, yorgan dükkânı, terzi dükkânı, yanmış berber dükkânıdır.

Tasarruf hakkının yetim çocuğa geçip bu hisselerin satılması sonrası elde edilen miktar, vakıf mülkünün türüne göre farklılık göstermekle birlikte, en az miktar, 21 Şaban 1269/30 Mayıs 1853 tarihinde kaleme alınan ve Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nde vefat eden Rukiyye Hatun'un tasarrufunda bulunduğu aylık 15 akçe icâre-i müecceleli bir eve aittir. Rukiyye Hatun'un ölümü sonrası bu tasarruf hakkı yetimlerine intikal etmiştir. Tasarruf hakkının bedeli olan 64 kuruş oğlu Mehmet'e geçmiştir. Mehmed de vefat edince yetim kalan torunları Ali ve Râşid'e intikal etmiştir. Yetimler adına parayı anneleri ve vasîleri Âişe Hanım teslim almıştır⁵⁵⁹. En fazla miktar ise 25 Safer 1269/8 Aralık 1851 tarihinde kaleme alınan, Debbağlar Mahallesi'nde vefat eden piriñç tüccarı Hüseyin Efendi'nin üç farklı vakıftan tasarrufta bulunduğu tütün deposunun 1/4 hissesi ve başka bir tütün deposuna aittir. Hüseyin Efendi'nin ölümü sonrası bu tasarruf hakkı yetimlerine intikal etmiştir. Tasarruf hakkının bedeli 121.167 kuruştur. Yetimleri Mehmed Tevfik ve Mehmed Şevkî'ye intikal eden para, vasî-yi muhtarları olan Hasan Sadık Efendi'ye teslim edilmiştir⁵⁶⁰.

İcâreteynli vakıf mülkleri, müzayede ile satışı sonucunda, yetimlerin vasîleri tarafından borç olarak alınmıştır. Örnekleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 11. Yetimlere İntikal Eden Müzayede Satış Bedellerinin Vasîlere Borç Verilmesi

Vakfın Adı	Vefat Eden Mutasarrıf ve Mesleği	İntikal Alan Yetimler	Mülk Türü	İcâre-i Müeccele Bedeli (Aylık-Yıllık Akçe)	Tasarruf Hakkının Müzayede Satış Bedeli (kuruş)	Borç Alan Vasî ve Borcun Miktarı (kuruş)	Tarih
Mustafa Ağa Vakfı	Ali Ağa (Rumeli Ordu-yı Hümayun'un 2'nci alayının	Abdüllatif ve Şerife	Bir bab menzil	Aylık 90 akçe	3.190	Anne Şerife Hanım, 3.190	28 Rebiülahir 1267/2 Mart 1851 ⁵⁶¹ .

559 Ü.Ş.S., nr. 627, vr. 17b, hüküm: 2.

560 Ü.Ş.S., nr. 627, vr. 11b, hüküm: 2.

561 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 12b, hüküm: 2.

Tablo 11. (Devam) Yetimlere İntikal Eden Müzayede Satış Bedellerinin Vasîlere Borç Verilmesi

	3'üncü taburunun kol ağası)						
Sultan Mustafa Han Vakfı	Hacı Mehmed Ağa	Mehmed Şükrü	Bir bab vakıf menzili	Aylık 24 akçe	1.484 kuruş	Anne Fâtıma Hanım (belirtilmemiş)	13 Safer 1269/26 Kasım 1852 ⁵⁶² .
Revani Şeyh Mustafa Efendi Vakfı Kamer Hatun Vakfı Babüs-saade Ağası Merhum İsmail Ağa Vakfı	Hacı Mehmed Emin Efendi (münadi)	Abdülkâdir ve Hadice	Bir bab vakıf menzil Bir bab vakıf menzil Bir bab terzi ve berber dükkânları	Belirtilmemiş	25.980	Yetimlerin amcası Süleyman Efendi 25.980	14 Rebiülahir 1268/6 Şubat 1852 ⁵⁶³ .
Şeyh Aziz Mahmud Hüdaî Vakfı	İsmail Ağa	Mehmed ve Fâtıma	Bir bab vakıf arsanın 4/1 hissesi	Aylık 40 akçe	400 kuruş	Anne Emine Hanım 400	15 Rebiülahir 1269/26 Ocak 1853 ⁵⁶⁴ .
Benât-ı Sığâr Mekteb-i Münî ve Sairesi Vakfı	Âişe Hanım	Mühîbe	Bir bab vakıf menzil	Aylık 30 akçe	1.137 kuruş	Baba Hacı Ahmed Ağa (belirtilmemiş)	19 Ramazan 1268/7 Temmuz 1852 ⁵⁶⁵ .

Netice olarak; icâreteynli vakıf mülklerinin tasarruf hakkı müzayede ile satılıp nakit paraya çevrildikten sonra yetimler için parayı alan vasîler, bunu kefil karşılığında borç olarak alabilmişlerdir. Örnekleri verilen kayıtlarda yetimin hakkı olan bu meblağı alan vasîlerin borçlarını geri ödediklerine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. İleride değinilecek borç hüccetlerindeki gibi, borç alan kişinin ne kadar süre borç aldığı, karşılığında neyi rehin gösterdiği ya da kimlerin kefil olduğuna dair bilgilerin olmadığı toplam on kayda göre, borçlardan bir tanesi vasî olan babaya, bir tanesi vasî olan amcaya sekiz tanesi vasî olan anneye verilmiştir. Annelerin, babalara nazaran, kendisi ve yetimleri için para bulma ihtimali daha düşük olduğundan, ya da başka birinden borç

562 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 29a, hüküm: 1.

563 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 39b-40a-40b, hüküm 1.

564 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 32a, hüküm: 2.

565 Ü.Ş.S., nr. 623, vr. 14b, hüküm: 1.

alma ihtimalinin erkeklere göre daha az olduğu göz önüne alındığında, yetimlerinin hakkı olan bu paralardan borç almaları olağan görülmelidir.

7. YETİMİN RÜŞD İSPATI

İslam hukuku, toplumdaki bireyleri ehliyet açısından beşe ayırmıştır. Bunlar; doğum öncesi (cenin), temyiz öncesi, temyiz, bülûğ ve rüşd dönemleridir. Doğum öncesi, çocuğun anne karnındaki dönemidir ve bu süre İslam hukukunda en az altı ay, Türk Medeni Kanunu'nda ise en fazla 300 gün/10 ay olarak belirlenmiştir. Temyiz öncesi dönem ise çocuğun doğumundan 7 yaşına kadarki süreci kapsar. Temyiz ise 7 yaşından bülûğ çağına girene kadarki süreçtir⁵⁶⁶.

İslam hukukuna göre insanın sorumlu birey olması için belli bir olgunluğa sahip olması gerekmektedir. Dinin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirebilmek için sistem içinde tanımlanmış biyolojik olgunluğa ve akli melekelerle sahip olması kural olarak vaz edilmiştir. Bu durum bülûğ çağı olarak kabul edilmiştir⁵⁶⁷.

Bülûğ dönemi erkek veya kız çocukların biyolojik olarak bu çağa girmeleri ile başlar. Temel biyolojik alametler çocukta görülmesi dahi her iki cins için 15 yaş bülûğ çağı için belirlenen azami sınırdır. Ancak kimi âlimler bu yaşı erkek çocukta 12, kız çocukta 9 olabileceğini beyan etmişlerdir. Bunun yanında Ebû Hanife, son bülûğ yaşının kız çocuklarda 17, erkek çocuklarda 18 olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur⁵⁶⁸.

Sözlük manası olarak “*Doğru yolu bulmak, mâkul davranmak*” anlamlarına gelen rüşd kavramı ise bireyin mallarını din, akıl ve ekonomik bağlamda idare edebilme yetisine sahip olması anlamına gelmektedir. Bu vasfa gelmiş kişi reşit olarak tavsif edilmiştir⁵⁶⁹.

Rüşd yaşı ehliyet safhasının son evresi olmakla birlikte çocukların biyolojik değil, zihinsel olgunluğa erişmesi ile alakalı bir dönemdir. Zira rüşd yaşına ulaşan çocuk, tüm hukuki meselelerinden tek başına sorumlu olmaya başlamıştır. İslam hukukuna göre rüşd, bülûğ ile beraber bülûğdan önce gerçekleşebilir⁵⁷⁰.

566 Detaylı bilgi için Bkz. Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DİA*, C. X, İstanbul 1994, ss. 533-539.

567 Ali Bardakoğlu, “Bülûğ”, *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 413.

568 Bardakoğlu, “Bülûğ”, s. 413.

569 Saffet Köse, “Rüşd”, *DİA*, C. XXXV, *DİA*, İstanbul 2008, s. 298.

570 Zuhayli, *a.g.e.*, s. 98.

Fıkıh literatüründe mali alanda tam olarak tasarrufta bulunmak için bülûğ ve rüşdün de sabit olması gerekmektedir. Ancak diğer alanlardaki tasarruflarda yalnızca bülûğun varlığı yeterli görülmüştür⁵⁷¹. İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre, kişide reşit olma durumu görülmedikçe ona malının verilmesi doğru değildir. Ancak Ebû Hanife'ye göre kişinin 18 yaşından itibaren reşit olma durumu yok ise 7 sene daha gözlemlenmelidir. Bu süre dolduğunda, yani kişi 25 yaşına geldiğinde, malları kendisine teslim edilmelidir⁵⁷².

Türk Medeni Kanunu ise 18 yaşına giren tüm çocukların artık reşit sayıldığını, kendisine zararlı olan işlemler de dâhil olmak üzere malı hakkında her türlü mali tasarrufta bulunabileceğini belirtmiştir. İslam hukuku ise 25 yaşını azami rüşd yaşı olarak belirlemiştir. Kişi bu yaştan sonra reşit olmadıysa da artık reşit sayılıp malı kendisine teslim edilmiştir⁵⁷³.

Kur'an-ı Kerim rüşd yaşına gelmiş olan yetimi de artık mallarını koruyabilecek zihnî olgunluğa gelmiş kabul etmektedir. Bu olgunluk yetimde görülüyor ise malların verilme vaktinin geldiğini söylemektedir⁵⁷⁴. Ayrıca bu olgunluğa gelip gelmediğini kontrol etmek amacıyla topluma görev yüklemiştir⁵⁷⁵. Bunlarla birlikte reşit yaşa kadar yetimin malını muhafaza edip kendi malıyla karıştırmamayı hatırlatmaktadır⁵⁷⁶. Bu kuralları yerine getirmeyenlerin ise cehennem azabıyla karşılaşacakları açık şekilde belirtilmiştir⁵⁷⁷.

Osmanlı Devleti'nde reşit yaşa gelen çocukların malları ile ilgili tüm detaylar kayıt altına alınmıştır. Mahkemeye gelip rüşdünü ispat eden her çocuğun şartları karşılamasıyla birlikte malları vasîlerinden alınıp kendilerine teslim edilmiştir.

1850-1856 yılları arasında Üsküdar mahkeme kayıtları incelendiğinde, rüşd ispatını içeren otuz sekiz kayıt mevcuttur⁵⁷⁸. Bu kayıtlarda reşit olduğunu mahkemeye beyan eden kişi, şahitlerin de tasdiğiyle rüşdünü ispat etmiştir. Vasîsi kim ise

571 Betül Dal - Osman Güman, "Bülûğ ve Rüşd Kavramları Çerçevesinde Ceza Ehliyetinin Yeniden Değerlendirilmesi: Cezaî Rüşd", *Bilimhane*, C. XLI, 2020, s. 772.

572 Detaylı bilgi için Bkz. Köse, a.g.m., s. 298.

573 M.Özkan, a.g.m., ss. 140-145; 1906 Eytam Nizamnamesinde de yetimin rüşd yaşı maddelerde net şekilde belirtilmektedir. Nizamnameye göre 20 yaşını dolduran yetimin mahkemeye başvurması yeterlidir. Bkz. "Umum Emvâl-i Eytâm.", ss. 515-548. madde 59.

574 "Yetimleri evlenme çağına gelene kadar deneyin. O vakit kendilerinde bir olgunlaşma hissettiniz mi mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler de geri alacaklar diye onları israf edip de tez elden yemeyin."; Nisa Sûresi, Ayet 6.

575 "Yetimlere (rüşdüne gelince) mallarını verin. Temizi murdara değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınızla katarak yemeyin. Çünkü bu, muhakkak bir günahtr."; Nisa Sûresi, Ayet 2.

576 "Yetimin malına ergenlik çağına erişinceye kadar, en güzel olanından başka (muhafaza ve artırmak hariç) yaklaşmayın..."; En'âm Sûresi, Ayet 152.

577 "Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."; Nisa Sûresi, Ayet 10.

578 Kayıtların toplamı 38'dir. Ancak 5 adet kayıt tekrar edilmiştir. Dolayısıyla farklı yetim davalarını içeren toplam 33 adet kayıt mevcuttur.

babasından ya da annesinden kalan malların kedisine verilmesiyle kayıt sonlanmıştır. Örnek olarak gösterilebilecek kayıtlar aşağıdadır:

Tablo 12. Rüşd İspatı Örnekleri

Solak Sinan Mahallesi'nde vefat eden es-Seyyid Mehmed Salih Ağa'nın yetim kalan kızı Âişe, 15 yaşına geldiğini ve reşit olduğunu beyan ettikten sonra, şahitlerin de onayı ile vasî-yi mensûbesi Mehmed Efendi'den hakkı olan 1.150 kuruş kendisine teslim edilmiştir. 1 Cemaziyelevvel 1270/ 30 Ocak 1854 ⁵⁷⁹ .
Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden Sıvacı Ali Ağa'nın yetim kalan oğlu Ahmed Nuri, 15 yaşına geldiğini ve reşit olduğunu beyan ettikten sonra, şahitlerin de onayı ile annesi ve vasîsi Cemile Hanım'dan hakkı olan 875 kuruş kendisine verilmiştir. 6 Zilkade 1269/11 Ağustos 1853 ⁵⁸⁰ .
Mirahur Mahallesi'nde vefat eden Yüzbaşı Mustafa Ağa'nın yetim kalan oğlu Hüseyin, 17 yaşına geldiğini ve reşit olduğunu mahkemeye beyan ettikten sonra, şahitlerin de onay vermesi ile annesi ve vasîsi Hadice Hatun'dan hakkı olan 10.938 kuruş kendisine bırakılmıştır. 13 Rebiülahir 1270/13 Ocak 1854 ⁵⁸¹ .
Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden Alay Emîni İsmail Bey'in yetim kalan kızı Âişe, 17 yaşına geldiğini ve reşit olduğunu mahkemeye beyan ettikten sonra, şahitlerin de onay vermesi ile annesi ve vasîsi Fâtıma Hanım'dan hakkı olan 39.710 kuruş kendisine teslim edilmiştir. 1 Rebiülahir 1269/12 Ocak 1853 ⁵⁸² .
Murad Reis Mahallesi'nde vefat eden çiftçi Ahmed Ağa'nın yetim kalan oğlu Mustafa, 15 yaşına geldiğini ve reşit olduğunu mahkemeye beyan ettikten sonra, şahitlerin de onay vermesi ile vasî-yi mensûb Salih Ağa'dan hakkı olan 1.250 kuruş kendisine verilmiştir. 21 Cemaziyelevvel 1266/4 Nisan 1850 ⁵⁸³ .

Kayıtlara göre reşit olduğunu ibraz eden her yetim çocuk için şahitler ve vasîler ile birlikte mahkeme kurulmuştur. Yetim çocuk mahkemeye reşit olduğunu beyan ettikten sonra vasîsi olan kişiden mevrus malını talep etmiştir⁵⁸⁴. Mahkemeye başvuran çocuklar ve yaş dağılımları aşağıdaki gibidir:

579 Ü.Ş.S., nr. 636, vr. 2b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 636, vr. 3a, hüküm: 1.

580 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 13a-13b, hüküm: 2.

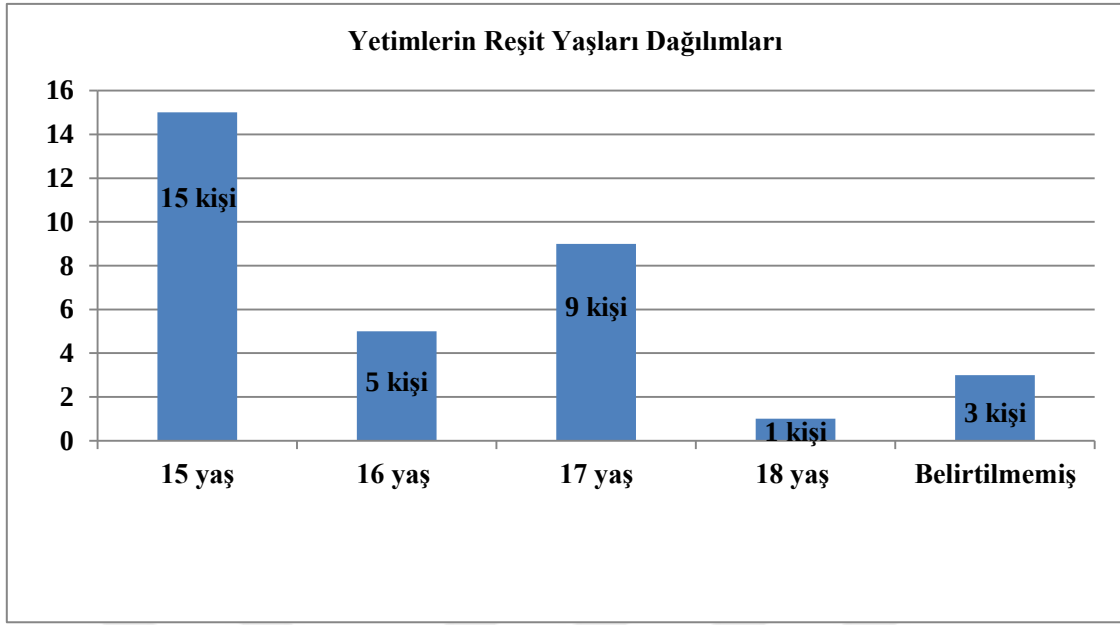
581 Ü.Ş.S., nr. 636, vr. 3a, hüküm: 1.

582 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 38b, hüküm: 1.

583 Ü.Ş.S., nr. 613, vr. 13b-14a, hüküm: 1.

584 "... hâlen ben... yaşımı mütecâviz akıl bâkî ve buluğuma girmiş olub nefis-i umurum-u rüyetine kadar ve inâyet-i hayrına müstâğnî olmamla..."

Şekil 4. Yetimlerin Reşit Yaşları Dağılımı

Yukarıdaki şekilden anlaşılabacağı üzere, Üsküdar'ın rüşd ispatı hükümlerinde, mahkemeye ibraz edilen yaşlar 15-18 arasında değişkenlik göstermiştir. Mahkemeye başvuran reşit adayının kaç yaşında olduğunu belirtmeyen 3 adet kayıt vardır. 15 yaşındaki çocuk sayısı 15, 16 yaşındaki çocuk sayısı 5, 17 yaşındaki çocuk sayısı 9, 18 yaşındaki çocuk sayısı 1 adettir. Yaşlar arasında cinsiyet ayrımı yoktur. Mahkemeye gelip reşit olduğunu iddia eden yetim çocuğun beyanının kabul edilmediği, bu doğrultuda malının kendisine teslim edilmediğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

8. ÜSKÜDAR YETİMLERİNE DAİR DİĞER HUSUSLAR

Mahkeme kayıtlarına bakıldığında yetimlerin terekelerden hak sahibi olmaları, kendilerine bir vasî tayin edilmesi, geçimini sağlaması için bir nafaka bağlanması gibi hukuki olarak zorunlu hadiselerin yanında, yetimlerin vefatı, toplumsal hayatta yapmış oldukları olumsuz hadiselerinde dava konusu olduğu görülmektedir. Ayrıca gerekli görüldüğü yerlerde yetim çocukların hakları ile ilgili birimlerle yazışmalar yapıldığı da vakidir.

8.1. YETİMLERİN VEFATI

1850-1856 yılları arasında Üsküdar'da toplam dokuz yetimin vefat kaydı tespit edilmiştir. Bunların vefatları sonrasında, anne ve babalarından kendilerine intikal eden icâreteynli vakıf mülklerinin müzayede bedelleri sahipsiz kalınca, bu meblağ, vefat eden yetimlerin çocukları var ise onlara intikal ettirilmiş, yok ise ilgili vakfa devredilmiştir.

Bununla birlikte vefat eden yetimlere ait nakit paraların başka varisler arasında paylaştırıldığına dair de örnekler mevcuttur. Ayrıca boşanmış bir çiftin kızlarının vefatı sonrası nafakasının kesildiğine dair bir hüküm mevcuttur⁵⁸⁵.

8.1.1. Yetimlerin Vefatı Durumunda İcâreteynli Vakıf Mülklerinin Devri

İcâreteynli vakıf mülkünün tasarruf yetkisi satılarak elde edilen meblağ yetime geçtikten sonra yetim ölür ise, başka bir kardeşine intikal edebilmiştir. Örneğin; 25 Cemaziyelahir 1267/27 Nisan 1851 tarihinde Dere Mahallesi'nde vefat eden kayıkçı Süleyman Ağa'nın tasarrufunda bulunduğu aylık 30 akçe icâre-i müecceleli bir evin yarım hissesi müzayede ile satılarak 2.000 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağın yetim kalan oğlu İsmail Halil ve kızı Rukiyye'ye eşit miktarda verilmesi kararı çıkmıştır. Yetimlerden İsmail Halil vefat edince, onun hissesi olan 1.000 kuruş kızı Huriye'ye verilmiştir⁵⁸⁶.

Başka örneklerle göre yetimin hakkı olan müzayede bedeli, zaman zaman çocuklarına, çocuğun da ölmesi halinde torununa dahi intikal edebilmiştir. 15 Receb 1267/16 Mayıs 1851 tarihli kayıta, Üsküdar Kartal Köyü'nde vefat eden Ahmed Ağa'nın işlettiği aylık 40 akçe icâre-i müecceleli bahçeli ev ve arsanın tasarruf bedeli müzayede ile satılarak 4.500 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağ yetim kızı Fâtıma'ya intikal etmiştir. Fâtıma da vefat edince bu hak oğlu Ali ve kızı Âişe'ye, Ali de vefat edince çocukları Ahmed ve Mehmed'e verilmiştir. Yani tasarrufta bulunan Ahmed Ağa'nın ölümü sonrasında tasarruf bedeli, Ahmed Ağa'nın torununun çocuğuna bile intikal edebilmiştir⁵⁸⁷.

11 Cemaziyelahir 1269/22 Mart 1853 tarihli bir örneğe göre de Çengelköy'de vefat eden Mehmed Ağa'nın tasarrufundaki aylık 30 akçe ve 15 akçe icâre-i müecceleli iki evin tasarruf bedeli müzayede ile satılarak 2.000 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağ yetim kızı Emine ve Âişe'ye Emine de vefat edince çocukları es-Seyyid Mehmed ve es-Seyyid Ahmed'e intikal etmiştir⁵⁸⁸.

Yine 21 Şaban 1269/30 Mayıs 1853 tarihinde Solak Sinan Mahallesi'nde vefat eden Rukiyye Hatun'un aylık 30 akçe icâre-i müeccele bedeli karşılığı kiraladığı bir ev, müzayede ile satılarak 274 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağ yetim oğlu Mehmed Râgıb

585 10 Cemaziyevvel 1267/13 Mart 1851 tarihli kayda göre Solak Sinan Mahallesi'nden Şerife Emine Hatun ve eski eşi Berber Halil'in takriben 9 yaşındaki kızları Fâtıma ölünce babanın kızına verdiği nafaka kesilmiştir. Kayıt için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 14b, hüküm: 1.

586 Ü.Ş.S., nr. 619, vr. 6a, hüküm: 2.

587 Ü.Ş.S., nr. 619, vr. 6b, hüküm: 2.

588 Ü.Ş.S., nr. 627, vr. 16b, hüküm: 2.

ve yetim kızları Saliha ile Hadice'ye, Mehmed Râgıb da vefat edince onun hissesi oğulları Mehmed Salih, Mehmed ve Mahmud'a intikal etmiştir⁵⁸⁹.

3 Rebiülahir 1269/14 Ocak 1853 tarihli hüküm ise vakıf evdeki hisseye dairdir: Arakiyeci el-Hâc Mehmed Mahallesi'nde vefat eden es-Seyyid Hasan'ın tasarrufunda bulunduğu bir vakıf evinin 4/3 hissesinin tasarruf bedeli müzayede ile satılarak 750 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağ yetim kızı Esmâ'ya bırakılmıştır. Esmâ da vefat edince kızı Fâtıma'ya intikal etmiştir⁵⁹⁰.

12 Cemaziyelahir 1270/12 Mart 1854 tarihli kayda göre; Osman Ağa Mahallesi'nde vefat eden Hadice Hanım'ın aylık 25 akçe icâre-i müecceleli evi satılarak 16.347 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağ yetim oğulları Ali ve Süleyman'a, Ali de vefat edince onun çocukları Hasan, Hayriye ve Hadice'ye verilmiştir⁵⁹¹.

İcraatlı vakıf mülklerinin tasarruf hakkının yetime intikal etmesinin ardından yetimin ölmesi üzerine, ondan başka bir varis yok ise, tasarruf bedeli ilgili vakfa geçmiştir. Bu konuya dair kayıt şu şekildedir; 7 Ramazan 1267/6 Temmuz 1851 tarihinde Rum Mehmed Paşa Mahallesi'nde vefat eden İsmail Efendi'nin aylık 15 akçe icâre-i müecceleli berber dükkânından 4.500 kuruş elde edilmiştir. Bu meblağ oğlu Mehmed Emin ve kızı Hadice'ye intikal etmiştir. Hadice vefat edince onun hakkı, mahlûlen, berber dükkânının ait olduğu Rüstem Paşa Vakfı'na teslim edilmiştir⁵⁹².

8.1.2. Yetimin Vefatı Durumunda Nakit Parasının Paylaştırılması

Üsküdar şer'iyye sicillerinde dikkat çeken ve konu açısından önem arzeden kayıtlardan bir tanesi de Kefce Dere Mahallesi'nde vefat eden Şerife Fâtıma Hanım'ın iki yetim oğlundan birinin ölmesi annesinden kendisine kalan parası, babası ve anneannesine verilmesine dairdir. Bu çerçevede öncelikle Şerife Hanım'ın 9 Cemaziyelahir 1266/22 Nisan 1850 tarihli terekesi 35.273 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bunun 10.287,5 kuruş 55 akçesi yetim oğlu es-Seyyid Ahmed Tevfik'e, 10.287,5 kuruş 55 akçesi ise diğer yetim oğlu es-Seyyid Mehmed Şevkî'ye isabet etmiştir. 8.818 kuruş 30 akçesi vefatından önceki eşi es-Seyyid Ali Atıf'a, 5.878,5 kuruş 40 akçesi ise annesi Âişe Sıdika Hanım'a verilmiştir⁵⁹³.

589 Ü.Ş.S., nr. 627, vr. 18a, hüküm: 1.

590 Ü.Ş.S., nr. 627, vr. 19a, hüküm: 2.

591 Ü.Ş.S., nr. 627, vr. 20b, hüküm: 2.

592 Ü.Ş.S., nr. 619, vr. 9a, hüküm: 2.

593 Ü.Ş.S., nr. 613, vr. 16a-16b, hüküm: 1; Ayrıca yetimlerden es-Seyyid Tevfik'e mahkeme huzurunda aylık 100 akçe nafaka bağlanmıştır. Nafaka kaydı için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 618, s. 2b-3a, hüküm: 3.

Anılan tarihten yaklaşık bir yıl sonra, yani 15 Cemaziyelevvel 1267/18 Mart 1851 tarihinde, Mehmed Şevkî vefat etmiştir. Bunun üzerine annesinden kendisine isabet eden 10.287,5 kuruş 55 akçe babası ve anneannesi arasında paylaştırılmıştır. Söz konusu meblağdan 270 kuruşu mahkeme masraflarına⁵⁹⁴, 8.347,5 kuruş 30 akçe yetimin babası Ali Atıf'a, 1.669,5 kuruş 30 akçesi de yetimin anneannesi Âişe Sıdika Hanım'a verilmiştir⁵⁹⁵.

Yetim Mehmed Şevkî annesinden intikal eden parası sandığına teslim edildikten yaklaşık bir yıl sonra vefat etmiştir ve bu süre zarfında kendisine ait olan yetim sandığında herhangi bir idâne işlemi gerçekleşmemiştir. Bu durum yetimin vefat kaydında; “*li ecl-i erbâhin âhara idâne olmaksızın*” şeklinde, terekedeki kalan meblağ ile sandıkta bekleyen meblağın aynı olduğu, para üzerinde bir işlem yapılmadığı belirtilmektedir⁵⁹⁶.

8.2. YETİMİN MAHKEMEYE İNTİKAL EDEN DAVALARI

Toplumun kesiminde olduğu gibi çocukların da kimi zaman kavga, başkasının mal ve canına küçük veya büyük zararlar verdiği vakidir. Aslında vaka-yı adiyeden sayılabilecek bu tür bazı anlaşmazlıklar taraflar arasında çözülemeyince mahkemeye intikal ettirilmiştir. Bu minvalde 26 Şaban 1266/7 Temmuz 1850 tarihli kayda göre; Üsküdar Kefce Dere Mahallesi'nden Esmâ Hanım, yetim oğlu Hasan'ın aynı mahalleden sucu Mustafa'nın beygirinin sağ ayağına değnekle vurduğunu, bu darbe karşılığında beygirin de Hasan'ın yüzüne tekme atıp çenesinin çıktığını söylemiştir. Oğlunun ve kendisinin fakir olduğunu da ekleyen Esmâ Hanım, sucu Mustafa'nın yaralama diyeti olarak oğlu adına kendisine 90 kuruş verirse çekişmeyi sonlandıracağını belirtmiştir⁵⁹⁷.

Yukarıdaki örnekten ayrı olarak, farklı kişilerin yetimlere yaptığı haksızlık 23 Şaban 1267/23 Haziran 1851 tarihinde mahkemeye intikal etmiştir. Söz konusu tarihte Zebire Hanım isimli kişi mahkemeye gelerek, torunlarının haklarını yengelerinin gasp ettiğini söylemiştir. İddiaya göre, Üsküdar Bulgurlu Mescid Mahallesi'nde Mehmed Saadettin Ağa vefat etmiştir. Terekese eşi Âişe Hatun'a ve kardeşinin çocukları olan Mehmed, Mustafa ve Halil isimli yetimlere isabet etmiştir. Zebire Hanım bu terekeden

594 “lil-taksim beynel verese”

595 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 2b, hüküm: 2.

596 Yetimlerin ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mallar eytam sandığı adı altında kredi ihtiyacında olan kişilere borç olarak verilip nemalandırılıyordu. Bu konu idâne başlığında detaylı şekilde verilecektir.

597 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 75b, hüküm: 3.

yalnızca Âişe Hatun'un aldığını, söz konusu yetimlere mal vermeyerek sakladığını⁵⁹⁸ iddia etmiştir. Yetimlerin terekeden hakkı oldukları eşyaları da sıralamıştır. Bunlar: “*bir adet büyük Kur'an-ı Kerim, üç adet saat, bir adet sarı sini, iki adet şal, bir adet gümüş divit, bir adet simli bıçak, on adet düğme, iki adet leğen, bir adet ibrik, iki adet gömlek, iki adet oda döşemesi, altı adet yorgan*”dır. Eşyaların toplam satış fiyatı 4.320 kuruştur. Şikâyet üzerine Âişe Hatun sorgulanmıştır. Yapılan sorgudan sonra davacı Zebire Hanım haklı bulunarak yetimlerin hakları kendisine teslim edilmiştir⁵⁹⁹. Ancak yetimlerden para saklayan yengeye ceza verildiğine dair bir bilgi sicile yansımamıştır.

8.3. YETİMLERE DAİR DEVLET BİRİMLERİ ARASINDAKİ BAZI YAZIŞMALAR

1851 yılı ve sonrasındaki yetim olgusu, nizamnamelerden takip edilebildiği kadarıyla şer'iyye sicillerinde de zaman zaman bu konulara dair kayıtlar dikkat çekmektedir.

Örneğin 1840 yılında Üsküdar Mahkemesi'nden Anadolu Kadıaskeri'ne yazılan bir arizada yetimlere kalan terekelerin yazımında ve terekeye olan borçların tahsilleri konusunda sıkıntı yaşandığı dile getirilmiş, akabinde bu meselelerin düzenli şekilde yerine getirilip takip edilmesi amacıyla bir kassam ve muhızır tayin edilmesi talep edilmiştir⁶⁰⁰.

1851 yılına ait bir diğer kayıta Üsküdar Naibi'ne bir hüccet yazılarak yetim çocukların vasî tayini ve nafaka hüccetlerinde “*kalemiyye*” adıyla alınan harcın kaldırıldığı belirtilmiştir⁶⁰¹.

Yetimlerle ilgili hükümlerde harç yani masraf bedelinin alınması, onları zarara uğratacağı düşüncesiyle yasaklanmıştır. Harç alınmaması hususu, 1851 yılında yasaklanmış olmasına rağmen muhtemelen yaşanan ihlaller nedeniyle aynı husus,

598 “*ahz-u kabz ve ketm-i ihfâ etmiştir.*” Ü.Ş.S., nr. 622, vr. 4a-4b, hüküm: 2

599 Ü.Ş.S., nr. 622, vr. 4a-4b, hüküm: 2.

600 “Medine-i Üsküdar mahallatında tahrir olunan reâya-ı terekelerinin zimamât-ı tahsilinde usret çekmekte olduğu ve ol vechile iki senelerin tereke-i zimamatı ve şunun bunun iyadesinde pesmande na-tahsil olduğu mahkeme-i mezburede müstakil bir kassam muhızır olmadığından... Ü.Ş.S., nr. 642, vr. B, hüküm: 4.

601 Medine-i Üsküdar'da Nâibimiz Efendi Medine-i mezbûr Üsküdar Mahkemesi'nde vasî ve nafaka hüccetlerinden kalemiyye namıyla harc alınarak bazı me'muriyeye bit'tesir mukaddeme taksim olunageldiği erbâb-ı ma'lumatdan istima olunmuş olub ... bu makûle hüccetlerden nam-ı mezkûr ile harç alınması eytam haklarında mucceb-i rehn-ü zarar olunduğundan maada bil-vücuha (bu şekile) mugâyir eda-yı seniyye olduğu dar-ı sene kayd-ı iş'ar olunmağın fi-maba'd nefsi'l-beyane vasî-i nafaka hüccetlerinden ahd-u mutalebe olunmaması mahkeme-i mezkûrda lazım gelenlere iş'aat ve bu hususda teşmir-i gayret ve bunca hüccetler tarafından imza-u temhir olunmaksızın hüccet-i saire usulüne tevfiikan yani senedit-ı sairenin residetimî havî mahkeme-i mezkûrda kethüdâmız efendi tarafından sahh olunduğu misüllü işbû vasî ve nafaka hüccetleri zuhurlarına dahî bila-harc olduğu ma'lum olmak kethüdâmız tarafından terkîm itirilmesî hususuna ağna-ı dikkat edüb işbu tenbihimin hilaf-ı muhakeme-i mezkûr me'murlarından hareketi vukuu bulur ise hüccedatin ifasında te'hîr olunmayacağı malum olmağı için işbu tezkirem imla-u tarafınza sait-i- isrâ olunmuşdur fi 28 Cemaziyel-evvel sene 1267/31 Mart 1851.” Ü.Ş.S., nr. 618, vr. A, hüküm: 1.

sonraki yıllarda, 1851 Eytam Nizamnamesi'ne yazılan zeyilde tekrar gündeme gelmiştir⁶⁰².

602 "Eytam sandıklarının hîn-i rû'yet muhâsebelерinden zuhûr idecek temettü'âtın defter-i kassâma zeyil ve ilâvesi zımnında nâib ve müdir ve kâtib taraflarından vesâir me'mûrin cânibinden harc-ı kalemiyye vesâire nâmiyle bir akçe alınmayacaktır". "Memâlik-i Mahrûse.", s. 279, madde 11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI

1. ÜSKÜDAR'DA YETİM MALLARININ BEDESTENLERDE HİMAYESİ

1851 yılında Eytâm Nezareti'nin kurulması ile birlikte, İstanbul'da zaten var olan eytam sandıkları denetim altına alınmıştır. Araştırmaya konu olan yıllar arasında, Üsküdar'daki yetim kalan çocuklar için eytam sandıklarının kurulduğu görülmektedir. Oluşturulan yetim sandıklarından nizamname kurallarına riayet edilerek nakit para ihtiyacında olanlara finansal destek sağlanmıştır.

Yetim çocuklara ait terekelerin kadı-naib ve Kâtibler tarafından belirlenip yazılmasının ardından, müzayede ile satılıp elde edilen nakit paranın sandığa konulması ile her yetim adına bir sandık oluşturulmuştur. Taşrada sandıkların oluşturulması 1860'lı yılları bulurken, başkent İstanbul'da ne zaman oluşturulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. 1720 yılında Rumeli Kadıaskeri'ne yazılan fermanla yetim mallarının tespiti, müzayedesini ve nihayet işletilmesi ile alakalı eski adıyla “*Bedesten-i Atîk*”, şimdiki adıyla Kapalıçarşı'da müzayede ile satılması emredilmiştir. Fermanın muhtevassından kimi vasîlerin ve kassam Kâtiblerinin koltukçular ile anlaşarak vefat eden kişinin mallarını insanların gözü önünde değil de, gizlice evlerde yarı fiyatına satmaya teşebbüs ettikleri anlaşılmaktadır⁶⁰³. Fermanın devamında ise mezkûr usulsüzlüğün önüne geçilmesi gerektiği, söz konusu malların herkesin gözü önünde, bedestende müzayede ile satılması, bunu sağlamak için bedesten kethüdası ve diğer görevlilere tembihlerde bulunulması gerektiği vurgulanmıştır. Fermanla geçen, “*kadimü'l-eyyâmdan*” ibaresinden, İstanbul'da yetimlere kalan malların uzun zamandır müzayede ile herkesin gözü önünde satıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de ticaretin yoğun olduğu Kapalıçarşı ve Sandal Bezistanı'nda söz konusu terekeler müzayede ile satışa çıkarılıp, elde edilen paralar eytam sandıklarına aktarılmış olmalıdır⁶⁰⁴.

Başkent İstanbul'daki yetim malları vasîler tarafından bedestene getirilip burada sandıkların içinde muhafaza edilmekteydi. Günümüzdeki banka kasalarını andıran bu sandıklar, bedestende mahzene benzer yerlerde saklanmaktaydı. Borç vermek için

603 BOA, A., Mühimme Defterleri, (DVNS. MHM. d.), nr. 129/684, H. 10.03.1132, s. 95.

604 Yetim mallarının durdukları yerde zarara uğrayacağı tehlikesiyle vasîler tarafından satış işlemleri yapılmaktaydı. Bkz. “... vasiinin küçüğe ait bir akarı kendisine değil de başka birine küçüğün ihtiyaçlarını karşılamak üzere satması caizdir...” Zuhayli, a.g.e., s. 232.

sandığın açılması durumunda işlem bittikten sonra tekrar mühürlenerek kaldırılmaktaydı⁶⁰⁵. Seyyah Miss Pardoe, Süleymaniye Cami'nin Kuzey tarafı boyunca uzanan açık bir galeride birbiri üzerine yığılmış özenle işaretlenmiş sandıklar olduğunu aktarmaktadır⁶⁰⁶. Bu minvalde yetimlerin ve diğer İstanbul halkının mallarının güvenli şekilde muhafaza edildiğini söyleyen Pardoe, malların emanet edildikten sonra, buna muhafazlık etmiş kimseler tarafından tek bir kuruş istenmeden geri iade edildiğini de eklemiştir. Söz konusu sandıkların bedestende güvenilir şekilde muhafaza edildiğine dair benzer bilgiler Reşat Ekrem Koçu tarafından da verilmiştir. Koçu, Cevahir Bedesteni hakkında, kasaların konması için “*yer altında mahzenler*” olduğunu, ayrıca dört tarafı kapalı yirmi 8 adet mahzen bulunduğunu ve dükkânların altında da sandıkların muhafaza edildiğini aktarmıştır. Sandal Bedesteni için ise yine duvarların içinde mahzenler olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında eski bedestende yaklaşık 70 adet bekçi olduğunu, bezistan içinde her gece kandiller yaktıklarını yazmıştır⁶⁰⁷. Sandal Bedesteni için Koçu'nun belirttiği, “*duvarların içindeki mahzenlerle kapının arkasındaki ağaç sürgülerinin burada gecelendiğine delalet ettiği*” görüşü⁶⁰⁸, bedestenlerin eytam sandıklarının muhafazası için tercih edilen yer olduğunu destekler mahiyettedir. 1851 yılında Eytâm Nezareti'nin kurulması ile sandıkların bedestenlerde saklanmasından vazgeçilerek Nezarete teslim edilmesi ve burada saklanmasına karar verilse de, sandıkların işlevinin son bulduğu 1926 yılına kadar bu kurala uyulmamış, sandıklar bedestenlerde muhafaza edilmeye devam etmiştir. Değerlendirmeler neticesinde bu durum bedestenlerin nezaretten daha güvenilir olduğunu, bundan dolayı kuralın çiğnendiğini söylemek mümkündür.

2. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA KREDİ İŞLEMLERİ

Çalışmanın “Tanzimat Döneminde Yetimlerin Himayesi” başlığı kısmında da belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasında, idari teşkilatlanmada merkezîyetçi bir anlayışa bürünmüştür. Buna paralel olarak yetim mallarını finansal bir sistemde değerlendirerek esnaf, tüccar ve çiftçi gibi, devletin himayesi altındaki tüm bölge halkına kredi imkânı sağlamak istemiştir. Şunu da tekrar belirtmek gerekir ki, 1851 yılına gelinceye kadar, ne zaman teşkil edildiği bilinmemekle

605 Bozkurt, a.g.t., s. 216.

606 Miss Pardoe, Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda İstanbul Yaşamı, Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 227.

607 Reşad Ekrem Koçu, “İstanbul'un En Eski Tarihi Eserlerinden Bedesten ve Kapalıçarşı”, *İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, ss. 49-52.

608 Koçu, “Bedesten ve Kapalıçarşı”, s. 52.

beraber, başkent İstanbul'da eytam sandıkları mevcuttu. Osmanlı Devleti, Eytâm Nezareti'ni kurarak İstanbul'da zaten var olan eytam sandıklarını denetlemek istemiştir.

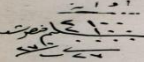
Satışı yapıp sandıklarda muhafaza edilen yetim malları, usulünce işletilmeye çalışılmıştır. Yetim mallarının işletilmesiyle elde edilen kâr ile yetimin hem günlük, aylık ya da yıllık nafakaları temin edilmiş hem de reşit olduğu zamana kadar mevcut mal, değerini kaybetmeden arttırılmıştır.

Bölgesel finans desteğinin de sağlandığı Üsküdar Eytam Sandıkları'nın verdiği borçların nema oranları %10 ila %15 arasında değişkenlik göstermiştir. Eytam Nizamnamesi gereği bu oran %15 olarak sabit hale getirilmiştir.

Kayıtlarda vefat eden bireyin nerede vefat ettiği, paranın sahibi olan yetimin bilgileri, vasînin bilgileri, borç isteyen kişinin bilgisi, gösterdiği kefil ve rehinler, borç miktarı, nema oranı ve vade devletin müstakil olarak idânat sicillerinde tespit edilmektedir. İdânat sicillerinin yanında diğer dava türlerinin de yazıldığı defterlerde söz konusu borç davalarına tesadüf edilmektedir.

İdanat defterlerinin her sayfasında borç veren ve borç alan kişi arasında yapılmış sözleşme metni mevcuttur. Bu metin farklı coğrafyalarda kâtibin usulüne göre yazılmıştır. Eytam sandıklarında borç senedi mahiyetindeki kısım, yıllar içinde alt alta tablo şeklinde veya düz metin halinde olabilmektedir. Standart bir yazı dili kullanılan borç senetlerinde, Müslüman ve gayrimüslimlerin borç işlemlerini içeren iki farklı yazı tarzı mevcuttur. Bu durum bizlere her iki dinî kesim için ayrı kâtibin olduğunu akla getirmektedir.

 şeklinde görüldüğü gibi her borç hükmünün yanına derkenar olarak idâne ibaresi ve verilen borç miktarı yazılmıştır. Borç ödenmiş ise, yine derkenar olarak,

 hükmün yan tarafına verilen borç miktarı ve alınan borç miktarı çıkarılıp 0000 şeklinde, ödendiği tarih de not düşülerek kalan miktar yazılmıştır. İptal edilen ve bazı tahsili yapılmış borç hükümlerinin de üzeri çizilmiştir. Borç metni yazımı bittikten sonra alt kısımda muhızrılık görevini yapan es-Seyyid Mehmed Efendi, es-Seyyid Hafız Osman Nuri Efendi, es-Seyyid Mustafa İzzet Efendi, es-Seyyid Abdullah Efendi, Ahmed Ağa ve Baş Kâtib es-Seyyid Ahmed Reşid Efendi gibi kimselerin imzaları bulunmaktadır.

Bu aşamada Üsküdar Eytam Sandıkları'nın işleyişinin nasıl olduğu, merkezî kurallar doğrultusunda hareket edip etmediği, nizamname maddelerine uyup uymadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca Üsküdar'da vefat eden kişilerin yetimlerinin maddi durumlarıyla ilgili çıkarımlar yapıp, borç veren ve alan arasındaki bağın ne olduğu, en çok hangi kesime borç verilip, hangi kesime az verildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

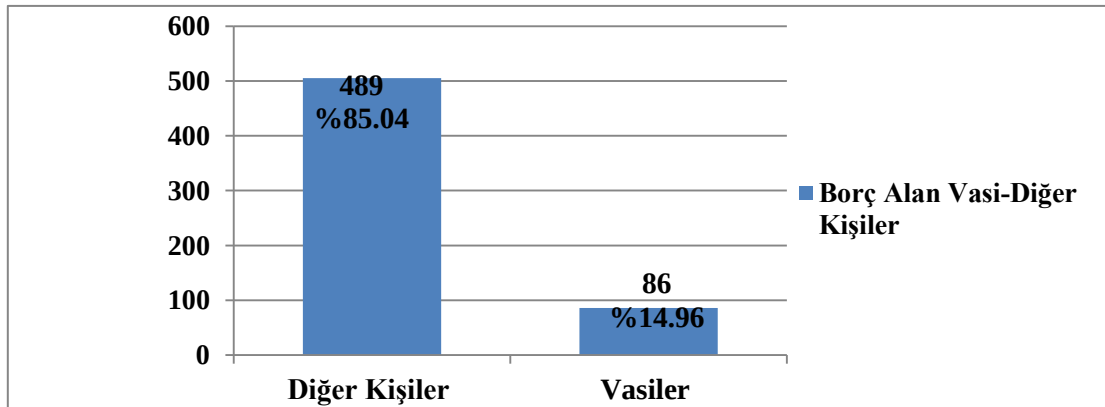
Sicil defterlerindeki tetkikler sonucunda 1850-1856 yılları arasında 591 adet idâne kaydı tespit edilmiş olup, Üsküdar Eytam Sandıkları'na çeşitli esnaf gruplarından, kadınlardan, yetimin akrabalarından, çeşitli devlet görevlilerinden pek çok kişi, nakit ihtiyacı sebebiyle başvurmuştur. Aşağıda başvurular hakkında detaylı malumat sunulacaktır.

3. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NA BAŞVURANLAR

Üsküdar sicillerini tetkik sonrasında dikkate değer ilk husus nakit para ihtiyacı sebebiyle sandıklara başvuranların meslekleridir. Bu çerçevede reayadan arabacı, hancı, berber, kahveci, kahvecibaşı, kayıkçı, bağcı, düğümcü, mumcu, kürekçi, yoğurtçu, dökmeci, koltukçu, yağcı, yorgancı, manav, bakkal, kuyumcu, bağcı, nalbant, ekmekçi, hamamcı, bahçıvan, berber, fıçı, çinici, sıvacı, gavvas, fesçi, sucu; Askerî sınıftan Kâtib, nizamiye odası kalemi kâtibi, evkâf-ı hümayun ruznâmçe kâtibi, maliye hazine-i celilesi kâtibi, tahrirat odası kâtibi, müezzin, hafız, imam, muhızır, münâdi, mübaşir, binbaşı, redif piyade, yüzbaşı, miralay, topçu gibi başvuranların olduğunu görülmektedir.

Sandıklara başvuranlar arasında, yetim ile bağı olmayan kişilerin yanında, yetimlerin akrabaları, özellikle de vasîlerin borç aldığı görülmektedir. Borçlular arasında vasîler ve diğer kişilerin sayılarının oranları aşağıdaki gibidir:

Şekil 5. Sandıklardan Borç Alan Vasî ve Diğer Kişiler

Üsküdar Eytam Sandıkları'ndan toplam 575 farklı kişi borç almıştır⁶⁰⁹. Bunlardan 489'u yetimin vasîsi olmayan kişilerdir ve oranları %85.04'tür. 86'sı ise yetimin vasîsi olan kişilerdir. Bunların da oranı %14.96'dır.

Daha önce de belirtildiği gibi, yetimin vasîsi sandıktan borç para aldığı anda, mahkeme, vasî borcunu ödeyene kadar yerine geçici bir vasî tayin etmiştir. Geçici vasî olan kişiler, ekseriyetle sandıklarda muhızrlık, Kâtiblik görevlerini ifa eden kimselerdir. Örneğin 7 Zilhicce 1267/3 Ekim 1851 tarihli idâne kaydına göre, vefat eden Âişe Hanım'ın kızı Hüsna'nın sandığından babası ve vasîsi Abdullah Ağa 1.236 kuruş borç almak isteyince, mahkeme Ahmed Ağa isimli kişiyi vasî olarak tayin etmiştir⁶¹⁰. Şüphesiz yapılan bu muamelenin temel maksadı yetim malından alınan borcun zamanında ve tam olarak ödenebilmesidir. Normal şartlarda yetim sandığından alınan borçları kontrol eden vasî, bu kez kendisi borçlu olduğu için, aldığı borcu da başkasının tetkik etmesi icap ettiğinden, mezkûr uygulama yürürlüğe konulmuştur. Bu konudaki hassasiyete dair ilginç, bir o kadar da dikkat çeken başka bir konu da vasînin borçlu olduğu durumda geçici olarak atanan vasînin borcu alan asıl vasîye kefil olduğunu beyan etmesiyle yaşanmıştır. Bu çerçevede 21 Şevval 1268/8 Ağustos 1852 tarihli kayda göre, vefat eden Tabip Ömer Efendi'nin yetim kızları Fâtıma, Şefika ve Rabia'nın sandığından anneleri ve vasîleri borç alınca, geçici vasî olarak Mehmed Kâmil Bey atanmıştır. Mehmed Kâmil Bey de borç alan kadına kefil olduğunu beyan edince, mahkeme Ahmed Ağa'yı üçüncü vasî olarak tayin etmiştir⁶¹¹. Toplam on dört kayıta da Vasînin borçluya kefil olduğunu söyleyip görevinden geçici süreliğine alınması konusu vardır⁶¹².

Yetimin babası vefat ettiyse annesi, annesi vefat ettiyse babası, amcası, dayısı, babaannesi, anneannesi, abisi, ablası, dedesi, kendisine tayin edilen vasî-yi mensûbesi (akrabası olma durumu yüksek) ve yakınlık derecesi belirtilmeden yalnızca akrabası olarak gösterilen kişiler, nakit para ihtiyaçlarını yetim sandıklarından karşılayabilmişlerdir. Bunu somut olarak görmek adına aşağıdaki grafiği incelemek yerinde olacaktır.

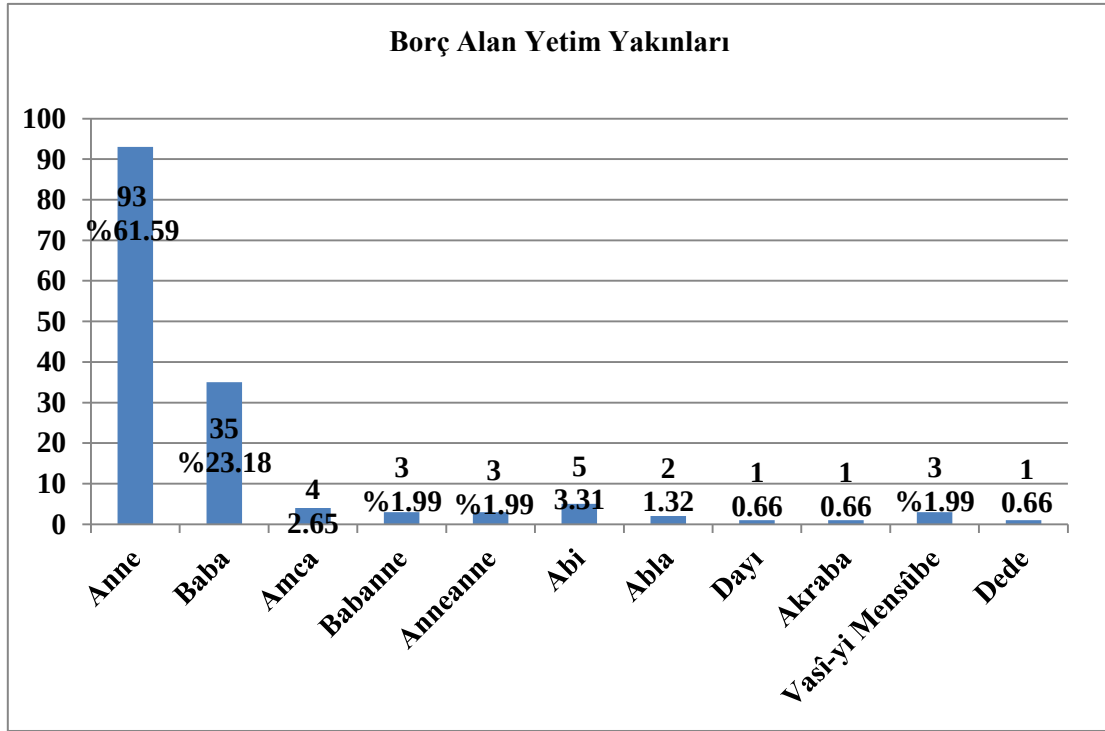
609 Toplam borç alıp verme sayısı 591'dir. Ancak 575 farklı kişi sayılmıştır. Yani 16 kişi bu sandıklara birden fazla başvurmuştur. Örneğin; vefat eden Binbaşı Ömer Ağa'nın yetim oğlu Mustafa Nazım'ın sandığından anne ve vasi olan Fitnat Hanım, 1.000 kuruş borç almış iken, 8 ay sonra tekrar 1.000 kuruş borç almıştır. Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 19a, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 22a, hüküm: 1.

610 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 9a, hüküm: 1.

611 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 9b, hüküm: 1.

612 Geçici vasînin borç alan asıl vasiye kefil olduğunu beyan etmesi üzerine, üçüncü vasînin atanmasını içeren kayıtlar için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 9b hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 15b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 16, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 34b, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 37b, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 40a-40b, hüküm: 3; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 44b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 639, vr. 10b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 8b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 17a, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 26b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 2a, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 9b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 639, vr. 5b, hüküm: 1.

Şekil 6. Sandıklardan Borç Para Alan Yetim Yakınları

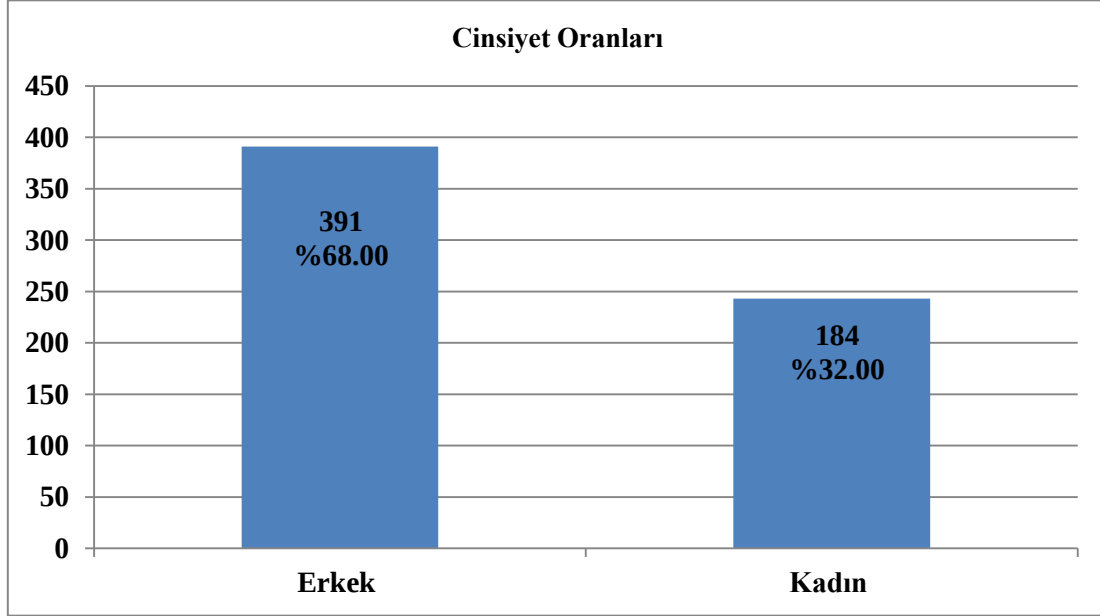
Üsküdar Eytam Sandıkları'ndan borç alan 151 kişi, yetim ile yakın akrabalık ilişkileri olan kimselerdir. Bunlardan 93'ü %61.59 oranla yetimin biri üvey, 92'si öz olmak üzere annesi, 35'i, %23.18 oranla babası, 3'ü %1.99 oranla babaannesi, 4'ü %2.65 oranla amcası, 3'ü %1.99 oranla vasî-yi mensûbesi, 3'ü %1.99 oranla anneannesi, 5'i %3.31 oranla abisi, 2'si %1.32 oranla ablası, 1'i %0.66 oranla dayısı, 1'i %0.66 oranla akrabası ve 1' de %0.66 oranla dedesidir.

Yetimlerin yakınları arasından, vasî olan annelerin erkeklere göre daha fazla borç alması doğaldır. Zira kocası vefat eden kadının borç para alacak çevresinin, erkeğe oranla o dönem için daha az olduğu bilinmektedir. Dönemin şartları gereği çalışma hayatında olmayan kadının en azından çalışma çevresi gibi bir yerden borç alacak durumu yoktur. Kocasının vefatı ardından, ekonomik durumunu düzeltmek isteyen kadının en yakını olan çocuklarının sandıklarından borç alması olağandır. Bu durum, borç alan toplam kadın sayısının erkekten fazla olduğu anlamına gelmemektedir. Sadece borçlu olup yetim yakını olan kişiler arasında, kadınlar erkeğe oranla ciddi miktarda fazladır.

Sandıklardan borç alan kişilerin oranlarına bakıldığında, özellikle esnaf grubundan erkekler, kadınlardan daha fazla borç almışlardır. Çalışma hayatında olup nakit paraya ihtiyacı olan erkekler o dönem için tercih edilen sandıklara

başvurmuşlardır. Sandığa başvuran kadınların büyük çoğunluğu eşini kaybedenlerdir. Genel olarak borçluların cinsiyetlerine bakılacak olursa durum şu şekildedir:

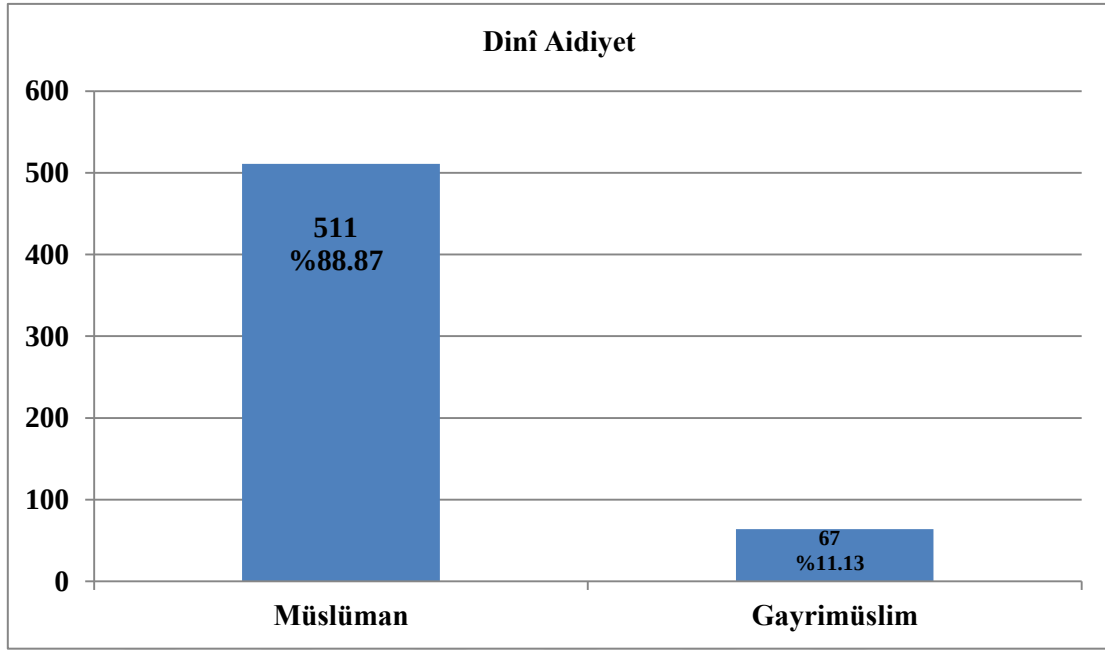
Şekil 7. Sandıklara Başvuranların Cinsiyetleri

Yukarıda verilen analize göre toplam borç alan 575 kişiden %68 oranla 391 kişi erkek, %32 oranla 184 kişi kadındır. Kadın sayısının hemen hemen yarısı ise çocukların anneleridir. Daha önce de ifade edildiği üzere borç alan erkekler, başta reayadan özellikle esnaflardandır. Diğerleri ise askerî sınıftan kişilerdir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, himayesi altında bulunan yetimlere dinî olmaktan ziyade sosyal bir mesele olarak bakmıştır. Bundan dolayı yayımlanmış olan Eytam Nizamnamesi yalnızca Müslüman yetimleri değil gayrimüslim yetimleri de kapsamaktaydı. Sandıkları olan gayrimüslim yetimlerin yanında, bu sandıklara başvuranlar hususunda da dinî bir ayrım yapılmamıştır. Sandığa başvuranların çoğunluğu Müslüman olsa da Müslüman olmayanlar da borç alabilmişlerdir.

Şekil 8. Sandıklara Başvuranların Dinî Aidiyetleri

Sandıklardan borç alan 575 borçludan 511'i Müslümandır. Oranları ise %88.87'dir. 64'ü ise gayrimüslimdir. Bu da %11.13'e tekabül etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim topluluk, kendi istekleri doğrultusunda, hem kendilerine ait cemaat idarecilerine hem de Osmanlı mahkemelerine başvurabilmekteydiler⁶¹³. Gayrimüslimlerin yetim kalan çocukları için de, Müslüman olmayan vasîler pekâlâ Osmanlı mahkemelerine müracaat etmişlerdir. Vasî tayini⁶¹⁴, rüşd ispatı⁶¹⁵, icâreteynli vakıf mülkünün yetime intikali⁶¹⁶, sağır-i icâr⁶¹⁷, yetime nafaka bağlanması⁶¹⁸ gibi çeşitli konularda Osmanlı mahkemelerine başvuran gayrimüslimler, borç almak için de eytam sandıklarına başvurmuşlardır⁶¹⁹. Yani gayrimüslimler de Müslümanlar gibi borç almak için gerekli şartları sağlamaları durumunda kendilerine borç verilmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Üsküdar'da yetim kalan gayrimüslim çocuğun malından yine gayrimüslim kişilerin borç alındığı görülmektedir. Borç alan kişiler ekseriyetle aynı zamanda vasî olan yetimin babası veya annesidir. Bu hususta Üsküdar 8

613 Konu hakkındaki görüşler için Bkz. Nevzat Erkan, *Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2015, s. 15.

614 Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 32a, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 34a, hüküm: 1.

615 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 71a, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 644, vr. 27b, hüküm: 2.

616 Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 1b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 617, vr. 1b, hüküm: 3; Ü.Ş., nr. 617, vr. 2b, hüküm: 1.

617 Ü.Ş.S., nr. 632, vr. 45a, hüküm: 1.

618 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 23a, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 71a, hüküm: 2.

619 19. yüzyılda Üsküdar'da gayrimüslim yetim çocukların mallarından kredi sağlanırken, 18. yüzyılda Üsküdar'da gayrimüslim yetim ve öksüz çocuklar için böyle bir uygulama örneği yoktur. Bkz. Erkan, *a.g.e.*, s. 106; Şüphesiz bu durum 1851 Nizamnamesinin dinî ayırım yapmadan tüm yetimler için geçerli olması ile açıklanmalıdır.

Şevval 1272/12 Haziran 1856 tarihli bir mahkeme kaydında, Yeni Mahalle’de vefat eden Soyfa isimli gayrimüslim kadının yetim kalan 3 çocuğu Pizan, Miran ve Soyfa isimli yetimlerin mallarından, babaları ve vasîleri olan Artin isimli gayrimüslime borç verilmiştir. Borç miktarı 1.240 kuruştur. 3 sene vade ile alınan borcun toplam miktarı 1.798 kuruştur⁶²⁰.

Gayrimüslim bir yetimin malından gayrimüslim vasî ya da yetimin akrabası borç almıştır. Yukarıda temas edildiği gibi bu yüzyılda da Müslüman bir kişinin gayrimüslim yetim sandığından borç aldığına dair kayıt bulunmamaktadır. Bu durumda Müslümanların gayrimüslim sandıklardan borç almadıklarını, ancak gayrimüslimlerin Müslüman yetimlerin sandıklarından borç aldıkları ifade edilmelidir. Örneğin; 16 Receb 1272/23 Mart 1856 tarihinde Hâce Hüsnâ Hatun Mahallesi’nde vefat eden Üsküdar Bab Mahkemesi Kâtibi es-Seyyid Hacı Hüseyin Sabri Efendi’nin yetim oğlu İbrahim Âdem ve Şerife Sadıka’nın sandıklarından fıçıcı Nikol isimli gayrimüslime 3 sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Gayrimüslimin toplam borcu 2.175 kuruştur⁶²¹.

Yetim sandıklarından borç alma muamelelerinde borç alan gayrimüslime Müslüman kişinin kefil olduğu ya da tersine borçlu olan Müslüman kişiye gayrimüslimin kefil olduğu görülmektedir. Bu çerçevede vefat eden Mehmed Ağa’nın yetim çocukları Mehmed ve Âişe’nin sandıklarından 15 Cemaziyelahir 1267/17 Nisan 1851 tarihinde nalbant Mehmed Efendi 9.500 kuruş borç alırken saatçi Serkez isimli gayrimüslim, borçluya kefil olmuştur⁶²². Keza 15 Cemaziyevvel 1267/ 18 Mart 1851 tarihinde gavvas Ali Efendi’nin yetim oğlu Mustafa’nın sandığından ekmekçi Yanoko isimli gayrimüslim 5.000 kuruş borç alırken Müttevelli Zâde es-Seyyid Abdülkâdir Bey borçluya kefil olmuştur⁶²³.

Burada dikkat çekmek istediğimiz farklı bir husus ise kefiller ve rehinler konusunda da iki dinî grup arasında uygulanan farklı hukuki muamelelerdir. Gayrimüslimler sandıklardan borç alırken hem rehin hem de kefil gösterirmişler, Müslüman borçlular ise zaman zaman ya kefil, ya rehin, ya da her ikisini sandığa sunmuşlardır. Örneğin, Üsküdar Mehmed Paşa Mahallesi’nde vefat eden Ahmed İzzet Bey’in yetim kalan kızı Esma Hayriye’nin sandığından, 10 Rebiülahir 1269/21 Ocak 1853 tarihinde Served Bey 5.070 kuruş borç alırken yetim kızın annesi ve eşi Emine

620 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 73a, hüküm: 1.

621 Ü.Ş.S., nr. 643, vr. 49b, hüküm: 1.

622 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 47a-47b, hüküm: 1; 1 Cemaziyevvel 1266/15 Mart 1850 tarihli kayıt.

623 Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 18b, hüküm: 2.

Şefika Hanım'ı ve diğer eşi Âişe Sıdıka Hanım'ı kefil olarak göstermiştir. Yani Servet Bey yetim kızın üvey babasıdır. Borç alan kişi, iki karısını da kefil göstermiş, ancak rehin ya da ipotek göstermemiştir⁶²⁴. Bunun yanında gayrimüslim kişiler borç alırken hem kefil hem de rehin karşılığında borç almışlardır. Gayrimüslim kişinin böyle bir borç muamelesine örnek verilecek olursa; 25 Rebiülahir 1267/27 Şubat 1851 tarihli kayda göre İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Miralay Osman Bey'in kızı Hayriye'nin sandığından bağcı Serkez isimli gayrimüslim, 2 sene vade ile 1.500 kuruş borç almıştır. Borç alırken kardeşi Pekfos ve Serkez isimli kişileri kefil olarak göstermiş, bunun yanında tahminen otuz dönüm miktarında mülk bahçesini ipotek olarak bırakmıştır⁶²⁵. Tespit edilen rehin-ipotek ve kefiller ile ilgili hususlar, aşağıda detaylı olarak verilmiştir.

4. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA GÖSTERİLEN REHİN-İPOTEK VE KEFİLLER

Eytam sandıklarından borç para alacak kişiler, öncelikle kefil ve ipotek göstermek zorunda idiler. 1851 Eytam Nizamnamesi'nde, gösterilecek olan kefilin “*muteber rehn-i kavî kefil, emin ve mutemed*” gibi sıfatları haiz olması gerektiğine vurgu yapılmıştır⁶²⁶. Yani kefil olarak gösterilen şahısların güvenilir, adil, yaşadığı mahalle tarafından bilinen kimseler olması gerekliliği hükme bağlanmıştır. Başlangıçta kefil sayısı üç kişiyken, sonraki yıllarda iki kişiye düşürülmüştür⁶²⁷. İpotek ve kefillerini bulup borç isteyen kişi, yerel şer'i mahkemelere başvurup, müracaatı onaylandıktan sonra, hangi eytam sandığından borç alacak ise, o sandık ile müşteri arasında bir borç sözleşmesi yapılmıştır.

Sicillerde idâne kayıtları karışık halde i'lâm, kassam ve hüccetlerle beraber mevcuttur. Keza müstakil olarak tutulan idâne kayıtları da vardır. Muamelelerde borç isteyen kişinin alacağı para, vade süresi ve vereceği fazlalıklar hakkında bilgiler yazıldıktan sonra imzalar atılmıştır.

Yine borç alınacak paraya karşılık gösterilen ipotek, alınacak borcun en az 1,5 katına eşit olmak zorundadır⁶²⁸. Bunu belirlemek için dönemin emlak değerlemecileri

624 Ü.Ş.S., nr. 630, vr. 2a, hüküm: 2.

625 Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 31b, hüküm: 2.

626 “Eytam Nizamnamesidir”, ss. 270-275.

627 “Eytam Nizamnamesidir”, ss. 271-275; Çanlı, “Eytam Sandıklarının Para Arzı” s. 170.

628 ... alınacak rehnin kıymet-i hakikiyesi idâne olunacak akçenin bir buçuk katına mu'âdil olub meselâ iki bin kuruş idâne olundukda rehnin kıymeti üç bin kuruş olmak kifâyet edeceğinden ol vechile icrâ olunması. “Eytam Nizamnamesidir”, s. 271; 1906 Eytam nizamnamesinde bu oran iki katına, I. Dünya Savaşı ve sonraki dönemde ise üç

olan serbest veya resmî çalışan mimarlardan malın değerini tespit etmeleri istenmiştir. Yetim sandıklarında yapılan borçlanmada rehin ve ipoteklerin altın, mücevher gibi değerli eşyalar ile tarla, ev, bostan gibi gayrimenkullerden oluştuğu görülmektedir⁶²⁹. Kefil, rehin ve ipotek belgelerini hazırlayan talipler, evrakıyla birlikte yerel şer'î mahkemeye başvurmuşlardır. Başvurusu kabul edilen kişiye en geç on beş gün içerisinde para teslim edilmiştir⁶³⁰.

4.1. REHİN VE İPOTEKLER

Üsküdar Eytam Sandıkları'nda alınan borca karşılık gösterilen rehinler ve ipotekler şunlardır:

Mücevherat: Hılali koyun saat, taşlı elmas, taşı noksan elmas yüzük, tam altın, yarım altın, hayriye altın, künye, bilezik, rum altın, atik tam altın, rum-i cedit altın, muradi altın, armudi altın, tek taşlı yüzük, inci, künye, elmas künye, çift ve tek küpe, altın saat, taraklı gümüş saat, zümrüt küpe, bilezik, elmas halka, elmas zincir, kehribar imame, güneş, yıldız ve yaprak resimli elmas künyeler ve yıldız taşlı kehribar.

Değerli Eşya: Gümüş ayna kabı, gümüş çekmece, gümüş tarak, gümüş ayna, gümüş tepsi, gümüş maşrapa, gümüş divit, gümüş su tası, gümüş zarf ve Mushâf-ı Şerif.

Gayrimenkul: kürûmî mülk bağ, tarla, bahçe, bostan, içinde koyun olan müştemilat, menzil, oda, hamam, icâr-ı müccceleli vakıf mülklerinin tasarruf hakları, bakkal dükkânı, muytab dükkânı, manav dükkânı, ekmek dükkânı, sabuncu dükkânı, berber dükkânı, bir evin yarım hissesi ve gedik.

26 Muharrem 1269/9 Kasım 1852 tarihli kayda göre, Tabib Mehmed Efendi, yetim İbrahim Âdem ve Şerife Âişe'nin sandıklarından 1.000 kuruş borç alırken, büyük oğlunu kefil, eşine ait olan künyeyi de rehin olarak göstermiştir⁶³¹. Örnekte de görüldüğü üzere, yüzük, küpe, künye, bilezik gibi ziynet eşyalarını ekseriyetle kadınlar rehin olarak borç aldıkları sandıklara sunmuşlardır⁶³². Erkek borçlular genelde dükkân, tarla ve bahçeyi ipotek olarak sunmuşlardır. Uygun rehini olmayan erkekler ise zaman zaman hanımlarının mücevherlerini rehin etmişlerdir.

katına kadar çıkmıştır. Bu dönemde ipotek gösterilen malın kıymet değerinin ise Maliye Nezareti ve belediyelerin yapmasına karar verilmiştir. Düstür, Tertib I, C. VIII, 1943, ss. 515-548; Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", s. 171.

629 "Eytam Nizamnamesidir", s. 271.

630 "Umum Emvâl-i Eytâm.", ss. 515-548, madde 46.

631 Ü.Ş.S., nr. 632, vr. 76b, hüküm: 1.

632 614 numaralı Üsküdar idâne defteri, birkaç örnek hariç, ekseriyetle kadınların aldıkları borçları kapsamaktadır.

4.2. KEFİLLER

Kefil olarak gösterilenlerin sahip olması gereken özellikler Eytam Nizamnamesi'nde belirtilmiş olup, borç muamelesinde bu özellikler aranmıştır. Temel kabulün dışında kefillerin isimlerinin önünde el-Hâc (hacı), seyyid, şeyh, efendi, ağa, bey, paşa gibi ünvanları da yazılmıştır. Ayrıca mütevellî, muhtar, imam, imam vekili, hafız, müezzin, Kâtib, münâdî, muhızır gibi görevlilerin yanı sıra berber, nalbant, değirmenci, kadayıfçı, düğmeci, sucu, kahveci, aşçı, helvacı, manav, hamamcı, kayıkçı, yorgancı, çiçekçi, basmacı, doğramacı, çorbacı, bağcı, şekerci, koltukçu gibi kişiler kefil olmuştur. Yine yüzbaşı emeklisi, miralay gibi ordu mensubundan kişiler de kefil olarak yazılmıştır.

Bu tür kefalet muamelesinin temelinde, borçlunun parayı ödememesi durumunda kefile ulaşmanın kolay olması, aynı zamanda da ödenmeyen parayı tazmin edecek gelire sahip olması aranmış olmalıdır.

10 Cemaziyelahir 1266/23 Nisan 1850 tarihli bir kayda göre, vefat eden Mirliva⁶³³ Reşid Paşa'nın yetimi Mehmed Asaf'ın sandığından 1.500 kuruşluk borç alan Fâtıma Hanım, karşılığında rehin olarak 1 adet elmas künyesini göstermiş, ayrıca borca büyük oğlu Mehmed Emin Bey ve amcası Ahmed Bey kefil olmuşlardır⁶³⁴. Kefillerin borcu olan kişi ile yakın akrabalık bağlarının bulunması da dikkat çeken bir husustur. Bu çerçevede borç alan kişinin annesi, babası, kardeşi, eşi, büyük oğlu ya da kızı, damadı, kayınpederi, kayını, akrabası gibi kişilerin kefil oldukları görülmektedir. Çoğunlukla kadınların borçlanması esnasında daha çok yakın akrabalar kefil olurken, erkekler akrabaların yanı sıra kendi iş çevrelerinde de kefil bulabilmişlerdir. Örneğin 1 Receb 1269/10 Nisan 1853 tarihli kayda göre, vefat eden es-Seyyid Süleyman Efendi'nin yetimleri Mehmet, İzzet ve Âişe'nin sandığından 3.000 kuruş borç alan yorgancı esnafından Mustafa Ağa, kefil olarak yorgancı esnafından Derviş Ağa'yı ve yorgancı esnafı kethüdası es-Seyyid Mehmed Emin Efendi'yi kefil olarak göstermiştir⁶³⁵. Gösterilen her kefilin mesleğinin belirtilmesi ya da bey, ağa gibi toplumdaki statüsünü gösteren sıfatların kullanılması tarif ve tanınırlık için dikkat çekicidir.

633 *Tuğgeneral.

634 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 4b, hüküm: 1.

635 Ü.Ş.S., nr. 628, vr. 8b, hüküm: 1.

5. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA KREDİ VERME YÖNTEMİ: MUÂMELE-İ ŞER'İYYE

Kredi, insanın bireysel ve ticari hayatında zaman zaman ihtiyaç duyabildiği borç para anlamına gelmekte olup, her devirde tedariki ve geri ödemesi konusunda devletlerin ve şahısların önemli konularından olmuştur. İslam hukukunda paradan peşin para kazanma kat kat faiz olarak tavsif dilmiş ve hem Kur'an-ı Kerim hem de hadislerle yasaklanmıştır⁶³⁶.

İslam ticaret sistemi kişilerin birbirlerine ödünç para vermesinin çok faziletli bir amel olduğunu söyler ki, buna “*karz-ı hasen*” denilmektedir⁶³⁷. Borç verilen para, altın ve gümüş olduğundan dolayı değer kaybetmemektedir. Borcu alan kişi de eline para geçtiği zaman borcunu ödemektedir.

İslam dininin yasaklamış olduğu faiz ile Osmanlı Devleti'nin eytam idânât sandıklarında da kullandığı nema sisteminin farkını anlamak için genel ifade ile muâmele-i şer'îyye denilen uygulamayı bilmek gerekmektedir. Bu sayede Osmanlı'nın para vakıfları, eytam sandıkları ve dönemin bankalarında kullanılmış olan usul anlaşılmış olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde toplum ve devletin özellikle savaş dönemi gibi nakit para bulmakta zorlandığı ve *karz-ı hasen* bulamadığı dönemde borç para alırken muâmele-i şer'îyye işlemine başvurmuştur⁶³⁸. Muâmele-i şer'îyye sözlükte şeriat kurallarına uygun hareket etmek anlamına gelmektedir. İstilahî manada ise para vakıflarının kendilerine ait olan parayı açık olarak faiz yasağını çiğnemedi, belli oranda ve fazlalıkla borç verdiği kişiden borcunu geri alması demektir⁶³⁹. Muâmele-i şer'îyyenin farklı uygulamaları olmakla beraber, konu açısından uygulanışı şöyledir; nakit para ihtiyacında olan kimse vakıftan 100 kuruş borç alır. Daha sonra vakıf mütevellisi vakfın bir malını bu kişiye vadeli olarak 10 kuruşa satar. Borç alan kişi de bu malı üçüncü bir kişiye hibe eder, üçüncü kişi de bu malı vakfa hibe eder. Sonuç olarak ihtiyacı olan kişi nakit para bulmuş, vakıf ise hem başlangıçta satmış olduğu vakıf malını tekrar elde

636 Faiz (riba) yiyenler, ancak şeytan çarpmış olanın kalkışı gibi, çarpmış olmaktan başka (bir tarzda) kalkmazlar. Bu, onların: "Alım-satım da ancak faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alış-veriş helal, faizi haram kılmıştır. Bakara Süresi Ayet 275., "Peygamberimiz yedi helak edici şeyden kaçının deyince, sahabeler ona bunlar nedir diye sordular: Hz. Peygamber: Allah'a şirk koşturmak, sihir (büyü) yapmak, Allah'ın haram kıldığı bir canı haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, evli, namuslu, hiçbir şeyden haberi olmayan bir kadını zina ile suçlamak diye sıralamıştır." Buhârî, a.g.e., s. 391.

637 Bakara Süresi 245. ayette, Maide Süresi 12. ayette, Hadid Süresi 11. ayette ve Tegabün Süresi 17. ayette *karz-ı hasen* veren bir kimsenin, karşılığını kat kat alacağı, verdikleri bu borcun Allah katında boşa gitmeyeceği, mükâfat olarak geri döneceği müjdelir. *Karz-ı hasen* hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. H. Yunus Apaydın, "Karz", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 520-525.

638 Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, ss. 10-28.

639 Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat İstanbul 2005, s. 384.

etmiş, hem de parasını %10 kâr ile işletmiştir⁶⁴⁰. Farklı uygulayış olarak; vakıf öncelikle borç vereceği kişinin herhangi bir malını borç vereceği miktar kadar peşin olarak satın alır. Akabinde aynı mal belli bir oran eklenmiş şekilde aynı kişiye satılır. Bu yöntem ile hem elinde sermayesi olan kimse parasını değerlendirmiş olmakta hem de paraya ihtiyaç duyan kişi açık şekilde faiz yasağını çığnemedenden kredi temin sağlamaktadır⁶⁴¹.

İnsanlar bu satış yöntemiyle para vakıflarının ortaya çıkıp yaygınlaştığı 15. yüzyıldan itibaren kredi ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Son dönemde kurulan tüm Osmanlı bankaları gibi eytam sandıkları da bu usul üzere çalışmıştır. Söz konusu muamele satışı Osmanlı ekonomisine ciddi canlılık getirmiştir. Ödünç paraya ihtiyacı olan kimseler bu yollarla ihtiyaçlarını karşılamışlardır⁶⁴². Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar faiz yasağı geçerli olmuştur. Ancak kredi ihtiyacı sebebiyle muamele satışına müracaat edilmiştir.

6. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA UYGULANAN MUÂMELE-İ ŞER'İYYE ORANLARI VE VADE SÜRELERİ

Para borçlanması bir gereği olarak uygulanan muâmele-i şer'îyye, eytam sandıklarından önce, para vakıflarında uygulanmış bir yöntemdir. Para vakıflarının meşrû olduğunu savunan Ebussuud Efendi, meşhur *Maruzat* isimli eserinde, Osmanlı Devleti'nin muamele yaparken oranın %15 olması gerektiğini belirterek muamele oranına resmî sınırlama getirmiş, oranı aşanların ise cezalandırılacağını ifade etmiştir⁶⁴³. Ebussuud Efendi'den sonraki Osmanlı şeyhülislamlarının bir kısmı da bu konu hakkında fetva vermiştir. Örneğin; Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi de vakıflara ait mallara %15 oran ile muamele işlemi yapılması gerektiğini belirtmiştir⁶⁴⁴. Keza Şeyhülislam Feyzullah Efendi de borç alıp verme işleminde belli oranda fazlalık almanın caiz olduğunu söylemiştir⁶⁴⁵. Şeyhülislam Ali Haydar Efendi de vakıf

640 Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu satış yöntemleri mezhepler arasında tartışmaya konu olmuştur. Caiz olup olmadığını tartışmak müstakil olarak ayrı bir konu olduğundan, burada yalnızca isim olarak değinilecektir. Uygulamaları detaylı olarak incelemek için Bkz. Bilal Aybakan, "Muamele", *DİA*, C. XXX, Ankara 2020, ss. 317-319., Y. Yunus Apaydın, "İne", *DİA*, C. XXII, İstanbul 2000, ss. 283-285., Hasan Kayapınar, "Para Vakıflarının Bir Uygulaması Olarak Muâmele-i Şer'îyyenin Meşrûluğu Üzerine" *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. XIII, S. 26, 2013, ss. 237-259.

641 Abdulkadir Atar, *Şehhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı'da İktisadi Hayat*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2020, s. 367.

642 Muâmele-i şer'îyye dediğimiz bu uygulama, İslam Hukuku'ndaki hile-i şer'îyye'ye misal olarak verilebilir. Hile kelimesinin günümüzdeki anlamına karşın *hukukun engel teşkil ettiği bir durum ile karşılaşıldığında, ölçülü ve dikkatli davranmak için, yine İslam Hukuku'nun belirlediği esaslara doğru gitme* manasında kullanılan hile-i şer'îyye, Kur'an-ı Kerim'in bahsettiği faiz yasağı karşısında, dönemin şartları gereği ölçülü davranarak borç alıp vermeyi meşrû hale getiren Muâmele-i şer'îyyeye misaldir. Detaylı bilgi için Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, "Eski Hukukumuzda Hile-i Şer'îyyeye Dair", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. X, 2006, s. 3.

643 Muhammed Ebüssuud Efendi, *Ma'rûzât*, haz: Pehlül Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 245.

644 Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-i Ali Efendi*, haz: Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2014, s. 389.

645 Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 220.

mallarında yapılan muamele oranının caiz olduğunu, ancak bunun %9 ile sabit hale gelmesine dair fetva vermiştir⁶⁴⁶.

Para vakıflarından sonra eytam sandıklarında uygulanan muâmele-i şer'iyye nema oranları, nizamnamelerde yer almıştır. Eytam Nizamnamesi'ne göre eytam sandığından alınan paranın kesesinden geri ödeme esnasında 6 kuruş 10 para nema alınacaktır⁶⁴⁷. Bu da %15'e tekabül etmektedir⁶⁴⁸. Eğer bu oran ile herhangi bir yetimin sandığından borç verme işlemi gerçekleşemez ise, paranın bekletilip değer kaybı riskine karşı zayi olmaması adına, kesesi 5 kuruş nemayla esnaf, tüccar, kuyumcu gibi gruplara verilebilecektir. Bu oran ise senede %12 gibi bir sayı ile ifade edilmektedir⁶⁴⁹.

1855-1856 yılları arasında Üsküdar Eytam Sandıkları'nda uygulanan nema oranı da %6 ile %16 oranında değişkenlik göstermektedir. Yetim sandığından borç isteyen Müslüman kişiye, borcunun karşılığında bir kitap⁶⁵⁰ gayrimüslim kişiye de “*hilali koyun saati*” satılmıştır. Kitabın ve saatin satış değeri, nema oranını belirlemiştir. Örneğin 5 Muharrem 1269/19 Ekim 1852 tarihinde Kadıköy'lü bağcı Mehmed Şakir Bey, Üsküdar Sinan Paşa Mahallesi'nde vefat eden Balıkçı Mehmed Emin'in oğlu Ahmed ve kızı Tayyibe'nin yetim sandığından 2.000 kuruş borç istemiştir. Borcun geri ödeme süresi mutad üzere veya talibin isteği ile 3 sene olarak tespit edilmiştir. Mehmed Şakir Bey'e borcu alırken, muâmele-i şer'iyye olarak “*bir cild Ali Efendi Fetevası*”⁶⁵¹ kitabı da satılmış ve geri ödeme miktarı toplam 2.600 kuruş olarak tayin edilmiştir⁶⁵². Burada kitabın satış değeri 600 kuruştur. 3 sene vade oranıyla verilen 600 kuruşun 1 senelik vade miktarı 200 kuruştur. Bu da borç miktarı olan 2.000 kuruşun 1 senelik nema oranını %10 yapmaktadır. Yani toplam 2.600 kuruşun 1 senelik fazla ödeme miktarı %10, 3 senelik oranı ise %30'dur.

10 Rebiülevvel 1271/1 Aralık 1854 tarihinde, Üsküdar Tembel el-Hâc Mahallesi'nden Mehmed Ârif Ağa, Üsküdar Evliya Hoca Mahallesi'nde vefat eden

646 Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hukuk Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, C. III, haz: Osman Erdem Raşit Gündoğdu, Osmanlı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 199.

647 “... terāküm eden akçenin emr-i idâne ve istidânesine dahi sarf-ı himmet olunarak şöyle ki elyevm câri olduğu üzere mâl-i eytam mu'teber rehn-i kavî kefil ile onu on bir buçukdan ya'ni kişesi altı kuruş on para hesabıyla ırbâh olunub bazı yetimin mâlî 'âdet-i câriyesi vechile idâne olunamayub da sandığında ziyâdece akçesi kaldığı takdirce mücerred yetime menfa'at hâsıl olmak için sarrafân kumpanyasına ve bu misüllü mu'teber ve kavî esnaf ve mahallere, Kisesi beş kuruş faizle akçe idânesi câiz olarak bu sûret dahi külliyyetlü ya'ni yirmi beş binden yukarı istidâne edenler haklarında icrâ olunub şu kadar ki kişesi altı kuruş on paraya akçe istidânesine tâlibi var iken bu vesile ile noksanına idâne olunmamasına ve bi'l-farz mâl-i yetimin bu vechile dahi idânesi mümkün olamadığı sûrette beyhûde akçe durmaktan ise evrâk-ı nakdiyeye tahvil ve tebdiliyle her halde yetime hayırlı ve menfa'atlı olan suretin icrâsına me'mûrları tarafından kemâliyle dikkat ve ihtimâm olunması.” “Eytam Nizamnamesidir”, s. 271.

648 Necla Kızıldağ, vd., “Osmanlı Dönemi Eytam Sandıklarından Modern Bankacılığa Geçiş”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2023, s. 54.

649 Nizamnamenin yayımlandığı 1851 yılından 1876 yılına kadar, sandıklarda uygulanan faiz oranı ortalama %15'dir. 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanından sonra, ülkede çıkan ekonomik kriz nedeniyle, yaklaşık 3 yıl, bu oran % 9'a düşürülmüştür. Çanlı, “Eytam Sandıklarının Para Arzı”, s. 178.

650 Bir cilt Ali Efendi Fetevası kitabı, bir cilt Behcet'ül-Fetevâ kitapları.

651 *Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin fetva kitabı

652 Ü.Ş.S., nr. 624, s. 24b, hüküm: 2.

İsmail Ağa'nın kızları Şerife Emine Âişe ve Şerife Hadice Azize'nin sandığından yine 3 sene vade ile 2.000 kuruş borç almıştır. Borç alırken kendisine 900 kuruş miktarında bir cild Ali Efendi Fetevası kitabı verilmiştir. Borçlu Mehmed Ağa, toplam olarak 2.900 kuruş ödemiştir⁶⁵³ ki bu da senelik %15, 3 senelik ise %45 fazlalık oranına denk gelmektedir. Borç alma işleminde vade süreleri aynıyken nema oranlarının farklı olması dikkat çekicidir.

Gayrimüslim kişilere de eytam sandıklarından muâmele-i şer'iyye ile borç verilmiştir. 24 Cemaziyelevvel 1269/5 Mart 1853 tarihli idâne kaydına göre kayıkçı Yanoko isimli gayrimüslim, Hacı Hüsnâ Hatun Mahallesi'nde vefat eden Hacı Hüseyin Sabri'nin oğlu İbrahim Âdem ve kızı Şerife Âişe Sıdika'nın sandıklarından 3 sene vade ile 2.000 kuruş borç alırken kendisine 900 kuruş değerinde 1 adet hilali koyun saati satılmıştır. Böylelikle Yanoko'nun borcu 2.900 kuruş olmuştur. Bu borç da senelik %15, 3 senelik ise %45 nema oranına tekabül etmektedir⁶⁵⁴. 20 Zilkade 1270/14 Ağustos 1854 tarihli başka bir kayda göre Sinan Paşa Mahallesi'nde vefat eden Ahmed Efendi'nin oğlu Ahmed'nin sandığından 2 sene vade ile Elya isimli gayrimüslime 8.000 kuruş borç verilirken 2.400 kuruş değerinde 1 adet hilali koyun saati satılmıştır. Gayrimüslim kadın toplam borcu olan 10.400 kuruşu senelik %15, 2 senelik %30 nema ile ödemiştir⁶⁵⁵.

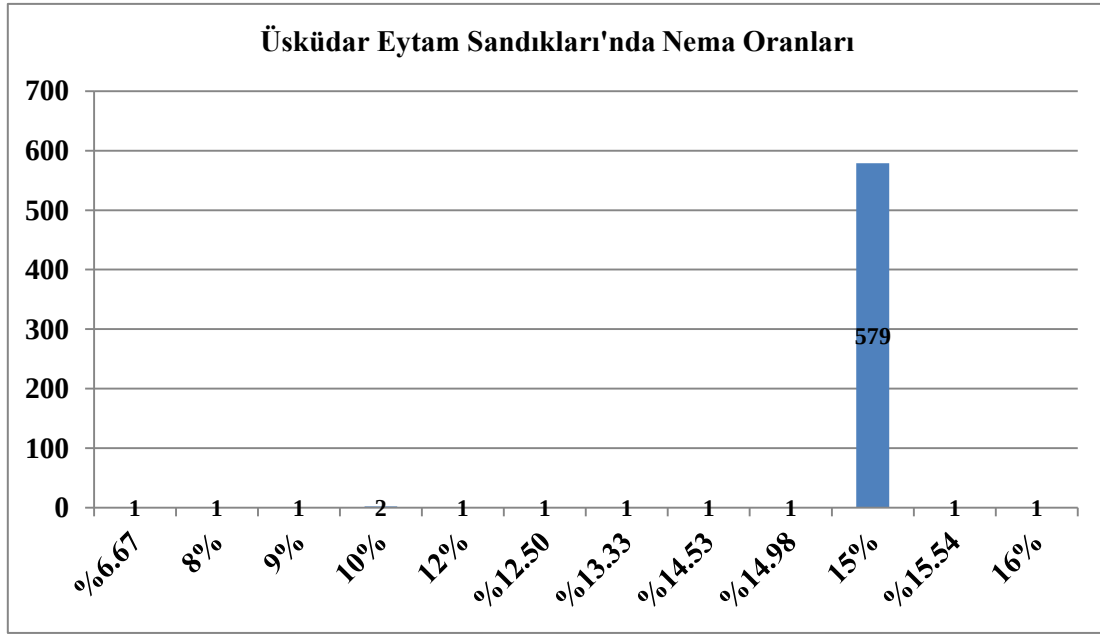
Üsküdar Eytam Sandıkları'nda belirlenmiş olan nizamname kurallarına rağmen zaman zaman nema oranları ve vade sürelerinde farklılıklar görülmüştür. İnceleme sonucu borçlanmalarda belirlenen nema oranları ve vade süreleri aşağıdadır:

653 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 2a, hüküm: 1.

654 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 25a, hüküm: 3.

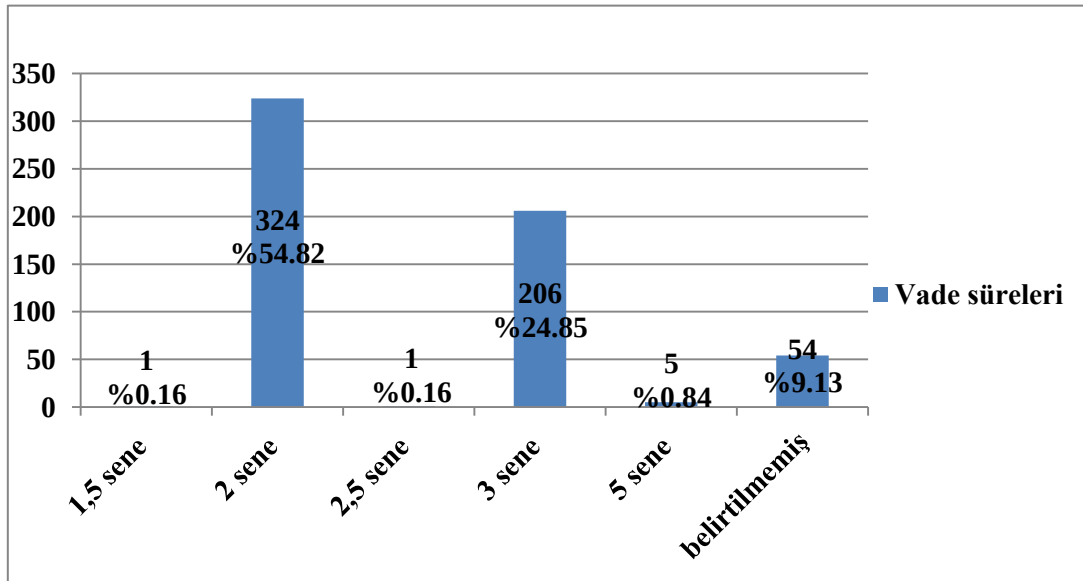
655 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 29b, hüküm: 2.

Şekil 9. Sandıklarda Uygulanan Nema Oranları

Yukarıdaki grafikte kaydı tutulan her borç sözleşmesi incelenerek günümüz yüzdelik sistemiyle analiz edilmiştir. Görüldüğü üzere Üsküdar Eytam Sandıkları'nda uygulanan nema oranları %6.67 ile %16 arasında değişkenlik göstermiştir. %15 nema oranı sayısı 579, %10 nema oranı sayısı 2, diğer oranlar 1'er adettir. İstisna durumlar olması ile birlikte genel olarak nizamname kuralına riayet edildiği görülmektedir.

Şekil 10. Sandıklarda Kullanılan Vade Süreleri

1851-1906 yılları arasında yayımlanan eytam nizamnamelerine göre borç alırken gösterilen vade süresi en fazla 3 yıl olarak belirlenmiştir⁶⁵⁶. 1850-1856 yılları arasında, Üsküdar Eytam Sandıkları'nda kullanılan vade süresi 1850 ve 1851 yılları arasında genellikle 2 senedir. 1851 Nizamnamesi'nin yayımlanmasından sonra 3 senelik vade süreleri ağırlık kazanmıştır. Ancak nizamname kuralına aykırı olarak 5 ayrı hükümde, vade süresinin 5 sene olduğu da görülmektedir. Toplam 54 adet borç hükmünün vade süreleri belirtilmemiştir. Bu durum, kâtibin gözden kaçırdığı bir nokta olarak değerlendirilebilir.

İncelenen 591 hükme göre 2 senelik vade sayısı 324'tür ve oranı %54.82'dir. 3 senelik vade sayısı 206'dır ve oranı %24.85'dir. 5 senelik vade sayısı 5'tir ve oranı %0.84'dür. 2,5 senelik vade süresi sayısı ve 1,5 senelik vade süresi sayısı 1'dir ve oranları %0.16'dır. Vade sürelerinin belirtilmediği kayıt sayısı ise 54'tür ve oranı %9,13'dür.

Eytam sandıklarında uygulanan nema sistemi, günümüz bankaların uyguladığı faiz sisteminden farklıdır. Eytam sandıklarında günümüzün aksine, öncelikle faiz değil anaparanın tahsili söz konusudur. Borç olarak verilen anapara kaç yıllığına verilirse verilsin, geri ödemesi altı ayda bir olarak taksitlendirilmiştir. Alınan fazlalık ise, borç kaç yıllığına alınırsa alınsın beş yıl içinde her ay taksitler halinde tahsil edilmiştir. Ayrıca diğer bankaların altın-gümüş olarak borç alıp vermesi söz konusuysa eytam sandıklarının nema hesaplamalarında kâğıt para kullanılmıştır.

Tarihî süreçte, kâğıt paranın sürekli olarak değerinin düşmesiyle birlikte Eytâm İdaresi, sandıkların menfaatini korumak amacıyla, nema miktarına ek olarak "ihtiyat" adı altında farklı ücretler de almıştır. İhtiyat sandık çalışanlarına verilen maaşlar, sandık tamirleri gibi masrafları kapsamakta olup nema oranından fazladır. İhtiyat masrafları ile birlikte sandığın talep ettiği nema miktarı %45-60'lara kadar çıkmıştır. Yapılan bu uygulama doğal olarak eytam sandıklarına olan talebi azaltmıştır⁶⁵⁷.

7. ASKERÎ SINIFA MENSUP KİŞİLERİN YETİMLERİNİN SANDIKLARI

Üsküdar şer'iyye sicillerinde askerî sınıfa mensup kişilerin tereke kayıtları müstakil olarak yazılmıştır. Kayıtlara bakıldığında başKâtib, su nâzırı kâtibi, tellal,

656 her ne eelden tereketahrir olunur ise zimemâtının tahsili üç mâhda hitâm-pezir olmasına me'mûrları tarafından ikdâm ve gayret olunub nihâyet dört mâhı tecâvüz eylediği halde her kimin zimmetinde isezâbîti ve âmiri tarafına bi'l-ifâde ma'rifetiyle tahsiline i'tinâ kılınması... "Eytam Nizamnamesidir", s. 270; Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", s. 172.

657 Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", s. 186.

beytülmal müdürü, divan çavuşu, imam, müezzin, müezzin başı, vali, nakkaş, tabip, paşa, mirliva, binbaşı, kaptan, alay emini mülazım, kolağası, sergi halifesi, yüzbaşı, topçu, sancaktar, Tersane-i Âmire halifesi gibi görevlerden vefat edenlerin yetim çocuklarının sandıklarında borç muamelesi görülmektedir.

Askerî sınıfa mensup kişilerin vefatları durumunda, terekelerinin taksimi kadıaskerler veya onlara bağlı askerî kassamlar tarafından yapılmıştır⁶⁵⁸. Özellikle İstanbul, Bursa, Edirne gibi şehirlerde yalnızca bu sınıfın terekeleri ile uğraşan Kismet-i Askeriye Mahkemeleri teşkil edilmiştir⁶⁵⁹. Kismet-i Askerîyye Mahkemesi'nin kendisine özgü sicil kaydı mevcuttu. Mahkemeden çıkan davalar neticesinde hüccet, i'lâmât, idânât, vasî, nafaka gibi müstakil siciller kayıt altına alınmıştır. Ayrıca defâtir adı verilen müstakil siciller mevcuttur. Defâtir sicilleri tereke ve muhasebe defterleri olmak üzere iki şekilde tasnif edilmiştir. Askerî sınıftan vefat eden kişilerin çocuklarına ait borç verme işlemlerinin tutulduğu idânât sicilleri, pek çok yetimin paralarında yapılan işlemleri göstermektedir. Üsküdar bölgesinde reaya sınıfının yetimlerinden ziyade 1850-1856 yılları arasında askerî sınıfa mensup olup vefat eden kişilerin çocuklarına dair fazlasıyla işlem tespit edilmiştir. Bundan dolayı bu sınıftan kişilerin yetimlerine ayrıca değinilmiştir.

Bu çerçevede en fazla borç alınan sandık, Üsküdar Bab Mahkemesi Kâtiblerinden es-Seyyid Hüseyin Sabri Efendi'nin yetim oğlu İbrahim Âdem ve yetim kızı Şerife Sadıka'nın sandıklarıdır. Sandıklara, elli bir kişisi Müslüman, yirmi bir kişisi gayrimüslim olmak üzere toplam yetmiş iki kişi başvurmuştur⁶⁶⁰. Muameleler neticesinde sandıklardan toplam 346.995 kuruş borç para alınmıştır. Arkasından Eski Sivas Valisi Mehmed Şerif Paşa'nın yetim oğlu Mustafa Atıf ve yetim kızı Fitnat'ın sandıkları gelmektedir. 20 Müslüman'ın başvurduğu sandıklardan toplam 177.320 kuruş borç para alınmıştır⁶⁶¹. Sandıklar içinde en az işlem yapılanı Behram Paşa'nın yetim oğlu Mehmed Habib'in sandığıdır. Toplam borç alma miktarı 312 kuruştur⁶⁶².

Tüm sandıklarda kullanılan vade süreleri ve nema oranları burada da aynıdır. Sandıklardan yetimle bağı olmayan kişiler borç alsa da, yetimlerin vasîleri, akrabaları

658 Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri Tazimat ve Sonrası*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 405.

659 Said Öztürk, "Kassam", *DLA*, C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 579-582.

660 Yetim İbrahim Âdem ve Şerife Sadıka'nın sandıklarından yapılan örnek borç işlemleri için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 628, vr. 11b, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 628, vr. 11b, hüküm: 3; Ü.Ş.S., nr. 616, vr. 27a, hüküm: 2.

661 Yetim Mustafa Atıf ve Fitnat'nın sandıklarından yapılan örnek borç işlemleri için Bkz. Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 8a, hüküm: 2; Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 36a, hüküm: 1; Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 8b, hüküm: 1.

662 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 26a, hüküm: 1.

da borç almıştır. Ek 10'da askerî sınıfa mensup olarak vefat edenlerin yetim sandıklarında yapılan borç işlemi detaylı olarak verilmiştir⁶⁶³.

Borçların tahsillerine gelindiğinde, sandık görevlileri yetimleri mağdur etmemek adına, günü geldiğinde borcu borçludan tahsil etmeye çalışmıştır. Borcunu gününde ödemeyen ya da bir kısmını ödeyen kimseler de tespit edilmiştir. Yapılan tüm borç işlemlerinin tahsilleri aşağıdaki gibidir.

8. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NDA YAPILAN BORÇ TAHSİLLERİ

Hem yetimin malının korunması, hem de borç verebilme işleminin devamlılığı açısından eytam sandıklarından verilen borçların zamanında tahsili mühim bir husustur. Nizamnamede sandıklardan verilen borcun geri ödenmesi sürecinde son üç aya girildiğinde ilgili görevlilerini tahsil noktasında takipçi ve hassas olmaları açıkça vurgulanmıştır. Şüphesiz burada borcun tahsil edilememesi tehlikesine karşı yetim için bir tedbir söz konusudur. Sandıktan borç alan kişi borcunu ödemez ve borcun tahsili vadesinden 4 ay geçmiş ise bu kez kolluk kuvveti olan zâbit ve amirler devreye girmişlerdir⁶⁶⁴.

1906 Nizamnamesi'nde konu daha ayrıntılı olarak kaleme alınmıştır. Buna göre; eytam müdürleri borcun bitmesine bir ay kala, borçluya hatırlatma mahiyetinde bir ihtarname gönderecektir. Bu ihtarnamede borcunu ödeyip ödemeyeceği sorulacaktır. Eğer verilen cevap ödemeyeceğim ise, borçlunun göstermiş olduğu rehinleri satacakları bildirilecektir. Borçlu kayıp ya da başka bir yere gitmiş ise borcun son ödeme gününe kadar ödenmesi beklenecektir, ödeme yapılmaz ise rehinler gazete ilanı ile satışa çıkarılacak, masraflar da borçluya ait olacaktır⁶⁶⁵. Satışa çıkarılan rehinlere herhangi bir alıcı çıkmaz ise rehinler eytam sandığına devredilecektir. Eğer ki eski borçlu sandıktan tekrar borç almak ister ise eski borcunu ödemek şartıyla kendisine borç verilebilecektir⁶⁶⁶. Ayrıca 1906 Nizamnamesi'nin elli ikinci maddesine göre, borcunu ödemeyen kişi ve kefillere hapis cezası verilecektir. Borcunu ödemeyip hapis cezasıyla

663 Bkz. Ek 10: Askerî Sınıfa Mensup Olarak Vefat Edenlerin Yetimleri ve Borç Tüm Borç İşlemleri.

664 "... ve eytama su'ûbet ve gadri mücib olmakda idüğüne ba'de-ezin her ne mahalde tereke tahrîr olunur ise zimemâtının tahsili üç mâhda hitâm-pezir olunmasına me'mûrları tarafından ikdâm ve gayret olunub nihâyet dört mâhı tecâvüz eylediği hâlde her kimin zimmetinde ise zâbiti ve âmiri tarafına bi'l-ifâde ma'rîfetiyle tahsiline i'tinâ kılınması..." "Eytam Nizamnamesidir", s. 270.

665 "Müddet-i idâne hitam bulmazdan bir ay evvel eytam müdürleri tarafından bir ihtarname irsaliyle tediyeye deyin veyahut tecdid-i idâne edilmesi ve bu suretlere muvafakat olunmadığı halde müddetin hitamından rehinin satılacağı medyuna bildirilir. Eğer medyun tecdid-i idâneye tâlip olur ise Dersaadet'te Eytam Müdüriyeti heyetince ve taşrada eytam meclislerince medyunun rehini ve kefilleri tecdit zamanında şayan-ı kabul görüldüğü ve medyun dahi zimmetinde teraküm eden nemâyî kâmilan tesviye eylediği halde tecdid-i idâne edilir. Eğer medyun tecdid-i idâneye tâlip olmayıp da idânenin tecdidi memurları tarafından tensip olunmadığı surete tesviye-i deyin ettirilmesi ve edilmediği halde hitam-ı müddette rehinin fîruhtiyle tediyeye deyin olunacağı kendisine bildirilir. Medyunun mahal-i ikamet-i hâzırası meçhul olduğu 220 veyahut diyâr-ı âhârda bulunduğu surette hitam-ı vadede medyun gelip de tediyeye deyin etmez ise rehinin fîruhtiyle tesviye-i deyin edileceği gazeteler ile veya vesait-i saire-i mümkün ile ilân ettirilir ve bu bapta vukubulan masarîf medyuna ait olur", "Umum Emvâl-i Eytâm.", ss. 515-548, madde 50.

666 İnanç, a.g.t., s. 52.

yargılanan kişilere, sicillerinin bozuk olmasından dolayı sandıktan tekrar para çekmesi yasaklanacaktır. Eytam sandığından borç para alan kişi, borcunu ödeyemeden vefat ederse borç tahsili terekesinden yapılacaktır⁶⁶⁷.

Sicillerde kayıtlı borç muamele belgelerinde tahsili yapılan borçların üzerinin çizildiği görülmektedir. Ayrıca hükmün yanına derkenar olarak borç miktarı ve tahsili yapılan tutar miktarı yazılarak kalan rakam belirtilmiştir. Borcun tamamı ödendi ise 0000 şekilde, bir kısmı ödendi ise kalan meblağ belirtilmiştir. Sandıklardan alınan kimi borçlar vaktinde ödendiyse ya da vaktinden önce tahsil edildiyse veyahutta gecikmekli mevcutsa tüm hareketler sicile kaydedilmiştir Bunlara örnek verecek olursak; 21 Zilhicce 1274/2 Ağustos 1858 tarihli borç tahsil kaydına göre, sarrac esnafından Ahmed Nazif Efendi, Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nde vefat eden Hadice Hanım'ın yetim kızı Adile'nin sandığından 2 senelik vadeyle 2.506 kuruş borç almıştır. 23 Safer 1272/4 Kasım 1855 tarihinde aldığı borcu, vakitli olarak 21 Zilhicce 1274/2 Ağustos 1858 tarihinde ödemiştir⁶⁶⁸.

Mehmed Şefik Efendi, İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Tabip Binbaşı Ömer Efendi'nin yetim kızları Fâtıma Şefika ve Rabia Adile'nin sandığından 2 sene vade ile 19.500 kuruş borç almıştır. 21 Şevval 1268/ 8 Ağustos 1852 tarihinde aldığı borcu, 4 Cemaziyelevvel 1272/12 Ocak 1856 tarihinde, gecikmeli olarak sandığa teslim etmiştir⁶⁶⁹.

Mehmed Şükrü Ağa, Murad Reis Mahallesi'nde vefat eden müezzinbaşı Hacı Mehmed Efendi'nin yetim oğlu Ali Rıza ve yetim kızı Emine'nin sandığından 2 sene vade ile 1.523 kuruş borç almıştır. 2 Muharrem 1269/16 Ekim 1852 tarihinde aldığı borcu, 11 Rebiülevvel 1269/23 Aralık 1852 tarihinde, vaktinden önce sandığa ödemiştir⁶⁷⁰.

Zeliha Hanım, Selman Ağa Mahallesi'nde vefat eden münadi Hacı Emin Efendi'nin yetim oğlu Mehmed Abdülkâdir ve yetim kızı Hadice'nin sandığından 2

667 "Yalnız kefaletle idâne olunan mebalîğin hitam-ı müddeti idânedeki istihsalı zımında Dersaadet'te idâne memurlarından birinin ve taşrada eytam müdürlerinin talep ve iddiası üzerine medyun veya küfelâdan tahsili için asıl mal veyahut nemadan tahsili mütehattim olan miktar-ı meblağ iptida ait olduğu mahkeme-i şer'iyece tâyin edilerek tahsiline rey olunacak ve bu surete dair bir akça harç alınmayarak idâne hüccetleri zahrına yazılacak muktazi ilâmları memurin-i icraiye tebliğ ve memurin-i mumailayhimce müddet-i istinaf ve temyizden müstesna tutularak bilâ tehir mevki-i icraya vazedilecektir. Eda-yı deyne mahkûm olan medyunun ve küfelâ ifa-yı deyninden imtina sebebiyle hapsedildikleri halde eytam canibinden infak olunmayacaktır". "Umum Emvâl-i Eytâm", ss. 515-548, madde 51.

668 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 10a, hüküm: 2.

669 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 14b, hüküm: 1.

670 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 15a, hüküm: 1.

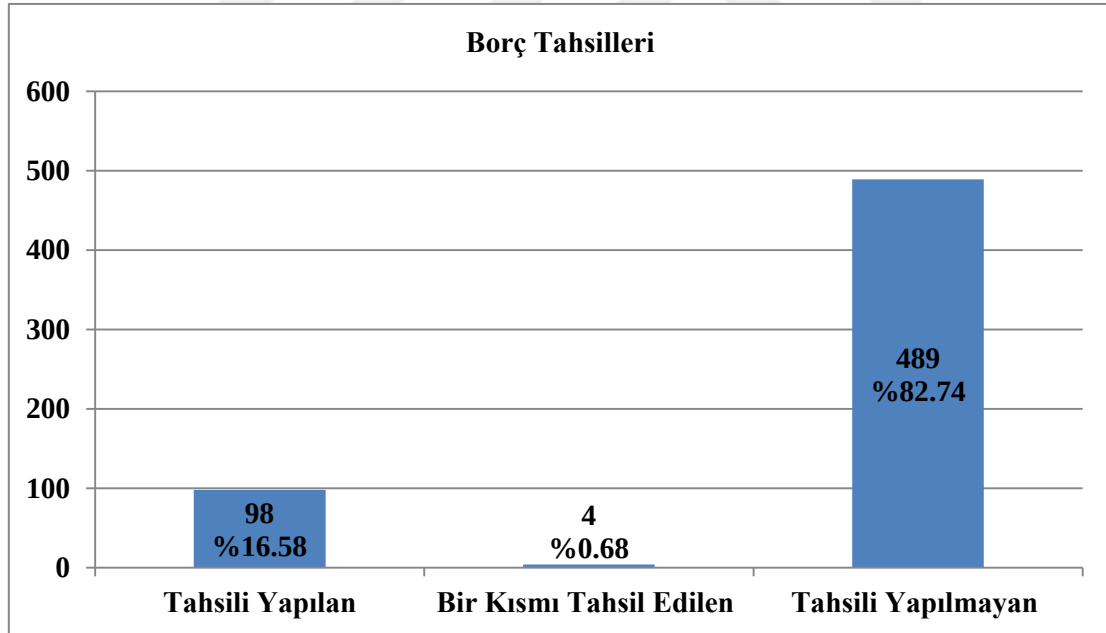
sene vade ile 2.080 kuruş borç almıştır. 4 Safer 1269/17 Kasım 1852 tarihinde aldığı borcu, 3 Şaban 1269/12 Mayıs 1853 tarihinde, erken şekilde sandığa vermiştir⁶⁷¹.

İbrahim Ağa, Bulgurlu Mescit Mahallesi'nde vefat eden bağcı Hacı Hasan Ağa'nın yetim oğlu Mehmed Şakir'in sandığından 3 sene vade ile 3.920,5 kuruş borç almıştır. 16 Rebiülahir 1272/5 Ocak 1856 tarihinde aldığı borcu 10 Cemaziyelahir 1278/13 Aralık 1861 tarihinde gecikmeli olarak sandığa iade etmiştir⁶⁷².

Havva Hatun, Sinan Paşa Mahallesi'nde vefat eden Hacı Ârif Ağa'nın oğlu Mustafa'nın sandığından 3 sene vade ile 18.500 kuruş borç almış, 26.000 kuruş olarak ödemesi gereken borcunu 1 Safer 1270/3 Kasım 1853 tarihinde 22.900 kuruşunu ödemiştir⁶⁷³.

Şerife Hatun, Hacı Hüsna Mahallesi'nde vefat eden Hüseyin Sabri Efendi'nin oğlu İbrahim Âdem ve kızı Şerife Âişe Sıdika'nın sandıklarından 3 sene vade ile 3.000 kuruş borç almıştır. 4.350 kuruş olan borcun 1.350 kuruşunu 8 Muharrem 1273/8 Eylül 1856 tarihinde sandığa teslim etmiştir⁶⁷⁴.

Şekil 11. Tahsili Yapılan ve Yapılmayan Borçlar

671 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 20a, hüküm: 1.

672 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 5b, hüküm: 3.

673 Ü.Ş.S., nr. 628, vr. 30a-30b, hüküm: 1.

674 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 23a, hüküm: 4.

İncelenen 591 hükmün 489'u ödenmeyen borçları, 98'i borç tahsilini, 4'ü de borcun bir kısmının ödenip bir kısmının ödenmediğini içermektedir.

Üsküdar Eytam Sandıkları'na başvuran kişiler arasında, örneklerde de görüldüğü üzere borcunu erken ödeyen, ya da geç ödeyen kişiler mevcuttur. Ancak sandıktan borç alıp da ödeyemeceğini belirten ya da ödemedi vefat eden birinin kaydına rastlanmamıştır. Bununla birlikte, geri ödenmesi gereken her borç kaydı, sicillere yazılmamış, borç kaydının yanına derkenar olarak da ödendiği belirtilmemiştir. Bunun sebebi, Eytâm Nezareti'nin kurulmasından sonra bu kayıtların müstakil olarak ayrı tutulması ya da nezaretin kuruluşunun ilk yılları sebebiyle tahrir noktasında tam manasıyla teşkilatlanamamış olmasıyla açıklanabilir.

Konuyu daha somut olarak örneklerle ortaya koyacak olursak: 13 Muharrem 1269/27 Ekim 1852 tarihli bir kayda göre, Tevhide Hanım, vefat eden Hüseyin Efendi'nin çocukları Mehmed Fahri ve Emine Nadire'nin sandıklarından 3 sene vade ile borç almıştır. Borcun 3 sene sonraki geri ödeme tarihi olan 1269/1855 yılına ait sicil kayıtları incelendiğinde paranın geri ödendiğine dair bir kayıt yoktur. Aslında sicillerin kayıt alma prensibine göre, Tevhide Hanım'ın borç aldığı kaydın yanına borcun ödendiğine dair ibarenin yazılması gerekmektedir. Ancak böyle bir ibare de yoktur⁶⁷⁵.

Yine 1 Safer 1269/14 Kasım 1852 bir kayda göre Pedru isimli gayrimüslim, vefat eden Abdülgani Efendi'nin oğlu Ahmed Tevfik'in sandığından 2 sene vade ile borç almıştır. Fakat geri ödeme vakti olan 1269/1852 yılı, derkenar olarak yazılıp ödendiği belirtilmemiş, ayrı olan bir kayıt da yazılmamıştır⁶⁷⁶.

16 Zilhicce 1268/1 Ekim 1852'de yazılan borç sözleşmesine göre Hacı Osman Ağa Hacı Emin Efendi'nin yetim oğlu Mehmed Abdülkâdir ve yetim kızı Hadice'nin sandıklarından borç almıştır. Derkenar tarihine göre borç 26 Safer 1272/7 Kasım 1855'de ödenmiştir⁶⁷⁷. Borcun geri ödendiğinin belirtildiği derkenar kayıtları aynı zamanda ödeme tarihini de vermektedir. Borç alım tarihi, borç sözleşmesinin altında belirtildikten sonra ileri tarihte tekrar o kaydın yanına ödeme tarihi de eklenmiştir.

675 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 19a, hüküm: 2.

676 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 19b, hüküm: 1.

677 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 19b, hüküm: 2.

Başka bir örnek 4 Receb 1266/16 Mayıs 1850 tarihinde, Mehmed Şerif Paşanın yetim çocukları Mustafa Atıf, Ali Rıza ve Fitnat'nın sandıklarından borç alan Reside Hanım'ın borcunu 7 Muharrem 1267/7 Kasım 1850 tarihinde ödediğine dairdir⁶⁷⁸.

9. ÜSKÜDAR EYTAM SANDIKLARI'NIN NİZAMNAMEYE AYKIRI DURUMLARI

Eytâm Nezareti'nin kurulması ile yetimlere ait malların daha düzenli şekilde tasarrufta bulunması hedefi yanında ihtiyaç hâsıl oldukça nizamnameler yayınlanmıştır. Her sandık yürürlükte olan nizamname kuralına uymakla mükelleftir. Ancak 1851 yılında kurulan Eytâm Nezareti'nin yetersiz kadrosu ve maddi sıkıntılar kurumun verimsizliğine sebep olmuştur. Nitekim bu durum Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra nezaret 24 Ekim 1852 yılında Şeyhülislamlığa bağlı bir müdüriyete dönüştürülmüştür. Müdüriyet de yeterli performansı gösterememiş olacak ki kötü gidişat göz önüne alınarak, 1874 yılında İstanbul ve taşradaki yetimler ve malları için yine Şeyhülislamlık çatısı altında Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm kurulmuştur.

İstanbul'da kurulan eytam sandıklarının başlangıçtan itibaren teşkilatlanamamasından kaynaklı sıkıntılar Üsküdar şer'iyye sicillerinde de karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sandıkları verimli şekilde değerlendirerek yetimlere menfaat sağlamak istemesi çok açıktır. Ancak nezaret ve sandıkların denetiminde görevli olan meşihat makamı, nizamname kurallarına zaman zaman riayet göstermemiştir.

Tespiti yapılan idâne işlemlerinde, nizamnamelere olan bir takım kural ihlallerinin hem kişisel hem de kurumsal pek çok sebebi olabilir. Muhtemelen nizamname maddelerinde yapılan kural ihlallerinin ana sebepleri, kurumun tam manada teşkilatlanama ve para vakıfları geleneğinden kurtulamamasından kaynaklıdır. Bununla birlikte nizamname kuralına göre Şeyhülislamlığın sandıkları her ay denetlemesi gerekirken bu noktada da yetersiz kalınmıştır. Ancak 1980 yılından itibaren Eytam Meclisi ve Şeyhülislamlık, denetimlerini arttırmıştır⁶⁷⁹. 1906 yılına gelindiğinde ise hem kurumun, hem denetim organının, hem de nizamname kurallarının tam olarak bütünlük oluşturamaması, nezaretin ve sandıkların her daim yeni tedbirler almasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda tüm nizamnameler feshedilmiş, yeni ve tam teşekküllü bir nizamname ihtiyacı duyulmuştur.

678 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 15a-15b, hüküm: 2.

679 Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", s. 186.

1850-1856 yılları arasında Üsküdar Eytam Sandıklarında zaman zaman kural ihlallerinin yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu ihlaller karşısında herhangi bir yaptırım kaydına da rastlanmamıştır. Şer'iyeye sicillerine yansıyan bu ihlaller, borç alan kişiler, borç alıp verirken kullanılan vade süreleri, nema oranları ayrıca gösterilen rehin ve ipoetekler ile ilgilidir.

9.1. SANDIKLARDAN BORÇ ALAN ESNAF VE SARRAFLAR KONUSUNDAKİ KURAL İHLALLERİ

Eytam Nizamnamesi'ne göre kefil ve ipoteğini gösteren herkes eytam sandıklarından borç alabilmektedir. %15 nema oranıyla şahıslara, %12 nema oranıyla ise esnaf ve belli sarraflara borç verilecektir. Aynı yıl zeyil olarak çıkarılan nizamnamenin 16'ncı maddesine göre⁶⁸⁰ sandıkta çalışanlar ile yetimin vasîsi ve yakınlarına borç verilmesi yasaklanmış⁶⁸¹ olsa da incelenen yıl aralığına göre sandık çalışanlarına, yetim yakınlarına ve vasîlere borç verilmemesi hususunda bir kural getirilmemiştir.

Sandıklardan borç alan kişiler arasında esnaf ve sarrafların %12 nema oranı ile borç alması kuralının ihlal edildiği göze çarpmaktadır. Zira %12 nema oranıyla borç alabilme imkânına sahip olan esnaf ve sarraflara da %15 oranıyla borç verilmiştir. Örneğin; 24 Cemaziyelevvel 1269/5 Mart 1853 tarihli kayda göre Hüseyin Sabri'nin yetim çocukları İbrahim Âdem ve Şerife Âişe'nin sandığından kayıkçı esnafından Yanoko isimli gayrimüslime 3 sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Yanoko'nun sandığa ödeyeceği toplam borcu 2.900 kuruştur. Bu da hesaplamalar doğrultusunda %15 oranında bir nemadır⁶⁸². 17 Şevval 1271/3 Temmuz 1855 tarihli başka bir kayda göre; Rumî Mehmed Paşa Mahallesi'nde vefat eden es-Seyyid Mustafa Sami Efendi'nin oğulları Mehmed Kâmil ve Mustafa Şevket'in sandığından kuyumcu Hacadur isimli gayrimüslime 2 sene vade ile 17.000 kuruş borç verilmiştir. Borçlu, borcunu 2 sene sonra, %15 nema ile 22.100 kuruş olarak ödemiştir⁶⁸³. Yine başka bir kayda göre, 1 Receb 1269/10 Nisan 1853 tarihinde yorgancı esnafından Mustafa Efendi, Süleyman Ağa Mahallesi'nde vefat eden yorgancı Süleyman Ağa'nın çocukları Mehmed İzzet ve

680 "... Emvâl-i eytâm sandıklarının sermayesinden ve fâiz ve temettu'âtından muharrer usûl ve ka'ide hâricinde akçe ikrâz olunması veyahud nâzir ve me'mûrlarının ve bu işe ta'alluku olan kimselerin sandık hizmet ve nezâretlerinde bulundukları müddetde bundan az ve çok ve senedli ve senedsiz akçe almaları memnû'iyet-i kaviyye ile memnû' olduğundan..." "Memâlik-i Mahrûse.", s. 281, madde 16.

681 Bunun en önemli sebebi tarihi süreçte yetim sandıklarında vasîlerin ve çalışanların yapmış olduğu yolsuzluklardır. Ayrıca yetimin parasını alan bu kişilerin paralarını geç ödemeleri durumunda vasînin ve sandık çalışanlarının bunu göz ardı ederek yetimi zor durumda bırakmanın önüne geçmektir.

682 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 24a, hüküm: 3.

683 Ü.Ş.S., nr. 639, vr. 7b-8a, hüküm: 3.

Âişe'nin sandığından 2 sene vade ile 3.000 kuruş borç almış, 3.900 kuruş olarak ödemiştir. Yapılan borç muamelesindeki nema oranı %15'dir⁶⁸⁴.

9.2. VADE SÜRELERİNİN İHLALİ

Eytam sandıkları nizamnamesine göre sandıklardan alınan borcun vade süresi en fazla üç yıldır⁶⁸⁵. Bu vade süresi 9 Ekim 1915 tarihinde yayınlanan bir kararname ile 5 yıla çıkarılmıştır⁶⁸⁶. İncelenen kayıtlarda ise çoğunluk 2 yıl, daha sonra 3 yıl vade süreleri tercih edilse dahi 5 yıl olan vade süreleriyle de idâne işlemi gerçekleşmiştir.

2 Cemaziyelahir 1272/9 Şubat 1856 tarihli kayda göre, Sinan Ağa Mahallesi'nde vefat eden Kalaycı Ali Ağa'nın yetim oğlu İsmail Hakkı ve yetim kızı Fâtıma'nın sandığından yetimlerin anneleri ve vasîleri olan Hadice Hanım'a 5 sene vade ile 7.600 kuruş borç verilmiştir. Vasî ve borçlu aynı kişi olduğu için borç süresince vasî tayin edilen kişi Muhzır Hasan Ağa'dır⁶⁸⁷.

11 Receb 1272/18 Mart 1856 tarihli kayda göre, Valide Atik Mahallesi'nde vefat eden Zeliha Hanım'ın oğlu Mehmed Said'in sandığından ablası ve vasîsi olan Fâtıma Hanım'a 5 sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Vasî ve borçlu aynı kişi olduğu için borç süresince vasî tayin edilen kişi Muhzır Hasan Ağa olmuştur⁶⁸⁸.

7 Receb 1272/14 Mart 1856 tarihli kayda göre, Valide Atik Mahallesi'nde vefat eden gavvas Abdi Ağa'nın yetim kızları Zeliha ve Tevhide'nin sandığından yetimlerin babaanneleri ve vasîleri olan Emine Hanım'a 5 sene vade ile 1.126 kuruş borç verilmiştir. Vasî ve borçlu aynı kişi olduğu için borç süresince vasî tayin edilen kişi Seyyid Mehmed Servet Ağa'dır⁶⁸⁹.

2 Cemaziyelahir 1272/9 Şubat 1856 tarihli kayda göre, Tavaşi Hasan Ağa Mahallesi'nde vefat eden Kalaycı Mehmed Rüstem Ağa'nın yetim kızı Seher'in sandığından yetimin annesi ve vasîsi Zevide Hanım'a 5 sene vade ile 2.147,5 kuruş borç verilmiştir. Vasî ve borçlu aynı kişi olduğu için borç süresince vasî tayin edilen kişi Hasan Efendi olmuştur⁶⁹⁰.

684 Ü.Ş.S., nr. 628, vr. 8b, hüküm: 1.

685 "Umum Emvâl-i Eytâm.", ss. 515-548, madde 50.

686 *Düstür*, Tertib II, "Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresine Mütedit'ir 4 Rabi'u'l-evvel 1324 Târihli Nizamnâme-yel Mützeyyel Mevâd-ı Nizâmiye", C. 7, 1941, ss. 761-762. madde 1; Çanlı, "Eytam Sandıklarının Para Arzı", s. 172.

687 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 27b-28a, hüküm: 2.

688 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 28a, hüküm: 1.

689 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 12a, hüküm: 1.

690 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 16a, hüküm: 1.

5 senelik borç kayıtlarından 2 tanesi aynı kişilerin aldıkları borçlardır. İşlemi yapılan 5 borç kaydının hepsi aynı deftere kaydedilmiştir. Bunlardan hareketle, söz konusu defterin yazıldığı dönemdeki görevlilerin, bu 4 vasîye ayrıcalık tanıdığı yorumu yapılabilir.

9.3. REHİN VE KEFİLLER İLE İLGİLİ İHLALLER

Eytam Nizamnamesi'nde idâne işlemlerinde rehin ve kefiller ile alakalı detaylı hükümler mevcuttur. Nizamnameye göre borç alacak kişi, alacağı borca karşılık kefil ve rehin göstermek zorundadır⁶⁹¹. Kefil sayısı 3 kişiyken sonraki yıllarda ikiye düşürülmüştür. İncelenen kayıtlara göre kefil sayısı en fazla 3 kişidir. Bu bazen 2, bazen 1 kişiye düşmüştür. Zaman zaman ise hiç kefil gösterilmediği durumlar da olmuştur.

26 Rebiülahir 1271/16 Ocak 1855 tarihinde göre vefat eden koltukçu Mehmed Ağa'nın çocukları Mehmed Kâmil, Emine ve Âişe'nin sandıklarından, amcaları koltukçu Ali Ağa, 3 sene vade ile 4.873 kuruş borç almıştır. Borcuna karşılık ise Tahmini 10 dönüm miktarında üzüm bağını ipotek olarak göstermiştir. Borçluya kefil olarak bağcı Hasan Ağa ve bağcı Mehmed Salih Ağa kefil olmuştur⁶⁹².

Tek kefil gösterilerek de sandıklardan borç verilebilmiştir. 16 Rebiülahir 1272/26 Aralık 1855 tarihli kayda göre; vefat eden Sadullah Efendi'nin oğlu Mehmed ve kızı Emine'nin sandığından anneleri ve vasîleri olan Zeliha Hanım, 3 sene vade ile 475 kuruş borç almıştır. Borca karşılık yalnızca Mehmed Habib Ağa isimli kişi kefil olmuştur⁶⁹³.

İdane kayıtlarında verilen rehin ve ipoteklerin piyasa değerlerini belirlemek güç olsa da aynı miktardaki borçlara zaman zaman aynı değerde rehin veya ipotek gösterilmemiştir. Nitekim Hamza Fakih Mahallesi'nde vefat eden Refik Efendi'nin kızı Nefise Hanım'ın sandığından 1.500 kuruş borç alan Sadıka Hanım, borcuna karşılık bir çift elmas küpesini verirken⁶⁹⁴, İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden miralay Osman Bey'in kızı Hayriye'nin sandığından 1.500 kuruş borç alan bağcı Serkez isimli gayrimüslim, borcuna karşılık 30 dönüm miktarındaki mülk bahçesini ipotek olarak göstermiştir⁶⁹⁵. Örneği verilen iki kayıta da iki farklı sandıktan alınan borç miktarı

691 "terāküm iden akçenin emr-i idâne ve istidânesine dahî sarf-ı himmet olunarak şöyle ki el-yevm cârî olduğu üzere mâl-ı eytâm mu'teber rehin ve kavi kefil ile...", "Eytam Nizamnamesidir", ss. 270-271, madde 6.

692 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 4a, hüküm: 1.

693 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 10a, hüküm: 1.

694 Ü.Ş.S., nr. 614, vr. 5a, hüküm: 2.

695 Ü.Ş.S., nr. 620, vr. 31b, hüküm: 2.

1.500 kuruştur. Miktar aynı olmasına rağmen borca karşılık gösterilen rehin ve ipotekler farklı değerdedir. Yine 25 Zilhicce 1268/10 Ekim 1852 tarihinde, İhsaniye Mahallesi'nde vefat eden Tabib Ömer Efendi'nin kızları Fâtıma Şefika ve Rabia Adile'nin sandıklarından 5.000 kuruş borç alan Divan-ı Hümayun kahvebaşı zadelereinden Lütfullah Efendi, borcuna karşılık 1 adet köhne imâmesini ve 2 altınını rehin göstermiştir⁶⁹⁶. Bunun yanında, 13 Cemaziyelahir 1272/20 Şubat 1856 tarihinde Davut Paşa Mahallesi'nde vefat eden Şerife Emine Hanım'ın çocukları Mehmed Şemseddin ile Fâtıma ve Saniye'nin sandıklarından 5.000 kuruş borç alan çocukların babaları ve velileri Ahmed Ağa, aldığı borca karşılık bir rehin ya da ipotek göstermemiştir⁶⁹⁷.

Sandıklardan alınan borca karşılık rehin ya da ipoteklerin gösterilmemesi genelde vasîlerin borç aldığı kayıtlardır. Rehın ve ipotek göstererek borç alan vasîler olsa da zaman zaman yüksek miktarda borç almış vasîler, yalnızca kefil göstermekle yetinmişler, rehin ve ipotek göstermeden sandıklardan borç almışlardır⁶⁹⁸. Örneğin; 1 Receb 1269/10 Nisan 1853 tarihli idâne kaydına göre, vefat eden Hüseyin Sabri'nin yetim çocukları İbrahim Âdem ve Şerife Âişe'nin sandığından çocukların anneleri Fâtıma Hanım 3 sene vade ile 3.000 kuruş borç almış, bunun karşılığında rehin-ipotek ya da kefil sunmamıştır⁶⁹⁹. 9 Receb 1271/28 Mart 1855 tarihli kayda göre Kadiasker Mahallesi'nde vefat eden Mahmud Ağa'nın oğulları Galib ve Ahmed Şemseddin'in sandıklarından 3 sene vade ile 22.602 kuruş 12 para borç alan anne ve vasî Adile Hanım, borcuna karşılık üç kefil göstermiştir. Ancak rehin ya da ipotekleri mevcut değildir⁷⁰⁰. Başka bir kayıtta 8 Rebiülevvel 1273/6 Kasım 1856 tarihinde, Şeyh Selami Ali Efendi Mahallesi'nde vefat eden Tameşniko isimli gayrimüslim kadının kızı Papoza'nın sandığından, vasî ve amca olan Hans isimli gayrimüslim 5 sene vade ile 26.120 kuruş borç alırken 3 kefil göstermiştir. Ancak rehin ya da ipotek belirtilmemiştir⁷⁰¹.

Yetim mallarında yapılan borçlanmalarda zaman zaman kural ihlali yapan Üsküdar Eytam Sandıkları, belirtildiği gibi Eytâm Nezareti'ne bağlıdır. Sandığı

696 Ü.Ş.S., nr. 624, vr. 14b-15a, hüküm: 2.

697 Ü.Ş.S., nr. 646, vr. 11a-11b, hüküm: 2.

698 10 Muharrem 1271/3 Ekim 1854 tarihli kayda göre Sinan Paşa Mahallesi'nde vefat eden Selim Ağa'nın oğlu Ahmet Habib ve kızı Nafia'nın sandıklarından anne ve vasî olan Fâtıma Hanım, 3 sene vade ile 11.072 kuruş borç almış, borcuna karşılık içerisinde üç bab oda, bir bab sofa ve bir bab mutfak olan menzilinı ipotek olarak vermiştir. Ü.Ş.S., nr. 639, vr. 3a-3b, hüküm: 1.

699 Ü.Ş.S., nr. 629, vr. 22a, hüküm: 2.

700 Ü.Ş.S., nr. 639, vr. 7b, hüküm: 1.

701 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 60a, hüküm: 4.

denetmekle görevli olan nezaret, denetleme noktasında yetersiz kalmıştır. Burada şu belirtilmelidir ki, Üsküdar Eytam Sandıkları, muamele konusunda henüz kendine has bir işleyiş geliştirememiştir. 1851 yılından itibaren yazılı kurallar ile yürütülmesi beklenen eytam sandıklarının para vakıfları geleneğinden kurtulamadığı gözlemlenmiştir. Tahrir noktasında dahi para vakıfları ile aynı üslubu kullanan eytam sandıkları⁷⁰², gerek borç alan kişiler, gerek vade süreleri gerekse nema oranları ile 1850-1856 yılları arasında tam manasıyla teşkilatlanamamıştır⁷⁰³. Söz konusu sandıkların ilerleyen yıllarda daha kurumsal hale gelip gelmediğini tespit etmek müstakil çalışma konularıdır.

Yapılan tüm tespitlere rağmen şu da belirtilmelidir ki; 1851 yılında kurulan Eytâm Nezareti, yetim mallarını denetlemek noktasında atılan önemli bir tedbir adımıdır. Osmanlı Devleti'nin eytam sandıkları aracılığıyla yetim malları ile ilgili tasarrufu ise, devlete özgü, sosyal, finansal bir çözümdür. Paranın söz konusu olduğu bu ortamda, yetim çocuklar her ne kadar gözetilmeye çalışılıp, paraları arttırılsa da, yapılan usulsüzlükler de sistemin tam olarak işlemediğini göstermektedir. Amacı denetlemek olan Eytâm Nezareti'nin kuruluş yılından itibaren yapılan bu uygunsuz hadiseleri denetlememesi ilerleyen süreçlerde daha büyük sıkıntılara yol açmıştır. Bundan dolayı Eytâm Nezareti ve sandıklarının tesviyesi yoluna gidilmiştir.

702 18. yüzyıl para vakfı metinleri incelendiğinde, çalışılan Üsküdar Eytam Sandıkları'nın üslubuyla aynı olduğu gözlemlenmiştir. Öyle ki para vakıflarında ve Üsküdar Eytam Sandıkları'nda kredi verilirken yapılan muamelede, temsili olarak aynı fetva kitabı satılmıştır. Örnek para vakfı metni için Bkz. İsmail Kurt, *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, ss. 116-118; Kısmet-i Askeri Mahkemesi nr. 2088, s. 9/b, 10 numaralı dipnottan alınmıştır; Tahsin Özcan, *Para Vakıfları*, s. 398; "Beyoğlu mutasarrıflığı dâhilinde, Kasım Paşa civarında, Yeldeğirmeni Mahallesi'nde, Akbaba Yokuşu'nda vâki' bir numrolu hanede sâkin Bahriyye Kurvet kâtiblerinden Mustafa Nail Efendi ibn İsmail Beğ, zât-ı zeyil-i vesikada muharrerü'l-esâmî-yi müslimin ta 'rîşleriyle mu'arrefe Valide Fâtıma Dilber Hanım ibneti Abdullah, Meclis-i Şer'-i Şerîf-i Enver'de, ashâb-ı hayratdan Vahid Efendi Vakf-ı Nukûdu'ndan bi'l-meşrûta mütevellî hâlen Eminü'l-Fevvâ semahatlû Ali Rızâ Efendi hazret-leri tarafından vekil-i müseccel-i şer'î câbî-yi vakf A'zam Efendi ibn Hasan mahdarında ikrâr-ı tam idüb vekil-i mûmâ ileyh A'zam Efendi müvekkil mütevellî müşârün ileyh efendi hazretlerinin mütevellî olduğu vakf-ı mezkûrın nukûdundan yedibin kuruş bi'l-vekâle bana idâne ve teslim eylediğinde ben dahi yedinden istidâne ve kabz ve umûruma sarfla istihlâk itmemle meblâğ-ı merkûm ile semeni işbu târîh-i vesikadan itibaren üç sene tamâmına değin müeccel mev'ûdine vakf-ı mezkûrın mevhûb malından vekil-i mûmâ ileh A'zam Efendi yedinden iştirâ ve kabz eylediğim bir cild Ali Efendi Fetvâsı semeninden dahi ikibinbeşyüzirmi kuruş ki ciheteyn-i mezkûreteyne cem'an dokuzbinbeşyüzirmi kuruş zimmetimde vakf-ı mezkûr için mütevellî müvekkil müşârün ileyh efendi hazretlerine sahihan deynim olub mukâbilinde oniki hisse i'tibariyle bâ sened-i hakânî mutasarrıf olduğumuz bir bâb vakıfhânenin onbir hisse-i şâyî'amızı vakf-ı mezkûr için mütevellî müvekkil müşârün ileyh efendi hazretlerine vefâan fera' ve tefviz eylediğimde vekil-i mûmâ ileh A'zam Efendi dahi vech-i muharrer bi'l-vekâle teferru' ve tefevvüz ve kabul itmekle eğerçi deynimiz olan meblâğ-ı mecmu'-ı mezkûr ecel-i mezkûr hitâmında edâ idemediğimiz müddetde hâne-i mezkûrde olan hisse-i mutlaka-i ma'lûme-yi mezkûreyi bi'l-müzâyede âhara ferağa ve bedelini ahz ve kabza ve makbuzundan deyni meblâğ-ı mecmu'-ı mezkûr ile sene seneden zâid icâb edecek bilâ devr nemayı ve icraya ait rûsûmu tahsile ve sâireyi edaya ve fazla kalır ise bize def' ve teslim, küllemâ 'azzeltekte ente vekilî mefhûmu üzere 'azil ve in'izâlden masûne ve hîn-i akd-i ferağ bi'l-vefâda meşrûta vekâlet-i devriyye-i sahiha-i şer'iyye ile tarafımızdan vekil-i mûmâ ileyh A'zam Efendi'yi vicahen ve gâib 'anil-meclis diğer câbî Râşid Efendi ibn Yusuf'dan kabulüne mevki'fen her birini münferiden ve müctemi'an icraya vekâlet itmek üzere vekil nasb ve ta'yin eylediğimizde ol dahi ber vech-i muharrer vekâlet-i mezkûreyi kabul ve hizmet-i lâzimesini edaya ta'ahhüd ve iltizâm eyledi, didikde gubbe't-tasdik emriyle Kasım Paşa'da Uzun Yol'da Hacı Şa'bân Mahallesi'nde, Abacı Efendi Sokağı'nda, sekiz numrolu hanede sâkin, Bahriyye Kolâzâlığı'ndan müttekâ'id İsmail Hakkı Efendi ibn Ali ve civâr-ı mezkûrde Yeldeğirmeni Mahallesi'nde, Yenicesine Sokak'ta, yirmidört numrolu hanede sâkin Bahriyye Nezâreti Mu'âmelât-i Zâtiyye'de Şu'be Hulefâsı'ndan Mehmed Celâleddin Efendi ibn Nazîfe'den her biri Meclis-i Şer'-i Şerîf-i Enver'de vekil-i mûmâ ileyh A'zam Efendi mahdarında mukirrân-ı medyûnân mûmâ ileyhâ hâzîrân oldukları halde ikrâr-ı tât ve takrîr-i kelâm idüb mukirrân-ı medyûnân-ı hâzîrân mûmâ ileyhâ Mustafa Nail Efendi, Fâtıma ve Dilber Hanım zimmetlerinde vakf-ı mezkûr için mütevellî-yi müvekkil-i müşârün ileh efendi hazretleri deynleri olan meblâğ-ı mecmu'-ı mezkûr dokuzbin beşyüz yirmi kuruşun edasına tarafeynden bi'l-emr ve'l-kabûl kefâlet-i mutlaka-i sahiha-i şer'iyye ile her birimiz mete'âkîben kefil ve dâmin olduğumuzdan ma'adâ min ciheti'l-kefâleti'l-mezkûre deyn-i meblâğ-ı mecmu'-ı mezkûrden her birimiz âharın zimmetinde lâzım gelen meblâğa dahi kezlâk tarafeynden bi'l-emr ve'l-kabûl başka başka kefil ve dâminiz didiklerinde gubbe't-tasdik-i şer'î mâ vaka' bi't-taleb ketb olundu. Fi'lyevmi's-sâlis min şeh'r Zi'l-ka'detü's-şerife sene hams ve selâsîn ve selâsemi'e ve elf." Metinde kullanılan üslubu eytam sandıkları da aynı şekilde kullanmıştır. Aralarında tek fark vasi/mütevellî, vakıf/yetim ayrımıdır.

703 Başlangıç tarihi net olarak bilinmese de para vakıfları ve eytam mallarının fon kullandırma biçimi olarak aynı usulleri kullandığı bilinmektedir. Konuya dair 1500-1645 yıllarında Konya'daki para vakıfları ile eytam akçelerinin fon kullandırma biçimlerini gösteren güncel bir çalışma mevcuttur. Bkz. Yörük-Akbaş, a.g.e.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti, kadının, yargılama başta olmak üzere her türlü faaliyetinin kaydını tutmuştur. Söz konusu kayıtlardan olan şer'iyye sicillerinin dikkat çeken ilk özelliği, dönemin ve coğrafyanın sosyal tarih araştırması için farklı kaynaklarda bulunamayacak ayrıntılı bilgiler vermesi olmuştur. Bugün bu siciller genel olarak çalışılabildiği gibi, “*kadın, çocuk, suç, gayrimüslim kesim*” gibi pek çok spesifik konular da ele alınmıştır.

Çalışma, örnekleri verilen konulardan ayrı olarak, Osmanlı Devleti'ndeki yetim çocuklar özelindedir. Sınırları Üsküdar semti ve 1850-1856 dönemi olarak belirlenen incelemede, esas olarak yetimlerle ilgili bilgilere ulaşmak adına 40 adet şer'iyye sicili incelenmiştir. Mahkemeye intikal etmiş davalar neticesinde kaleme alınan bu kaynaklar arasında yetimleri ilgilendiren belge koleksiyonu tespit edilmiştir. Üsküdar mahkeme kayıtları ışığında elde edilen bulgular şu şekildedir:

Üsküdar mahkeme kayıtlarında toplam 187 adet tereke kaydı tespit edilmiştir. İncelenen tereke kayıtları, vefat eden kişilerin varislerine bıraktıkları serveti gösterdiğinden, yetimlerin refah seviyesini tespit etmek konusunda mühim verilerdir.

Terekeye gelir getiren bir diğer uygulama ise, kişilerin icâreteynli vakıf mülklerinde verdikleri icâre-i muaccele bedellerinin, öldükten sonra çocuklarına intikal etmesidir. İncelenen 145 adet icâreteyn kaydına göre, vakıf malını kiralamak isteyen başka bir taliplinin tasarruf hakkını satın alırken vereceği nakit para, yetim çocuklara eşit hisseler ile vasîleri aracılığıyla teslim edilmiştir. Bu paralar yetimler için ek gelir kaynağı olmuştur.

Mevrûs mallara sahip olan yetim, bu malları tasarruf etmede yetersiz olduğundan, kendisi adına tasarrufta bulunabilecek bir vasîye ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple vasîler, mahkeme tarafından göreve getirilmiştir. Vasîler çoğunlukla yetimin akrabasıdır. Üsküdar mahkemesine ait incelenen 119 vasî tayini kaydına göre 83'ü anne, 2'si baba, 5'i amca, 5'i dede, 2'si babaanne, 1'i kız kardeş, 3'ü erkek kardeş, 2'si anneanne, 2'si akraba ve 1'i teyze vasî olarak tayin edilmiştir. Ayrıca 2'si vasî-yi muhtarlar, 11'i vasî-yi mensûbelerden oluşmaktadır.

Yetim çocuğun mal varlığını elinde bulunduran vasî, bu maldan kendisine borç almak istediğinde, mahkeme tarafından borcunu ödeyene kadar görevine ara verilmektedir. Bu süre zarfında yetim çocuğa farklı bir kişi vasî olmaktadır. Geçici

vasîlik adını verdiğimiz bu uygulama, yetim malından borç alan vasînin, durumu şahsi menfaatleri doğrultusunda kullanmaması için alınmış bir tedbirdir.

Üsküdar yetimlerinin maddi geçimlerine bakıldığında, aldıkları nafaka miktarlarını da belirtmek gerekmektedir. Üsküdar’da 1850-1856 yılları arasında toplam 221 adet nafaka davası gerçekleşmiştir. Nafaka miktarları günlük/aylık/yıllık şekilde verilmiştir. Bununla birlikte verilen nafakalar ortalama aylık 25 kuruş olarak tespit edilmiştir. Kullanılan nafakalar zaman zaman yetersiz geldiğinde, ya da yetim için düğün elbisesi, bayramlık elbisesi gibi harcamalar yapılmak istendiğinde, mahkemeye başvurulup nafakaya zam yapılması ya da terekeden harçlık alınması kolaylığı da sağlanmıştır.

Üsküdar’da, ebeveyninden herhangi bir mal kalmayan yetimler, nafakalarını kendi emekleri karşılığında elde etmek zorunda kalmışlardır. Farklı ailelerin yanına hizmet etmek için kiralanan bu çocuklar, aileye yaptıkları hizmetleri karşılığında, aylık ortalama 25 kuruş para almışlardır. Ailenin yanında kalan yetimler, rüşdünü ispat ettikten sonra ayrılmışlardır. İcâr-ı sağır adının verildiği bu uygulamada toplam 59 kayıt tespit edilmiştir. Bunlardan 37 çocuk ebeveynleri tarafından, 16 çocuk vasîleri tarafından ve 6 çocuk ise hiç kimseleri olmadığı için mahkeme tarafından icar edilmiştir. Tüm çocukların ortak noktası ekonomik sıkıntılardır.

Belirtildiği gibi Osmanlı Devleti’nde uygulama tarihi tam olarak bilinmemekle beraber denetimi 1851 yılında başlamak suretiyle, yetime ait nakit paralar, onun için oluşturulan eytam sandıklarında muhafaza edilmiştir. Vasîlerin ve sandık görevlilerinin gözetiminde bulunan bu paralar, belli nema oranları ile kredi şeklinde fon olarak kullanılmıştır. Eytam sandıklarının buradaki amacı, yetime ait anaparayı arttırıp reşit olana kadar bu paranın işletilmesini sağlamak olmuştur. Zira Kur’an-ı Kerim’de yetim malına “*en güzel şekilde yaklaşın*” ifadesini müfessirler, 3 ana esasta toplamışlardır. Bunlar koruma, arttırma ve zamanında teslimidir.

Yetim malından borç verilirken tutulan borç kayıtları, her yetim sandığındaki borç muamelelerini göstermektedir. Toplam 591 borç kaydı tespit edilerek Üsküdar Eytam Sandıkları’nın borç verme işlemleri detaylarıyla belirtilmiştir. İncelenen borç kayıtlarına göre tespit edilen bilgiler şu şekildedir: Alınacak borçların karşılığında gümüş sini, gümüş su tası, gümüş tarak gibi değerli eşyaların yanında, bilezik, küpe, kolye gibi mücevherat rehin olarak gösterilmiştir. Mücevheratı ekseriyetle kadınlar borç

alırken göstermişlerdir. Bunun yanında bağ, bahçe, tarla, ev, dükkân gibi gayrimenkuller de borca karşılık ipotek olarak sandıklara sunulmuştur.

Sandıklardan borç verilirken ekseriyetle 2 senelik vade süreleri tercih edilmiştir. 1851 Eytam Nizamnamesi'nden sonra 3 senelik vade süreleri ağırlık kazanmıştır. 5 senelik vade süreleri tespit edilse de sayıları azdır. Ayrıca 54 farklı kayıta borçların vade süreleri yazılmamıştır.

Sandıklardan yetimlerin vasîleri ve akrabalarının yanında farklı kişiler de borç alabilmişlerdir. Borç talebinde bulunan 575 farklı kişi arasından 489'u yetimin vasîsi olmayan kişilerdir ve oranları %85.04'tür. 86 kişi ise yetimin vasîleridir. Bunların da oranı %14.96'dır.

Borç alanlar arasından 151 kişi yetim çocuk ile yakın akrabalık bağı olan kimselerdir. Bunlardan 93'ü biri üvey, 92'si öz olmak üzere yetimin annesi olup, oranı %61.59'dur. 35'i babasıdır ve oranı %23.18'dir. 5'i %3.31 oranla abisidir. 4'ü %2.65 oranla amcasıdır. 3'ü %1.99 oranla babaannesidir. Yine 3'ü %1.99 oranla anneannesidir. 1'i %1.32 oranla ablasıdır. 1'i %0.66 oranla dayısıdır. 1'i %0.66 oranla dedesidir. 1'i %0.66 oranla akrabasıdır. Ayrıca 3'ü %1.99 oranla vasî-yi mensûbesidir. Borç alan toplam kişilerden 391 kişi %68 oranla erkek, 184 kişi %32 oranla kadındır. Sandıklardan çoğunlukla erkek Müslümanlar borç alabildiği gibi kadın ve gayrimüslim kişiler de eytam sandıklarına başvurmuşlardır.

Eytam sandıklarında verilen borçlardan 98'inin tahsili yapılmış, 489'unun tahsili yapılmamıştır. Ayrıca 4 adet borcun bir kısmının tahsili yapılmış bir kısmının yapılamamıştır. Tarihî süreçte örnekler gösteriyor ki sandıklardan özellikle vasî ve akrabaların borç almasıyla yetim çocukların paraları zamanında teslim edilmeyerek çeşitli mağduriyetlere ortam hazırlanmıştır. Nitekim ilerleyen yıllarda söz konusu kişilerin sandıklardan borç alması yasaklanırken, yaşanacak sorunların önüne geçmek ve denetimi arttırmak amacıyla 1874 yılında Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm kurularak bu sandıkların daha denetimli şekilde kontrol altına alınması sağlanmıştır. Başkentte dahi bu kuralsız borçlanmaların olması, taşralarda daha ciddi sıkıntıların olduğunu düşündürmektedir. Bunların tespitlerinin yapılması müstakil konular arasındadır.

İncelenen mahkeme kayıtları, Eytâm Nezareti'nin kuruluşundan sonraki ilk seneleri kapsadığından, Üsküdar'daki yetim mallarının himaye ve işletilmesi hakkında genel hükümler içermektedir. Üsküdar Eytam Sandıkları'nın ilerleyen yıllardaki çalışma

prensibinin, para vakıflarından ayrı olarak hareket etmeye başladığını ortaya koymak gerekmektedir ki tahmini bu durum, 1856'lı yılların sonunda gerçekleşmiştir. Çünkü incelenen sicillerdeki borç kayıtları, para vakıfları gibi standart bir metin halindeyken 1856'lı yıllarının sonunda müstakil bir eytam siciline tesadüf edilmiştir. Bu sicildeki kayıtlar artık düz metin değil, merdiven sistemiyle alt alta borç ve tahsillerin yazılması şeklindedir. Keza ilerleyen yıllardaki farklı coğrafyaların eytam sandıklarına dair kayıtlar da bu şekildedir. Verilen rakamlara göre Eytâm Nezareti'ne ait 300'ü aşkın defter bulunmaktadır. Bu defterlerin şu ana kadar çok azı araştırılmıştır.

Üsküdar'da toplam 33 yetim, mahkemede rüşdünü ispat ederek vasîlerinden mallarını almışlardır. Ortalama 15 yaşlarında rüşdünü ispat eden yetimler arasında mallarını alamayan ya da mahkeme tarafından reşit olduğu kabul edilmeyen bir yetim çocuk kaydına rastlanmamıştır. Ancak Üsküdar'da toplam 9 yetim rüşdünü ispat edemeden vefat etmiştir. Vefatların ardından mahkeme, yetimlere intikal eden icâreteynli vakıf mülklerinin haklarını diğer mirasçılara eşit olarak paylaşmıştır. Ayrıca her vefat eden yetimin sandığında muhafaza edilen para çıkarılarak yetimin akrabaları arasında paylaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti, yetimlere ait ciddi hassasiyetler göstermiş, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren kurumsal ve hüviyetli binalar oluşturmuştur. Her ne kadar bugün bu kurumları örnek alıp çalışmalar yapılsa da bu çocukların mali hakları konusunda eytam sandıklarına benzer bir örnek sunmak mümkün değildir. Çalışılan eytam sandıkları dahi belli kurallara riayet etmemiş olsa da, yetimlerin paralarından ciddi kâr elde edildiği vakidir.

Bugün bu ve farklı sebeplerle yetim kalan çocukların ebeveynlerinden kalan az veya çok olan malları daha sistemli şekilde muhafaza edilmelidir. Korunan mallardan gayrimenkul olanları kiraya verilse dahi gelir getiren bu paraların günümüz bankalarında biriktirmek yerine, enflasyon riskine karşı işletilmesi yetim adına yararlı bir uygulama olacaktır.

Son söz olarak; Türkiye'de bugün sosyal devlet adıyla, yetim haklarıyla ilgili pek çok uygulama var olup, çoğu yasalarla teminat altındadır. Tespit edilen bu uygulamaların yanında, yetimlerin mali hakları konusunda daha etkin ve verimli sosyal çalışmaların gerekli olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

Toplumun biyolojik ve ruhsal olarak sağlıklı bireylere ihtiyağı vardır. Tehditlere daha açık olan yetimlerin, maddi olarak da hayata hazırlanması her zaman önemsenmesi gereken bir husustur. Bunun için geğmiş örneklerden hareketle günümüz devlet bankalarında yetimler için fon kurulması ve bu fonların işletilmesi hem toplumdaki diğer bireylerin hem de fonun sahibi yetimlerin yararına olacaktır.

KAYNAKÇA

- “Ankara Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi”, *Bugünün Çocukları Tarihin Büyüklüğüdür*, R. 30 Haziran 337/30 Haziran 1921. TTK Kütüphanesi Kayıt nr: 4117, Yer nr. A. 2860.
- AKARLI, Engin. *Ottoman Population in the Europe in the 19th Century; Its Territorial, Racial and Religious Composition*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), University of Wisconsin, Madison, 1970.
- AKGÜL, Sülü Ceylan, Fethi GÜNGÖR. “Çocuk Koruma Sistemindeki Sıcak Yuva: Türkiye’de Koruyucu Aile Modeli”, *Social Sciences Studies Journal*, C. V, Sayı: 47, 2019, ss. 5740-5748.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. “İcâre-i Vâhide”, *DİA*, C. XXI, İstanbul, 2000, ss. 388-389.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. “İcâreteyn”, *DİA*, C. XXI, İstanbul, 2000, ss. 389-391.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- AKOL, Osman. *Kimsesiz Çocuklar*, Örnek Matbaası, Ankara, 1950.
- AKTAN, Hamza. “Kısmet”, *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, ss. 497-498.
- AKYILDIZ, Ali. “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, *DİA*, C. XXVII, Ankara, 2003, ss. 273-274.
- AKYILDIZ, Ali. *Para Pul Oldu Osmanlı’da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- AL, Hüseyin. *Uluslararası Sermaye ve Osmanlı Maliyesi 1820-1875*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
- ALİ HAYDAR, Efendi. *Dürrü’l-Hukkam Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*, C. III, haz: Osman Erdem Raşit Gündoğdu, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- APAYDIN, Yunus. “İne”, *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, ss. 283-285.
- APAYDIN, Yunus. “Karz”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, ss. 520-525.
- APAYDIN, Yunus. “Velayet” *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2013, ss. 15-19.
- ARAZ, Yahya, 16. *Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- ARI, Abdüsselam. “Vacip Vasiyet ve Halefiyet Bağlamında ‘Dede Yetimi’ Problemi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 34, 2008, ss. 249-268.
- ARI, Abdüsselam. “Yetim”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2003, ss. 501-503.
- ATAR, Abdulkadir. *Şeyhülislam Fetvaları Işığında Osmanlı’da İktisadi Hayat*, Albaraka Yayınları, İstanbul, 2020.
- AYBAKAN, Bilal. “Muamele”, *DİA*, C. XXX, Ankara, 2020, ss. 317-319.
- AYDIN, Mehmet Akif “Düstûr”, *DİA*, C. X, İstanbul, 1994. ss. 48-49.
- AYHAN, Halis ve Hakkı MAVİŞ. “Darüşşafaka”, *DİA*, C. IX, İstanbul, 1994, ss. 7-9.
- AYRAL, Mehmet Şirin. *Kur’an’ın Yetimlere Bakış Açısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.
- BARDAKOĞLU, Ali. “Bulûğ”, *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992, ss. 413-414.
- BARDAKOĞLU, Ali. “Ehliyet”, *DİA*, C. X, İstanbul, 1994, ss. 533-539.
- BARDAKOĞLU, Ali. “Hidâne”, *DİA*, C. XVI, İstanbul, 1998, ss. 467-471.
- BARDAKOĞLU, Ali. “Vesayet”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2013, ss. 66-70.
- BARKAN, Ömer Lütfi. “Edirne Askeri Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, C. III, Sayı: 5-6, 1966, ss. 1-479.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz: Yusuf İhsan Genç-Mustafa Küçük, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, No: 42, İstanbul, 2000.

- BATCHAEVA, Leyla. *İslam Hukukunda Yetimin Malının Korunması ve Kullanılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, bt.
- BAY, Abdullah. “Osmanlı Toplumundan Koruyucu Aile Uygulaması”, *Koruyucu Aile Olmak Hz. Peygamber’den Günümüze Yetimlerin Himayesi*, Türkiye Diyanet
- BERKİ, Ali Himmet. *Vakıflar*, 2. Baskı, Aydınlık Basımevi, Ankara, 1946.
- BOYAR, Ebru ve Kate FLEET. *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, Çev: Serpil Çağlayan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- BOZ, Mehmet Naim. *İslâm Hukukunda Yetim Hakları ve Yetime Karşı Sorumluluklar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020.
- BOZKURT, Fatih. “Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. XI, Sayı: 22, 2013, ss. 193-229.
- BOZKURT, Fatih. “Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, Sayı: 3, Ocak 2012, ss. 69-90.
- BOZKURT, Fatih. *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.
- BUHÂRÎ, Sahîh. *Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Çev: Ahmet Naim-Kâmil Miras, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2018.
- CENGİZ, G. Hanım. *II. Abdülhamid Dönemi Sosyal Politikalarında Çocuk*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2019.
- CENGİZ, Göktaş G Hanım. “Arşiv Belgelerine Göre 19. yüzyıl Sonları 20. yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Nafaka Sorunsalı”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. IX, Sayı: 25, Kasım 2022, ss. 549-565.
- ÇAM, Mevlüt. “Osmanlı Dönemi Vakfiyelerinde Yetimler ve Öğrenciler”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, C. II, Ed: Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, ss. 783-788.
- ÇANLI, Mehmet ve Hilal KARAVAR. “1922-1924 Tarihli Eytam Sandığı İdane Defterine Göre Antalya Merkez Kazası’nın Finansal Durumu”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 34, 2021, ss. 583-606.
- ÇANLI, Mehmet. “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XIV, Ankara, 2002, ss. 57-73.
- ÇANLI, Mehmet. “Eytam Sandıklarının Para Arzı (İdane Defterleri) ve Eytam Sandıklarından Yetimlerin Faydalandırılması (1851-1926)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 24, 2020, ss. 163-193.
- ÇANLI, Mehmet. “Osmanlı İdaresi-Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Emine Gürsoy Naskali ve Aylin Koç, İstanbul, 2003. ss. 59-86.
- ÇANLI, Mehmet. “Tarihî Süreç İçerisinde Eytam Sandıklarının Hukuki Mevzuatı ve Karşılaştığı Sorunlar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 9/3, 2020, ss. 1301-1317.
- ÇATALCALI ALİ, Efendi. *Fetâvâ-i Ali Efendi*, haz: Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2014.
- ÇİFTÇİ, Cafer. “Osmanlı Döneminde Bursa’da Eytam Keseleri”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. V, Sayı: 5, 2003, ss. 81-96.
- ÇOLAK, İsmail. “Osmanlı’da İlginç Vakıflar”, *Zafer Bilim Araştırmaları Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 515, Kasım 2019.

- DAL, Betül ve Osman GÜMAN. “Büluğ ve Rüşd Kavramları Çerçevesinde Ceza Ehliyetinin Yeniden Değerlendirilmesi: Cezaî Rüşd”, *Bilimhane*, C. XLI, 2020, ss. 763-800.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 24. Baskı, Ankara, 2007.
- Düstûr II, Tertib I, “Darülaceze Nizamnamesi”, C. VII, 13 Şaban 1313, ss. 43-48.
- Düstûr II, Tertib I, “Umûm Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresine Mütedâ’ir 4 Rabi’u’l-evvel 1324 Târihli Nizamnâmeye Müzeyyel Mevâd-ı Nizâmiye” C. VII, 1941, ss. 761-762.
- Düstûr Tertib I, “Müşirden Mülâzım-ı Saniye Kadar Erkân ve Ümera ve Zabitan-ı Askeriyeden İrtihali Dâr-ı Baka Edenlerin Terkeyleyecekleri Eytâm ve Erâmile İta Olunacak Maaşların Suret-i Tahsisine Dair Nizamname”, C. V, H. 1303, ss. 432-436.
- Düstûr Tertib I, “Telgraf ve Posta Memurin ve Ketebe Hademesinden Tekaüde Şâyeste Bulunanların Derece-i İstihkaklarına ve Bunların Eytam ve Erâmilinin Mertebe-i İhtiyâçlarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşılık Tutulacak Mebâliğin İdâre-i Mahsûsasına ve Bu Bâbda Lâzım Gelen Muâmelâta Dair Nizâmnâmedir”, C. III, H. 1293, ss. 554-561.
- Düstûr Tertib I, “Vergi Emaneti Tevzi Kalemünde Müstahdem Ketebe-i Muvakkateden Müstahakk-ı Tekaüd Olanlar ile Vefat Edenlerin Eytâm ve Erâmiline Tahsis Kılınacak Maaşata ve Teşkil Olunacak Sandığın Suret-i İdaresine Dair Talimat Lâyihasıdır”, C. V, H. 1302, ss. 300-304.
- Düstûr Tertib II, “Umum Emvâl-i Eytâmın Sûret-i İdâresine Mütedâ’ir 4 Rebiül-evvel 1324 Tarihli Nizamnamenin 2. Faslının Ser Levhasıyla 25, 26, 44, 45 ve 49’ncı Maddelerini Mu’addel Mevâd-ı Nizâmniye, C. XII, H. 1333, ss. 758-760.
- Düstûr Tertip I, “İnfâk-ı Eytâm ve Erâmil Ricâl-i İlmiye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamnamedir”, C IV, H. 1326, ss. 87-93.
- Düstûr, Tertib I, “Darüleytamın Talimat-ı Esasiyesi”, C. VII, ss. 263-275.
- Düstûr, Tertib I, “Eytam Nizamnamesidir”, C. I, H. 1268, ss. 270-275.
- Düstûr, Tertib I, “Eytâm Sandıklarının Sûret-i İdâre ve Muhâfazası Hakkındaki Nizâmnâme-i Umûmîyyenin Altıncı Mâddesi Makâmına Kâim Olmak Üzere Kaleme Alınan Fıkra-i Kânûniyyedir”, C. IV, H. 1296, ss. 614.
- Düstûr, Tertib I, “Eytam Uhdesinde Bulunan Çiftlikât Hakkında Nizamname”, C IV, H. 1274, ss. 89.
- Düstûr, Tertib I, “İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnâmesidir”, C. III, H. 1309, ss. 552-554.
- Düstûr, Tertib I, “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede Küşâd Olunacak Eytam Sandıklarının Sûret-i İdâresi ve Muhafazası”, C. I, H. 1288 ss. 276-281.
- Düstûr, Tertip I, “4 Rebiülevvel 1324 Tarihli Emvâl-i Eytâm Nizamnamesinin 99 uncu Maddesine Müzeyyel Fıkra-i Nizamiye”, C. VIII, H. 1325, ss. 797-798.
- Düstûr, Tertip I, “Bâ-İrâde-i Seniyye Teşekkül Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-İ Eytam’ın Suret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnamedir”(Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytam), C. III, H. 1291, ss. 551.
- Düstûr, Tertip I, “Umum-u Emvâl-i Eytâmın Sûreti İdâresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamname” C VIII, H. 1324, ss. 515-548.
- DÜZGÜN, İsmail Cahit. *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Selanik Sanayi Mektebi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Artvin, 2018.
- DÜZGÜN, M. Ali. *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Muhtacın Maaşı Uygulaması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.

- EKİCİ, Fâtıma Yaşar. “Geçmişten Günümüze Çocukların Korunmasına Yönelik Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme”, *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 4, 2015, ss. 44-66.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra. “Eski Hukukumuzda Hile-i Şer’iyyeye Dair”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. X, 2006, ss. 3-16.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra. *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, 2. Baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- ELİBOL, Numan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 2007, C. XII, Sayı: 2, ss. 135-160.
- EL-İSÂVÎ, Halid Ahmed Hüseyin. “Hukûk-ul’Eytâm-Beyn’el-Ahdi’l Kadîm vel İslâm Dirastün Mukarenetün”, *Mecelletü’l-İlmiyye*, Camîâtü Bağdad, 2018, ss. 200-221.
- EL-ÜSRÜŞENÎ, Muhammed. *Ahkâmı’s Sığâr İslâm Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükûmler*, Çev: İbrahim Canan, Cihan Yayınları, İstanbul, 1984.
- EMECEN, M. Feridun. “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. III, Sayı: 5, 2005, ss. 107-139.
- ERBAY, Celal. “Nafaka”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, ss. 282-285.
- ERBAY, Celal. *İslam Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, 2. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.
- ERDEM, Ekrem. “Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 56, 2006, ss. 10-28.
- ERDOĞAN, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- ERGİN, Koray. “Osmanlı Devleti’nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 2016, Sayı: 39, ss.1-26.
- ERGİN, Osman. *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERGÜL, Selda. *Çocuklara Rehber Dergisi ve 19. yüzyıl Osmanlı Çocuk Eğitimindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014.
- ERKAN, Nevzat. *Osmanlı Üsküdar’ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar’da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri)*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul, 2015.
- ERYÜKSEL, Ahmet. “Osmanlı Devleti’nde Dul ve Yetimler”, *Şarkiyat Mecmuası*, C.VIII, İstanbul, 1998, ss. 331-344.
- FEYZULLAH, Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye*, haz: Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÖKÇE, Birsan. *Memleketimizde Cumhuriyet Devrinde Kimsesiz Çocuklar Sorunu İle İlgili Tutumun Sosyolojik Mukayeseli Tahlil ve İzahı*, T.C. Sağlık Sosyal Yardım Bakanlığı, No: 55, Ankara, 1971.
- GÜLER, Mustafa. *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. yüzyıllar)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2011.
- GÜLSOY, Ufuk. “İslahat Fermanı”, *DİA*, C. XIX, İstanbul, 1999, ss. 185-190.
- GÜNDÜZ, Ahmet. “Osmanlı’da Kimsesiz Çocukların Himaye ve Korunması: Antakya Örneği (1860-1900)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed: Osman Köse, C. II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, ss. 789-796.
- GÜRAN, Tevfik. “Osmanlı Ekonomik Tarihi”, *Osmanlı Dönemi Medeniyeti*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, ss. 451-476.

- GÜRSOY, Çiğdem. “Vasî Yönetiminden Eytam Sandığına: Eytam Emvalinin Değerlendirilmesinde Kullanılan Finansal Araçlar ve Uygulamaları”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, C. V TTK Yayınları, Ankara, 2022, ss. 321-344.
- Himaye-i Etfal Cemiyetinden Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Uygulamaları, Ed: Emrah Akbaş, T.C ASHB, Ankara, 2022.
- HOCA SADETTİN, Efendi. *Tâcü’t-Tevârih*, C. III, Ed: İsmet Parmaksızoğlu, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- <https://hukukbook.com/cocuk-haklari-bildirgesi/> (Erişim Tarihi: 31.05.2023).
- <https://strasam.org/tarih/siyasi-tarih/osmanlidan-cumhuriyete-yetimlerin-sosyal-ve-ekonomik-haklarina-dair-duzenlemeler-134> (Erişim Tarihi: 14.10.2022).
- <https://www.aile.gov.tr/chgm/teskilat-yapisi/kurum-hakkinda/> (Erişim Tarihi: 30.04.2022).
- <https://www.dek.k12.tr/darussafaka-tarihi/> (Erişim Tarihi: 21.02.2023).
- https://www.yeniadana.net/haber/yetim_vakfindan_7_milyon_yetime_destek-80716.html (Erişim Tarihi: 26.06.2023).
- <https://www.zaferdergisi.com/makale/11334-osmanlida-olgunc-vakiflar.html> (Erişim Tarihi: 19.08.2023).
- <https://yetimvakfi.org.tr/insani-yardim-tr-1267-p1.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2022).
- ISSAWİ, Charles. *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Chicago University, Chicago, 1980.
- İŞİKÇİ, Yasemin Mamur ve Selma KARATEPE. “Türkiye’de Çocuğa Yönelik Sosyal Politika Uygulamaları ve Tarihsel Analizi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C. VII, 2016, ss. 69-100.
- İNALCIK, Halil. “Üsküdar’ın İlk Fethi (1329) ve Üsküdar Sicilleri Hakkında Bildiri”, *İstanbul Tarihi Araştırmaları Fetihten Sonra İstanbul’un Yeniden İnşası Bilâd-i Selâse: Galata, Eyüp, Üsküdar*, Ed. Tayfun Ulaş, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2019, ss. 459-462.
- İNALCIK, Halil. “XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVI, Sayı: 1-4, 1953-1954, ss. 51-75.
- İNANÇ, Veli. *Eytam İdaresi-Sandıkları ve Marmaris Örneği(1885-1911)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2002.
- İNCE, Adem. *Bir Eğitim Kurumu Monografisi Darüşşafaka*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Avârız Vakıfları”, *DİA*, C. IV, İstanbul, 1991.
- KALA, Eyüp Sabri. *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1865-1923) (Sosyal Güvenlik Mevzuatı ve Sosyal Sigortaların Kuruluşu)*, Hiper Yayın, İstanbul, 2018.
- KALLEK, Cengiz. “Mudârebe”, *DİA*, C. XXX, Ankara, 2020, ss. 358-362.
- KAPÇI, Hikmet Zeki. Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-i Âli Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, Sayı: 28, ss. 166-180.
- KAPÇI, Hikmet Zeki. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yetim*, Kriter, İstanbul, 2016.
- KAPÇI, Hikmet Zeki. *Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-i Âli*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2012.
- KARABALIK, Kamuran. “Kazım Karabekir’in Erzurum ve Sarıkamış Dolaylarındaki Yetim Çocukların Eğitimi ile İlgisi Görüş ve Uygulamaları”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed: Osman Köse, C. II, Canık Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, ss. 835-842.

- KARABULUT, Mustafa. “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum” *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2016, ss. 49-65.
- KARAKÖSE, Rukiye. *Yaşlı Refahına Yönelik Manevi Sosyal Hizmetler: Darülaceze Okmeydanı Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020
- KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, Temmuz 1995.
- KARATAŞER, Büşra. “Darülacezenin Kuruluş Gelir Giderleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. XV, Sayı: 2, 2020, ss. 793-810.
- KARPAT, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, 2. Baskı, Çev: Akile Zorlu Dorukan, Kaan Dorukan, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- KARPAT, Kemal. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev: Bahar Tırnakçı, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAVAK, H. Zehra. “Dünyada Yetim Gerçeği”, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, İstanbul, Temmuz 2014, ss. 1-44.
- KAYA, Süleyman. *Osmanlı Hukukunda İcâretein*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAYAPINAR, Hasan. “Para Vakıflarının Bir Uygulaması Olarak Muâmele-i Şer’iye’nin Meşrûluğu Üzerine” *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. XIII, Sayı: 26, 2013, ss. 237-259.
- KAYAPINAR, Hüseyin. “Müzâraa”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, ss. 234-236.
- KHALİD, Mohammed Nouri. *Huququ’l-Eytam Fi’l-İslam, (İslam’da Yetim Hakkı)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2021.
- KIRBAÇ, Safiye. “Osmanlı Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’ya Gönderilen Dârüleytam Öğrencileri”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Aylin Koç, Emine Gürsoy Naskali, İstanbul, 2003, ss. 87-104.
- KIZILDAĞ, Necla, Cantürk KAYAHAN, İrfan GÖRKAŞ. “Osmanlı Dönemi Eytam Sandıklarından Modern Bankacılığa Geçiş”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, 2023, ss. 51-66
- KIZILDAĞ, Necla. “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Eytam Malları Üzerinde Yapılan Usulsüzlükler ve Bu Usulsüzlüklere Karşı Alınan Tedbirler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. VI, Sayı: 11, Ekim 2020, ss. 232-243.
- KIZILDAĞ, Necla. *Eytam idaresi ve 50 nolu Eskişehir-Sivrihisar İdanat Sandığı Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019.
- KOCAHANOĞLU, Osman Selim. *Mithat Paşa’nın Hatıraları Hayatım İbret Olsun*, Temel Yayınları İstanbul, 1997.
- KOÇ, Bekir. “Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, 2007, ss. 36-50.
- KOÇU, R. Ekrem. “İstanbul’un En Eski Tarihi Eserlerinden Bedesten ve Kapalıçarşı”, *İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*.
- KOÇU, Reşat Ekrem. “Darülhayr-i Âli” *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1966.
- KÖPRÜLÜ, Bülent. “Tarihte Vakıflar”, *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 8, 1951, ss. 479-519.
- KÖSE, Saffet. “Rüşd”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 298-300.
- Kur’an-ı Kerim.
- KURT, Abdurrahman. *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi 1839-1876*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998.

- KURT, İsmail ve Bilgin AYDIN. “Üsküdar ve Çevresi Tarihinin Yeni Kaynakları: Valide Camii’nde Bulunan Siciller”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 101, Nisan 1996 ss. 205-215.
- KURT, İsmail, Bilgin AYDIN, İlhami YURDAKUL. *Şeyhülislamlık (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- KURT, İsmail. *Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.
- KURT, Meral. Kısmet-iAskerîye Mahkemesi 01 Numaralı Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019.
- KUTLUĞ, Emin. *Üsküdar Şer’iyye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/347 Nolu Defter) (1 Ramazan 1124/Safer 1125)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993.
- Kutsal Kitap ve Deuterokonik (Apokrif) Kitaplar, Tevrat.
- KÜÇÜK, Cevdet. “Ceride Nezareti”, *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, ss. 409-410.
- Luca İncili, 1/34-35.
- LÜTFİ, Ahmed. *Vak’a-nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*, C. IX, haz: Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- MAKSUDYAN, Nazan. “Orphans, Cities And The State: Vocational Orphanages (“Islahhanes”) And Reform In The Late Ottoman Urban Space”, *International Journal of Middle East Studies*, C. III, Sayı: 432011, ss. 493-511.
- MAKSUDYAN, Nazan. *Hearing The Voiceless–Seeing The Invisible: Orphans And Destitute Children As Actors Of Social, Economic, And Political History In The Late Ottoman Empire*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- MAKSUTYAN, Nazan, “Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: Beslemes in the Late Ottoman Empire”, *Journal of Historical Sociology*, C. XXI, Sayı: 4, 2008, ss 488-512.
- MEMİŞ, Şerife. *Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs 1703-1831*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.
- MENEKŞE, Metin. “Temettuât Defterleri Işığında Eskişehir’de Yetimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumlarına Dair Bazı Bilgiler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, Sayı. 28, 2015, ss. 383-395.
- MUHAMMED EBÜSSUÛD, Efendi. *Ma’rûzât*, haz: Pehlül Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.
- MUTÇALI, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 2012
- MÜEZZİNOĞLU, Ersin. “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar”, *History Studies*, Sayı: 4, 2012, ss. 399-417.
- NUHOĞLU, H. Yavuz. “Dârülaceze”, *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, ss. 512-514.
- NUHOĞLU, H. Yavuz. “Darüleytam”, C. VIII, İstanbul, 1993, ss. 521.
- OKAY, Cüneyd. *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.
- OKUR, Yasemin. *Darüleytamlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996.
- ORTAYLI, İlber. *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002.
- ÖZ, Mehmet. “Reâyâ”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, ss. 490-493.
- ÖZ, Mustafa. “Vasî”, *DİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, ss. 546-547.
- ÖZBEK, Nadir. “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âlî”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 182, Şubat 1999.

- ÖZBEK, Nadir. "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-i Âlî", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 182, Şubat 1999, ss. 75-84.
- ÖZBEK, Nadir. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Yardım Uygulamaları", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 2. Baskı, Ed: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 575-599.
- ÖZBEK, Nadir. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı, İstanbul, Haziran, 2006.
- ÖZBEK, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÖZCAN, Tahsin. "Muhallefât", *DİA*, C. XXX, İstanbul, 2005, ss. 406-407.
- ÖZCAN, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı*, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss. 110-115.
- ÖZCAN, Tahsin. "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, 2006, ss. 103-126.
- ÖZCAN, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZDEMİR, Rıfat. "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Belleten*, C. LIV, Sayı: 63, Aralık 1990, ss. 993-1052.
- ÖZDEMİR, Savaş. *II. Abdülhamid Devri Vilayet Sanayi Mektepleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kilis Yedi Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis, 2015.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. "14. yüzyılda Tebriz'de Bir Hayır ve Kültür Kurumu: Şenb-î Gazan (Gazaniyye)", Sayı: 37, 2002, , ss. 253-290.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. "XIV. yüzyıl Başlarında Tebriz'de İki Yetimhane", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2003. ss. 161-181.
- ÖZKAN, Dilek. *Philanthropy And Appropriation Policies Towards The Orphans And Foundlings Of The Greek Orthodox Community Of Istanbul (1852-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- ÖZKAN, Mehmet. "İslam Hukukunda Velâyet Sahiplerinin Çocuğun Malları Üzerindeki Tasarruf Yetkileri", *Bahkesir İlahiyat Dergisi*, Sayı: 13, Haziran 2021, ss. 137-179.
- ÖZKAN, Salih. "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, 2006, ss. 211-229.
- ÖZTAN, G. Gürkan. *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- ÖZTÜRK, Cemil. "İslahhâne", *DİA*, C. XIX, İstanbul, 1999, 190-191.
- ÖZTÜRK, Nazif. "Mukâtaalı Vakıf" *DİA*, C. XXXI, Ankara, 2020, ss. 132-134.
- ÖZTÜRK, Nazif. "Toplum-Devlet İlişkilerinde Vakıfların Yeri", 2. *Vakıflar Haftası*, Renk Ofset Matbaacılık, Ankara, 1984.
- ÖZTÜRK, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1983.
- ÖZTÜRK, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZTÜRK, Said. "Kassam", *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 579, ss. 579-582. ÖZTÜRK, Said. *Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, No: 7, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

- PORDOE, Miss. *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda İstanbul Yaşamı*, Çev: Banu Büyükkal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- QUATAERT, Donalt. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, 9. Baskı, Çev: Âişe Berkday, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Sabah Gazetesi, “Dilenciler Kalktı”, nr. 10787, 19 Aralık 1907.
- Sabah Gazetesi, “Dilenciler”, nr. 3356, 26 Mart 1899.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. “Askerî”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, ss. 488-489.
- SALİM, Muammer. *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2011.
- SAMİ, Şemseddin. *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.
- SAPMAZLI, Hüseyin. *Çocuk Himaye Hakları ve Müesseseleri*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1943.
- SARI, Kibar Seyhun, İbrahim Kürşat ERGÜT, Çiğdem Ünlü ÇEBER. *Türkiye’de Çocuk Hizmetlerinin Tarihsel Süreci*, Çocuk Politikalar Serisi 4, Ed: Zeliha Sağlam, T.C ASHB Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2021.
- SARI, Mevlüt. *El-Mevârid Arapça Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul, bt.
- SARIÇAM, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 7. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- SARIKAYA, Makbule. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Himâye-i Etfâl Cemiyeti”, *Erzurum A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, 2007, ss 325-326.
- SARIKAYA, Makbule. “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, *Atatürk Dergisi*, C. III, Sayı: 3, 2010, ss. 193-202.
- SARIKAYA, Makbule. “Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi’nin Faaliyetleri (1917–1935)”, *Atatürk Dergisi*, Sayı: 11, 2022. ss. 51-59.
- SARIKAYA, Makbule. *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (1921-1935)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.
- SAYDAM, Abdullah. “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumunu”, *Genel Türk Tarihi*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- SEMİZ, Yaşar ve Recai KUŞ. “Osmanlılarda Mesleki Teknik Eğitim İstanbul Sanayi Mektebi (1869-1930)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, 2004, ss. 275-279.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara, 1994.
- SİNGER, Amy. *İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- SUBKÎ, Alî b. Abd el-Kâfî. “Telhîsu’r- Rüşdi’l-Efhâm fî Zekâti’l-Eytam”, Beyrut, 683-756/1284-1355.
- SULEYMANOV, Seyyar. *Tevrat’taki Emir ve Yasakların Tespit ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.
- ŞAFAK, Nurdan, “Dârüleytamda Çocuk Olmak”, *Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, Sayı: 2, 2013, ss. 261-283.
- ŞAHİN, Furkan. *Eytam Sandıklarının Kuruluşu ve Konuyla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.
- ŞAŞMAZ, Musa. “The Ottoman Censuses and the Registration System in the Nineteenth and Early”, *Twentieth Centuries*, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.VI, 1995, ss. 289-305.

- ŞİMŞEK, Âişe. “Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması–Kurumsal Süreç” *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, Mart 2021, ss. 89-126.
- ŞİŞMAN, Aysin. “Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Haziran 2008, ss. 27-43.
- T.C. Resmî Gazete, Sayı: 1471, 14 Nisan 1930.
- T.C. Resmî Gazete, Sayı: 18059, 27 Mayıs 1983.
- T.C. Resmî Gazete, Sayı: 18059, 5 Mayıs 1981.
- TOPAL, Şevket. “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 3, 2006, ss. 249-273.
- TOPRAK, Zafer. *Darüşşafaka Tarihi 1863-1998*, Ser Ofset, İstanbul, 1998.
- TURAN, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.
- UBİCİNİ, M.A. “Letters on Turkey”, Trns. Lady Easthope, Arno Press, Newyork, 1973.
- UĞUR, Yunus. “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 8-11.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 3. Baskı, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi II*, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- ÜNAL, İrfan. *167 Nolu Çanakkale Eytam Sandığına Mahsus Teminatlı İdâne Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1920-1926)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2010.
- ÜNLÜ, Mucize. “II. Abdülhamid Döneminde Balkanlarda Fakir ve Kimsesiz Çocuklar”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk*, Ed: Osman Köse, C. II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016, ss. 809-817.
- Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, ss. 67-85.
- YAKUT, Esra ve Gözde Aygün ÇAĞLAYAN. “Osmanlı Hukukundan Günümüze Evlât Edinmenin Miras Hukukuna Dayalı Sonuçları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, XXVI, 2018, ss. 11-46.
- YAMAN, Kadir. *Yoksulluk Hukuku: Modernleşme Sürecinde İngiltere-Osmanlı İmparatorluğu Karşılaştırması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- YAZICI, Nesimi. “Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler”, *AÜİFD*, C. XXXV, Sayı: 1-4, 1996, ss.159-164
- YAZICI, Nesimi. “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, C. XLVIII, Ankara, 2007, ss. 1-46.
- YAZICI, Nesimi. “Tanzimat Döneminde Yetim Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, Sayı: 12, 1995, ss. 45-53.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*, C. VII, Kitap Pazarı, İstanbul, 2011.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. *Türkiye’de Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. *XVIII. yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- YENİŞEHİRLİ ABDULLAH, Efendi. *Behcetü’l-Fetâvâ* haz: Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul. 2011.
- YILDIRIM, M. Ali. *Dersaâdet Sanayi Mektebi İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, Kitabevi, İstanbul, 2013.

- YILDIRIM, Nuran. *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı, İstanbul, 1996.
- YILDIZ, Abdullah Taha. *Katip Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin Eytam Sicillerine Göre Osmanlı'larda Yetim Mallarının İdaresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.
- YILDIZ, Esra. "Osmanlı Devleti'nde Yetim Gencin Eğitimi", *Din ve Hayat*, Sayı: 25, 2015, ss. 106-112.
- YÖRÜK, Doğan ve Emrah AKBAŞ. *Osmanlı Toplumunda Borç ve Kredi Kullanımı Konya Örneği (1500-1645)*, Palet Yayınları, Konya, 2022.
- Yuhanna İncili, 14/18.
- YURDAKUL, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1851-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- YUVALI, Abdülkadir. "Gazan Han", *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 429-431.
- ZUHAYLÎ, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, C. X, Risale Yayınları, İstanbul, 2006.

Arşiv Kaynakları

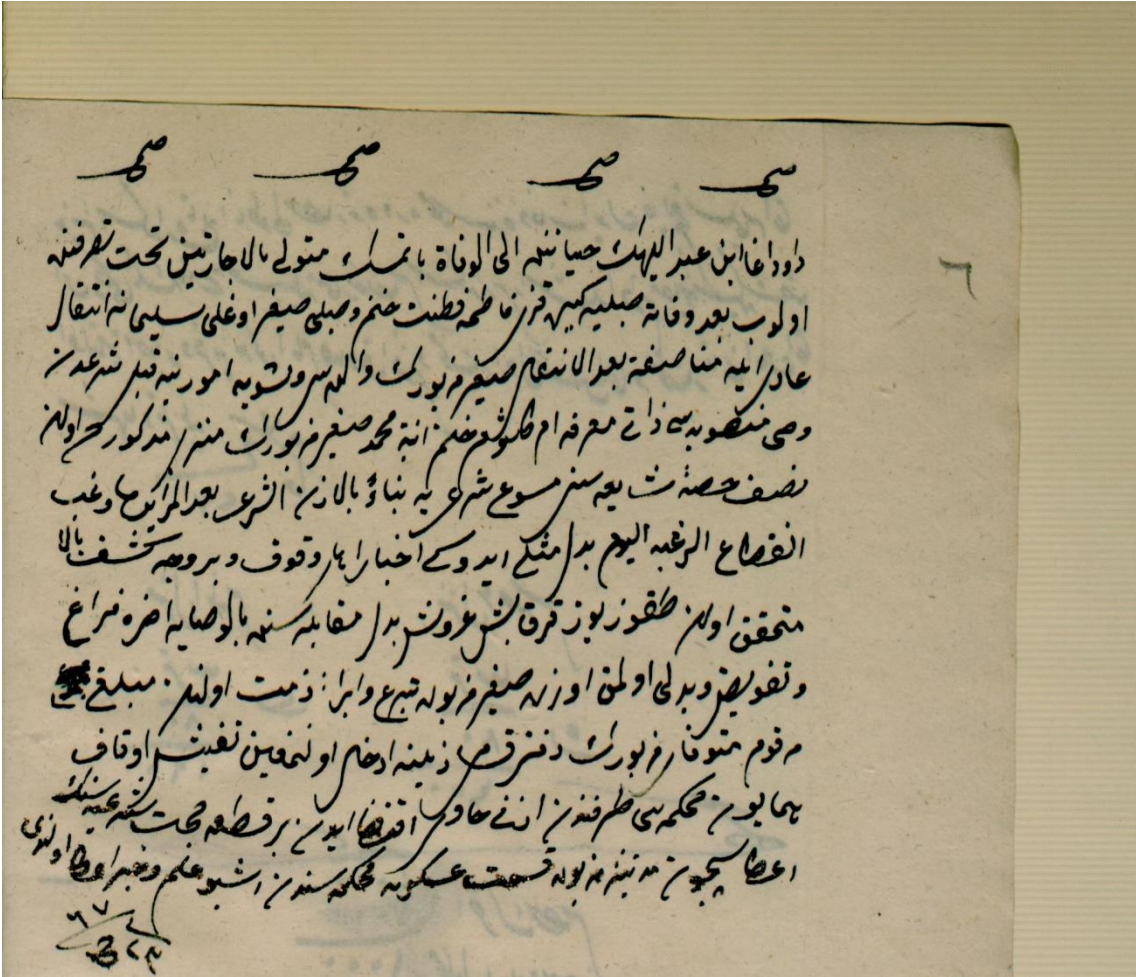
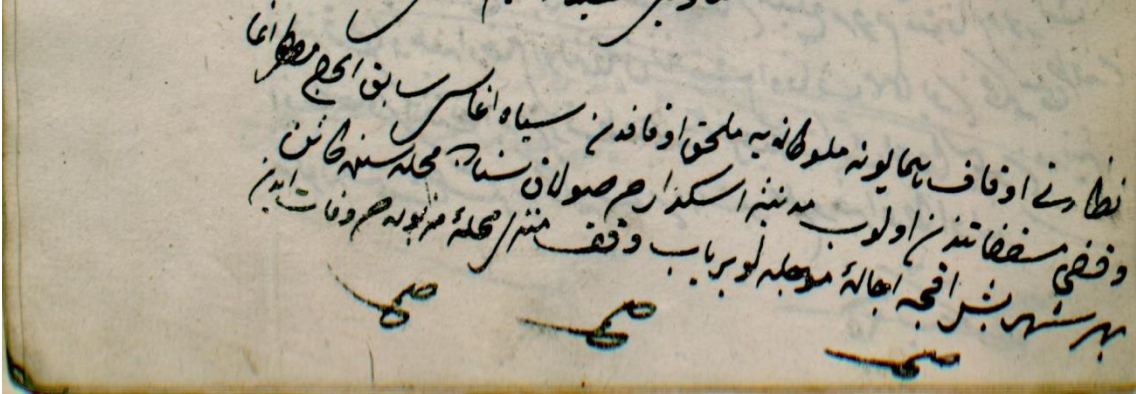
- BOA, A) AMD, nr. 41/18.
- BOA, A) MF, MKT, nr. 1186/40.
- BOA, A) MKT, MVL, nr. 231/33., 56/51., 87/86.
- BOA, A) MKT, UM, nr. 108/17., 118/12., 108/46., 17/67., 98/15., 38/35., 30/61.
- BOA, A) MKT, MHM. nr. 49/76., 23/72., 21/72.
- BOA, A. DVNS, MHM. d, nr. 129/684.
- BOA, AE. SAMD III, nr. 44/4419.
- BOA, BEO, nr. 1225/91872.
- BOA, C, DH., nr. 157/7847.
- BOA, DH, UMVM, 119/13.
- BOA, İ, MMS, nr. 112/4799., 42/1741.
- BOA, İ, DH, nr. 309/19652., 253/15575., 14312., 217/12800.
- BOA, İ, HUS, nr. 99/103., 109.
- BOA, İ, MF, nr. 6.
- BOA, TS MA. d, nr. 1337/6967.
- BOA, Y. PRK. HH, nr. 26/21.
- İ.M.M.A., Ü.Ş.S., nr. 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651.
- VGMA, VKF. AND. D, nr. 8.

EKLER DİZİNİ

Ek 1: Örnek Vak'a: İcâreteynli Vakıf Evinin Yetime İntikal Etmesi.....	155
Ek 2: Örnek Vak'a: Yetime Nafaka Verilmesi.....	157
Ek 3: Örnek Vak'a: Yetimin Rüşd İspatı.....	159
Ek 4: Örnek Vak'a: Yetimin İcar Edilmesi	161
Ek 5: Örnek Vak'a: Yetim Malından Borç İşlemi.....	163
Ek 6: 627 Numaralı Keşf-İ Evkâf-I Hümayun İlmühaber Sicili'nin 5'inci Sayfası.....	165
Ek 7: 647 Numaralı Üsküdar Emvâl-İ Eytâm Sicili'nin 5'inci Sayfası	166
Ek 8: 620 Numaralı Üsküdar İdanat Sicili'nin 26'ncı Sayfası	167
Ek 9: Askerî Sınıfa Mensup Olarak Vefat Edenlerin Yetimleri ve Tüm Borç İşlemleri	168
Ek 10: Eski Tahran Sefiri Mustafa Sami Efendi'nin Yetimlerine Bıraktığı Terekenin Listesi	176
Ek 11: Habib Efendi'nin Yetimlerine Bıraktığı Terekenin Listesi.....	180
Ek 12: Yetim Bir Çocuk, İstanbul Boğazı Kıyısındaki Kabristanda Babasının Mezarı Başında Dua Ederken.	182

Ek 1: Örnek Vak'a: İcâreteynli Vakıf Evinin Yetime İntikal Etmesi

Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nde vefat eden Davut Ağa'nın ölmeden önce tasarrufunda bulunduğu aylık 5 akçe icâreteynli vakıf menzilin yarım hissesinin satılıp, hissenin bedeli olan 945 kuruşun vasîsi vasıtasıyla yetim oğlu Süleyman'a intikali⁷⁰⁴.

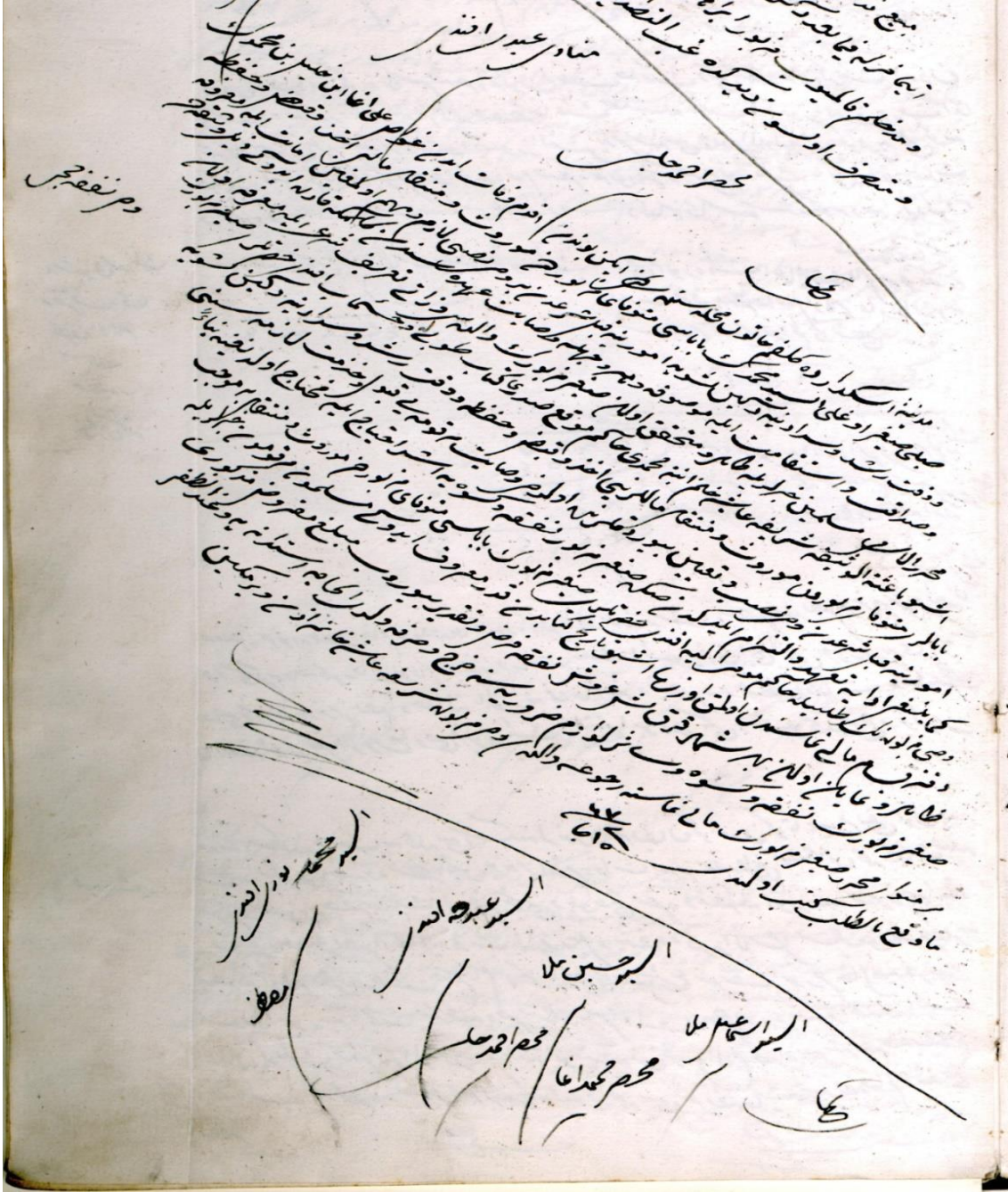
Nezaret-i Evkâf-ı Hümayun'a mülhâk evkâfdan Siyah Ağası Esbak Mustafa Ağa vakf-ı müsakkafâtından olub medine-i Üsküdar'da Solak Sinan Mahallesi'nde kâin beher şehr beş akçe icâre-î müeccelelü bir bab vakıf menzili mahalle-i mezbûrda vefat

704 Ü.Ş.S., nr. 619, vr. 6a-6b, hüküm: 3.

iden Davud Ağa ibn. Abbduallah'ın hayatında bâ-temessük müteveli bil-icâreteyn taht-ı tasarrufunda olub ba'del-vefat sûlbîye kebire kızı Fatıma Fitnat Hanım ve sûlbî sağır oğlu Süleyman'a intikâl-i âdî ile ba'del-intikâl sağır-i mezbûrun vâlidesi ve tesviye-i umuruna kıbel-i şer'den vasî-i mensûbesi zât-ı mu'arrefe Ümmü Gülsüm Hanım ibnete Mehmed sağır-i mezbûrun menzil-i mezkûru olan nısf hisse-i şâyiası müsevva-ı şer'îyye binâen bil-izni şer'î ba'del-müzâyede ve gıbbe inkıtâu'r-rağbe el-yevm bedel-i misüllü idiğü ihbâr-u haber ve vakf-ı ber vech-i keşf bil-müstehâk olan dokuz yüz kırk beş gurus bedel-i mukâbelesinde bil-vesâye aher-i ferâğ-ı bedeli olmak üzere sağır-i mezbûra teberru-ı ibrâ-i zimmet olunan meblâğ-ı merkûm müteveffa-yı mezbûrun defter-i kassam zeyiline idhâl olunmağın teftiş-i evkâf-ı hümayûn mahkemesi tarafından izni hâvî iktîzâ iden bir kıt'a hüccet-i şer'îyyenin itâsı içün medine-i mezbûr kısmet-i askeriye mahkemesinden işbû ilm-û haber i'tâ olundu. 23 Cemaziyelevvel 1267.

Ek 2: Örnek Vak'a: Yetime Nafaka Verilmesi

Üsküdar Gülfem Hatun Mahallesi'nde vefat eden gavvas Ali Ağa'nın yetim kalan oğlu Mehmet'e annesi Şerife Âişe Hanım'ın vasî olarak tayin edilmesi ve babadan kalan mallar ile yetime aylık 45 kuruş nafaka verilmesi⁷⁰⁵.

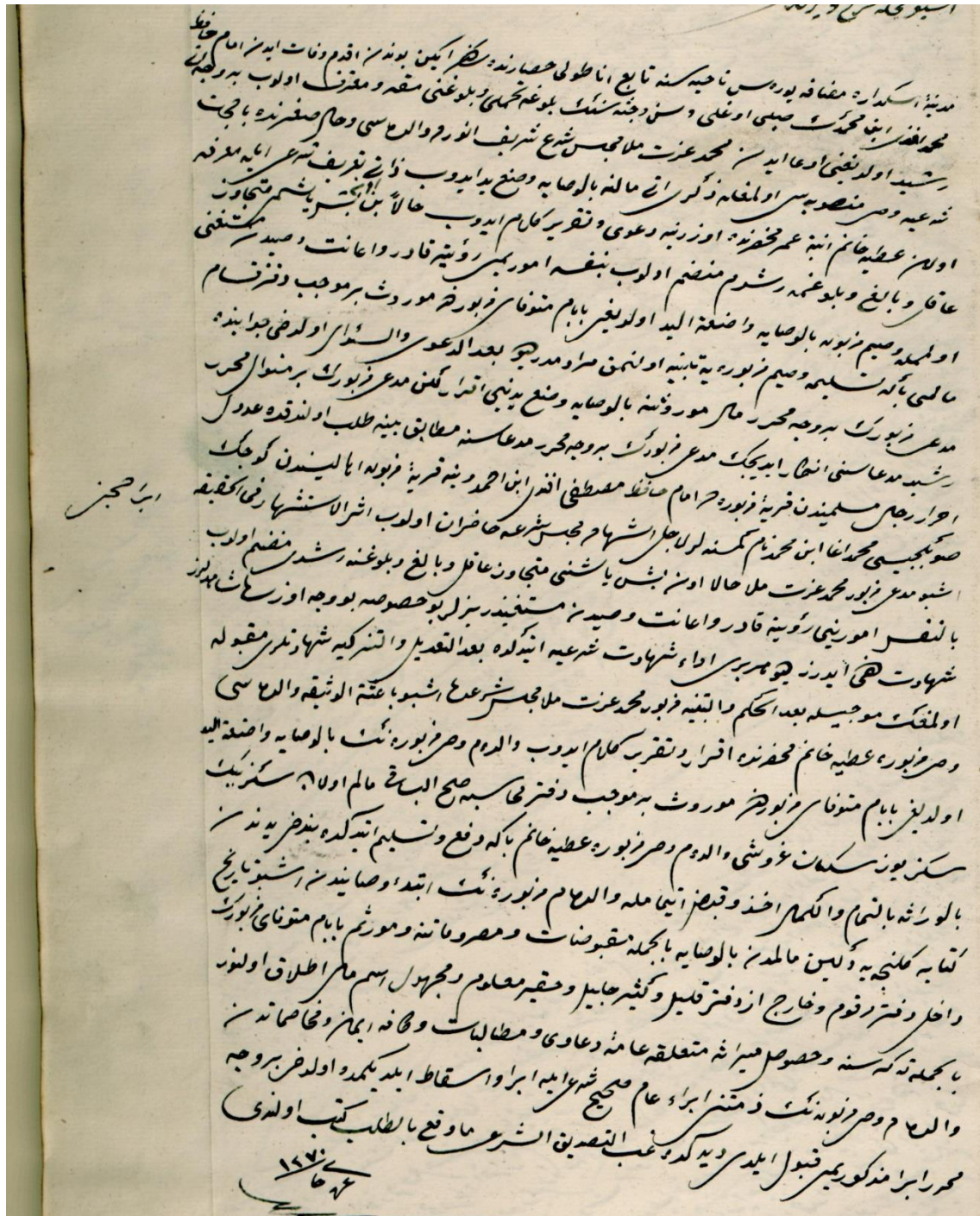
Medine-i Üsküdar'da Gülfem Hatun Mahallesi'nde sakin iken bundan akdem vefat iden gavvas Ali Ağa ibn. Halil ibn. Mehmed'in sülbî sağır oğlu es-Seyyid Mehmed'in babası müteveffa-yı mezbûrun mevrûs ve müntakil malını ahz-û kabz-û hıfz ve vakt-i rüştiyesine değîn işbû umuruna kibel-i şer'den bir vasî nasb-ı lazım-ı mühim olmağın emanet ile ma'rûf ve sadâkat-i istikâmet ile mevsûf ve vesâyet uhdesinden

705 Ü.Ş.S., nr. 618, vr. 4a, hüküm: 2.

gelmekle kâdir iddüğü zeyl-i şukkâda muharrer-ül esâmi müslimeyn haberlerini zâhir-i müstehakkık olan sâğir-i mezbûrun validesi zât-ı ta'arif-i şer'î ile ma'arif olan işbû bâis-ül-vesika Şerife Âişe Hanım ibnete. Mehmed muvakkî' sadr-ı kitab Torbalı ... Efendi Hazretleri sâğir-i mezbûrun babaları müteveffa-yı mezbûrdan mevrûs ve müntakil mallarını ahz-û kabz-û hıfz ve vakt-i rüştiyesine değin işbû umuruna kıbel-i şer'den vasî nasb-ı ta'yin buyuruklarını ol-dahî vesâyet-i merkûmeye kâbul-u hıdmet-i lazımesini ... idâne-i taahhüd-ü iltizâm eyledikten sonra sâğir-i mezbûr nafaka ve kisveye işbû ihtiyaç ile muhtaç olduğuna binâen vasî-i mezbûrenin talebiyle hâkim-i mumâileyh efendi hazretleri sâğir-i mezbûrun babası müteveffa-yı mezbûrdan mevrûs ve müntakil bermûceb-i defter-i kassam malı tamamından olmak üzere işbû tarih-i kitabdan kadr-i ma'aruf iddüğü müslimeyn-i merkûmeden haberleriyle zâhir olan beher şehir kırk beş gurus nafaka farz-ı takrîr buyurub meblâğ-ı mefrûz-ı mezkûr-ı sâğir-i mezbûrun nafaka ve kisve vesaîr levazımına harc-u sarfla istidâneye ber minvâl-i muharrer sâğir-i mezbûrun mal-ı nemasına rücû ... vasî-i mezbûre Şerife Âişe Hanım'a izin verilmeğın maa vak'i bit-taleb ketb olundu. 15 Cemaziyel-evvel 1267.

Ek 3: Örnek Vak'a: Yetimin Rüşd İspatı

Üsküdar Anadolu Hisarı Mahallesi'nde vefat eden İmam Hafız Mehmed Efendi'nin yetim kalan oğlu Mehmed İzzet'in 15 yaşında mahkemeye başvurup rüştünü ispat etmesi, babasından kendisine kalan 8.880 kuruşu annesi ve vasîsi olan Atiye Hanım'dan teslim alması⁷⁰⁶.

Medine-i Üsküdar'a muzâf ... nahiyesine tabî Anadolu Hisarı'nda sakin iken bundan akdem vefat eden İmam Hafız Mehmed Efendi ibn. Mehmed'in sulbî oğlu ve sin-i ... bülüğünü ... mütearrif olub ber vech-i ati ati reşid olduğunu iddia eden

Mehmed izzet meclis-i şer'î şerif-î enverde validesi ve hala vasî-i mensûbesi olmağla zikr-ül ati malına bil-vesaye vaz-û yed idüb zât-ı tarif-i şer ile marruf olan Atiye Hanım ibnete Ömer mahzarında üzerine daava-yı takrir-i kelam idüb halen ben on beş yaşımı mütecâviz akıl baki ve buluğuma girmiş olub nefs-i umurûm-u ruuyetine kadar ve inayet ve hayrına müstağni olmamla vasîm mezbûre bil-vesâye vazına el yed olduğum babam müteveffa-yı mezbûrun mevrûs ber –vech-i defter-i kassam malı teslimi vasîm mezbûreye tenbiye olunmak muradımdır deyü ba'de-l davası ... ol dahî cevabında müdde-i mezbûrun ber-vech-î muharrer mal-ı mevrûsunu bil-vesâye vaz'-ı yedini ikrâr lâkin müdde-i mezbûrun ber minvâl-i muharrer reşid müddeâsını inkâr idecek müdde-i mezbûrun ber vech-i muharrer müddeasına müteallık beynel talep olundukta ... ricâl-i müslimeynden karye-i mezburede İmam Hafız Mustafa Efendi ibn Ahmed ve yine karye-i mezbur ahalisinden Mehmed Ağa ibn. Mehmed nâm kimesneler li-ecl-i şehâde meclis-i şer'î hâziran olub ... hakikî işbû müdde-i mezbur Mehmed İzzet hala on beş yaşımı mütecâviz akıl ve bâliğ ve bülüğuna reşid-i münzam olub umur-u rûiyete kâdir bu vech üzerine şahitlerin şehadet dahi ideriz deyü birbiri iddia-yı şehadet-i şer'iyye iddikte ba'del-şehadetleri makbul olmağla mucebiyle mezbûr Mehmed İzzet meclis-i şer'î işbû ba'is-ül vesika validesi ve vasî mezbûr Atiye Hanım mahzarında ikrâr-ı takrir-i kelâm idüb validem vasî-i mezbûrenin bil-vesâye ... olduğu babam müteveffa-yı mezbûrun mevrûs ber müceb-i defter-i salih-ül bâkî malım olan sekiz bin sekiz yüz seksen guruşu validem vasî mezbûr Atiye Hanım bana vaz-u teslim eyledikde ben dahî yedinden bil-verâse bit-tamam ahz-û kabz itmemele validem mezbûrenin ibtida-i vesayetinden işbû tarih-i kitaba gelinceye değin malımdan bil-vesâye bil-cülme makbûzât-ı mesarufatına ve murisim babam müteveffa-yı mezbûrun dahil-i defter-i merkûm ve ... ma'lum ... ism-ü ıtlak olunur bil-cümle tereke terekesine ve husus-u dava-yı mutabât ... sematından validem vasî-i mezbûrenin zimmetini ibra-yı şer ile ibra-î ıskât eylediğimde ol dahî ber vech-i muharrer ibra-yı mezkûrumu kabul eyledi dedikde gıbbet-tasdik ma-vakaa bit-tleb ketb olundu. 1 Cemaziyel-evvel 1270.

Üsküdar Kadıasker Ahmed Efendi Mahallesi'nden Arabacı Başı Mehmed Râşit Ağa, beş yaşında yetim kalan torunu Şerife'yi yanında hizmet etmesi için Nazife Hanım'a aylık 30 kuruşa kiraya vermiştir. Nazife Hanım 25 kuruşu yetim için harcayacak, 5 kuruşu da yetim için biriktirecektir⁷⁰⁷.

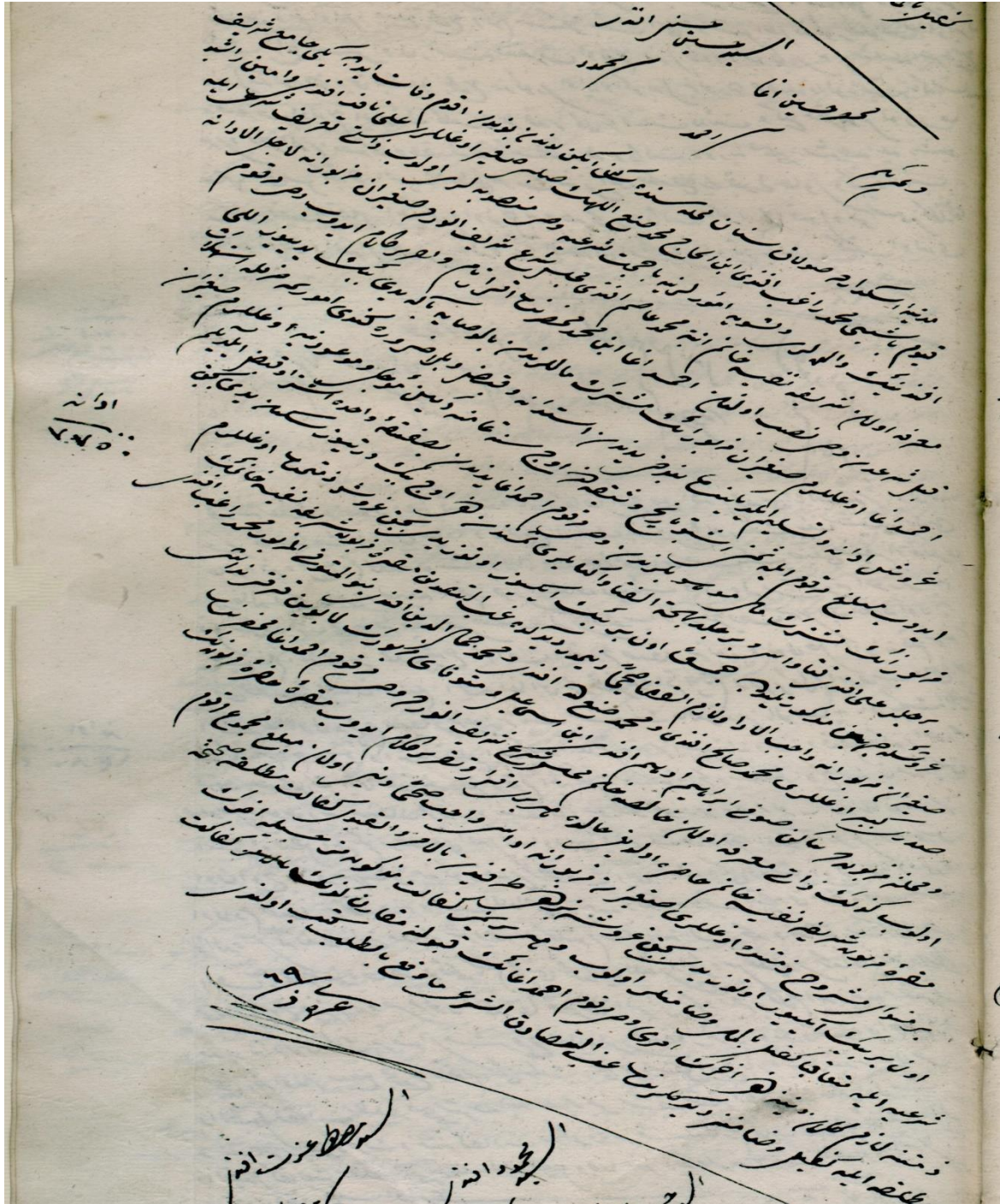
[illegible]

707 Ü.Ş.S., nr. 651, vr. 12a, hüküm: 2.

Mahallesi'nde vâki zik'rül- atî sağırenin min'el-kıbel'i ebi cecdi Arabacı Başı Mehmed Râşid Ağa ibn. Hafız Mahmud ibn. Abdurrahman'ın sakin olduğu menziline varub zeyli kitabda muharrer-ül esamî müslimeyn huzurlarında akd-ü meclis-i şer'i ... mezbur Mehmed Râşid Ağa meclis-i ma'kud-u mezkûrda işbû bais'ül-kitab Nazife Hanım ibnete Abdurrahim tarafından husus'ul atiyül beyânda Nazife Hanım'ın vekili Mehmed Ağa ibn. el-Hâc Süleyman mahzârında bil-velâye ikrâr-ı tam ve takrîr-î kelâm idüb sulbi kebir oğlum olub bundan akdem vefat eden Ahmed Habib Ağa'nın sulbiye kızı işbû hâzır bil-cümle tahminen beş yaşında Şerife nâm sağırenin aslen malı olmayub ben dahî fakîr'ül-hâl olduğumdan sağıre-i mezbureye infak ve iksaya adim-ül iktidar olmamağla sağıre-i mezbure Şerifeye müvekkile-i mumaileyha Nazife Hanım'ın talebiyle konağında kendüye hıdmet itmek üzere işbû tarih-i kitabdan beher şehir otuz guruşa müvekkile-i mumaileyha bil-velâye icâr-ı teslim-î ücret-i mezkûrenin beher şehir beş guruşunu sağır-i mezbûre için yanında ibkâ maada yirmi beş guruşunu sağıre-i mezbûrenin nafaka kisve ve saîre-i levâzım-ı harc-ı sarfına müvekkile-i mumaileyha Nazife Hanım'a bil-velâye emr-ü tarafdı müvekkil eyledikde müvekkile-i mumaileyha Nazife Hanım dahî ber vech-i muharrer ... ücret-i mezkûrenin beher şehir beş guruşunu sağıre-i mezbure için yedinde ibkâ maada yirmi beş guruşunu sağıre-i mezbûrenin nafaka kisve ve saîre-i levâzım-ı harc-ı sarfına ... mahallinde ketb ve tahrir ... şer'îyle maa vakıa bit-talep ketb olundu. 9 Muharrem 1273.

Ek 5: Örnek Vak'a: Yetim Malından Borç İşlemi

Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nde vefat eden Mehmed Râgıb Efendi'nin yetim kalan oğulları Ali Nafiz ve Emin Raşid'in sandıklarından anne ve vasî Şerife Nefise Hanım'a 3 sene vade ile 7.750 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 11.237 buçuk kuruştur. Borçluya büyük oğulları ve kız kardeşi kefil olmuştur⁷⁰⁸.

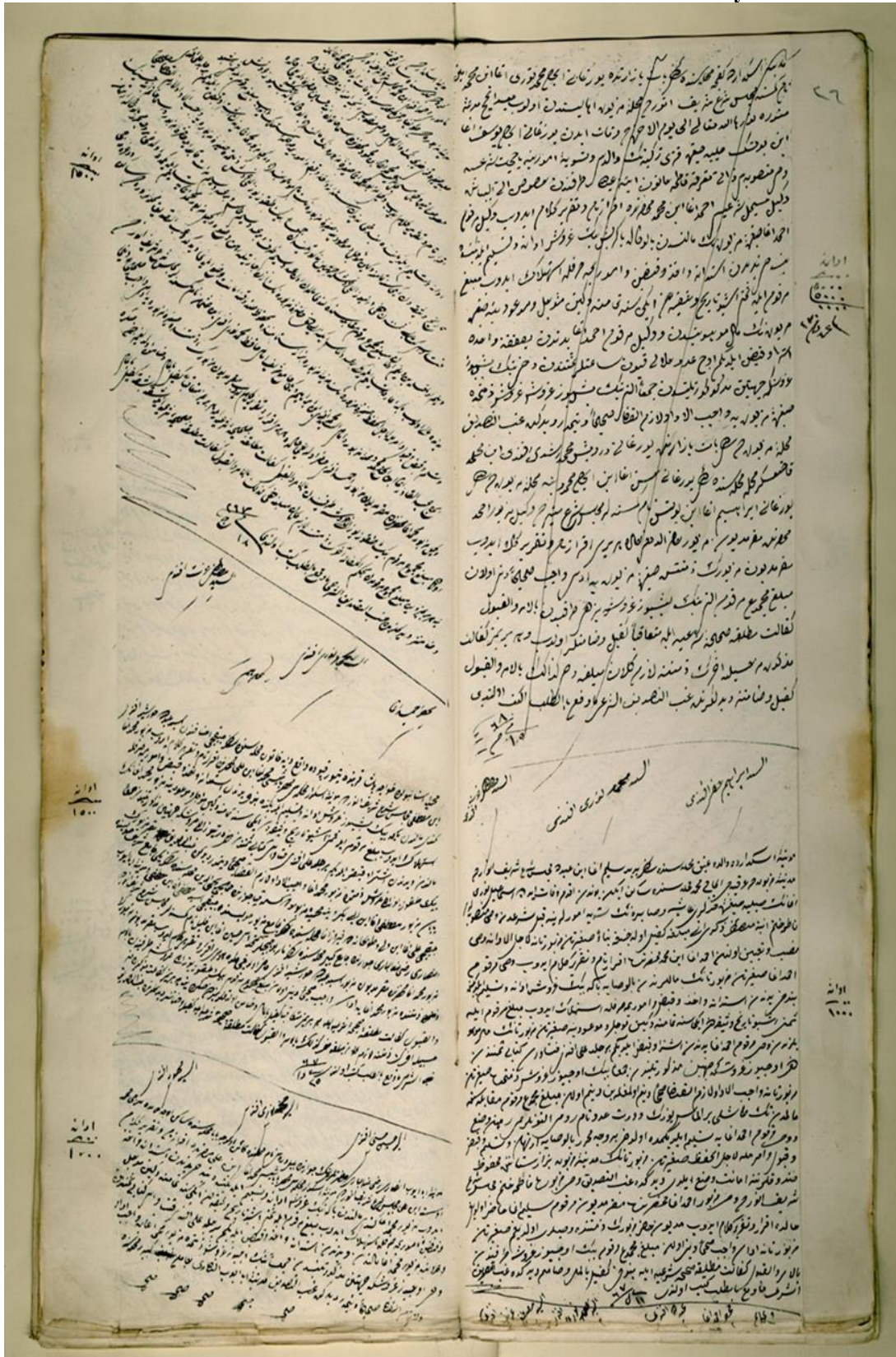

Medine-i Üsküdar Solak Sinan Mahallesi'nde sakin iken bundan akdem vefat eden Yeni Camii-i Şerif kâyyumbaşısı Mehmed Ragıb Efendi ibn. el-Hâc Mehmed'in sulbî sağır oğulları Ali Nafiz Efendi ve Emin Raşid Efendi'nin validesi ve tesviye-i

umurlarına ba-hüccet-i şer'îyye vasî-i mensubeleri olub zât-ı taa'rif-i şer ile maarife olan Şerife Nefise Hanım ibnete. Mehmed Asım Efendi meclis-i şer'î şerîf-i enverde sağîrân-ı mezburânın li-ecli-idâne kıbel-î şer'den vasî nasb olunan Ahmed Ağa ibn. Mehmed mahzarında ikrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm idüb vasî-i merkûm Ahmed Ağa oğullarım sağîran-ı mezbûranın müşterek mallarından bil-vesâye bana yedi bin yedi yüz elli guruş idâne-i teslim eyledikde ben dahî yedinden istidâne-i kabz-u ... kendi umûruma sarfla istihlak idüb meblağ-ı merkûm ile semeni işbu tarih-i şukkadandan üç sene tamamına değin müeccele yine oğullarım sağîran-ı mezbûranın mallarından vasî-i merkûm Ahmed Ağa yedinden ... iştirâ-yı kabz eylediğim bir cild Ali Efendi Fetevası ve bir cild Behçet-ül Feteva kitabları semeninden dahî üç bin dört yüz seksen yedi buçuk kuruş ciheteyn-i mezkûreteynden cem'an on bir bin iki yüz otuz yedi buçuk kuruş zimmetimde oğullarım sağîran-ı mezbûrana vacib-ül idâne levâzım sahihen deynimdir didikde gıbbet-tasdik mukire-i mezbure Şerife Nefise Hanım'ın sadr-ı kebîr oğulları Mehmed Salih Efendi ve Mehmed Sanullah Efendi ve Mehmed Cemaleddin Efendi bin müteveffa-yı mezbûr Mehmed Ragıb Efendi ve mahalle-i mezbûrda sakin Sufî İbrahim Efendi ibn. İsmail ve müteveffa-yı mezbûrun li-ebeveyn kız karındaşı Halise Hanım meclis-i şer'î şerîf-i enverde vasî-i merkûm Ahmed Ağa mahzarında mukire-i mezbure Şerife Nefise Hanım hazıra olduğu halde birbirini ikrar-ı takrir-i kelâm idüb mukire-i hazıra-i mezbûrenin ber minvâl-i meşru zimmetinde oğulları sağîran-ı mezbûrana idâne-i vacib-i sahihen deyni olan meblağ-ı merkûm on bir bin iki yüz otuz yedi buçuk kuruşa biz dahî tarafından ... kabul-u kefalet-i mutlaka sahîhen ... vaz'u ... olub ve birbirimiz kefalet-i mezkûre hasebiyle aher-i zimmetine lazım gelen deyni dahi ... vasî-i merkûm Ahmed Ağa'nın kabulüne kezâlik kefalet-i mutlaka ile kefil-i ... didklerinde gıbbet-tasdik maa vaka bit-taleb ketb olundu 1 Zilhicce 1269.

[illegible]

166

Ek 9: Askerî Sınıfa Mensup Olarak Vefat Edenlerin Yetimleri ve Tüm Borç İşlemleri

BaşKâtib Vahid Efendi'nin yetim kızı Fâtıma'nın sandığından Mirasyedi Mustafa Ağa'ya iki sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiş, geri ödeme olarak 1.560 kuruş alınmıştır. (%15) Aynı gün aynı kişiye iki sene vade ile 2.800 kuruş verilmiştir. Toplam borcu olan 3.640 kuruş ödenmiştir. (%15)
Su nazırı kâtibi Hüseyin Nazif Efendi'nin yetim oğlu Mehmed ve yetim kızı Emine Nevide'nin sandığından Naile Hanım'a iki sene vade ile 5.000 kuruş verilmiştir. Toplam borcu 6.500 kuruştur. (%15) anne ve vasî Nevhide Hanım'a üç sene vade ile 2.400 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.480 kuruştur. (%15) Şefika Hanım'a 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15) Âişe Hanım'a iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur. (%15) anne ve vasî Nevhide Hanım'a üç sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.175 kuruştur. (%15)
Es-Seyyid Yusuf Efendi'nin yetim oğlu Mehmet'in sandığından anne Emine Hanım'a iki sene vade ile 1.400 kuruş borç verilmiş, toplam borcu olan 1.820 kuruş ödenmiştir. (%15) aynı gün Hamide Hanım'a iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.250 kuruştur. (%15) Hancı Osman Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15)
Mirliva Reşid Paşa'nın yetim oğlu Mehmed Asaf'ın sandığından Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 1.950 kuruştur. (%15), Zekiye Hanım'a iki sene vade ile 500 kuruş verilmiştir. Toplam borcu 650 kuruştur. (%15), Âişe Hanım'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Âişe Hanım'a iki sene vade ile 600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 780 kuruştur. (%15), Mustafa Behçet Bey'e iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15) Hüseyin Ağa'ya iki sene vade ile 250 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 325 kuruştur. (%15) Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 2.100 kuruş verilmiştir. Toplam borcu olan 2.730 kuruşu ödemiştir. (%15), Naşide Hanım'a iki sene vade ile 600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 780 kuruştur. (%15), Kayıkçı İbrahim Âdem'e iki sene vade ile 100 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 130 kuruştur. (%15), es-Seyyid Ahmed Bedrettin'e iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 2.600 kuruşu ödemiştir. (%15), berber Kasti isimli gayrimüslime iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15), Ahmed Efendi'ye iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15), Refet Efendi'ye iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15)
Divan Çavuşu Mehmed Ağa'nın yetim kızı Emine'nin sandığından Berber Refet Ağa'ya iki sene vade ile 750 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç olan 975 kuruş ödenmiştir. (%15), Ali Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruş ödenmiştir. (%15)
Binbaşı Ömer Ağa'nın yetim oğlu Mustafa'nın sandığından Zeliha Hanım'a iki sene vade ile 500 kuruş verilmiştir. Toplam borcu olan 650 kuruş ödenmiştir. (%15)
Eski Sivas Valisi Mehmed Şerif Paşa'nın yetim oğlu Mustafa Atıf ve Ali Rıza ile yetim kızı Fitnat'ın sandıklarından Hadice Hatun'a iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.250 kuruştur. (%15) , Kahveci Başı Atıf Efendi'ye iki sene vade 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15), Şerife Rukiyye Hanım'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruş ödenmiştir. (%15), es-Seyyid Mahmud Efendi'ye iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.500 kuruştur. (%15), yetimlerden Mustafa Atıf ile Fitnat'ın annesi olan Reside Hanım'a iki sene vade ile 18.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 23.400 kuruştur (%15), Reside Hanım'a tekrar iki sene vade ile 6.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 8.450 kuruşu ödemiştir (%15), İsmail Şükrü Efendi'ye iki sene vade ile 5.000 kuruş verilmiştir. Toplam borcu 6.500 kuruştur. (%15), Hadice Hanım'a iki sene vade ile 15.000 kuruş verilmiştir. Toplam borç olan 19.500 kuruş ödenmiştir (%15), Şerife Âişe Sadıka Hanım'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç

verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), Hancı Mahmu Ağa'ya iki sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.560 kuruştur (%15), Hadice Fitnat Hanım'a iki sene vade ile 30.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 39.000 kuruştur. (%15), anne ve vasi Emine Hanım'a iki sene vade ile 20.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 26.000 kuruştur (%15), Naşide Hanım'a iki sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.560 kuruştur(%15), Saliha Hanım'a iki sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur(%15), Şerife Hadice Hanım'a iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 6.500 kuruşu ödemiştir. (%15) Mehmed Efendi'ye iki sene vade ile 6.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 8.450 kuruştur. (%15), ... Hanım'a iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur.(%15), İsmail Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Nur Hanım'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Ali Rıza Efendi'ye iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.500 kuruştur. (%15), Zekiye Hanım'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Hacı Murtaza Ağa'ya iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur. (%15)

Piri Mehmed Kaptan'ın yetim oğlu İsmail Hakkı'nın sandığından Hancı Mehmed Efendi'ye iki sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.950 kuruştur (%15)

Alay Emine İsmail Abdi Bey'in yetim oğlu Süleyman Refet ve yetim kızı Âişe Behiye'nin sandıklarından Halit Efendi'ye iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), Yorgancı Ahmed Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), İbrahim Âdem Efendi'ye iki sene vade ile 3.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.550 kuruştur (%15), Fâtıma Hanım'a iki senelik vade ile 3.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.550 kuruştur (%15), Esmâ Hanım'a iki sene vade ile 6.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 7.800 kuruştur (%15), Emine Hanım'a iki senelik vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur(%15), Mehmed Sadık Efendi'ye iki sene vade ile 600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 780 kuruştur.(%15), Nizamiye Odası kâtibi Ali Rıza Bey'e iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir (%15), Adile Hanım'a iki sene vade ile 2.400 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.120 kuruştur. (%15), Mehmed Sadık Efendi'ye iki sene vade ile 1.800 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.340 kuruştur. (%15), Mehmed Efendi'ye iki sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.560 kuruşu ödemiştir. (%15), Koltukçu Hacı İsmail Ağa'ya iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 3.250 kuruştur. (%15), İsmail Ağa'ya iki sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.950 kuruşu ödemiştir. (%15), Âişe Sadıka Hanım'a iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.500 kuruştur. (%15), Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 3.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.550 kuruştur. (%15), Nesibe Hanım'a iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.250 kuruştur. (%15), Mehmed Şerif'e iki sene vade ile 740 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 962 kuruştur. (%15), Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 5.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.150 kuruştur.(%15), Mehmed Emin Efendi'ye iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Hamamcı Mehmed Efendi'ye iki sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15)

Miralay Osman Bey'in yetim kızı Hayriye'nin sandığından Şerife Hafize Hanım'a iki sene vade ile 800 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.040 kuruşu ödemiştir. (%15), Âişe Hanım'a iki sene vade ile 300 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 390 kuruştur. (%15), Hadice Hanım'a iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur.(15), Osman Ağa'ya iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15), Kayıkçı İbrahim'e 200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 260 kuruştur. (%15), Kayıkçı İbrahim'e 200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 260 kuruştur. (%15), Akile Hanım'a iki sene vade ile 650 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 845 kuruştur. (%15), Kere Hanım'a iki sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.560 kuruştur. (%15), Hancı Sarı Mehmed Ağa'ya iki sene vadeyle 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.950

kuruşu ödemiştir. (%15), Mehmed İzzet'e iki sene vadeyle 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15), Ömer Ağa'ya iki sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 1.900 kuruştur. (%13.33), Şeyh Ahmed'e iki sene vade ile 600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 780 kuruşu ödemiştir. (%15), Kâtib Mehmed Şakir Efendi'ye iki sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.950 kuruştur. (%15), Anne ve vasî Fâtıma Hatun'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), bağcı Serkez isimli gayrimüslime iki sene vadeyle 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.950 kuruştur. (%15), Fesçi Ahmed Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Manav Abdi Efendi'ye iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur. (%15), Yorgancı Mustafa Ağa'ya iki sene vade ile 1.300 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.690 kuruştur. (%15), Fâtıma Hatun'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), Dimitri İsimli gayrimüslime iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur. (%15)
Binbaşı Mehmed Ağa'nın yetim oğlu Mehmed Eşref'in sandığından Mahmud Efendi'ye iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Esma Hanım'a iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.250 kuruştur. (%15), Adile Hanım'a iki sene vade ile 10.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 13.000 kuruşu ödemiştir. (%15)
Ahmed Fevzi Paşa'nın yetim oğulları Mehmed Reşid ve Mehmed Tevfik'in sandıklarından Şerife Fatıma Hanım'a iki sene vade ile 7.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 9.100 kuruştur. (%15)
Nakkaş Hasan Ağa'nın yetim kızları Hadice ve Fâtıma'nın sandıklarından anne ve vasî olan Emine Hanım'a üç sene vade ile 14.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 14.610 kuruştur. (%15)
Behram Paşa'nın yetim oğlu Mehmed Habib'in sandığından yetimin vasîsi olan Mustafa Ağa'ya iki sene vade ile 240 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 302 kuruştur. (%15)
Es-Seyyid Süleyman Hurşit Ağa'nın yetim oğlu Mehmed Ârif'in sandığından annesi Hadice Hanım'a üç sene vade ile 5.399 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.828 kuruştur. (%15)
... Halifesi Ahmed Efendi'nin yetim oğlu Ahmed'in sandığından Kirhor ve ... isimli gayrimüslimlere iki sene vade ile 3.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.550 kuruştur. (%15), Emin Ağa'ya iki sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15), Elya isimli gayrimüslime iki sene vade ile 8.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 10.400 kuruşu ödemiştir. (%15), Şerife Hadice Hanım'a iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15), Hüseyin Ağa'ya iki sene vade ile 4.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.850 kuruştur. (%15)
Kâtib Hacı Hüseyin Nazif Efendi'nin yetim oğlu Mehmed ve yetim kızı Emine'nin sandığından Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 6.500 kuruşu ödemiştir. (%15)
Mülazım Adem Ağa'nın yetim kızı Kamile'nin sandığından Aliye Hanım'a iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15)
BaşKâtib Hayri Efendi'nin yetim oğlu Osman Nuri ve yetim kızı Fâtıma'nın sandığından Takfor isimli gayrimüslime yirmi beş ay on gün vadeyle 6.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.900 kuruştur. (%15)
Müezzinbaşı Mehmed Efendi'nin yetim oğlu Ali Rıza ve yetim kızı Emine'nin sandığından Ümmügülsüm Hanım'a iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Mehmed Ağa'ya iki sene vadeyle 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), Mehmed Şükrü Ağa'ya iki sene vade ile 1.172 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.523 kuruşu ödemiştir. (%15)

Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin yetim kızı Hadice'nin sandığından Ümmü Gülsüm Hanım'a iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15)
Es-Seyyid Mehmed Ağa'nın yetim oğlu es-Seyyid Mustafa Reşid'in sandığından annesi ve vasîsi olan Fâtıma Hanım'a 69.589 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 100.090 kuruştur. (%15)
Sağ Kol Ağa'sı Mehmet'in yetim kızı Âişe'nin sandığından Camcı Mehmed Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15), Hurşit Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), anne ve vasî Şerife Sadıka Hanım'a üç sene vade ile 7.123 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 10.328 kuruştur. (%15)
Tabip Ömer Efendi'nin yetim kızları Kamile ve Şefika'nın sandıklarından Osman Ağa'ya iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir toplam borcu olan 6.500 kuruşu ödemiştir. (%15)
Piri Kaptan'ın yetim oğlu İsmail Hakkı'nın sandığından Halil Bey'e iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 3.250 kuruşu ödemiştir. (%15), Aynı gün yine Halil Bey'e iki sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.560 kuruşu ödemiştir. (%15)
Şeyh Seyyid Ahmed Efendi'nin yetim oğlu Halil'in sandığından Muhzır Mehmed Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15)
3'üncü Sağ Kol Ağası İbrahim Ağa'nın yetim oğulları Mahmud, Mehmed Emin ve yetim kızı Saniye'nin sandığından Mahmud Efendi'ye üç sene vade ile 12.522 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 18.157 kuruştur. (%15)
Sergi Halifesi Zâde Ali Efendi'nin yetim oğlu Ali'nin sandığından berber Hacı Mustafa Ağa'ya iki sene vade ile 850 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.105 kuruşu ödemiştir. (%15)
Es-Seyyid Süleyman Efendi'nin yetim oğlu Mehmed İzzet ve yetim kızı Âişe'nin sandığından Ahmed Ağa'ya iki sene vade ile 400 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 520 kuruştur. (%15)
4'üncü alay 1'inci taburun binbaşısı Hüseyin Ağa'nın yetim oğlu Mahmud, Halil ve yetim kızı Emine'nin sandıklarından vasî ve anne Âişe Hanım'a üç sene vade ile 4.602 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.672 kuruştur. (%15), iki gün sonra yine Âişe Hanım'a üç sene vade ile 8.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 11.600 kuruştur. (%15)
Yüzbaşı Mahmud Ağa'nın yetim kızı Emine'nin sandığından anne Şerife Hanım'a üç sene vade ile 4.803 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.961 kuruştur. (%15)
Kol Ağası Halil Ağa'nın yetim kızı Hadice'nin sandığından ... isimli gayrimüslime iki sene vade ile 4.250 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 5.536 kuruşu ödemiştir. (%15), anne ve vasî Fâtıma Hanım'a üç sene vade ile 820 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.189 kuruştur. (%15), yine Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 2.515 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.647 kuruştur. (%15)
2'nci alayın Sağ Kol Ağası Mehmed Kâmil'in yetim oğlu Haydar'ın sandığından anneye iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15)
Binbaşı İsmail Ağa'nın yetim oğlu Süleyman'ın sandığından anne ve vasî Hadice Şefika Hanım'a üç sene vade ile 2.020 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.929 kuruştur. (%15)
Üsküdar Bab Mahkemesi kâtibi es-Seyyid Hacı Hüseyin Sabri Efendi'nin yetim oğlu İbrahim Âdem ve Şerife Sadıka'nın sandıklarından ... isimli gayrimüslime üç sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15), Şerife Hafize Hanım'a üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Mehmed Ağa, aldığı 2.000 kuruşu 2.600 kuruş olarak teslim etmiştir. (%15), Şefika Hatun'a üç sene vade ile 800 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.160 kuruştur. (%15), Bağcı Hüseyin Ağa'ya üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), es-Seyyid Ahmed Ağa'ya üç

sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.325 kuruştur. (%15), Manav İsmail Ağa'ya üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Verasil isimli gayrimüslime üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Bağcı Ali Ağa'ya üç sene vade 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), Tistor isimli gayrimüslime üç sene vade ile 1.600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.320 kuruştur. (%15), Hacı Mehmed Efendi'ye üç sene vade ile 6.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 8.700 kuruştur. (%15), Manav Hasan Ağa'ya üç sene vade ile 8.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 11.600 kuruştur. (%15), İsmail Bekir'e üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), Mehmed Ağa'ya üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Ekmekçibaşı Vekili Salih Ağa'ya üç sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15), İsmail Ağa'ya üç sene vadeyle 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.625 kuruştur. (%15), ... isimli gayrimüslime üç sene vade ile 10.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 14.500 kuruştur. (%15), Halil Ağa'ya üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Raşit Ağa'ya üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Hamamcı Oğlu Mehmed'e üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), Mehmed Bey'e üç sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.625 kuruştur. (%15), Mumcu Mehmed Ağa'ya üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Ahmed Ağa'ya üç sene vade ile 1.700 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.465 kuruştur. (%15), Nefise Hanım'a üç sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.175 kuruştur. (%15), Kâtib İsmail Efendi'ye iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.500 kuruştur. (%15), Kayıkçı Musa'ya iki sene vade ile 800 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.160 kuruştur. (%15), Dimitri isimli gayrimüslime iki sene vade ile 1.600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.080 kuruştur. (%15), Yoğurtçu Osman Ağa'ya üç sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.900 kuruştur. (%15), Kayıkçı ... isimli gayrimüslime üç sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15), Hancı Mehmed Ağa'ya üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Mustafa Ağa aldığı 600 kuruşun 200 kuruşunu sandığa teslim etmiştir, Ahmed Ağa'ya üç sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. (%15), Anne Fâtıma Hanım'a üç sen vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.600 kuruştur. (%6.67), Kayıkçı Yanoko isimli gayrimüslime üç sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.900 kuruştur. (%15), Hüseyin Ağa'ya üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), Todorı isimli gayrimüslime üç sene vadeyle 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Fıçıçı Nikol isimli gayrimüslime üç sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.625 kuruştur. (%15), es-Seyyid Ahmed Ağa'ya 3 sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), es-Seyyid Ali Ağa'ya üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.450 kuruşun 470 kuruş 13 parasını ödemiştir. (%15), Berber ... isimli gayrimüslime üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), es-Seyyid İsmail Ağa'ya üç sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 2.900 kuruşu ödemiştir. (%15), Hacı Ziya Efendi'ye üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Hacı Mehmet'e üç sene vade ile 10.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 14.500 kuruştur. (%15), Âişe Hanım'a üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), ... isimli gayrimüslime üç sene vade ile 6.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 8.700 kuruştur. (%15), Hancı Yorgi isimli gayrimüslime üç sene vade ile 6.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 8.700 kuruştur. (%15), Bahçeci İsmail borç aldığı 2.740 kuruşun 540 kuruşunu teslim etmiştir., Rali isimli gayrimüslime üç sene vadeyle 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15) İsmail Bey'e üç sene vade ile 1.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.740 kuruştur. (%15), Tohori isimli gayrimüslime üç sene vadeyle 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.900 kuruştur. (%15), Bahçeci İsmail, aldığı 2.740 kuruşun 540 kuruşunu teslim etmiştir., Fıçıçı Nikodri isimli gayrimüslime üç sene vade ile 1.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.175 kuruştur. (%15), Kormorim isimli gayrimüslime üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur.

(%15), ... üç sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.900 kuruştur. (%15), Şerife Hatun'a üç sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15), Ohannes isimli gayrimüslime üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Çinici Alken isimli gayrimüslime üç sene vade ile 10.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 14.500 kuruştur. (%15), ... isimli gayrimüslime üç sene vade ile 8.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 11.000 kuruştur. (%12.50), Mehmed Nuri Ağa'ya iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 3.250 kuruşun 750 kuruşunu ödemiştir. (%15), Abraham isimli gayrimüslime üç sene vade ile 8.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 11.600 kuruştur. (%15) Osman Ağa'ya üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Hacı Mehmed Efendi'ye üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15), Fâtıma Hanım'a üç sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15), Hacı Abdülkadir Efendi'ye üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), İbrahim Âdem Efendi'ye üç sene vade ile 6.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 8.750 kuruştur. (%12.50), Tekrar İbrahim Âdem Ağa'ya üç sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.800 kuruştur. (%15), Şerife Derya Hanım'a üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), es-Seyyid Osman'a üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Tabib Mehmed Salih Efendi'ye üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), İsmail Ağa'ya üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15), Hacı Mehmed Said Ağa'ya üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.350 kuruştur. (%15) ... isimli gayrimüslime üç sene vadeyle 1.600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.800 kuruştur. (%15), Manav İsmail Ağa'ya üç sene vade ile 8.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç miktarı 11.600 kuruştur. (%15), Mustafa Ağa'ya iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 650 kuruşu ödemiştir. (%15)
Topçu Yüzbaşı Hasan Ağa'nın yetim oğlu Hüseyin ve yetim kızı Âişe Hadice'nin sandıklarından Topçu Mehmed Ağa'ya üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), Abdullah Ağa'ya iki sene vadeyle 900 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.170 kuruştur. (%15)
Müezzin Abdullah Ağa'nın yetim oğlu Mehmed Kâmil'in sandığından Mehmed Ârif Ağa'ya iki sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15)
Sancaktar Hacı Ali Efendi'nin yetim oğulları Mehmed Bahaddin ve Ali Âgah'ın sandıklarından Binbaşı Mehmed Ârif Ağa'ya iki sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15), Fitnat Hanım'a iki sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.200 kuruştur. (%15), Rukiyye Hanım'a iki sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.600 kuruştur. (%15), Nazife Hanım'a iki sene vade ile 400 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 520 kuruştur. (%15)
Tabur-ı Mincar (havan taburu) Ağası Mustafa Ağa'nın yetim oğlu Mehmed Nazif'in sandığından Şerife Hanım'a iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.250 kuruştur. (%15)
Tersane-i Âmire-i Şarkî Halifesi Ahmed Efendi'nin yetim oğlu Ahmed'in sandığından Ertin isimli gayrimüslime iki sene vade ile 14.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 18.850 kuruştur. (%15.54), Mağric isimli gayrimüslime iki sene vade ile 2.250 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 7.500 kuruşu ödemiştir. (%15), Manav Osman'a iki sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 5.200 kuruşu ödemiştir. (%15)
Mızıka yüzbaşlarından Mustafa Ağa'nın yetim oğlu Mustafa ve Mehmed Nuri'nin sandıklarından Esma Hanım'a iki sene vade ile 3.537 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 4.598 kuruştur. (%15)
Mirliva Ali Paşa'nın yetim oğlu Ahmed ve yetim kızı Nazife'nin sandığından Şerife Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 1.400 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.820 kuruştur. (%15)

Fevzi Paşa'nın yetim oğlu Mehmed Reşid ve Mehmed Tevfik'in sandıklarından abi Galib Bey'e iki sene vade ile 18.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 23.400 kuruştur. (%15)
İmam Mustafa Efendi'nin yetim oğlu Osman'ın sandığından Sinan Ağa'ya iki sene vade ile 4.200 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.460 kuruştur. (%15)
Binbaşı Ömer Ağa'nın yetim oğlu Mustafa Nazım'ın sandığından ... Hanım'a iki sene vade ile 1.800 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.340 kuruştur. (%15), yetimin annesi ve vasîsi Fitnat Hanım'a üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.450 kuruştur. (%15), tekrar anne ve vasî Fitnat Hanım'a üç sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15)
Kol Ağası Ahmed Ağa'nın yetim kızı Fâtıma'nın sandığından Hasan Ağa'ya 2 sene vade ile 2.000 kuruş borç verilmiştir.. toplam borç 2.600 kuruştur. (%15)
Hafız Feyzi Efendi'nin yetim oğlu Mustafa Reşid ve Mehmed Emin'in sandıklarından anne ve vasî Fâtıma Hatun'a üç sene vade ile 2.360 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.222 kuruştur. (%15)
Mirliva Ali Paşa'nın yetim oğlu Ahmed ve yetim kızı Hadice'nin sandıklarından Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15), Nazife Hanım'a iki sene vade ile 800 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.040 kuruştur. (%15), Fâtıma Hanım'a iki sene vade ile 2.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.250 kuruştur. (%15)
Kol Ağası Hasan Ağa'nın yetim oğlu Halil'in sandığından Behiye Hanım'a üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.900 kuruştur. (%15)
Kol Ağası Hasan Ağa'nın yetim oğlu Ali'nin sandığından anneanne ve vasî Emine Hanım'a üç sene vade ile 1.517 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.199 kuruştur. (%15), Esma Hanım'a iki sene vade ile 5.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.150 kuruştur. (%15)
Binbaşı Süleyman'ın yetim oğlu Ali Hayri'nin sandığından vasî ve amca Mustafa'ya üç sene vade ile 1.422 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu 2.061 kuruş 36 parayı ödemiştir. (%15), yetimin diğer amcası Ömer'e iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 1.300 kuruştur. (%15)
Binbaşı Ahmed Şakir Efendi'nin yetim oğlu Mehmet'in sandığından vasî ve anne Cemile Hanım'a üç sene vade ile 3.860 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 5.597 kuruştur. (%15)
Alay Emni Mehmed Efendi'nin yetim oğlu Ahmed'in sandığından Mehmed Efendi'ye iki sene vade ile 2.350 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 3.055 kuruştur. (%15)
Tabip Binbaşı Ömer Efendi'nin yetim kızı Fâtıma Şefika ve Rabia'nın sandıklarından anne ve vasîye üç sene vade ile 40.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 54.400 kuruştur. (%15), Kahveci başı Hasan Sadık Efendi'ye iki sene vade ile 12.500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 16.250 kuruştur. (%15), Mehmed Emin Bey'e iki sene vade ile 22.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 28.600 kuruştur. (%14.98), Mehmed Şefik Efendi'ye iki sene vade ile 15.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 19.500 kuruş ödenmiştir. (%15), ... Efendi'ye iki sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 6.500 kuruştur. (%15), Şerife Hanım'a üç sene vade ile 3.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 4.350 kuruşu ödemiştir. (%15), İbrahim Ağa'ya üç sene vade ile 15.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 20.750 kuruştur. (%15)
Münadi (Tellal) Hacı Mehmed Emin Efendi'nin yetim oğlu Abdülkadir ve yetim kızı Şerife Hadice Hüsna'nın sandıklarından Kastı isimli gayrimüslime iki sene vade ile 500 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 650 kuruştur. (%15), Kahveci Mustafa Ağa'ya iki sene vade ile 1.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 1.300 kuruşu ödemiştir. (%15), Hacı Osman Ağa'ya iki sene vade ile 4.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 5.200 kuruşu ödemiştir. (%15), Zeliha Hanım'a iki sene vade ile 1.600 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu

olan 2.080 kuruşu ödemiştir. (%15)
Divan-ı Hümayun hocalarından es-Seyyid Abdullah'ın yetim oğlu Mustafa Atıf ve İbrahim ile yetim kızı Hadice'nin sandıklarından vasî ve anne Emine Hanım'a üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15)
3'üncü alayın 1'inci taburunun 7'inci bölük yüzbaşısı Mustafa Ağa'nın yetim oğlu Hüseyin ve yetim kızı Zeynep'in sandığından Hulusi Efendi'ye iki sene vade ile 7.400 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 9.620 kuruştur. (%15)
Beytülmal Müdürü es-Seyyid Mehmed Şakir'in yetim oğlu Mehmet'in sandığından Anne Âişe Hanım'a üç sene vade ile 5.000 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 7.250 kuruştur. (%15)
Kol Ağası Ahmed Ağa'nın yetim oğlu Ali Rıza ve Hadice'nin sandıklarından Ebubekir Efendi'ye beş sene vade ile 13.323 kuruş borç verilmiştir. Toplam borcu olan 23.316 kuruşu ödemiştir. (%15), anne ve vasî Elif Hanım'a üç sene vade ile 7.840 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 11.368 kuruştur. (%15)
Onbaşı Nefer Mustafa'nın yetim oğlu Ali ve Halil'in sandıklarından Çavuş Ali Ağa'ya üç sene vade ile 1.778 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 2.578 kuruştur. (%15)
Kaymakam Hasan'ın yetim kızı Emine ve Fâtıma'nın sandıklarından anne Halime Hanım'a üç sene vade ile 13.580 kuruş borç verilmiştir. Toplam borç 19.691 kuruştur. (%15)

Ek 10: Eski Tahran Sefiri Mustafa Sami Efendi'nin Yetimlerine Bıraktığı Terekenin Listesi

Kitaplar: ... kat'i (1 cilt 160 kuruş), Divan-ı Sâbit, (1 cilt, 21 kuruş), Tarih-i ... (1 cilt 50 kuruş), basma kağıt top (on adet, 210 kuruş), ahter-i kebir (1 cilt 100 kuruş), Münşeât-ı Akif Paşa (7 cilt 47 kuruş), Külliyyat-ı Sadi (1 cilt, 32 kuruş), Divan-ı Sami (8 cilt 50 kuruş), Taâm Risalesi (5 cilt 91 kuruş), Eser-i Şevket (25 cilt 73 kuruş), ... Tarihi (1 cilt 40 kuruş), İncil⁷⁰⁹ (1 cilt 25 kuruş), atlas (1 cilt 400 kuruş), Fransa lisanı üzerine ... (2 cilt 340 kuruş), Fransa lisanı üzerine cilt (535 kuruş), resim levhası (on dokuz adet 210 kuruş) resim levhası ve bir miktar evrak-ı perişan (401 kuruş).

Aksesuarlar-Mücevharatlar: İnci tespih (bir adet 7.600 kuruş), sağîr yakut taşı (iki adet 51 kuruş), sim gömlek düğmesi (üç adet 100 kuruş), sim zarf (on iki adet 650 kuruş), altın yıldızlı sim hurdası rumi (otuz altı adet 391 kuruş), altın yıldızlı sim-i esb takı (bir adet 1.942 kuruş), altın kat' ... (yirmi yedi adet 1.090 kuruş), kolları altın gözlük (bir adet 360 kuruş), altın saat kordonu (bir adet 250 kuruş), altın asmalı baston (bir adet 601 kuruş), altın saat maâ köstek (iki adet 1.480 kuruş), altın saat (bir adet 280 kuruş), altın saat maa mahfuz (bir adet 661 kuruş), çalar saat (bir adet), ... (iki adet) (toplam 500 kuruş), mızıkalı ... (bir adet 46 kuruş), simli eğer takı (bir adet 600 kuruş), simli ... eğer maâ başlık (bir adet 170 kuruş), elmas parça seyf takı (bir adet 1.810 kuruş), simli seyf kemeri (bir adet 150 kuruş), tek taşlı elmas yüzük (bir adet 7.000 kuruş), sim ser maâ billur nargile ve tabak ve marbuç (bir adet 2.000 kuruş), sim işlemeli ... (bir adet 101 kuruş), saat (bir adet 101 kuruş), simli ... tüfenk maâ tüfenk takımı (bir adet 286 kuruş), kehribar imâme (altı adet 1.073 kuruş), kehribar imâme (bir adet 330 kuruş) kehribar imâme (bir adet 350 kuruş), mir'at (iki adet 252 kuruş), çekmece (bir adet 130 kuruş), tam saat (bir adet 310 kuruş), saat (bir adet), şamdan (iki adet), fanus (bir adet), (toplam 172 kuruş), ... çekmece (bir adet 100 kuruş), çekmece (bir adet 30 kuruş), çekmece (bir adet 30 kuruş), ağaç ... (bir adet 23 kuruş), ağırlığı (bir adet 50 kuruş), kalemtıraş (bir adet), gözlük (bir adet) (toplam 95 kuruş), kum saati (bir adet), derece (bir adet) (toplam 40 kuruş), kebir çift mir'at (bir adet 255 kuruş), çekmece (bir adet 149 kuruş), çekmece (bir adet 250 kuruş), dürbün (bir adet 224 kuruş), cüzdan maâ derece (birer adet 100 kuruş), adlı tuğra (bir adet), kandil (bir adet), ... (bir adet) (toplam 221 kuruş), ... (iki adet 15 kuruş), düğme ... (on iki adet 200 kuruş), yazıhane maâ takım (bir adet 1.350 kuruş), cüzdan (43 kuruş), merasım-ı ...

709 Terekede yazılan kitaplar arasında Müslüman terekesinden Kur'an-ı Kerim'in olmaması, İncil'in olması dikkat çekicidir. Terekesinde İncil'in bulunması, o dönemin Tahran Büyükelçiliği görevini ifa etmesi ve Hristiyan kesimle muhatap olması ihtimaliyle ifade edilebilir.

mütenevvi (15 kuruş), yazı ... (beş adet 110 kuruş), kaime cüzdanı (üç adet), yazı ... (üç adet) (toplam 120 kuruş).

Giyim: Elmas gömlek ... (bir adet 1.100 kuruş), çuka ... pantolon (bir adet 181 kuruş), çuka palto (bir adet), pantolon (bir adet) (toplam 91 kuruş), çuka palto (bir adet), pantolon (bir adet) (toplam 92 kuruş), fanile ... (bir adet), pantolon (bir adet), bohça (bir adet) (toplam 72 kuruş), şal yelek (bir adet), kadife yelek (iki adet) (toplam 300 kuruş), sim işlemeli ... (bir adet 751 kuruş), çuka palto ve pantolon (211 kuruş), çuka pantolon (iki adet 119 kuruş), siyah çuka parça (iki adet 700 kuruş) , çuka ... (bir adet 200 kuruş), şal palto (bir adet 180 kuruş), ... parça (iki adet 160 kuruş), parça şal (iki adet 200 kuruş), boyun bağı (bir adet 31 kuruş), pantolon (iki adet), entari kumaş (bir adet) (toplam 151 kumaş), gömlek (dokuz adet), don (1 adet), entari (bir adet), mendil (beş adet) (toplam 101 kuruş), ... yelek (iki adet 70 kuruş), acem şalı (iki adet 650 kuruş), parça şal (iki adet 250 kuruş), pantolon parça ... (bir adet 202 kuruş), işlemeli ... (bir adet 251 kuruş), acem kari şal (iki adet 801 kuruş), ... çuka ziraa (beş adet), ... ziraa (beş adet) (toplam 230 kuruş), elvan pantolon (üç adet) ve yeleklik (on bir adet) (toplam 460 kuruş), palto (iki adet 150 kuruş), acem şal parça (bir adet 140 kuruş), kazmir sefire (iki adet 400 kuruş), çuka setre (bir adet 240 kuruş), çuka setre (dört adet 550 kuruş), kazmir pantolon (bir adet) yelek (iki adet) bindal pantolon (bir adet) (toplam 280 kuruş), şal ve mendil (200 kuruş), kazmir pantolon (iki adet), palto (toplam 242 kuruş), elvan entari (iki adet), pantolon (bir adet), ... (bir adet) (toplam 130 kuruş), şal ve fârisî yelek (iki adet 240 kuruş), palto (iki adet 140 kuruş), pantolon, gömlek, havlu (toplam 45 kuruş), pantolon (sekiz adet 131 kuruş), havlu (8 kuruş), keten bezi don (beş adet), yelek (iki adet), gömlek (üç adet) (toplam 83 kuruş), pantolon (iki adet), gömlek (dört adet), yelek (bir adet), don (bir adet) (toplam 65 kuruş), şal (230 kuruş), havlu (dört adet), bohça (bir adet), peştamal (bir adet) (toplam 40 kuruş), setre (171 kuruş), çar lahur şal (iki adet 16.710 kuruş) , don (40 kuruş),

Mobilya-Ev gereçleri: ... (bir adet 176 kuruş), ... kulak kürek (bir adet 229 kuruş), ... kürek (bir adet 150 kuruş), ...koza kürek (bir adet 200 kuruş), ... elma kürek (bir adet 400 kuruş), acem kari seccade (iki adet 405 kuruş), masa (bir adet 160 kuruş), sandık (bir adet 51 kuruş), setre (iki adet 60 kuruş), çuka setre (iki adet 150 kuruş), çuka setre (iki adet 125 kuruş), çuka setre (toplam 130 kuruş), sandık (bir adet 25 kuruş), sepet sandık (bir adet 10 kuruş), kalınca seccade (iki adet 400 kuruş), sanduk maâ hırdavat (320 kuruş), kürek (bir adet 900 kuruş), sandık maâ hırdavat (40 kuruş), koltuk

yastığı ve seccade (80 kuruş), köhne kürek (40 kuruş), seccade (bir adet 250 kuruş), tahta sandık (bir adet 12 kuruş), sandık (130 kuruş), entari maâ hırdavat (15 kuruş), kâlîçe (725 kuruş), büyük kilim (581 kuruş), bir miktar boya (5 kuruş), sandık (bir adet 230 kuruş), nargile (10 kuruş), ... (dört adet 310 kuruş), kandil (iki adet), perde (iki adet) (toplam 30 kuruş), minder (dört adet), yastık (altı adet), koltuk (yedi adet), yüz yastığı (beş adet), minder (bir adet), perde (beş adet), kapu perdesi (bir adet) (toplam 800 kuruş), minder (dört adet)... koltuk, yastık (altı adet), koltuk yastığı (iki adet), yüz yastığı (iki adet), perde (iki adet) (toplam 555 kuruş), minder (üç adet), ..., yastık (yedi adet), koltuk yastığı (sekiz adet), yüz yastığı (iki adet), arka minderi (üç adet) perde (üç adet) (toplam 700 kuruş), minder (iki adet), yastık (altı adet), perde (beş adet), minder (bir adet) (toplam 250 kuruş), minder (iki adet), yastık (altı adet), perde (iki adet), ... (bir adet) (toplam 300 kuruş), minder (dört adet), ... yastık (altı adet), basma minder (bir adet), perde (üç adet), orta ... (bir adet) (toplam 500 kuruş), koltuk minderi (iki adet), elvan yastık (beş adet) (toplam 150 kuruş), minder (üç adet), perde (altı adet) (toplam 325 kuruş), döşek (beş adet), şilte (altı adet), baş yastığı (dört adet) (toplam 525 kuruş), battaniye (iki adet) kilim (bir adet) (toplam 425 kuruş), şal yorgan (iki adet), ... (bir adet) (toplam 525 kuruş), elvan yorgan (sekiz adet), şilte (bir adet), döşek (bir adet) (toplam 560 kuruş), döşek (üç adet), kapu perdesi (iki adet), yüz yastığı (iki adet), baş yastığı (iki adet) (toplam 500 kuruş), elvan yastık (dokuz adet), minder (bir adet), baş yastığı (bir adet), çarşaf (bir adet) (toplam 100 kuruş), ... (bir adet 25 kuruş), yün döşek (altı adet), şilte (üç adet), baş yastığı (dokuz adet), yüz yastığı (dört adet), yorgan (bir adet) (toplam 800 kuruş), minder (beş adet), yastık (altı adet) oda ... (bir adet) (toplam 250 kuruş), sandık (bir adet 150 kuruş), sandalye (iki adet 30 kuruş), ... (iki adet), sandalye (beş adet) (toplam 30 kuruş), sandalye (iki adet 20 kuruş), ... (dört adet 200 kuruş), perde (bir adet 15 kuruş), kilim maâ hırdavat (79 kuruş), kürek (bir adet 150 kuruş), perde (dört adet 250 kuruş), perde (üç adet 105 kuruş), koltuk (bir adet 15 kuruş), sandalye (dört adet), ... (bir adet) (toplam 500 kuruş), sandalye (altı adet) ... (bir adet), (toplam 660 kuruş), sandalye (iki adet 150 kuruş), sandalye (dört adet), koltuk (iki adet) (toplam 1.200 kuruş), minder (yedi adet), koltuk yastığı (on yedi adet) (toplam 1.000 kuruş), koltuk maâ hırdavat (60 kuruş), masa (265 kuruş), ... (iki adet), masa (1 adet) (toplam 500 kuruş), çift hurç maa hırdavat (151 kuruş), ... takımı (75 kuruş), müştemil masa (bir adet 61 kuruş), koltuk (bir adet 100 kuruş), iskemle maâ hırdavat (30 kuruş), sanduk (iki adet) (40 kuruş), koşum takımı maâ araba (800 kuruş),

şamdan (altı adet), kase (bir adet), saksı (on iki adet), bardak (on adet), elmas saka koşu çift (bir adet) (toplam 1.349 kuruş), sarı köhne sini (190 kuruş), çift şamdan (105 kuruş), şamdan (64 kuruş), resim levhası (iki adet) sürahi (iki adet), kase, şamdan (iki adet), bardak, (toplam 300 kuruş), kase (iki adet), kalebran (iki adet), tabak (sekiz adet) (toplam 200 kuruş), sarı leğen maa ibrik, leğen, tas, sini, ibrik, kahvedan (toplam 1.500 kuruş), kebir leğen (iki adet), sağır sini (iki adet), fener, kazan, güğüm (dört adet), şurub tası (iki adet), tepsi (dört adet), yol tası (iki adet), tencere (yedi adet), ibrik (iki adet) (toplam 1.900 kuruş), sim kadeh (üç adet), sim tabak, sim tabla, sim çatal (dört adet), sim kaşık (toplam 900 kuruş), sim kaşık (on üç adet), tabak (iki adet), çanak (on üç adet) (toplam 2.501 kuruş), atik kaşık (bir adet 111 kuruş), bıçak takımı mahfazası (bir adet 5 kuruş), bir miktar ... şerbet (bir adet 80 kuruş), ... (bir adet 50 kuruş), tabak maâ tepsi (40 kuruş), bardak (beş adet 201 kuruş).

Hayvan: Kır bargiri (1.100 kuruş), araba bargiri (120 kuruş), buğra esb res (3.050 kuruş).

Gelir Getiren Gayrimenkul Kiraları: Bir bab konak (2.334 kuruş), bir bab yoğurtçu dükkânı (35 kuruş), bir bab hane (135 kuruş), bir bab oda (65 kuruş), bir bab bahçe (700 kuruş), bir bab bostan (4000 kuruş).

Borçların Tahsili: ... esnafından olan alacağı: 6.000 kuruş, akrabası Fâtıma Hanım'dan olan alacağı: 800 kuruş.

Müteveffanın Çekmecesinden Çıkan Nakit Parası: Yirmi yedi adet İran meskûn altın (600 kuruş), 150 kuruş İran akçesi, beyaz meci diye 4.111 kuruş, ecnas beyaz nükud (170 kaime) (1.659 buçuk kuruş), 5.331 kuruş ecnas altın, 12 buçuk kuruş beş'lik altın, nısf meci diye (dokuz adet) 112 buçuk kuruş, tam mahdumiye altın (yüz elli bir adet) 19.630 kuruş, nısf meci diye altın (elli yedi adet) 3.705 kuruş, mısır altını (elli yedi adet) 3.705 kuruş, meci diye altını (kırk dokuz kuruş) 1.225 kuruş, macar altını (elli beş adet) 3.575 kuruş, lira altın (on dokuz adet) 2.660 kuruş, çift macar altını (yirmi altı adet 3.370 kuruş, macar altını (üç yüz on adet) (62.000 kuruş).

Ek 11: Habib Efendi'nin Yetimlerine Bıraktığı Terekenin Listesi

Aksesuar-Mücevherat: Kehribar imâme (iki adet 350 kuruş), kehribar imâme (60 kuruş), tespih (2 kuruş), tespih (5 kuruş), kalemtıraş, makas (20 kuruş), saat kemeri (2 kuruş), bir miktar sim (50 kuruş), tespih (2 kuruş), altı taşı (100 kuruş)

Giyim: Çuka ... pantolon (100 kuruş), çuka setre ve kazmir pantolon (135 kuruş), fes, pantolon (35 kuruş), köhne beyaz şal (60 kuruş), köhne foter (5 kuruş), çuka setre (6 kuruş),

Mobilya-Ev Gereçleri: Kürek (iki adet 251 kuruş), kürek (160 kuruş), kahve ... (141 kuruş), köhne seccade (40 kuruş), köhne yorgan (üç adet 51 kuruş), yün döşek, baş yastığı (altı adet), yüz yastığı (toplam 50 kuruş), yorgan (iki adet) baş yastığı (iki adet), hırdavat (toplam 60 kuruş), ... (121 kuruş), döşek, yorgan, baş yastığı (toplam 40 kuruş), döşek (iki adet) baş yastığı (iki adet), çuval (iki adet), hırdavat (toplam 30 kuruş), döşek, köhne kapı perdesi (toplam 30 kuruş), köhne ... (25 kuruş), ... (10 kuruş), bir miktar kağıt (6 kuruş), levha (dört adet 140 kuruş), cüz çekmece (60 kuruş), sineklik (10 kuruş), yorgan (iki adet 50 kuruş), döşek, yorgan (iki adet), şilte, baş yastığı (iki adet) (toplam 80 kuruş), şilte (30 kuruş), şilte, yüz yastığı, bir miktar yün yorgan, minder (toplam 50 kuruş), yastık (beş adet), yün minder (üç adet), şilte (iki adet) (toplam 300 kuruş) bir miktar yün (50 kuruş), ... 381 kuruş, köhne sandık (6 kuruş), köhne sepet sandık (3 kuruş), şamdan (beş adet), tepsi (toplam 20 kuruş), leğen, ibrik (iki adet), güğüm (iki adet), duhân tabla (toplam 202 kuruş), yastık (altı adet), şilte, minder (iki adet) perde (beş adet) sağır ve kebir güğüm, leğen, kahve tepsi, toktok, kahvedan (toplam 130 kuruş), zarf (iki adet 12 kuruş), güğüm (40 kuruş), taba (200 kuruş), ... (190 kuruş), kebir sini (175 kuruş), sahan (sekiz adet), maa kabak ... (iki adet), çorba kasesi (toplam 146 kuruş), ... (iki adet), tepsi süzgülü, leğen, çorba kasesi, maşrapa, leğen (iki adet) (toplam 200 kuruş), leğen (25 kuruş), kazan (71 kuruş), helva ... (iki adet) maa kabak (toplam 210 kuruş), yol taşı (61 kuruş), sini (61 kuruş), taba (2 adet), ..., sahan (iki adet) maa kaban sini (iki adet) (toplam 120 kuruş), taba, maşrapa (toplam 30 kuruş), ... (dört adet) maa kabak (toplam 130 kuruş), sandalye (iki adet 130 kuruş), kase havan maa tabur (toplam 12 kuruş), tabak (üç adet), kase (iki adet), cezve (iki adet) (toplam 10 kuruş), sağır sahan (iki adet), kabak (altı adet) (toplam 20 kuruş), tahta anbar (iki adet) leğim tahtası, bardak (toplam 30 kuruş), minder, köhne yastık (dört adet), (toplam 50 kuruş), kahve değirmeni (10 kuruş), nargile maâ ser marpuç (22

kuruş), fanus (iki adet 25 kuruş), taba (üç adet 20 kuruş), yazma berber takımı (15 kuruş), kazan (10 kuruş), divan maâ ...(yedi adet) (toplam 45 kuruş), ... (11 kuruş)

**Ek 12: Yetim Bir Çocuk, İstanbul Boğazı Kıyısındaki Kabristanda Babasının Mezarı
Başında Dua Ederken.**

(<https://www.zaferdergisi.com/makale/11334-osmanlida-ilginc-vakiflar.html>)

